Йордан Йовков

Събрани съчинения
том 6

Български писател

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

В ШЕСТ ТОМА

Под общата редакция на
Симеон Султанов

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • СОФИЯ

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ ШЕСТИ

ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА
ГОРОЛОМОВ
РАЗКАЗИ • СТАТИИ • ПИСМА

Редактор
Славка Иванова

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • 1983

Приключенията на Гороломов

I

Към село

На Панаирската улица, близо до Шадраванския площад, където движението обикновено е голямо, но сега — около четири часа след пладне — почти нямаше никой, неочаквано изскочи отнякъде един висок мъж с черна брада, с доста дълги коси и широкопола шапка, с късо черно палто, но със сиви, широки и малко развлечени панталони. Той бързаше, носеше чанта, издута от много книжа, и както изглеждаше възбуден, поусмихнат и разсеяно загледан пред себе си, лесно можеше да се разбере, че тук някъде наблизо, в някой магазин или на някой ъгъл, той е имал разговор с някого, и то твърде разпален разговор, който още го занимава. На отсрещната страна на улицата беше се спрял известният на всички тукашни граждани частен селски учител и безвреден социалист, Методи Добрилов. Той гледаше непознатия с брадата, чакаше да се обърне и като че се питаше: «Той ли е, или не е?» А непознатият все бързаше с широки крачки, с разперени ръце, усмихнат. Тогава Методи, след като се беше завъртял на мястото си и вече гледаше непознатия в гърба, пристъпи няколко крачки и извика:

— Станчо! Гороломов!

Непознатият се обърна изведнъж, погледна Методи безразлично, почти сърдито, но тозчас лицето му светна и като протегна и двете си ръце, извика:

— О, Методи, ти ли си? Здравей!

Той дойде при него, раздруса ръката му, след туй го прегърна през рамото, като радостно го гледаше

от горе на долу. Методи почти се губеше под него — дребничък, мургав, небръснат.

— Какво правиш, как си? — повтаряше Гороломов. — Виж каква среща!

— А ти що щеш тука? Нали си в Земеделската банка във Варна? Да не си преместен?

— Преместен ли? Уволниха ме!

— Хайде-де! Е, защо?

— Питаш защо. . . Методи, и ти питаш защо. . . «Защо ме гониш?» — рекла светулката на бухала. А той: «Защото светиш!» Това е то. И моята работа е същата. На тоя свят, братко, няма място за честните хора. . .

— Но как тъй. . . Все пак трябва да има някаква причина. . .

— Има. Причината е един крадец, един вагабонтин, един архивагабонтин! — Гороломов пламна и сърдито махаше с юмруци. — Ти го знаеш: «Галов, лесничеят. Тоя приятел аз с очите си го гледах как краде — живея близо до лесничейството. Тип! Окото му не мига. Чакай, рекох, аз ще те науча тебе! Вземам и — нали знаеш, че пописвам във «Фар» — съобщавам, но най-напред тъй, накратко, само факти. Доде ревизор. Галов чист. Пак писах, друг ревизор доде. — Галов пак чист. Тъй ли, рекох. Сядам тогава и написвам едно отворено писмо във «Фар» направо до министъра. Заглавие: «Тъй не бива!» — и изреждам всичко.

— Но как, подписа ли го? С името си?

— Не, аз си имам псевдоним: Бодил. Тъй се подписвам — Бодил.

— А, с псевдоним!

— Чакай, ще ти разправя. Написвам писмото. Г-н министре, казвам, тъй и тъй. . . Всеки ден, казвам, Галов впряга държавния файтон и отива с него на кръчмата на Карабатака. . . И знаеш ли, Методи? Барем да е далеч, а то на сто крачки от канцеларията му. . . Сяда там, казвам, г-н министре, яде, пие, целия ден, грамофона свири, а конете вън чакат. Чака добитъка, гладен, жеден, ще му се изкривят

краката, ще умре. Държавен имот. И най-после казвам: отде Галов разполага с толкова пари? Каква заплата получава?

— Каква заплата ще получава един лесничей! — учуди се и Методи.

— Чакай, ще ти разправя. . . После казвам в писмото си: г-н министре, имайте пред вид — тоя човек е изпечен мошеник, стар вълк е, пък е и духовит, магарето. Яде-пие с ревизорите, прави им смешки и на края — чист. Затуй, казвам, г-н министре, пратете не един, а двама ревизори. Най-старите ревизори пратете, най-строгите.

— Додоха ли?

— Додоха. Двама ревизори додоха. Ден-два, три — нищо не се чува, ни Галов се вижда, ни ревизорите. Тихо. Казвам на Митката — Митю Карагаев, колега ми е, — Митка, казвам, я заобиколи към лесничейството! Иди ти, че ако ида аз, оня дявол ще се сети. Отива Митката и какво вижда: файтонът впрегнат, чака, ревизорите ще си ходят. А на двора — два фитока, го-о-леми като телета, с вързани крака. Минава Галов. Е, г-н Галов — казва Митката, — как е? Питай тях — рекъл Галов и посочил фитоците. — Единът, рекъл, придружава за Русе, а другият придружава за София.

— Как тъй придружава. . . Какво значи придружава. . .

— Значи: единия ревизор заминава за Русе — придружава го единия фиток, другия — за София — придружава го другия фиток.

Методи наведе глава и зацъка с език. Горсломов продължи:

— Тогаз погнаха мене. Отивам при началника, г-н началник, казвам, усещам тъй. . . нещо се носи из въздуха. Нищо, кай, не се носи из въздуха, г-н Горсломов, бъдете спокоен. Но ако има нещо, казвам, моля да ме предупредите навреме. Добре, кай, ще ви предупредя. На другия ден дохожда разсилния и ми носи плик: уволнявате се в интереса на службата!. . .

Методи се засмя, но веднага разбра, че не е уместно и че е по-добре да изкаже някак съжалението си. В това време Гороломов се дръпна две крачки назад, скръсти ръце на гърдите си с чантата наедно, усмихна се и каза:

— Мислиш, че лошо ли ми направиха? Добро ми направиха! Сега съм свободен. Ето виждаш ли я? — Той удари по чантата. — Туй ми е професията, тя ще ме храни. Днес твоя приятел Гороломов е аквизитор, агент, деятел, както щеш го кажи, на застрахователното дружество «Рила». Отивам по селата и ще правя застраховки. Няма да остана гладен.

— Разбира се — каза Методи, — стига да си здрав.

Гороломов зае още по-театрална поза, тури пръст на устата си и сниши гласа си:

— Друго има, Методи — заговори той, — друго! Досега пишех статии, с журналистика се занимавах — вятър, ти казвам, вятър! Аз се радвам, че влизам между народа. Друго е да пишеш, друго е живото слово! Сега, нали виждаш, работата ми е такава, ще ходя от село на село. Какво ми пречи — хем ще си правя застраховките, хем ще държа сказки. Ще проповядвам! Развивам знамето, Методи! Народа ни е добър, народа ни е златен. Трябва само да се поучи, да му се посочи истинския път. Ето що трябва. Разбираш ли? Разбираш ли, Методи, какво широко поле за работа ми се отваря?

В същия миг зад тях, над главите им, градският часовник удари. И двамата погледнаха нагоре.

— Четири и четвърт — каза Гороломов. — Аз закъснях. Но какъв е тоя човек?

Горе, на самия връх на кулата, един човек, който изглеждаше да е в униформа, но разгърден и със запретнати ръце, размахваше голям чук и удряше с него по камбаната на часовника.

— Механизмът е развален — каза Методи. — Сега бай Тошо — той е пожарникар — върши тая

работа. Наблюдава за пожар и когато доде време, удря и часовете.

— Но часът е четири и четвърт, а той сега бие четири.

— Закъснял е. Сигурно е гледал нас отгоре и е закъснял. Той тъй си закъснява.

— Хубава работа! —каза Гороломов и поклати глава. — Добри кметове имате, както виждам, добри управници. Аз ще опиша това във «Фар». Да, ще го опиша непременно. Сега да вървя, че закъснях. Прощавай, Методи!

Той се спусна надолу, все тъй бързо и с широки крачки, но още по-възбуден и по-усмихнат. Чак от ъгъла на Шадраванския площад той се обърна и извика:

— Методи! Забравих да те питам: в кое село си сега?

— В Мусу-бей — обади се отдалеч Методи.

— Ще ти дода на гости! Слушай! — Гороломов позакри устата си с ръка. — Аз нося и китарата си. Ще направим един гуляй.

— Ти само да додеш.

— Непременно! Непременно!

Малкото разстояние, което оставаше до «Пачевия хотел», Гороломов го взема почти тичешката. Като влезе в кръчмата на хотела, той още от вратата попита:

— Симеоне! Има ли каруца за село?

Симеон се понадигна иззад тезгяха.

— За къде?

— За Каралии, за Сарджа. . .

— Има една за Чамурлии. Ей сега впряга. Иван Вълчев се казва, от Чамурлии. Ей сега впряга.

Гороломов веднага изскочи на двора. До срещуположната врата на хотела стоеше обърната и приготвена каруца и един селянин, наведен зад задниците на конете, закачаше яновете.

— Добър вечер, бай Иване — каза Гороломов,

Селянинът, още млад човек, с червено изпечено

лице, добродушен наглед, го погледна, позасмя се, но не каза нищо и продължи работата си.

— Отде пък знаеш, че се казвам Иван — каза след малко той.

— Знам. Нали си от Чамурлии? Хайде да ме закараш във ваше село.

Селянинът мълчеше.

— Аз съм сам. Нямам нищо — както ме гледаш. И ти се връщаш празен. Ще си приказваме из пътя. Ще ме закараш ли?

Иван не отговаряше, но крадешката поглеждаше Гороломова.

— Кажи де, ще ме закараш ли?

— Слаби кончетата, ваша милост.

— Не са слаби те.

— Ще товаря и сол.

— И за солта ще има място. Ще ме закараш, нали?

— Дай два пола и половина.

— Два пола и половина? Колко е то?

— Пидисе лева.

— Е, много искаш!

— Слаби кончетата, ваша милост. Пък и аз си ходя по своя работа, да речеш, че търся кирия — не търся.

— Добре, ще ти дам четирийсет лева. Два пола.

Иван се усмихваше. Не можеше да се разбере съгласен ли е, не ли. Той се качи на каруцата и пое юздите. Гороломов кипна:

— Какво, малко ли ти се виждат? Два пола!

— Хайде, хайде качвай се — засмя се Иван. — Да вървим, че окъсняхме.

«Народ! — мислеше си Гороломов, ядосан. — Доде изкараш приказка от устата му, ще прогърми и ще завали!» — Той се върна в хотела, разплати се и след малко се върна, като носеше, освен чантата, още едно старо палто, един малък куфар и една китара в калъф. Тоя калъф беше от червен плат, като торба, набрана и стегната при дръжката на китарата. Гороломов нареди вещите си и се качи. Тогава Иван,

със същата своя усмивка, която не се знаеше какво крие, подкара конете, каруцата се промъкна през вратата и затрополи надолу по улицата.

На края на града Иван спря каруцата пред един магазин, влезе там и се върна с голяма буца сол.

— Я стори място да туря солта — каза той на Гороломов. — Махни тез червени гащи!

— Не е то червени гащи, а китара — каза Гороломов. — Чакай да стигнем в село, Иване, че ще видиш как ще ти посвиря.

Иван се смееше.

Излязоха вън от града, каруцата прогърмя над моста и пое след туй край запустелите бараки на панаира. На това място шосето вървеше в ниско, нищо особено не се виждаше, пък и на Гороломов, чиито надежди бяха напред, към селата, нито му се искаше да погледне към града. Но ето че се изкачиха горе, до старата турска табия. Какво поле! Какъв простор! На запад не можеше да се погледне: слънцето засядаше и на тая страна и полето, и въздухът блещяха в златен прах. Но напред — как леко се гледа! Няма снопи — само сухи стърнища и пожълтяла трева. Тук-таме се изправят, наполовина сухи, наполовина зелени, високи кукурузи. Някъде се вижда път, забелее се, извие се и потъне в полето, като змия. Ето там село — бели къщи, купчина дървета. По-нататък вятърна мелница гледа в ясното небе и чака вятър. А още по-нататък — далеч, далеч, зад самата черта на хоризонта, две дървета — два братя, самотни, уединени. . .

И други каруци се връщаха също от града. Някои са толкоз далеч, че се виждат като точки, като буболечки, но вървят, вървят и все се виждат. Гороломов гледа с пламнали очи насам, гледа нататък и спира погледа си наблизо: в една нива един ястреб се е закрепил във въздуха и трепка-трепка, все на едно място. После отлети по-нататък и пак затрепка.

— Ястреба, гледай, Иване, ястреба! — вика Гороломов. — Как трепка на едно място!

Иван се усмихва:

— А, дугана ли? Трепка той, защото гледа де има мишки. Види ли мишка, спуща се и я улавя!

А на Гороломов му се струва, че това не е ястреб, а собствената му душа, излетяла от него и хвърчи под това високо небе, из това широко поле! Никога Гороломов не е изпитвал такава радост и такова вълнение. Той се чувствува безкрайно щастлив, безкрайно добър, поглежда Ивана и му се усмихва приятелски.

— Блазе ви, Иване! — говори той. — Завиждам ви! Я в какви места живеете, каква красота, какъв въздух! Аз обичам туй, обичам земеделието, обичам народа. Оралото и мотиката хранят цял свят — не е ли тъй? А народа, хе! Народа! Кажи ми какво може без народа? Ако има народа, имат всички. Искам да кажа — прибърза Гороломов, защото забеляза, че Иван се подсмихва, — че когато народа е добре, добре е и държавата, и всички. Хе! Народа! Какво не може народа! Само да е съгласен, да е сдружен. . .

Иван го погледна, усмихна се, както си му беше обичай, и каза:

— Я дай една цигара!

Запушиха и двамата. Конете тръгнаха полека. Като потегли един-два пъти жадно от цигарата, Иван се пообърна и каза:

— Че, ваша милост, като толкоз ти се харесва народното, туй, нашто де, защо не станеш и ти земеделец. Не е лесно, нали? Туй гражданите, без докачение, май са тънки. Хванат ли вилата, ръцете им се изприщят. А нашите ръце, я гледай — мешин!

Гороломов се разпали.

— То само със сила не става, Иване. Сега хората с леснина работят. С наука. Защо в Европа от един декар изкарват десет пъти повече? И конете им са по-едри, и кравите, и гъските. Защо? Защото имат знания, наука имат. Сега за всичко има лесно. На̂, да вземем тракторите. . .

— Ум всеки може да ти даде — каза Иван, — пари никой не ти дава.

Препирнята продължи. Конете вървяха бавно.

Полето започна да потъмнява, на запад слънцето угасна. Стъмни се, но след малко като че мракът се разведри, стана някаква промяна. И двамата, Иван и Гороломов, макар увлечени в разговора си, усетиха присъствието на нещо ново, дошло незабелязано, и се обърнаха.

— Месецът изгрял! — казаха и двамата.

Точно на изток, из една ивица мътно и по-тъмно небе, се издигаше месецът, голям, червен. В същата минута Иван спря колата, поогледа се и каза:

— Ний май че сме сбъркали пътя! Ами! Сбъркали сме го — каза той след късо мълчание. — Настрана сме зели. Ами сега!

— Чакай — извика Гороломов. — Аз имам компас. Ей сега ще ти покажа пътя.

Той откачи часовника си, на верижката му беше прикачен малък компас. Гороломов го обърна към месеца тъй, че да може да се вижда.

— Ний можехме и полярната звезда да намерим, но онуй там облаче пречи. Ще се оправим по компаса. Кажи сега, Иване, накъде беше вашето село, на коя страна е, като гледаш от града?

— Срещу зимата.

— Добре. На север, значи. Добре. Ела сега насам, гледай! — Гороломов подаде компаса към Ивана. — Виждаш ли накъде сочи?

Иван надникна.

— Накъде сочи. . . нанийде не сочи. То само шава.

— Шава то, но показва. Ето север, ето юг. Нататък е север, значи, натъй трябва да вървим. Карай на таз страна и ще видиш как ще намерим Чамурлии!

Иван се поподсмиваше. Все пак той намери наблизо едно тънко пътче, което отиваше по същата посока, влезе в него и удари конете. Гороломов се развесели.

— Карай, Иване, не бой се! — провикна се той. — Хората с компас в морето се оправят, че ний ли няма да се оправим тука. Карай, аз отговарям!

Иван пак шибна конете. «Ей тъй е — помисли си

Гороломов, — при всеки сгоден случай трябва да им се дава по някой урок.» Стори му се, че Иван все още се подсмива. «Смей се ти — каза си Гороломов. — Не ти мене, аз ще те заведа в селото ти.»

Вървяха по тоя път около половина час. Месецът подскочи и побеля, полето се откри надалеч. Навред — бели стърнища, бурен по синурите, а по-нататък — тънка, бяла мъгла. На едно място Иван спря: пътят се разделяше.

— Ами сега? — каза той. — Из кой път да уловим. Ех, че се объркахме! Ами сега накъде да вървим?

Зад него Гороломов завика:

— Вдясно, вдясно дръж! Все на север трябва да вървим. Аз виждам сега и полярната звезда. И компаса е в ръцете ми. . .

Иван не каза нищо. Той помисли, помисли, след това наистина възви надясно. Но той направи това не зарад Гороломова, а, види се, тъй беше разсъдил и решил сам. Той вече не отговаряше на Гороломов, не го и поглеждаше. Караше сега бързо, шибаше често конете и внимателно се оглеждаше на всички страни. Лицето му ставаше все по-загрижено и напрегнато. И по тоя път вървяха около половин час. Село не се виждаше. Иван пак спря, поразгледа наоколо, ослуша се. Нищо не трепваше наоколо. Също такова поле, както по-рано, също такива бели стърнища. Само месецът беше по-високо.

— Бре, да се не види макар! — изпъшка Иван.

Той пак се ослуша: нищо, нищо не се чува. Тая тишина уплаши Гороломова. Мина му през ума за разбойници. Но каквито и да са, те са хора. Плашеше го повече това смълчано поле, огряно от месеца, тихо, мъртво. Гороломов притихна и се замисли.

След малко каруцата го разтърси и той подигна очи: Иван беше оставил пътя и караше направо през нивите. След двеста-триста крачки той отново спря.

— Бре, да се не види макар! — завика той. — Каква беля ми дойде на главата. Таквоз нещо не бях изпащал. И кучета не се чуват! И овци няма!

Той завърза юздите, слезе и тръгна напред.

— Къде отиваш? — обади се Гороломов. — Ела да видим компаса.

— Я остави таз хлопка, ваша милост! — разсърди се Иван. — Нея ще гледам аз. Конете само няна станаха, каталяса добитъка. . .

Като мърмореше още нещо, само с камшика в ръка, той излезе напред, обикаля насам-нататък, отдалечи се и понякога едва-едва се мержелееше. Най-после се върна откъм друга страна, приближи се и месецът цял го огря.

— Е, какво направи? — попита Гороломов.

— Какво направих. . . Намерих ей тука два пътя. Не два, три пътя намерих. И колкото отиват натъй, сѐ се приближават.

— Че какво от туй?

— Щом пътищата се приближават, влизат в село. Тук наблизо трябва да има село. Ще идем там, че сетне ще видим какво ще правим.

Иван се качи, вкара колата в един от тия пътища и удари конете. Не се мина много и изведнъж като из земята се показа село: бели къщи, огрени от месечината, хармани, градини. Видело беше като ден, но не се чуваше нищо, не лаеха кучета. Като че в селото нямаше жива душа. Каруцата навлезе в широк мегдан и само пръхтенето на уморените коне и металическите ноти от колелетата се отекваха сред мъртвата тишина. Близо до един плет, затъмнен от овошки, Иван спря.

— Хич не мога да разбера кое село е туй — каза той. — Че няма и кого да попитаме. Да има поне някой да ни оправи.

Почакаха, разгледаха наоколо: никой не се виждаше, нищо не се чуваше. Насреща се белееха къщите и стъклата на прозорците, като очи на мъртъвци лъщяха на месечината. По едно време се чу някакъв шум, нещо се обори. На двора, срещу който бяха спрели, някой навярно излезе. Иван скочи от каруцата и отиде до плета. Шумът пак се чу.

— Слушай бе, байно — започна Иван. — Я ела

да ни покажеш пътя. Закъсняхме, объркахме се. Ела моля ти се да ни оправиш. Ний отиваме за Чамурлии.

Никой не се обади. Но пак се обори.

— Ела де, ела — настояваше Иван. — Не е голяма работа, ще ни покажеш пътя, и туйто. Аз съм от Чамурлии, возя един гражданин.

— Един народен човек, кажи — подсказа му Гороломов.

Иван замълча. Но шумът все се чуваше, като че леко подрънчаваше някаква тенекия. Гороломов погледна нататък и видя, че Иван занича през плета. Тенекията загърмя по-силно.

— А! То било вол! — извика Иван.

И като се обърна с лицето си към Гороломова, добави:

— Един вол се чеше на плета, а горе връз кола една тенекия дрънчи!

Гороломов се разсмя с глас. Иван, позасрамен, още се чудеше да се смее ли, или да се сърди, когато из мегданя се замярка човек, порасна, порасна и току се спря пред тях, цял бял от месечината. Един мустакат човек, наметнат с ямурлук. Въз рамото му беше преметната кримка.

— Какви хора сте вий бе? — троснато запита той.

— Добри хора.

— Като сте добри, какво търсите по туй време в село?

— А бе объркахме се — каза Иван. — Я да ни покажеш пътя. Аз съм от Чамурлии, тоз човек е от града. . .

— Приятелю — обади се Гороломов, — ний не сме лоши хора. Аз съм деятел на «Рила» и. . .

— Дятел-мятел, рикики-микики. . . Питам ви аз, какво търсите у хорските къщи, а?

— Бе ти да не ни мислиш за хайдуци — разсърди се Иван. — Казах ти, че съм от Чамурлии. Иван Вълчев от Чамурлии.

— Ти на Вълча Пелтека син ли си?

— Негов. Хайдуци не сме.

— Хубаво, кога е тъй. Туй село е Матлъмово.

— Матлъмово! — извика Иван. Като че от очите му падна мъгла и той едвам сега позна кръчмата, портата на поп Василя, училището. А по-рано му се струваше, че това село никога не беше го виждал през живота си.

Бай Тодор Опрев, нощна стража на Матлъмово, отначало се показа лош ей тъй, колкото да се разбере,че носи и пушка. Но излезе, че той е много добър човек, разпита пътниците, разбра каква е работата. И тримата постояха тъй на месечината, побъбраха, изпушиха по една цигара. След туй бай Тодор изведе пътниците чак вън от село и ги оправи. Иван вече знаеше де е — пред него лъщеше гладък, утъпкан път, по който той много пъти беше минавал.

Щом се поотдалечиха и бай Тодор вече не се виждаше, Гороломов изведнъж започна да се смее като луд.

— А, то било вол!. . . А, Иване? То било вол! — едва успяваше да каже той и пак се заливаше в смях.

Иван се поразсърди.

— Смей се ти, ваша милост. Нека не бях аз да намеря пътя, че. . . Онази хлопчица нищо не струва. . . Смей се ти. . . Ще дадеш още два пола, конете си съсипах. . .

Като се насмя до насита, Гороломов усети, че му стана хладно, загърна се в палтото си и след малко задряма. Иван не се обръщаше към него и гледаше конете. Все по-надалеч и по-надалеч се отдръпваше небето, ставаше по-бистро, по-чисто, месецът грееше отвисоко. Някъде край пътя се събуждаха и отлитаха настрана чайки, прелетели насам откъм морето.

На едно място каруцата тръгна по меко, не дрънкаше и отведнъж спря. Гороломов се събуди.

— Стигнахме — каза Иван.

Виждаше се бяла къща. Един прозорец светна, след малко се отвори вратата и се показа жена.

— Иване, що си закъснял толкоз, Иване — заговори тя. — И как си карал! Ще умориш конете бе, виж каква фанара се дига от тях. . .

— Я недей приказва много — сопна й се Иван. — Приготви собата, че имаме гостенин.

Жената забеляза високия брадат човек, който се подаде иззад каруцата, не каза нищо и влезе в къщи. Но когато след малко Гороломов беше заведен от Ивана в собата, той намери всичко готово: чиста стая, хубаво легло, приготвени завивки. Уморен беше, веднага си легна и духна лампата. През прозорците нахлу синкавата мека светлина на месеца и стените още повече се бялнаха. Гороломов си спомни пътуването и му се стори, че са вървели с години. «А, то било вол!» — пошепна си той и се затресе в леглото от смях. Огледа още веднъж стаята, лъхна го миризма на босилек и дюли. След туй се обърна настрана и затвори очи.

II

Кой е най-силният

Като кашляше непрекъснато, Гьорги Арнаутина, кръчмар в Чамурлии, излезе от къщи и тръгна нагоре из улицата. Всяка сутрин той минаваше все по това време и ако съседите му не го видеха, чуваха го как се дави и си мислеха, че не само тютюнът, но и ракията ще да е причина на тая лоша кашлица. Горе на баира Арнаутина се спря да си отдъхне, извади от пояса си голям липискански пош, избърса челото си, изтри и насълзените си очи. Той беше едър човек, още по-едър изглеждаше в непроменената си носия на костурчанец: черни дънести потури, морав пояс, въз плещите — къса аба. И личен, представителен човек беше: тежък, важен, защото не беше само кръчмар, а и най-богатият човек в селото, с кръгло охранено лице, покрито като със скреж от ниско набола брада. Онзи, който го видеше отблизо, щеше да забележи, че лицето му не е толкоз пълно, колкото подпухнало, жълто и безкръвно като пръст. Някаква скрита болест разяждаше вече това огромно тяло, но при все туй Арнаутина запазваше още бодростта си и коравия си дух.

След още няколко пристъпа на кашлицата той най-после се поуспокои, мушна поша в пояса си и погледна наоколо. На тая страна, отдето беше дошел, освен няколко къщи, нищо друго не се виждаше — селото потъваше в дола. Но насреща, напреки по стръмнината, се виждаха скали, сиви, напръскани с черно, нацепени по такъв начин с черни пукнатини, че приличаха на блокове от някакъв градеж. Четирийсет години как Арнаутина живееше в това

село, окото му тъй беше свикнало с чистите зелени поляни, че тия скали винаги му се виждаха нещо чуждо и необикновено. Отсамната страна на дола беше по-полегата и в тая посока растеше и селото. Зад краищата на градините, които пропълзяваха доста нагоре, се виждаше зелена поляна, а зад нея — ниска оредяла гора. Арнаутина поразгледа и времето: равни тъмносини облаци бавно вървяха от запад на изток и макар тук-таме да бяха разкъсани, други по-тъмни се задаваха. Между пожълтелите върхове на гората се събираше синкава мъгла като дим. Беше топло, нямаше вятър — можеше да вали.

Арнаутина прекоси през пътя и влезе в кръчмата си. Момчето беше станало рано, приметено беше и чисто, още по-чисти бяха и светеха шишетата на тезгяха, накъдето гледаше Арнаутина. Една мисъл стоеше като закована в ума му: да иде да грабне шишето с ракията и да пие. И той — по-рано или по-късно — щеше да пие. Той не криеше това — всички знаеха, че кръчмата е повече за него, отколкото за мющериите му. Но все пак беше още рано, никой не беше стъпял в кръчмата, пък колкото и да е, срамуваше се и от момчето.

За да се поразвлече, Арнаутина отиде до прозореца и погледна навън: долу, по-ниско, отколкото беше кръчмата, се виждаше дворът на неговия едноименник, поп Гьоргя. Попадията, широка и пълна жена, шеташе около вратата на избата, слугата стягаше колата, а друга една жена в някаква чудновата и шарена риза стоеше гърбом на чардака. Докато Арнаутина мислеше коя ще е тая жена, тя се обърна и той видя брадатото и черно лице на поп Гьоргя.

— Ух, да те убий господ! — промърмори Арнаутина, като си спомни, че и друг път беше виждал попа с тая риза. — Скъперника със скърперник! Няма да даде там някой лев да си купи платно като хората, ами взел, че си ушил нощница от пешкирите, дето му ги давали по сватби и по кръщеня. Напъстрил се с черно и жълто като дъждовник!

В друг двор Арнаутина видя жената на Иван Вълчев, прегърнала в ръцете си една кокошка. Докато свари да погледне още веднъж — кокошката вече скачаше заклана около Иваница.

— Браво, Иване, браво, болерино! — пошепна си Арнаутина. — Виж го ти — в делник кокошка ще яде! . . .

Но ето че се показа Иван наедно с някакъв гражданин, висок, с черна брада.

«За гостенина ще е кокошката» — помисли си Арнаутина и гледа подир Ивана и гражданина, докато влязоха в къщи.

Може би Арнаутина щеше да постои повече на прозореца и щеше да се позалиса, но отсреща се зададе зет му, учителят Петър. Той отиваше на училище и нито когато беше далеч, нито когато доде поблизо — погледна към кръчмата: беше зле с дяда си и се съдеше с него за наследство.

— Ей го, ей го. . . моя зет, писания ми зет, златния ми зет! . . . — замърмори Арнаутина. — Вълци и мечки да те ядат тебе! Ме изяде! Ми изгори душата!

Силна болка се спусна от главата му към челото, притъмня му, ръцете му затрепераха.

— Танасе! — извика той на момчето. — Я търчи у дома. Кажи на баба си Гергевица да заколи едно пиле. Само Иван, наш Иван, на Пелтека син му, няма да яде кокошки. И ний имаме. Хайде, търчи!

Не му беше за яденето — като всички, които пият ракия, той малко ядеше, — а гледаше да остане самичък. Щом момчето се изгуби, той мина и застана отвътре зад тезгяха. Наслаждението, което го чакаше, го караше да не бърза. Развесели се, лицето му светна. Бавно остави цигарата си с дългото цигаре настрана, бавно развърза кесията си от син плат, превървена на гайтан през шията му.

— Добрутро, тезгях! — рече. — Имаш ли сефте?

— Нямам — отговори тезгяхът. (Отговори зарад него Арнаутина.)

— Дай ми тогаз една ракия! — Той хвърли два

лева на тезгяха, и ги хвърли по такъв начин, както ги хвърля човек, който ги дава от сърце. След туй взе шишето, наля си една доста големичка чаша с ракия и я изпи.

— Дай сега пък от мене! — каза той и си наля още една, после — още една.

Той изчисти тезгяха — не се боеше от никого, но на, такъв му беше обичаят, — след туй седна на пейката близо до огнището, направи си нова цигара и запуши. Приятна топлина се разливаше навред по тялото му, лицето му се избистри, ръцете му вече не трепереха. Тъкмо в тая минута момчето се върна.

— Защо бързаш толкоз, олум, защо се мориш? — обърна се той бащински към него. — Ранко е още, няма работа. Е, що каза баба ти Гергевица?

— Каза, че ще заколи.

— Арно, арно. Направи ми едно кафе, Танасчо.

В кръчмата влезе Танко Бората. Той се поспря, поздрави, след туй отиде и седна по-навътре, срещу една малка кръгла масичка.

— Как си, Танко, живо-здраво ли си? — попита го Арнаутина.

— Добре съм, дядо Герге.

— Дай боже, дай боже.

Арнаутина познаваше добре Танка. Ако той е дошел на кръчмата, значи, решил е да се напие. Така правеше той винаги. Ще се изгуби — петнайсет, двайсет деня, цял месец, не се вижда — и току ще доле, ще стои цял ден и тъй ще се напие, че когато тръгне да си отива, започва да се кандилка от дувар до дувар, а децата викат подире му: «Танко Бората! Дето гони хората!» Но сега Танко изглеждаше много хрисим, дори някак скръбно замислен, пък и докато е таврез, не обичаше да приказва. При все туй Арнаутина беше толкози добре разположен, че се реши да му заговори още веднъж:

— Какво ще кажеш, Танко? Дали ще вали?

— Ако рече господ, ще вали — каза Танко и веднага извика: — Танасе! Я ми дай едно шишенце!

Танас донесе шишенце с ракия, чаша с вода,

друга малка чаша. Танко взе само шишенцето, дигна го и го изпи наведнъж, без да се намръщи, като да беше вода. След туй поглади дългите си руси мустаци, извади табакерката си и започна да си прави цигара.

Вън се зачу глъчка, идеха няколко души наведнъж. На стълбите под прозорците те се спряха, спряха се и на чардака пред вратата. И макар единият от тях, кметският наместник Трифун, да беше влязъл вече с единия си крак, другите още стояха вън и все гълчаха. Най-после влязоха и те — Деню, Марин Вълчев, брат на Иван Вълчев, и Слав Караиванов. И тримата, както и Трифун, бяха от по-първите и по-заможни селяни. Те заградиха една маса, седнаха и все се разправяха. Танко ги погледна насмешливо, мръдна рунтавите си мустаци и извика:

— Танасе! Я дай още едно шишенце!

— Аз ти казвам, че списъка ти не е верен — говореше Деню, пълен и червен, около шейсетгодишен. — Списък ли е туй? — Пачавра. Де имам аз толкоз овци? Овците ми дваж повече са писани.

— Как тъй бе, бай Деньо — викаше Трифун. — Списъка не съм го правил аз, списъка е от общината.

— Какво има? Какво се карате? — попита Арнаутина.

— За мерата бе, дядо Герге. Гледаме кой колко добитък има, та да видим колко ниви ще трябва да остави всеки за угар. Всеки оре, дето завърне. Ами че ако изорем цялата мера, де ще пасе добитъка ни?

При тия думи на Трифуна Танко пак мръдна мустаците си и поклати глава, като че искаше да каже: «И от туй нищо няма да излезе!» Но Арнаутина, който имаше много добитък и много ниви, разбра, че работата е важна, тури си очилата и взе списъка. Но Трифун го грабна от ръката му и започна да го чете. До второто или третото име всички мълчаха и произнасяха по едно «хъ, хъ», но на четвъртото име пак се скараха. И от всички уж наймалко говореше Деню, а най-много той ядосваше кмета.

— Бе, бай Деньо, ти какъв човек си! — викаше отчаяно Трифун. — Не мога веке. . . Не ща. Ще ида в общината и си давам оставката. С таквиз дебели глави аз не мога да се разправям.

— Дебели глави. . . Има ли по-дебела глава от твойта? — каза Деню и стана още по-червен.

Изведнъж Арнаутина хвърли списъка и сне очилата си.

— Що? Тъй ли управляваш, кмете, а, тъй ли? Седумстотии и четирийсе овци! Кой ти ги е казал. че са толкоз? Моя зет ли, Петър ли? А знаеш ли, че половината са чужди? Кмета, а? Кмет. . . Или ще речеш: той, дядо Герги, носи. Що? Ме сметаш за будала?

— Чакай бе, дядо Герге, не е тъй — викаше Трифун. — Ела, ела тук. . .

Пак се наведоха над списъка и пак се скараха. Никой не забеляза, че на вратата беше се спрял Иван Вълчев, а до него — един висок гражданин, с черна брада. Иван сочеше с очи и с пръст селяните един подир други и нещо шепнеше, а високият човек — той беше Гороломов — слушаше и поклащаше глава. Иван посочи и към Танка, Гороломов погледна и него и пак кимна с глава. Сам Танко не забеляза нищо, защото, след като му беше омръзнало да слуша кавгата на чорбаджиите, гледаше пред себе си и нещо си мислеше. Гороломов пристъпи и влезе в кръчмата. Той беше се подокарал и изчистил, по намокрената му коса още личеше отгде е минал гребенът. Чантата си държеше под мишница.

— Добър ден! — гръмко и троснато поздрави той.

Селяните се обърнаха.

— Добър ден, г-н кмете! — Гороломов протегна ръка, здрависа се с Трифуна, а след туй наред с всички: — Добър ден, бай Деньо! Добър ден, бай Марине, бай Славе! Добър ден и на тебе, дядо Герге, как си?

Гороломов привлече един стол и седна.

— Ето ви на — продължи той, като държеше

чантата на колената си, — ето ви събрани, както исках. Че аз за вас съм дошел, вас търся. Тъкмо си мислех как ще ги намеря тия хора, да не вземат да се поизкрият я. . . Пък то, как сте ми се събрали, като пиленца, като че сте знаяли. Стражар да бях пратил, нямаше да ви събере тъй. . .

Селяните го гледаха, без да продумат. Кой е тоз човек? Нов окръжен управител ли е? Прокурор ли е? Защо Иван се подсмива такъв? «Трябва да е акцизен» — помисли Арнаутина и погледна към стената, за да види дали патентът е на мястото си.

— Пипнах ли ви аз вас — продължи Горололомов, — пипнах ви! Къде ще ми шавате сега. Тук ще стоите. Не ви пущам от прага навън да пристъпите. Ще стоите тук, докато свършим работата, за която съм дошел. И ще я свършим. . . да, ще я свършим, великолепно ще я свършим. Какво ме гледате? Аз вас ли? — Гороломов все се усмихваше. — Аз всички ви ще ви туря в коша!

Без да има нужда, Арнаутина стана и пак седна. Трифун взе да свива списъка на тръба, Деню мълчеше — по-червен отвсякога. Слав Караиванов пухкаше с лулата и гледаше в земята. И тъй като Танко беше проточил шия и с голямо любопитство заничаше насам, Гороломов го погледна и каза:

— Аз и бай Танко ще туря в коша, макар че се е заделил тъй настрана като коза.

Танко прибра погледа си и нищо не каза.

— Г-н упра. . . ваша милост — започна объркано Трифун. — Кой сте вие?

— Аз ли? Нека каже моя приятел, Иван. Аз съм Станчо Гороломов, инспектор-аквизитор на застрахователното дружество «Рила». Ходя по застраховки. И тъй като. . . — Гороломов спря: селяните се заливаха в смях. Арнаутина изфуча: Уф, да те. . . и отиде настрана.

— И тъй като вие сте първите. . . защо се смеете?

— Бе, г-не, че тъй кажете! — каза Трифун, като попремина смехът му. — А то. . . Аз рекох, тоз човек прокурор ли е, следовател ли е. . . Да те убий господ, да те убий!

— Като речи. . . като речи. . . — започна Марин, като се мъчеше да надвие смеха си — като речи. . . аз вас ще ви туря, кай, в коша. . . оца. . . оцапахме я, реках. . .

Гороломов се смееше наедно с всички. Тази сутрин, преди да излезе от Иванови, той беше попрелистил «Настолна книга на застрахователния деятел» и беше си спомнил, че често пъти най-добрият начин да се пристъпи към работа с някои хора, особено селяни, е шегата, смехът. Тъй реши да направи и той. Изглежда, че малко беше го попрекалил, но нищо — веселото разположение пак се яви, това е главното.

— Е, сега. . . Да започваме ли? — каза Гороломов, когато премина смехът. — Г-н кмете, вий трябва да дадете пример.

— За какво?

— Да те застраховаме. За колко?

— Я се остави, ваша милост. Застраховка. . . Ний сме земеделци хора. Нашата застраховка — да хвърлим семето в земята и да чакаме.

— А! Г-н кмете! Не очаквах туй от вас. Интелигентен човек. Кмет. Чакай, чакай! — разгорещи се Гороломов и не даваше на Трифуна да говори. — Знам какво ще ми кажеш, знам. . . Имам имот, нали? Имам земя, като умра, ще я оставя на децата си, нали тъй? Добре, г-н кмете, но застраховката е друго нещо, съвсем друго нещо. Моля, моля, послушай ме. . .

Гороломов говори много. Говори за значението на застраховките, за предимствата на таз или оназ таблица. Селяните кое го слушаха, кое не. Най-после те престанаха да внимават и току поглеждаха през прозореца. В кръчмата примръча повече. Вън във въздуха светваха тук-таме, като иглици, капки дъжд. Някъде лападът се разклащаше, ударен от едра капка, някъде се отронваше жълто листо от салкъмите и бавно падаше. Изведнъж дъждът се спусна на гъсти жици и зашипурка по покрива.

— Ей че заваля! — казаха няколко души изведнъж.

Трифун отиде до прозореца.

— Ех, че хубав дъжд! — каза той. — Дай, боже, дай! Ето ти нашата застраховка, г-н Гороломов — каза той, като се върна на мястото си. — Навали ли дъжд, засейме ли — добре сме.

Селяните се оживиха.

— Сега можем да се почерпим — каза кметът. — Танасе!

— Моля! — прекъсна го Гороломов и простря ръка. — Аз черпя. Дай, момче! Виж кой какво ще пие.

— Ти пак си бил добър човек — каза Трифун. — Ти донесе дъжда.

— Видя ли? — засмя се Гороломов.

Момчето донесе ракия, чаши. Гороломов беше доволен. «Аз може да оставя малко затраховките настрана — мислеше си той. — Нека първом им поговоря да разберат що за човек съм аз, че после е лесно.»

— Да. . . за земеделците трябва дъжд — започна той. — И аз се радвам като вас. Какво! Да не мислите, че съм тръгнал пари да печеля? Не! Имате ли читалище? Имате ли салон? Аз мога, ако искате, да ви държа една сказка. Аз не си скъпя труда. Във Варна, в Севсевмез, има квартално читалище. Дохождат при мене и ми казват: Г-н Гороломов, елате ни дръжте някоя сказка. Добре, казвам. Отивам и им държа три. Една — за Рабиндранат Тагоре; втора — за Махатма Ганди; трета — Фройд и жената. Успех колосален! Ще се издушат хората в салона. Като сардели. На «Фройд и жената» една бабичка припадна, тъй я бяха притиснали. . . Земете да пием. . . Хайде, наздраве!

Чукнаха се и пиха. Гороломов продължи:

— Тук аз мога да ви говоря за друго. Например. . . — Той улови с ръка челото си и помисли. — Да, например, за химическите торове! Ето една хубава тема, великолепна тема! Защото — знайте ли? — там е спасението. Химическите торове, те ще ни умият очите.

— Гюбре много! — каза Деню. — Стига да има кой да го носи на нивата.

— Гюбрето е друго. Химически торове, казвам. Както е в Европа. Аз имам един приятел, агроном, казва се Океан Велев, много способно момче, не е вагабонтин като оня, лесничея Галов. Както и да е! Та, казва ми тоя Океан Велев: «Г-н Гороломов, казва, знаете ли, че ако нашия народ се научи да употребява химическите торове, България в десет години ще плати борчовете си.»

— Ще плати. . . Какво ще плати, когато, каквото изкараме, продаваме го без пари! — каза Деню.

— Ниските цени, бай Деньо — тъй говори икономическата наука, — са временно нещо. Химически торове ми дай ти мене, че после ще си приказваме. Океан Велев е прав. Аз съм на същото мнение. Какво прави европейския земеделец? Тук гребнеш, да речем, шепа пръст, погледнеш я — пръст. А той, европееца, вземе, че ѝ тегли една анализа и вижда какво има, какво ѝ липсва. И както ти, милий бай Деньо, храниш прасето си с мамули и чакаш да ти даде сланина, тъй той, европееца, храни земята си, за да му роди. . .

— Не струва пари, ти казвам! — викна пак Деню.

— Моля, не ме прекъсвайте! . . . Ето какво нещо са химическите торове! Ето какво е науката. Науката днес е достигнала колосални успехи. Страшно нещо! Живеем в епохата на радиото и на аероплана! Живеем в едно динамично време! Човекът днес се стреми да стане равен на бога, както казва поета. Той, човекът, всичко може, той е силен, знайте ли колко е силен той, съвременния човек, той. . .

— Мълчи! — извика гневно и високо някой.

Обърнаха се: настръхнал, с щръкнали мустаци, Танко гледаше право в Гороломова.

— Да мълчиш ти там, гостенино, чуваш ли? — повтори той и като махна два пъти късо и отсечено, прибави: — Мълчи! Мълчи!

Селяните се поусмихнаха. Никой не искаше да се

намеси. Танко се обърна, изпи колкото ракия беше останало в шишенцето му, след туй се загледа пред себе си. И сред тишината, която беше настъпила, заговори:

— Отзарана излизам от къщи и поглеждам към гората. Какво е туй чудо? — думам си. — Кой бояджия е минал нощес, та е боядисал гората? Вчера беше зелена, а днес желта. . . Той е силен! Разбра ли! Той! — извика Танко и стрелна с очи Горoломова. — Той е силен! А ти, а аз, а тези, не знам какви там агрономи и гороломи — нищо, нищо! Прах, гниди, мухи!

Той се обърна пак и замълча.

Отначало никой не се обади. После Слав Караиванов, както си пухкаше с лулата, добродушно усмихнат, рече:

— Брава, Танко! Тъй е. Той е силен, той. Онзи, дето прави гората желта.

Веднага Танко скочи и се изправи пред Горoломова, ядосан, с помътени очи.

— Ти ли си силния? — завика той. — Ти ли? Кой си ти? Какъв си? Отде си?

— Стой настрана, Танко! — възпря го с ръка Трифун.

— Като си бил толкоз силен, я ме погледни! — викаше Танко и гневът му все повече растеше. — Погледни ме! Или като си пуснал таз брада, че ще ме уплашиш. . .

— Стой настрана, Танко! — повтори кметът.

— Г-не! — каза с изтънчена любезност Горoломов. — Аз не говоря на вас. Не ви познавам.

— Не познаваш? . . . А кой каза одеве: Танко, ще те туря в коша. . . Ти ли ще ме туриш в коша? Ти ли? Ти ли? Ти. . .

Танко грабна един стол, замахна с него и кой знай какво щеше да стане, ако Трифун не беше скочил и уловил ръката му.

— Като те пухна по главата, саде гороломи ще стане!. . .

— Танко, мирен, Танко! — викаше кметът и го

избутваше назад. През рамото му Танко продължаваше да пронизва Гороломова със страшния си поглед. Най-после Трифун успя да го умири и да го тури на мястото му.

— Не му вържи кусур, ваша милост — прошепна той на Гороломова, като се върна на мястото си. — Добър човек е, ама напие ли се, такъв е. . .

Попребледнял, Гороломов мълчеше, горчиво усмихнат. Разговорът стана тежък, вън дъждът все валеше. По едно време селяните станаха да си ходят. Тъкмо в тая минута се показа Иван, поизмокрен от дъжда. Той носеше под мишницата си един голям самун хляб, а в двете си ръце — два-три сахана. В най-горния имаше варена кокошка.

— Стойте, къде ще ходите? — каза Гороломов на селяните. — Ще се нахраним наедно.

И Арнаутина се похвали, че имал сготвена кокошка, и прати момчето да я донесе. Съединиха две маси, насядаха всички и започнаха да обядват. Трапезата скоро се покри с хляб, с гозби и чаши с червено вино. По едно време хлябът намаля и Иван скочи, да донесе още от къщи.

— Иване! — извика Гороломов подире му. — Донес и червените гащи!

— Какви червени гащи?

— Знае той, Иван.

Малко по-късно обядът се привърши. Хапнал добре, хубаво разположен, Гороломов се поизлегна на пейката. Той беше спокоен — Танко го нямаше. Той току-що беше излязъл и навярно отиваше към другата кръчма, защото едно тънко гласче се чуваше навън сред дъжда, някое дете викаше: «Танко Бората! Дето гони хората!»

Гороломов се усмихна, взе китарата, махна червения калъф, тури пръсти на жиците и като се загледа в една точка, запя:

Не плачи, малка моме, не жали,
не рони сълзи кървави. . .

Когато Гороломов изкара тая песен докрай, Арнаутина, който през всичкото време беше слушал с най-голямо внимание, извади липисканския си пош и изтри очите си.

— Да живееш, г-не! — каза той трогнат. — Сто години да живееш! Не ме гледай мене, стар човек съм аз, мъчно ми е. Нашенска е таз песня. Го знаеш д-р Генадиев, министра? Приятел ми беше. Кога го срещах, му кажувах: «Г-н Генадиев, да даде господ да се освободи Македония, па да се видим с тебе там, да пием по едно кафе в Солун на Ат-мегдан и в Битоля под тополите!» А той ме потупа по рамото и каже: «Ще бъде, дядо Герге, ще бъде!. . .»

Гороломов не пееше лошо. Имаше топъл, пълнозвучен бас, който леко и без усилие се лееше. Но много по-забавен беше сам той: според съдържанието на песента той или въздишаше, или се усмихваше, позатваряше очи от възхищение, подигаше веждите си, намигаше дяволито. Често пъти думите на песента му се виждаха недостатъчни и той се впущаше в дълги и широки обяснения. А пък че се харесваше на селяните — нямаше никакво съмнение. Те не само слушаха внимателно, но и започнаха да се надпреварват кой по-напред да черпи.

Въпреки тоя успех, Гороломов не забравяше за себе си и за работата си. Когато нагласяше китарата и затягаше кордите, той нарочно протакаше тая работа повече, отколкото беше нужно, и си мислеше: «Да отворя ли дума за застраховките? Рано е още. И за химическите торове не струва вече да им се приказва. Тоя Танко отде се взема! Но ако има салон, аз пак ще им държа сказка — не се отказвам!» — Веднага след тия мисли той отхвърляше глава назад, усмихваше се и започваше да пее.

Той пя много и всякакви песни, весели и хороводни. След туй, като се загледа пак както по-рано в една точка, тъжно и прочувствено запя:

Вълнува се тревата
широко и наврът; —

високо се издига
над нея дървен кръст. . .

Сред най-голяма тишина той доизкара песента. Тя свършваше със същия тоя куплет, с който започваше. Някой дълбоко въздъхна: беше Танко. Незабелязано той беше се върнал и беше седнал пак пред същата тая кръгла масичка, дето беше стоял и порано. Никой не обърна внимание на него, но Танко стана и се изправи пред Гороломова. Пиян беше, попиян от по-рано, но изглеждаше сега смазан, убит.

— Стой настрана, Танко! — каза Трифун.

— Чакай, кмете. Остави ме. Нищо лошо няма да правя. Аз искам прошка. Г-не! — каза той, като гледаше Гороломов с влажни очи, а едната си ръка беше турил на сърцето си. — Моля ви да ме простите. Сбърках одеве, искам прошка.

— Просто да ти е, бай Танко! — рече Гороломов. — Няма нищо. Било що било, то се забрави вече. . .

— Тъй. Хубаво. Сполай ти.

Танко отдаде чест по войнишки — той, Боров, Танко Димитров, старши подофицер от 8 п. приморски полк, — обърна се и отиде, та седна пак пред кръглата си масичка. Жълтите му мустаци стърчаха, но очите гледаха някак необикновено, не навън, а навътре в него. И като не се обръщаше към никого, а като че говореше на себе си, той каза:

— Нажали ми душата таз песен. . . Как беше? Кръст. . . в тревата кръст. . . Танасе! Дай ми едно шишенце!

Едно време бях авджия — продължи той, — пушка имах. Оттогаз, толкоз години има веке, не я и поглеждам. Авджия бях. . . Минах веднъж през гората, на една полянка, до колибата на Пея горския, на един бряст, гледам две гургуричета. Явруйчета трябва да бяха, глупави още, гледат ме и не хвъркват. И аз — нямах нужда, ама на — дигнах пушката и дан! — убих ги и двете. . .

Той се позапря, главата му падна по-ниско.

— Сетне. . . мина се време. . . умряха ми деца. Две деца ми умряха. И все ми идеше наум за тез гургуричета. . . Не трябваше да ги убивам. . .

— Ех, такъв е света! — каза Слав. — Какво да правим!

— Танко, не се отпущай, Танко! — рече Трифун. — На война си бил!

Танко махна с ръка и не каза нищо.

Гороломов остави настрана китарата. Разговорът продължи пак, но отсега нататък говореха си поотделно двама по двама. Гороломов приказваше с Деня. Говореха ниско и не можеше да се чуе. По едно време Деню кипна:

— Ти за моите деца ли ще мислиш? Аз имам какво да оставя на децата си.

— Не бе, бай Деньо — обърка се Гороломов, — не казвам за тебе, за себе си казвам. И аз не трябва ли да изкарам нещо? С какво ще се прехранвам. . .

— Тъй кажи тогаз. Давал съм хляб на много кучета, ще дам и на тебе. Пиши!

Гороломов отвори чантата си, извади някакви книжа и започна да пише. Деню броеше пари. Едвам сега другите забелязаха какво става.

— Какво има? Какво правите? — попита Трифун.

— Какво ще правим — каза Гороломов. — Бай Деню се застрахова за петдесет хиляди лева.

Тогава Слав Караиванов, без да се измени нещо в лице, като тъпчеше с пръст лулата си, каза:

— Че само Деню ли е богат? И ний имаме пари. Я пиши и мене!

След него, все за по петдесет хиляди, се застраховаха Трифун и Марин Вълчев. Само Арнаутина отказа:

— Що? Да се застраховам! Да оставя пари! Че да ги яде моя зет, а, Петър да ги яде. Магарето с магаре! Ме изяде! Ми изгори душата!

Танко гледаше какво става, но вече не мислеше да се меси. Мирен, с разширени и изцъклени очи, в

които тлееше болка и тежка мисъл, той само си пошепна:

— Туй било, онуй било, а то. . . всичката работа била пак за пари. . .

Иван не вярваше на очите си, като гледаше как Гороломов събира парите и ги тъпче в портфейла си. «Не исках да го карам по селата, ама гледай го ти, човека пари печели, не е шега — мислеше си той. — Дано ми даде още два пола, задето се губих нощес из кърa. И ще го водя по селата, няма що.»

III

Съд. — Колко стопани може да промени една нива

Гороломов преспа още една нощ у Ивана и на другия ден и двамата потеглиха на път. От уважение към своя гостенин, посъветван и от жена си, Иван се постъкми, тури си прана риза, облече си по-новичек червен елек. Освен туй той напълни колата със слама, метна отгоре една черга, а отзад тури възглавница, на която седеше сега Гороломов. Две села имаха да гонят днес: Сарънджа и Дели-Исуф, и двете чисто български, ако и да бяха с турски имена. Тъкмо това разправяше и Иван.

— Чувам, че щели да ги прекръстват — говореше той, като беше седнал тъй, че да може да поглежда и към конете, и към Гороломов. — Щели да им турят български имена. За Дели-Исуф е лесно, там, в гората, има много дива асма, диво лозе — влече се по дърветата като повет, — та затуй Дели-Исуф щели да го казват Лозен. То хубаво. Ами Сарънджа? Сарънджани не знаят какво да правят. На турски саръ значи желт, но значи и глух. Сега — не тъй, не тъй. Да нарекат селото си Глухарово, страх ги, ще им думат глухари. Да го нарекат Жълтеш — и то не иде. Жълтеш — жълтеница, най-напред, знаеш, за момите им не е хубаво. Някои думат да го наречели Жълтица. То пък хич не иде, нито е за сиромах, нито е за богат. Отде си? От Жълтица. Като си от Жълтица, де ти са жълтиците? Нали тъй? — смееше се Иван. — Уж от село Жълтица, пък пет пари няма в джеба си. Та, не върви. Виж, ако е за богати хора, богати хора в Сарънджа има, ама те си крият парите, проклетите, и за жълтици ли, сакън! — за таквоз

нещо и дума не дават да се каже. Страх ги. От хайдути ги е страх. . .

Гороломов си даваше вид, че слуша, усмихваше се. Всъщност той не внимаваше и ако се усмихваше, усмихваше се повече на собствените си мисли. А когато Иван подкара по-бързо конете и вече гледаше само към тях, Гороломов по-свободно се предаде на мислите си. Прехвърляше през ума си всичко, което беше му се случило в Чамурлии: пристигането му през нощта, чистата оная стаичка у Ивана с бели стени и бял таван, после — кръчмата на Арнаутина, спречкването с Танко Бората — тоя Танко отде се взема! — и на края застраховането на тримата чорбаджии — успех, неочакван и за самия него. «Началото е добро! — помисли си Гороломов. — Ще върви тя, виждам аз. Таз година — застраховки, догодина — речи, а после — народът от всичките тия села тръгнал след Гороломов и Гороломов — депутат!»

Гороломов се позамисли, очите му пламнаха, като че виждаха нещо, след туй той замаха с юмрук и завика:

— Тогаз ще ме разберат те мене! Там! На трибуната!

— А? — каза Иван и се обърна. — Каза ли нещо?

— Нищо, Иване, нищо. Аз тъй. . . Хубаво времето, а, какво ще речеш?

— Хубаво. Дъждеца беше малко. Повечко да беше поваляло я!

Иван погледна Гороломова, разбра сякаш, че нещо гори в него, позасмя се и се обърна към конете си. Бяха навлезли в гората, пътят криволеше измежду корени и пънове, та трябваше да се внимава. Гороломов хвърли възторжен поглед наоколо си. От вчерашния дъжд гората беше като къпана, огряна от меко, спокойно слънце, дънерите и клонете на дърветата бяха още влажни и черни, а шумата — нейде още зелена, нейде — жълта, а нейде — червена като кръв. Тук-таме — малка полянка с гъста изсъхнала

трева, като повалено жито, с глогини и шипки, на които още се червенее плод. И каква тишина! Няма летните сенки — през оределите клони свети небето. Черни, мълчеливи птичета, големи колкото косове, но с дълги опашки, прелитат настрани, дигат се тежко, като подхвърлен камък, а щом кацнат, лъкатушат бързо-бързо из гъсталака. Ето подскача заек, сепва се, гледа, едното му ухо поклепва, и — бяга назад. Докато Гороломов извика, заекът е далеч, премята се из тревата, прескача, изпънат, с тъмен гръб, с щръкнали уши.

— Ху-ху-ху! — вика Гороломов. — Хайдяяя! Ах, Иване, да имаше една пушка!

— Де ще го стигнеш, отиде. Много ги има таз година. Като мравинки ходят из гората. Няма кой да ги бий! Само Петър, даскала, излиза на лов, ама и то много нарядко. Пък и не му е хубаво месото на заека — каза Иван и се намръщи. — Синьо таквоз, като на леш. . .

Гороломов не слуша Ивана и гледа пред себе си, очите му горят. Гората беше много малка, свърши се и ето че се откри пак полето. И що? Завеса някаква ли се дигна, или огромни порти се отвориха? Колко надалеч се вижда, как равна е чертата на хоризонта и как, проточена като конец, върви към едната страна, върви към другата, върви сякаш към двата края на света! Гороломов се вълнува, сърцето му бие често. Втори път, откато е излязъл от града, го обзема това странно чувство: струва му се, че става лек, безплътен, превръща се на дух и пълни това широко небе или — цялото небе сякаш свети в душата му.

Прилича на пролет, топло е, едва-едва полъхва ветрец, колкото да раздвижи паежините из въздуха. Чува се, че пее чучулига. Гороломов гледа нагоре, търси я, лицето му светва, тънките косми на брадата се развяват и лъщят. Дълго време той чува чучулигата, но не я вижда. Не я вижда, а песента ѝ сякаш капи на капки, възторжена, вдъхновена.

— Ах, ето я, ето я! — вика Гороломов. Като малка черна стрелка, чучулигата трепти във въздуха,

присвива криле и пак се дига, не толкоз уморена, колкото прималняла. — Ах, милото, милото. . . — говори Гороломов. — Гледай я как пее. . . и все нагоре отива. . . Ах, милото. . . Иване, спри, Иване! Спри! Спри!

Иван помисли, че е станало нещо, спря веднага и се обърна: заловен с двете си ръце за сандъка на каруцата, Гороломов гледаше нагоре, към небето, усмихнат, умилен.

— Ах, милото, милото! Иване, слушай го как пее. . . Ах, миличкото. . . Стига. . . стига. . . сърчицето ти ще се пукне. . . Ах, миличкото. . . миличкото. . .

Твърде благоприличен, откато си беше облякъл прана риза и нов елек, Иван чакаше търпеливо, усмихнат, но готов да скрие веднага усмивката си, ако Гороломов погледне към него. Изотзад по пътя задрънка каруца и бързо-бързо наближи. Хубави коне, и двата сиви, с червени ширити по юздите, препускат напето, леко, като че не чувстват зад себе си никакъв товар. Селянинът, който ги кара, и той пременен, важен такъв, горд. Но всичко това го забеляза само Иван. Гороломов, както беше снел погледа си от чучулигата, гледаше друго: отзад в каруцата, на хубава пружинена седалка, седяха две жени. Едната беше селянка, червендалеста мома с нaниз от пендари, а другата — учителка трябва да е. Пристегната в кръста, гологлава, вятърът развява косата над челото ѝ — какво чисто, бяло чело! И очите ѝ — черни, продълговати, засмени и дяволити. Тя приказваше на другарката си и се смееше и както беше се полуобърнала към нея, уж случайно успя да плъзне погледа си над рамото ѝ и да погледне още веднъж Гороломова — тия очи под тънките черни вежди, тая усмивка! Гороломов гледаше като замаян подир каруцата, която отмина напред, като пееше с осите си. Отзад на дъното на сандъка можеше да се види нарисуваната там картина: Райна княгиня, със знаме, с лъв до нея. Отгоре надпис: «Димитър Костадинов, с. Каралии.» Но това го забеляза пак само Иван.

— Коя е тая, Иване? — каза Гороломов, като че се пробуждаше от сън.

— Таз ли? Даскалица е. Ганка Попова, даскалица е в Каралии. Тя често иде в наше село.

Гороломов извади бележника си.

— Ганка Попова, учителка, Каралии — записваше той, като сричаше думите. — Тъй ли, Иване? Добре. Ще я позаобиколим и нея, ще я застраховаме. И нея ще я турим в коша!

Иван се засмя.

— Не знам. Тя да не ни тури в коша. Много е дявол.

— Аз съм по-голям дявол от нея, Иване, гледай си работата. Хайде, карай! Карай да вървим!

Гороломов скри бележника си, хвърли още един поглед нататък, накъдето пееше чучулигата, и се усмихна. Каруцата с учителката беше вече далеч, възви настрана и едва-едва долиташе някоя мелодична нота от колелата й. Иван пое пак пътя за Саръджа и Дели-Исуф.

В това време двете тия села бяха в голяма тревога. Те бяха близо едно до друго и досега нищо особено не ги делеше, освен разстоянието от два-три километра помежду им. Инак хората си бяха едни и същи, едни и същи обичаи и носии. Ако нещо понакърняваше доброто им съседство, то беше обикновеното междуселско съперничество, което избиваше в шеги и подигравки, твърде невинни сами по себе си. Така саръджани, които бяха по-богати и по-отракани, смятаха делиисуфчени за по-прости, и то не за друго, а защото селото им било сред гората, защото носели големи калпаци и рядко се бръснели. Всъщност делиисуфчени бяха честни и работни хора, но малко се проявяваха навън, защото си имаха друга работа: ровеха като къртици около селото си, кореняха от гората, правеха ниви, намираха се във вечна война с горските стражари. Бяха весели хора, гората им даваше възможност да развъждат кози, затуй почти във всяка къща имаше и гайда.

Делиисуфчени имаха и други добродетели. Докато

саръджани, уж учени, уж префинени, нямаха мир и слога в селото си и се деляха на безброй партии, делиисуфчени държаха едно и на изборите се явяваха вкупом, със знаме, в бойна колона от двайсет-трийсет реда, по четири души в ред. Най-назад, на мястото на фелдфебела, обикновено вървеше Атанас Куция. Това малко разваляше стройността на колоната, но я правеше пък още по-внушителна.

Сега между Саръджа и Дели-Исуф беше избухнала същинска война. Когато преди няколко месеца и двете села поискаха да създадат имоти на читалищата си, те посегнаха на една и съща нива: садържани твърдяха, че е тяхна, делиисуфчени твърдяха обратното. Най-напред, както му е редът, и двете страни изкараха плугове да я орат, срещнаха се там, биха се, имаше някоя и друга счупена глава. После се започна дело. Днес окръжният съд щеше да доде да направи оглед на самото място. Още снощи в двете села стигна хабер, че съдиите са вече в общината, останали са там на гости у кмета, а утре в девет, девет и половина часа ще бъдат на нивата в кърa.

Първи и в по-голям брой, както винаги, пристигнаха там делиисуфчени. Атанас Куция не липсваше и сега. Тъй като селото им беше по-далеч, някои дойдоха с каруци, разпрегнаха ги и пуснаха конете да пасат. Между делиисуфчени беше и Апостол Авджи-Михалев, млад селянин, висок и як, с когото саръджани най-малко желаеха да имат работа. Но тоя път саръджани бяха дошли по-малко, по-стари и по-улегнали хора. При това оня, който ги водеше — Къса Иван, — беше кротък и мъдър човек.

Нито едната, нито другата страна мислеше за кавга днес, но все пак — имаше и горещи хора — за да се избегне каквото и да било спречкване, седнаха отначало отделно и по-надалеч. Отделно седнаха, за да не ги обвинят в пристрастие, и свидетелите, стари турци и татари от околните села. Само Цоню Молеца от Саръджа не можеше да се сдържи на едно място. Дребничек, с опънати нагоре потурки, със сипаничево лице, с черни, мънички очички, като

тръњки, все ухилен, той току сновеше ту насам, ту нататък. Като додеше между делисуфчени, той казваше: «Нашите думат, че като ви вземат нивата, ще захванат давия за гората при Кара-Орман. И тя била наша.» После се завръщаше при саръджани и казваше: «Страшно ни се заканват, ей! Щели били да чукат главите ни на камък.» Не минаваше много, Цоню пак се озоваваше сред делисуфчени. «Знайте ли що думат нашите? — говореше им той. — Думат: защо им е таз нива на делисуфчени? Какво ще сеят там, ламбени шишета ли? Или лимонтузу?» Делисуфчени разбираха, че саръджани ги подиграват за простотията им, и веднага им отговаряха, както си знаеха. Тогава Цоню се връщаше при своите и казваше: «Ония там ни пцуват на майка.»

— Цоньо! — скара му се най-после Късӑ Иван. — Какво се вреш насам-натъй като шило. Тук да си стоиш, чу ли? Стига си пускал тез фитили.

Късӑ Иван трябваше да въздържа и по-буйните.

— Гено, Стоиле, Русе! Стойте си на местата. Дошле сме не да се караме, а да се съдим. Трайте.

По едно време при делисуфчени доде Петър Джумалията от Дуралии, осемдесет и повече годишен овчар, най-важният свидетел по делото. Изпървен той стоеше подпрян с две ръце на кривака си, като че беше се закрепил на три крака, но относле се оживи, замаха с ръка, заразправя. Саръджани искаха да чуят какво казва, не можаха да удържат любопитството си и един по един надодоха около него.

— За пътчето, каеш, Димо — говореше Джумалията. — То пътищата, да ти кажа ли аз тебе, не стоят на едно място. Таз година го гледаш ей тука е, а след пет, след десет години — няма го. Отметнало се хе, на друга страна. Нӑ, гледай, ей туй тънкото пътче за Енидже, преди руското мурабе там ли беше? Не. Ей тук минаваше, дето сме сега.

— Че пък отде помниш толкоз, дядо Петре? — каза Апостол Авджи-Михалев. — Като че си го записал на книга.

— Аз не знам книга, аз съм без очи. Ама като е

за помнене, помня. Помня, защото ей тук е Бешир ефенди, пазарджишкият каймакамин, срещна Йонус Пехливана от Шах-Вели. Голям бабантин беше кучето, мръсуваше. Като разкопчал ония пачи на потурите си, като гащат петел. Като го видя Бешир ефенди, «тутун»! — рече на заптиетата, завалиха го, зеха му силяха и с едни ножици — Бешир ефенди ги носеше в дисагите си — изрязаха му пачите и го пуснаха. Стана, окълцан такъв, смешен, тръгна си, па се обърна, напсува каймакамина и хукна да бяга. Докато заптиетата се качат на конете, той стигна ей там до яра. Там го уловиха и му вързаха ръцете наопак.

— Ти остави туй — каза Апостол. — Кажи подобре нещо за нивата. Наша ли е, или на Саръджа?

— Е, туй ще го кажа на съдията — каза Джумалията и пак се подиря на кривака си.

По-настрана отведнъж избухна караница. Дядо Желю от Дели-Исуф и Стоян Чивгъна от Саръджа, зачервени, ококорени, бяха се запънали един срещу други като петли.

— Тук, тук минаваше синура! — викаше Чивгъна. — Какво ще ми разпраяш ти мене. На калпака ми разправяй ти, аз не зная ли?

— Знаеш ти. . . Нищо не знаеш. Ти тогаз телци пасеше.

— Тъъй ли. . . Телци съм пасял. Ти барем да имаше крави!

Делиисуфчени се засмяха гърлесто и високо, като че вятър разлюля някаква гора. В същото време насреща отвъд нивата издрънка каруца и спря. Един гражданин слезе и с чанта под мишницата бързо тръгна към насъбраните селяни.

— Съдията! Съдията! — извикаха някои. Селяните се умириха и ония, които седяха, станаха на крака.

Гороломов — той беше — вървеше направо през стърнището. Преди малко от една височина той видя селяните сред кърa, научи от един случайно срещнат пътник за какво бяха се събрали и без да слуша Ивана, заповяда му да кара право нататък. «Не се ли

намери някой умен човек да им каже две приказки да ги помири — мислеше си той. — Ще се избият за нищо и никакво.» В ума му вече се натъкмяваше речта, която щеше да произнесе, още по-ясно виждаше какво щеше да стане по-сетне: развълнувани, придобрени, селяните се прегръщат като братя. Като разберат пък кой е и по какво ходи, десет-двайсет души още на часа, от благодарност, се застраховат. Хубав случай, великолепен случай! — мислеше си Гороломов. — Ще имам и една прекрасна кореспонденция за «Фар».

Гороломов влезе между селяните. Някои попохванаха калпаците си, някои нерешително промълвиха: «Добре дошел, г-н съдия!» И други се приближаваха почтително, но Гороломов не поглеждаше никого и се озърташе, като че търсеше нещо. Той съзря наблизо една разпрегната каруца, отиде бързо към нея, качи се за голямо учудване на селяните и застана прав.

— Елате наблизо — каза той. — Кои са от Дели-Исуф? Нека застанат тук, отляво. Които са от Саръджа, да застанат отдясно!

Селяните пристъпиха и се разделиха на две купчини. Делиисуфчени бяха пет-шест пъти повече.

— Вий всички от Дели-Исуф ли сте? — каза Гороломов. — Щом сте дошле толкоз много, разбирам колко сте прави.

Студен вятър облъхна делиисуфчени. Саръджани, обнадеждени, се позасмяха.

— И тъй. . . — започна Гороломов. — Вий, значи, не можахте да намерите някой начин, не можахте да намерите някое средство, да разрешите тая работа помежду си, полюбовно, като братя. Искате съд? Искате адвокати? Искате вълци в овчи кожи? Миналото, значи, не ви е научило нищо. Жално! Много жално! Винаги ще се намерят хора да си послужат с лъжа, с измама, с всички лоши работи, обаче народът трябва да победи с истина, с добро, с морално превъзходство! Само тогаз българският народ няма да остане излъган, както е оставал

излъгван от петдесет години насам, както се лъжат овцете с празен чувал, за да отидат на баира. Уж — и тия като ония! Само тогава тая печална кинематография ще спре!

Селяните мълчеха като на молебен. На предната редица Късă Иван, дребничек, с бяла като сняг глава, с червени възпалени клепачи, гледаше Горолов, без да мигне, и по всичко личеше, че прави отчаяни усилия да го разбере.

Гороломов продължи:

— Влезе ли една работа в чекмеджетата на чиновниците, тя е изгубена. То е като вода без дъно. Такава е чиновническата работа. Защо? Защото липсва чиновнически стабилитет, най-напред. А какво става тогаз? Става туй, че бай Ганю, като почувствува, че му е осигурен днешкашния ден, започва да мисли за утрешния. И понеже опозицията е доста силна, за да хипнотизира и да обещава, чиновникът пита вече кои са евентуалните наследници. А вие търсите тая гънка в политическата конюнктура!

Стана тъй тихо, че дето се казва, муха да бръмне, ще се чуе. Селяните гледаха в земята и мълчаха. Гороломов разбра, че е доста тъмен, и неочаквано попита:

— Коя е тая нива, за която се карате?

Най-после селяните усетиха здрава почва под краката си и се оживиха. Цяла гора от ръце се подигна, всички посочиха някъде надясно и в един глас извикаха: «Ей я хи, там! Оная нива!»

Късă Иван обясни по-добре:

— Ей там на боруна, г-н съдия. Камичката там, под гората. Крушката там, нали я виждаш, от таз крушка до гората. Туй е то!

Между две баирчинки и гората, нивата ясно се очертаваше като един жълт триъгълник. Не беше голяма, да имаше, да имаше най-много десетина декара. Гороломов се усмихна.

— Значи, за туй нищожно парче сте се опълчили едни срещу други! И какво значение има туй, че ще

бъде на Сарджа или на Дели-Исуф, какво значи тая дума — наше и ваше? Мислите ли, че собствеността е нещо вечно? Погледнете на държавите и ми посочете две държави с еднакъв тип на управление. Най-разнообразни концепции, най-разнообразни констелации и постройки от политически сили!

Горoломов позамълча. В тая пауза Късӑ Иван, който отдавна се канеше да каже нещо, се обади:

— Г-н съдия! Молим! То. . . как да река, тъй ще е, тъй трябва да е, щом го казваш. Ний сме прости, ний сме дебели глави, че не разбираме. Да щеш, г-н съдия, да приказваш по нашему, та да разбираме. А то — тъй е, как да не е тъй. . .

— Искам да кажа — продължи Горoломов, като изгледа строго Късӑ Иван, — че което е наше днес, утре може да не е. Чували ли сте какво нещо е колхоза? Утре държавата може да каже: земята е моя, аз си я вземам — вий само ще я работите. Да, така е. А туй парче? Хъм. . . Аз мога тая нива да я дам на Сарджа. (Делиисуфчени трепнаха.) Аз мога да я дам на Дели-Исуф (вълнението премина между сарджани). Аз мога, най-после, да я продам или да я харижа на някой сиромах. То е нищо, то е дребна работа. Важното е да има мир, важното е да се откажете от вашите закоравели понятия. Разбрахте ли?

— Аз не разбрах — рече Късӑ Иван.

— Ти пък! — разсърди се Горoломов. — Ти все не разбираш!

— Правото си е право, г-н съдия. Ако е за разбиране — не разбрахме, ако е за отказване — не се отказваме! Г-н съдия! Дай ми воля да кажа и аз една дума.

— Говори! — каза Горoломов.

— Не се отказваме, защо да се откажем — започна Късӑ Иван. — То, право е, както каза ваша милост, тъй е, земята може днес да е в едни ръце, утре в други. Попитали една нива колко стопани е променила. «Само четирийсет попа с по едно око», рекла. Ще рече, само четирийсет попа с по едно око са я имали, а колко са били поповете с по две очи,

колко са били селяните, търговците — господ знае. Та, право е туй. Пък и за нас, за хората, колко земя ни трябва за всекиго от нас: три крачки надлъж и една напир. Та тъй е, право е. Ама докато е жив човек, не може — моето е мое, чуждото е чуждо. Та и ние, г-н съдия, искаме да знаем кое е наше, кое — не. Не щем помирение, искаме да се гледа делото.

Тълпата наоколо се раздвижи. Чуха се гласове:

— Искаме да се гледа делото!

— Да се питат свидетелите!

— Не щем помирение. Тук да се реши!

Със скръстени ръце, тъжно усмихнат, Горопомов почака, докато утихне глъчката.

— Значи, искате по закон? — каза той. — Добре. Нека погледнем сериозно на положението. Да се помъчим да решим въпроса, без да нарушаваме закона, или като му дадем едно малко извъртване. . .

Ново вълнение раздвижи селяните, Късâ Иван пак дигна ръка и се накани да каже нещо. В тая минута един селянин пристигна на кон и още преди да слезе, високо съобщи:

— Съдът иде!

Най-близкият селянин до него го попита:

— Иде ли? Още двама съдии ли идат?

— Как двама. Трима са. Председателят и двама членове.

— А тоя? — каза селянинът и посочи Горопомов с очи.

— Тоя ли? Че той не е съдия. Човека си ходи по работата — застраховки прави. Ей там го чака Иван Пелтека от Чамурлии, сега приказвах с него. Г-не! — обърна се весело той към Горопомов. — Намерихте събрани хора, реч държите, а? От коя сте партия?

Всички очи се обърнаха към Горопомов.

— Вярно е — каза той. — Аз не съм съдия. Аз съм Станчо Горопомов, инспектор-аквизитор на дружество «Рила», ходя по застраховки. Но аз. . .

Дигна се страшна глъчка. Някои прихваха да се

смеят, после отведнъж ги хващаше яд. И всички викаха:

— Не бил съдия, а?

— Че какво иска тоз чиляк. Ей, приятелю, я да слезеш оттам!

— Какво. . . Той с нас подиграва ли се?

— И закона щял да извърта пък. . .

— Виж я ти тая женка гражданска!

— Ей, г-не, не те бива за съдия! — извика Цоню Молеца и се захили. — Уволняваш се!

Гръмна смях. Дори Късă Иван, колкото и да беше добър и кротък човек, и той се позасмя и поклати глава.

Някъде по-назад се зачуха попържни и закани.

— Постоле, остави, Постоле! — викаше някой.

— Ще го оставя ли? Чакай да го науча аз него как се подиграва с хората.

Апостол Авджи-Михалев, с потъмняло от гняв лице, висок какъвто си беше, разбутваше селяните, за да си отвори път, и идеше право към Гороломов с един дълъг прът в ръцете си.

— Бягай! Г-не, бягай! — извика някой до Гороломов.

Гороломов видя Апостола, разбра намеренията му, но не се помръдна, като че искаше да провери дали ще посмее да го удари. Вън от това, той още не смяташе речта си за свършена. Вече в последния миг, когато видя, че Апостол с вкаменено от яд лице замахва с пръта, Гороломов се обърна, прекрачи през дъното на каруцата и рече да скочи, но прътът изтрещя току до него и нещо го парна като огън по ръката. Гороломов скочи и се обърна: Апостол заобикаляше каруцата и пак издигаше пръта. Гороломов хукна да бяга. Ху-ху-ху! — завикаха селяните подир него като по вълк.

— Бягай! — крещеше Цоню Молеца. — Бягай, стигнах те!

През стърнищата, през нивите Гороломов бягаше колкото сили имаше. Никой не го гонеше. Но той чуваше такъв вик след себе си, като че всички

селяни се бяха потирили след него. На едно място той се препъна и падна — вик и смях отзад, стана и пак хукна да бяга — още по-голям смях. Като мислеше, че е вече в ръцете на неприятелите си, Горoломов се обърна: никой не го преследваше. Тогава той тръгна полека, като изтупваше колената си и поглеждаше ръцете си, издраскани от къпините. От малкия пръст на лявата му ръка течеше кръв: там беше го ударил Апостол с пръта.

Иван видя всичко, което стана. Най-напред му мина през ум да бяга, накъдето му видят очите. После помисли да се върне в село, но най-после реши да догони Горoломова. Бързо-бързо той се метна на колата, защото Апостол още държеше дългия прът и поглеждаше и към него, и шибна конете. На двеста-триста крачки той намери Горoломов седнал край пътя замислен.

— Е, какво стана тя! — рече Иван. — Аз не ти ли казвах, ваша милост, да не се бъркаш. Какво ще ги помиряваш таквиз хора? То, все едно е да влезеш между два камъка, между два воденични камъка — ще те смелят. Делиисуфци! Те майка си и баща си закалват! . . .

Горoломов погледна издрасканите си ръце и нищо не каза. След туй се качи на каруцата.

— Е, да карам ли сега за Саръджа? — попита Иван.

— Нито за Саръджа, нито за Дели-Исуф — каза Горoломов с отпаднал глас. — Ти познаваш ли Методи Добрилов, даскала? Знаеш ли пътя за Мусу-бей?

— За Мусу-бей? Как да не го зная. Ей го де е Мусу-бей, зад баиря.

— Карай там тогаз.

Горoломов погледна пак ръцете си. Иван шибна конете. Когато се поотдалечиха, Иван се обърна: селяните бяха се умирили и струпали накуп. Между тях се виждаха няколко граждани. Имаше и двама-трима стражари. Съдът беше дошел.

IV

Една есен прилича на друга. — Микадо

Като много други села, и Каралии беше се подслонило на завет в един дол. Селото беше събрано повечето на едната страна, върху по-полегатия бряг, отдето, обърнато на юг, припичаше къщите си на слънце. Долу в дола една гъста върволица от върби отбелязваше как лъкатуши вадата, която идеше от извора под селото. На другия бряг, по-стръмен и скалист, бяха кацнали само няколко къщи. Тая махала беше нова и я наричаха «Близнашката», защото от седемте къщи, които бяха тук, в четирите имаше близнаци. Тук, малко по-настрана от другите, на левия край, беше и къщата на учителя Йовча. Тя се виждаше почти отвсякъде, а това, по онуй време, значеше много нещо.

Откато учителката Ганка се пренесе да живее у Йовча (тя живееше наедно с учителката Фроса, но за нея толкоз не ставаше дума), къщата му доби нещо особено, нещо привлекателно и радостно, макар че учителят нито беше я преправял, нито беше я с нещо разхубавил — тя си оставаше същата малка едноетажна къщичка, жълто боядисана, простичка във всичко, дори неоградена. Два прозореца гледаха към селото и селото гледаше към тях. Към тях гледаха и ония, които идеха по пътя от града, и ония, които влизаха и излизаха от общината, и ония, които седяха отвън пред двете кръчми, отвъд върбите. Може Ганка да се покаже на прозореца или да се мерне из двора, може и съвсем да не се види, все едно — погледите на всички бяха навикнали да се насочват нататък. Това се зна-

ше, но за него отбягваха да приказват. Дори и жените, наместо да натякват на мъжете си, задоволяваха се, след като ги изпратят от къщи, да се притаят зад плета и да видят след колко крачки и колко пъти ще погледнат към къщата на учителя Йовча.

Само две седмици бяха се минали, откакто се започна новата учебна година и откакто учителката Ганка се прибра в старата си квартира, а на селяните не беше мъчно да забележат, че много неща се повтарят, много неща стават точно тъй, както е било и по-рано — миналата и по-миналата година. Най-напред времето — колко една есен може да прилича на друга! Меко, приятно слънце. Небето е избледняло и далечно, поляните — пожълтели. Върбите край реката дремят и нито едно листо не трепва по тях. Някъде са закъснели с вършитбата и тъй е тихо, че ясно се чува как пръхтят конете и как глухо тънти каменният валяк по хармана. На слънце, сред прашния мегдан, се е спряла каруца с един кон. «Грозде, сладко грозде!» — вика брадат липованин и гласът му кънти из цялото село.

Наближава дванайсет часът. По пътя откъм града се задава пътник — пеш, нещо тъй необикновено за тукашните места, където се пътува винаги с каруца. Пътникът е вече на баирчето срещу Йовчовата къща, там пътят е засипан с бял пясък. Нещо блясва на слънцето в ръцете му, чува се тръба. Иде пощата! Тъй тържествено, два пъти в седмицата, влиза в Каралии Хараламби Чингов, пощенският куриер. Той е сиромах човек, назначен отскоро, още не е спечелил за кон и затуй разстоянието от града дотук и обратно, по трийсет километра насам и нататък, го взема пеш. При все туй малко по-надолу той започва да пее, колкото глас има, а някъде — както върви, и играе хоро. Той не е луд — весел човек е, иска да покаже, че е юнак и не се уморява. Зарад тая смехория довечера на кръчмата селяните, които го обичат, ще го

закачат и ще го почерпят. Но има и друго: като минава покрай къщата на Йовча, Хараламби знае, че Ганка, ако не го види оттам, ще го види от училището и като го срещне, ще му каже: «Бай Ламбо, ти пак пееше днес. Какъв си! Не се ли уморяваш?» То е нищо, но — Ганка е хубаво момиче.

Всичко, всичко си върви, както по-рано. Вчера тук беше армутлийският участъков лекар. Че Каралии е в неговия участък — това е вярно. Че докторът много се грижи де има болни и де не — и това е вярно. Но че както стоеше пред Славювата кръчма и приказваше, селяните не можеха да не забележат, че той приказва, а пък е нещо замислен и твърде начесто поглежда към къщата на учителя Йовча. Най-после стана, каза, че ще трябва да прегледа децата, и отиде в училището. Отсега нататък той често ще дохожда в Каралии.

Тази сутрин тук беше и Дянков, лесничеят. И той е от Армутлии. Горите, които той обикаля, кой знае по кои села са, на всеки случай далеч са, но пътят му винаги минава през тук. Пред кръчмата на Слави друг белег стои: два кръга от угризки от сено под двата салкъма — мястото, дето са били вързани конете, на лесничея и на стражаря му. Дянков замина нанякъде, но още стъпките от копитата на коня му се чуваха, когато някой каза подире му: «Отива си той, ама довечера пак е тука!»

Най-обикновеното нещо, с което селяните са свикнали и често се шегуват, е, че всяка сряда и събота, следобед, когато няма училище, в Каралии пристигат двама-трима учители от околните села. «Мусубейският автомобил пристига!» — казват на кръчмата, когато видят, че Методи Добрилов влиза в село. «Още един автомобил иде, кой ли ще е?» — казват пак и се мъчат да налучкат кой е, защото учителят, който иде сега, не върви из пътя, а е ударил направо през полето и току-що се задава иззад някой баир. Учителите най-напред отиват в общината, където, както казват те, имали работа. След

малко те са в училището и ако там няма никой, минават моста и отиват към къщата на Йовча.

В такива омагьосани кръгове, сред това златно есенно слънце, се движат още много други. Твърде често дохожда например граничният офицер от Енидже-Хайдар. Понякога иде пеш, понякога с каруца, с хубави коне, със звънци, карана от войник. Срещу празник той довежда майка си, «за да отидела на черква», и винаги я оставя да пренощува у Йовча. Понякога, нарядко и за малко, се мярваше и румънският офицер от насрещния на Енидже-Хайдар пост. Той дохождаше и си отиваше някак смутен и объркан, както всеки човек, който не се чувствува у дома си.

За кого дохождат всички тия хора? Селяните знаят. Ако беше за друга някоя учителка, кой знай какво щяха да направят. Но за Ганка — можеше ли инак. Най-после Ганка нищо лошо не правеше, беше хубава и оттук нататък всичко беше ясно. Нея всички я посрещаха със засмяно лице, всеки на драго сърце я взимаше в каруцата си, за да я заведе в града. Когато Ганка отидеше в общината, писарите се надпреварваха да ѝ правят услуги и в същото време, ако пишеха нещо, правеха страшни грешки. Понякога идваше и училищният инспектор и селяните бяха забелязали — от тяхното око нищо не избягва, — че най-напред инспекторът ще се отбие у Атанаса берберина, ще се избръсне хубаво и тогава ще отиде в училището.

Като попя и поигра толкоз, колкото да се разбере, че е пристигнал, Хараламби мина моста, отби се при колата с гроздето, грабна един грозд без пари и като зобеше лакомо от него, отправи се към общината, която беше до самото училище. В това време отгоре, откъм вятърната мелница на дяда Стояна Златев, се заспущаха учениците, които последните два часа бяха прекарали на полето. С тях бяха само двете учителки, защото главният учител Йовчо беше отишел в града, а другият, Баташки, както винаги, се отказа от разходката. Като навлязоха в

училищния двор, учениците се закриха зад овошките на градината, но веднага там се дигна страшна врява. Тозчас звънецът заби тревожно и шумът заглъхна. Оставаше да четат молитва и да си идат. В общината бяха сварили да разпределят писмата и разсилният Ганю тичешката влезе в училището и почука на вратата на класната стая, дето беше Ганка. Вратата се отвори и се показа учителката. Лицето ѝ, позачервено от разходката, пламна още повече, като видя писмото. Тя погледна адреса, засмя се, погледна Ганя и каза: «Благодаря!» «Мерси!» — каза Ганю от своя страна и смутен, щастлив, почака, докато вратата се затвори под носа му. Последното нещо, което остана в ума му, беше не цялото лице на учителката, а само очите ѝ — черни, бляскави, засмени. Отпред на яката на дрехата ѝ бяха забодени два-три стръка син есенен минзухар, набран през време на разходката.

Ганю тръгна да си ходи, срещна в коридора училищния слуга, Хаджият, подаде му още едно писмо и вече с друго лице, сърдит и строг, му каза:

— Дай туй пък на онази, на старата.

— Коя стара? На Фроса ли?

— На нея.

И все тъй намусен, Ганю излиза на двора, но под прозорците чува гласа на Ганка и пак се усмихва.

Като че пуснати от тъмница, децата хукват навън, най-напред момчетата, тичат по стълбите, тичат по двора, стигат до вратата и чак там някои се досещат за калпаците си и ги турят на главите си. Като си проправя път между момичетата, които излизат по-кротко, Ганка държи нависоко писмото в ръката си и тича към другата учителка.

— Фроске! Писмо! От Зорка, сега го получих. Знаеш ли де била таз година? В Конак. Чакай, ще го прочета и ще ти разправя.

Фроса, застанала и тя сред децата, я поглежда, без да каже нещо. Тя е много по-възрастна, суха, с дебели съединени вежди, с изострен нос и хлътнали страни. Докато Ганка надничa над писмото, тя я

гледа почти сърдито, със свити устни — може би е уморена от разходката или завистта и сега гложде сърцето ѝ. Дохожда Хаджият и ѝ подава нейното писмо. Тя го поглежда, сгъва го и го туря в ръкава си. След туй и двете си тръгват към къщи, като минават, както винаги, през градината. Ганка остава назад и усмихната, чете още писмото.

— А! Фроске, Фроске, я слушай! — казва тя и прочита с глас: — «Моят колега е младо, интелигентно момче. Богатско чедо, дошло в село колкото да си почине, а догодина — в Рим или в Париж. Много е интересен!» А! — каза Ганка и се засмя. — Разбирам. . .

След няколко крачки тя прочете:

— «Прекарваме много весело. Всяка събота се събираме учителите от околните села и стоим до съмнало, без да спим. Селяните свикнаха с тия наши срещи и ни питат: «Кога пак ще имате «срешка»? Тъй им казват те.» Пуста Зорка, завиждам ѝ. Хайде, ще го четем в къщи — каза Ганка и тури писмото в чантата си.

Веднага тя избърза напред, но след няколко крачки се обърна:

— Хайде-де, Фроске! Гладна съм.

Фроса беше се спряла, загледана настрани, като че се радваше на градината, пълна със слънце. Когато тя се обърна и погледна към Ганка, която забърза напред, в очите нямаше мисъл, нямаше и скръб, а някаква суха, горчива болка, скрита надълбоко. Тя тръгна по пътеката и изпод очи погледна Ганка: каква е тънка и стройна, около косите ѝ слънце. Как леко върви, наведена само с главата си, като че се радва на стройните си нозе, в изопнати чорапи и малки пантофки.

Току-що излязла из вратата, Ганка пак се показа, засмяна, зарадвана.

— Фроске, грозде! Ела, ще си купим.

Около колата с гроздето бяха се насъбрали половината от учениците. Учителките си купиха грозде и продължиха пътя си към къщи. Ганка пак бързаше

напред, спираше се да чака Фроса или се връщаше по няколко крачки към нея. Незабелязано тя беше успяла да погледне и към двете кръчми.

— Няма ги онези — каза тя.

— Кои?

— Добрилов и оня, Гороломов. Го-ро-ло-мов! — засмя се тя. — Какво име. И с таз брада! Дали не са си отишли. Много са ми потрябали пък.

— Не ти трябват — каза Фроса, — а когато додат, човек не може дума да каже от тебе.

— Фроске, как приказваш. Мислиш ли, че аз. . . Ще се разсърдя!

— Че тъй е — каза Фроса.

— Сърдя се, да знаеш. Че кой ти пречи да говориш? И отсега нататък и аз ако приказвам с някого. С никого няма да приказвам. С никого, с никого, с никого!

Като стигнаха в къщи, уморени още от разходката в полето, те седнаха най-напред да си починат. Отвъд, дето живееше учителят, изведнъж силно издрънка нещо — счупи се стъкло. Развика се Даринка, жената на Йовча. Тя се показа на вратата, разчорлена, сърдита.

— Счупих джамаданата! — каза тя. — Ама Йовчо е крив! Каква хубава беше. . . Колко пъти съм му казала да я премести. Турил я на бъчовата в маазата и аз, като влязох. . . Да си доде, аз ще му кажа нему. Каква хубава джамадана беше. . .

Без да каже нещо повече, тя си отиде.

— Пак бай Йовчо крив. Пък и децата бий — каза Ганка, като слушаше писъка в отвъдната стая.

Сложиха на масата каквото имаха за ядене и седнаха да обядват. Срднята помежду им се забрави, приказваха за дребни неща, смяха се. Когато свършиха обяда, Ганка скочи и се накани да излезе.

— Къде? — извика Фроса. — Кой ще прибира тука?

— Който остане последен — засмя се Ганка, но веднага прибави примирително: — Не, не. И аз ще ти помогна.

Тя прибра покривката на масата и излезе да я изтърси.

— Ония още са тука — каза тя, като се върна. — Видях Добрилов на Славювата кръчма. Вън беше, гледаше насам. После влезе вътре.

След малко Фроса, полегнала на леглото си, канеше се да прочете писмото си. Ганка беше седнала гърбом към Фроса и решеше косата си. Фроса я виждаше в огледалото, позагледа се в нея, след туй обърна погледа си към писмото, но не го зачете, а се замисли.

Гороломов и Методи наистина бяха в кръчмата. Те бяха дошли от Мусу-бей още тази сутрин, тъй като Методи, като частен учител, разполагаше по-свободно с времето си и можеше да отсъствува, когато си иска. Той заведе Гороломова на училище още като додоуа и го запозна с учителките.

След случката със селяните от Саръджа и Дели-Исуф, Гороломов бързо се съвзе, едно, защото не беше злопаметен, и, друго — когато вечерта стигна в кръчмата, наедно с Методи, завари и двама търговци-кашерджии. Те току-що бяха се разплатили със селяните за млякото и тъй като и двете страни бяха доволни, Гороломов можа да направи няколко застраховки. «По-добре да си гледам застраховките, не ми трябва политика» — каза си той и забрави всичко.

Сега Гороломов, разположен, весел, се разхождаше из кръчмата и често поглеждаше навън. На пейката в един ъгъл беше сложена китарата му в червения калъф, куфарът и палтото му. По земята около масите бяха разхвърляни динени кори и семки, около които бръмчаха рояци мухи. Иван, седнал до вещите на Гороломова, за да ги пази, се опитваше да подреме, но колчем затваряше очи, една муха дохождаше и кацаше на носа му, той се мръщеше и махаше с шепа, за да я улови. Гороломов и Методи се канеха да излязат, но не можаха да се откачат от стария, вече пенсиониран учител, Тодор Попов, даскал Тодор, както му казваха. Той беше голям

оригинал: лице като на евреин, голям нос, кривнат малко на една страна, дълга бяла брада, която той постоянно разчесваше с ръка на две страни.

— Питаш ни, г-н Гороломов — говореше той, — как прекарваме, как сме с кризата. Не сме добре. Ама държим. Селянина, да ти кажа ли аз, е като бъкел: ако падне, не се троши, ако вземе да се излива, все ще свариш да го запушиш и пак ще остане вода в него. Така е, г-н Гороломов. Каква е разликата от по-рано? Спяхме на хасър, а сега сме на земята. Това е то.

Един млад селянин с поизтъркани потури, с каскет, влезе тихичко и седна до една маса.

— Пък и всички не са едно — продължи даскал Тодор. — Който има прасе, той, може да се каже, е богат, който пък има овци, той все едно че има спестовна книжка. А сиромасите, сиромасите, тях питай. Ето го Рачо — даскал Тодор посочи младия селянин, — нека каже. Кажи, Рачо, кажи как живееш!

Селянинът се усмихна.

— Как ще живеем. . . Живеем по малко, колкото да има за всеки ден.

— Чакай, аз да кажа зарад него — превари го даскал Тодор. — Рачо има петнайсет декара. Сметни сега какво е изкарал, какво ще продаде и какво ще вземе. Борч ли да плаща, данъци ли да плаща, какво. Е, изсипал е там малко жито в хамбара, колкото за хляб. А за друго? На, нека каже той. Кажи, Рачо, кажи, не е срамота. . .

Рачо пак се позасмя.

— Какво да кажа?

— Кажи как живееш. Отде земаш за всеки ден, туй кажи.

— Отде ще вземам, отникъде не вземам. Турил съм в бъчвата четирийсет зелки, заровил съм двеста праза.

— И ряпа. . .

— Ряпа ли? За ряпа пари няма.

— Е, а друго?

— Друго, имам дванайсет кокошки. Като станем сутрин, чакаме ги да снесат. От яйцата жената дава на дечурлигата, кое за калем, кое за тетрадки. С яйца си купуваме едно-друго от дюкяна. Пък и на мене — усмихна се Рачо — жената на два дена ми купува една кутия тютюн.

— Как тъй? — учуди се Гороломов. — Значи, жената каквото каже, тя върти всичко, а?

— Как мислиш ти? — каза даскал Тодор. — Че ако не са жените, нас и кучетата няма да ни ядат. Ето, г-н Гороломов, ето как живее бедния народ. Пък на туй отгоре бедят Рача, че бил комунист.

— Той кмета разправя туй — каза Рачо. — Едно време се карахме с него и оттогаз ме гони. Пък и аз съм против. Когато има избори, дето е кмета, аз на другата страна пущам гласа си, напротив.

— Ето, това е положението — каза даскал Тодор и доволен от разговора и от себе си, малко поразкрачен, започна пак да разчесва брадата си ту на една, ту на друга страна.

— Стига си скубал таз пущина! — каза Слави кръчмаринът. — Мязаш на евреин. Също като оня, Челебон от града, дето продава джамове.

Даскал Тодор се разсмя.

— Брадат човек — умен човек, нали тъй, г-н Гороломов? Аз като бях в Одеса. . .

— Бил си в Одеса? — учуди се Гороломов.

— Бай Попов е следвал в Одеса — каза Методи.

— Не, градинар бях. Та, като бях в Одеса, една година трябваше да се връщаме в България. В 1892 беше. В Кишинев се качих на трена, влизам във вагона — пълно с руски офицери, все млади такива, фитнета. Аз бях млад тогаз, двайсет и четири, двайсет и пет годишен, но пак си бях с брада, само че беше по-малка, черничка. Като ме видя един от офицерите, скочи. «Пашоль вон — каза, — жид паршивый!» — «Я не жид — рекъх, — ваше благородіе, я болхарин!» — «Ну — каза — садись, садись!»

— Взе те за евреин, а? — смееше се Гороломов. —

Холан, бай Тодоре! Виждаш ли, че понякога брадите ни могат да ни докарат беля.

— Какво си връзал пръста си, какво имаш? — каза даскал Тодор.

— Убодох се. Дребна работа. Методи, хайде да вървим!

— Довечера ще се видим ли?

— Разбира се. Нали казахме, ще вечеряме наедно.

Гороломов и Методи се запътиха към училището. Същинското им намерение беше да срещнат пак учителките, но за да се прикрият, колкото за очи, отидоха да потърсят учителя Баташки. Баташки живееше в училището, но в друго здание в училищния двор — една полусрутена постройка, останала от вехтото училище. И тъй като къщата си имаше отделен двор, Баташки беше развъдил кокошки, построил беше и модерни курници. Намериха го, забутан из двора, с окаляни ръце — работеше нещо. Беше около четиридесетгодишен човек, слаб, бледен, със сини очи и с жълти мустаци, щръкнали настрана като четки. Малко говореше, малко се усмихваше, но лицето му не се променяше, оставаше си все същото. Гороломов го познаваше още от Варна.

— Как си, Баташки, как си? — посрещна го весело той. — Какво правиш?

Баташки не му отговори, а го разглеждаше внимателно.

— Много си напълнял. Поправил си се.

— Много кокошки имаш, Баташки — продължаваше Гороломов. — Породисти ли са?

— Кокошки. . . Остави кокошките. Слушай, какво ядеш, че напълняваш.

— Какво ще яде — каза Методи. — Яде каквото му се падне. Само че каквото хапне, туря го на гърба си, нали, Станчо?

— Браво, Методи, хубаво го каза — засмя се Гороломов.

— Аз пък не мога да напълнея — каза замислено Баташки.

— Слушай бе, Баташки — рече Горoломов, — какво стана с държавния изпит, нали за него беше дохождал във Варна. Какво стана, издържа ли го?

— Скъсаха ме.

— Защо? Каква тема ви дадоха?

— Концентрично обучение в отделенията.

— Е, че какво — каза Горoломов, който някога също беше учител и разбираше от тия работи. — Не е мъчна тема, много хубава тема. Концентрично обучение значи да се разширява материята по някой предмет от едно отделение в друго, като концентрични кръгове. Нали тъй?

— Тъй е — каза Баташки. — И аз писах, че има концентрични кръгове, но не знам какво ми доде на ума, взех, та писах, че има и екцентрични. . .

Горoломов и Методи захванаха да се смеят с глас.

— Помислих — продължи все тъй нисичко Баташки, — че ако има концентрични кръгове, трябва да има и екцентрични.

И като гледаше как Горoломов се смееше и как от смях се черви лицето и шията му, Баташки завистливо и все тъй нисичко каза:

— Много си напълнял ти. Аз не мога да напълнея.

Влязоха в стаята на Баташки — разхвърляна, неприметена. През отворения прозорец влизаше слънце и там, дето подът беше огрян, лежеше голям червен котарак.

— А, Микадо! — каза Добрилов и помилва котарака. — Как си, Микадо? Ти знаеш ли — каза Методи на Горoломова, — че Микадо знае да прави фокуси.

— Тъй ли? — заинтересува се Горoломов. — Баташки, я покажи!

— Остави. Нали го виждаш какъв се е отпуснал, спи му се — каза Баташки, но при все това извика: — Микадо! Микадо!

Котаракът се изправи, седна на задните си нозе,

погледна Баташки и замижа. Баташки взе бастуна от Добрилов, препречи го хоризонтално пред котарака и извика:

— Хайде, хоп! Хоп! Микадо, хоп!

Микадо гледаше лениво с полузатворени очи и не мърдаше. Изведнъж той се метна и прескочи бастуна.

— Още веднъж! Хоп! Хоп! Хоп!

С дигната опашка и извит гръб, Микадо се търкаше о Баташки и като че не искаше да изпълни заповедта, но пак, все тъй неочаквано, прескочи бастуна в обратна посока.

— Браво бе, Баташки — похвали го Гороломов. — Ти си бил цял звероукротител.

Отидоха в градината и седнаха в беседката.

— Баташки, знаеш ли какво — каза Гороломов. — Довечера искаме да дадем една вечеря в училището. Ще поканим госпожиците. Какво ще кажеш?

— Не знам. Селяните май. . .

— Какво селяните. Няма да бъдем сами. Ще поканим и даскал Тодора.

— Ако доде даскал Тодор, може. Той е училищен настоятел.

Веднага пратиха Хаджият да каже на учителките, че ги канят на вечеря и че ги молят, ако обичат, да додат до училището. След малко Хаджият се върна и донесе малка записка. Гороломов я разтвори и прочете: «Благодарим за поканата. Сега не можем да додем, защото сме заняти, но на вечерята ще додем. Г-н Гороломов да вземе китарата.» Гороломов посочи двата нечетливи подписа отдолу, които значеха: Ганка Попова, Фроса Николова.

— Работата наред — каза той. — Сега да отидем да се поразходим малко. Баташки, ела и ти с нас, я виж какво хубаво време!

Излязоха вън от село, като вървяха все из дола, покрай върбите. Горе поляните, огрени от залеза, изглеждаха като златни. Изведнъж силен мъжки глас екна из дола. Пееше Гороломов.

Вечерта, когато се стъмни хубаво, прозорците на една от класните стаи на училището светнаха. Гороломов, Методи и Баташки бяха вече там. Додоха и учителките, а след тях откъм общината се зададе и даскал Тодор. Но той не беше сам. С него беше кметът Алекси и секретар-бирникът, които той навярно беше поканил от своя страна. Между училището и кръчмата сновеше Хаджият и пренасяше едно-друго.

Право бяха предрекли някои, че ходи, де ходи, лесничеят Дянков пак ще се върне в Каралии. И наистина, късно вечерта, към десет или единадесет часа, той слизаше към село и още отдалеч забеляза, че в училището свети. Долу той се озова сред светлината, която идеше от две лампи, турени отвътре на единия прозорец. Любопитството му беше тъй голямо, че му се щеше да се приближи с коня си и да надникне. Но да прескочи дувара на оградата той не можеше и забърза към кръчмата.

— Какво има в училището, Славе? — попита той кръчмаря, без да слиза.

— Гуляй има.

— Кои са там?

— Кмета, даскал Тодор, учителките. И един гостенин има от града.

Без да разпитва повече, Дянков остави коня си на стражаря и тъй, както си беше с гетри и шпори, с навървен за ръката камшик, тръгна към училището. На стълбите той чу китара и мъжки глас, който пееше. На вратата пак се спря и се ослуша: вътре се смееха, позна гласа на Ганка. Почука и влезе.

Той беше чест гостенин на Каралии и затуй появяването му не учуди никого. Все пак го посрещнаха любезно, запознаха го с Гороломов, поканиха го да седне. Дянков предпочете да остане прав. Гороломов, с китара в ръцете, седеше между двете учителки. Ганка си беше хубава винаги, не личеше дали се е пременила, или не — само отпред на яката си имаше китка сини минзухари. Но Фроса, Фроса как се е докарала! Напудрена, с големи търкалета от

червило на бузите си, а роклята ѝ — червена като пламък. Тя беше се възвила срещу Гороломов, усмихваше се и гъсти бръчки се събираха около очите ѝ. Кметът, даскал Тодор и секретар-бирникът нещо си приказваха, Баташки мълчеше, замислен, а Методи, дребен, потънал в стола, едва се виждаше от пушека на цигарата си.

— Аз свиря и пея — каза Гороломов, — а не ме питате, че гърлото ми пресъхна. Методи, защо не си напълнил чашите? Няма ли? Свърши ли се? Хаджи! Ей, Хаджи!

Хаджият, изправен гърбом в едно кьоше, дояждаше останките от вечерята. Като чу, че го викат, обърна се, изтри се с ръкав и проточи посинелия си нос в светлината на лампата пред Гороломов.

— Тичай на Слави да напълниш джамаданата! — заповяда му Гороломов. — Хайде по-скоро! Пълна пàра!

Сега да ви изсвиря «Наполеоновия марш» — каза Гороломов. — Искате ли?

— Искаме, искаме! — първа извика Фроса и като се завъртя на стола от нетърпение, обърна се повече към Гороломов и се приготви да слуша.

Раздадоха се гръмки, тържествени звуци. Гороломов не поглеждаше никого, съсредоточен, замислен. Той някак особено беше извъртял дланта си над жиците и пръстите му силно натискаха и бързо се местеха насам-нататък. Последните акорди замряха, както замира една буря. Гороломов се усмихна.

— Браво! Браво! — викаха учителките и ръкопляскаха.

— Ах, чудесно, чудесно! Ах, чудесно! — повтаряше Фроса.

— Да, хубаво е — каза Ганка. — Но, г-н Гороломов, защо не изсвирите нещо друго, нещо такова. . . нещо друго — забърка и тя, поизчерви се и очите ѝ пламнаха.

— Разбирам ви, г-це! — каза Гороломов. — Знам. Сега.

И като гледаше усмихнат Ганка, която също му се усмихваше, Гороломов запя:

Накинув плащ, с гитарой под рукою
Я здесь пою чтоб услыхала ты!
И песнь моя летит, летит с мольбою
Перед олтарем богины красоты. . .

Тая песен привлече вниманието на всички. Никой вече не приказваше. Хаджият се показа на вратата с джамаданата, но Методи му направи такъв знак, че той веднага тръгна на пръсти. Методи напълни тихо шишето и също тъй тихо, като се пазеше да не направи и най-малкия шум, напълни чашата пред всекиго. Браво и ръкопляскания поздравиха края на песента. Кметът стана, взе чашата си и се чукна с Гороломова. Всички го последваха.

— Аз си я обичам тая песен — каза Гороломов, като остави чашата и седна, — с нея аз лаври съм брал. Веднъж я изпях на една гъркиня и знайте ли какво ми каза?

— А, гъркиня! Какво ви каза? — избърза Ганка.

— Чакайте, ще ви разправя. В Балканската война беше, в Дедеагач. Имаше там едно гъркинче, Хрисанта се казваше, красавица безподобна! Венера!. . .

— А, г-н Гороломов! — викаше Ганка и се смееше.

— Чакайте, ще ви разправя. . . Не мислете кой знай какво. . . Да, много хубаво момиче, живееше край морето. Веднъж аз и един мой приятел грабваме се, знайте, и отиваме към тях. Заставам аз под прозореца и започвам с китарата — тихо, тихо. . . А една лунна нощ беше, онуй море като светнало. . . Пък и аз бях наметнал една пелерина, също като испански плащ. Карам. По едно време пердето се дръпна — аз усилвам. Нямаше какво, отвори прозореца, засмя се. «Ефхаристо! Ефхаристо!» — каза. Благодаря, благодаря. Аз продължавам, а пък казах ви я — оная луна, онова море! Три пъти тя за-

варя прозореца и пак го отваря. Най-после се наведе, направи ей тъй ръцете си — Гороломов разгъна ръце — и каза: «Ах, фтани, фтани, паликара! Та пидисо апо то паратирон!»

— Какво значи то? — попитаха неколцина.

— Значи: Ах, стига, стига, младежо! Ще се хвърля от прозореца!

Засмяха се всички, засмя се и Баташки. Дори и Хаджият, макар че не разбра за какво става дума, и той се смееше. Посред смеха си Ганка питаше Гороломова:

— Право ли казвате? Тъй ли каза?

— Да, госпожице. Факт!

Престорено сериозна остана само Фроса. Тя погледна Гороломова и, укорително и галено в същото време, заплаши го с пръст и каза:

— Разбираме. Разбрахме, г-н Гороломов, какъв сте били вий!

Излезе, че и кметът също е бил в Дедеагач, но през Балканската война. Започнаха да си разказват спомени и Гороломов тъй се увлече, че когато по едно време се обърна, видя, че Ганка беше станала и приказваше с лесничея. Досега Гороломов не беше обърнал внимание на Дянков и го разгледа по-добре: беше млад момък, със здраво румено лице, синеок, с гъста руса коса. Сякаш змия клъвна Гороломова по сърцето. Той престана да говори, взе чашата си и отпи само една глътка от нея. Искаше да се удържи, но не можа и стана. Завъртя се из стаята. След туй се насочи към лесничея Дянков. Идеше усмихнат, горд, високомерен.

— Какво има по гората, г-н лесничей — каза той. — Какво правят зайците. Не гризат ли фиданките?

Дянков се усмихна.

— Зайците не се опасни. Опасни са ония, с брадвите. Гороломите.

— А! Туй камъче е в моята градина. Да, аз се казвам Гороломов, но съм приятел на горите. А има лесничеи — това аз мога да ви го докажа, — които

сами разоряват това национално багатство. Вие познавате ли лесничея Галов? Познавате ли го тоя вагабонтин. Той. . .

— Извинете! — каза Ганка и отиде настрана.

Красноречието на Гороломов изведнъж пресекна. Не той говореше вече, а Дянков. Гороломов уж го слушаше, а в същото време търсеше с очи Ганка и си мислеше: «Защо прави тя тъй? Как ми приказваше, като вечеряхме, как се смееше. Наведе се на ухото ми и ми каза: Г-н Гороломов, вие сте много симпатичен! А сега бяга.»

— Да, право е. . . да, тъй е, разбира се. . . — говореше разсеяно Гороломов, като слушаше лесничея.

Наедно те тръгнаха към масата. Гороломов постоя колкото да остави лесничея на другите, а сам мина и седна на мястото си, между Ганка и Фроса. И пак беше весел, искаше му се да говори. Но още не беше успял да отвори уста и Ганка пак стана.

— Извинявайте — каза тя. — За минутка. Фроске, ела, ще ти кажа нещо!

Тоя път Гороломов се ядоса и не погледна подир двете учителки. Той погледна компанията, опита се да чуе какво приказват, но не разбра нищо. Взе пак чашата си и отпи глътка от нея. В същото време усети, като че го боли някъде, че не му е добре. «Да не съм болен? — помисли си той. — Не, не съм болен, нищо не ми е. Влюбен си, Станчо, влюбен си!» — каза си той на ума и се усмихна.

След малко, като се обърна, той срещна хубавите и дяволити очи на Ганка. Тя и Фроса бяха седнали отгоре на един чин.

— Елате при нас! — повика го Ганка.

Гороломов отиде при тях.

— Не, тук седнете — каза Ганка и му стори място. — Седнете между нас. Е, кажете сега, г-н Гороломов, доволни ли сте от вечерята?

— Много съм доволен, г-це.

— Истина ли?

— Да, факт!

Очите на Ганка се смееха. Гороломов гледаше в тях, после погледът му се спря върху трите стръкчета сини минзухари на яката ѝ.

— Аз ще бъда още по-доволен, г-це, ако имам един материален спомен от тая вечер. Вие днес бяхте на разходка, там ли сте брали тия минзухари? Дайте ми ги.

— Да ви ги дам — каза Ганка; отбоде минзухарите и му ги даде.

— Благодаря, благодаря. Ето един хубав спомен, един вечен спомен.

Гороломов извади бележника си.

— Аз тук ще ги пазя. И ще си запиша да се знае.

Той написа датата, селото и след това: «Спомен от Ганка Попова».

— И от Фроска Николова — каза Ганка.

— Да, и от Фроса Николова.

— Не Фроса, а Фроска.

— Да, Фроска.

— Извинявайте! — каза Ганка. — Искам да кажа нещо на Дянков.

Тя скочи от чина, но веднага се обърна:

— Вие няма да дохождате! — каза тя на Гороломов. — Стойте си там!

Гороломов рече да каже нещо, но се въздържа. Реши да търпи, затвори бележника си и го тури в джеба си. Фроса се премести по-близо до него.

— Вие утре заминавате, г-н Гороломов. Ще дойдете ли пак някога в наше село?

— Разбира се, г-це. Ще дойда. Непременно ще дойда.

— Отбийте се у нас. Аз, знайте, не обичам да ходя. Таз вечер съм дошла заради Ганка и заради вас. Аз обичам да си седя в къщи, аз преди всичко съм домакиня, г-н Гороломов. А като ми остане време, чета, аз обичам да чета. Толкоз е скучно тука! Колко хубаво е да ти дойде някой интелигентен човек, да размениш мисли с него. Аз сега чета «Страната на белите лилии», от Григорий Петров. Познавате ли тоз писател?

— Да, чел съм нещо от него.

— Много добър писател! Какво перо!

— Да, добър писател. . . Добър писател е Григорий Петров.

Всички около масата настанаха.

— Време е да си ходим — каза кметът и погледна часовника си.

— Защо, кмете, защо? — завика Горопомов. — Още е рано.

— Трябва да си ходим — каза кметът. — Утре имаме работа.

— Но ние можем да останем. Г-це Ганке, ние можем да останем. Нали, г-це — обърна се Горопомов и към Фроса.

Но пред кмета и училищния настоятел и учителките искаха да се покажат по-благоразумни, отколкото си бяха, и колкото да настояваше Горопомов, те не се съгласиха да останат.

— Не, не, по никой начин! — викаше Ганка. — Фроске, хайде да си вървим!

Кметът не каза на учителките нито да останат, нито да си ходят, само се усмихваше, но тая инак добра усмивка значеше, че той по̀ одобрява решението им да си отидат.

Изпратиха ги до моста. Оттам нататък щеше да ги придружи кметът, който също живееше в «Близнашката махала».

Баташки незабелязано беше си отишел. Останалите тръгнаха надолу към кръчмата, покрай върбите, и скоро се изгубиха в тъмнината. Оттам като че прибръмчаваха из мрака пчели, дочуваше се все по-тихо и все повече се отдалечаваше китарата на Горопомов.

Добри и зли духове в една кръчма. — Кмет-артист. — Едно зло не дохожда само

Джурковата кръчма в Пчеларово не беше кой знай каква сграда — обикновена селска кръчма, но сега, рано сутрин, както беше попритетено, чисто, какво-то слънце грееше в прозорците, вътре, може да се каже, беше хубаво, приветливо: околовръст все дъсчени пейки, лъснати като лакирани от много сядане, станали желти като восък, стените варосани, бели, по стените — портрети. . .

Вън се чу да бие камбана — неделен ден беше. Иззад една маса, на пейката, там, дето досега се беше виждала някаква купчина, завита с кафява шуба, нещо се размърда, раздвижи се, шубата се подигна като колиба, свлече се и под нея се показа един човек чорлав, току-що събуден от сън, погледна най-напред уплашено, после се съвзе, кихна, оправи на една и на друга страна мустаците си и каза:

— Бре! Аз съм се успал. Джурка, добрутро!

— Добрутро, Димо. Наспа ли се? Как спа?

Човекът — петдесет, петдесет и пет годишен селянин — все пъшкаше, кашляше. Гологлав беше, с голямо, издуто чело, с много бръчки по лицето си, бръснат, с доста дълги мустаци. Не беше едър, не беше и много добре облечен, но пак имаше важен, чорбаджийски вид — или беше кмет, или най-малко бивал е кмет. И наистина, той беше Димо Райнов от Саръджа, голям партизанин, който преди осем години беше кмет на Каралийска община (в нея влизаше и Саръджа), а оттогаз все тичаше да събаря кметовете, та да стане пак той кмет. Днес за околийско партийно събрание, утре за окръжна, в дру-

ги ден за посрещане на някой големец от София, бай Димо беше все по пътищата — отива в града или се връща от града. И много често се случваше, както сега, да остане да пренощува в кръчмата на Джурката.

А тя беше кръчма, която човек мъчно можеше да отмине. Вън, в кърa, може да е лошо време, студ, виелица, но додеш ли до Джурковата кръчма, като че влизаш в пристанище — тихо, завет, кръчмата с чардак отпред, обърната на припек, отстрани откъм запад, откъдето също духат резливи студени ветрове, като вълнолом, пространен навес. Теглиш каруцата там, туриш чуловете на конете, дадеш им малко сено — и хайде в кръчмата.

По стълбите се върви полека вече, тъй че има време да се прочете написаното с тебешир над вратата: «Честита Новата 1926 гудина.» Вътре е топличко. Зад тезгяха някъде, висок и слаб, с изпъкнали сини очи и с дълъг нос като на евреин, стои Джурката. Не му се сърдете, ако не ви види и не ви поздрави. Зaнят е, работа има, пък и бавно пипа — когато пише, туря очила, после, за да вижда надалеч, дига ги на челото си. Но той пак навреме ще ви донесе поръчаното — печена наденица, поваляна в пепелта, но вкусна още на гледане, ще ви сложи и шише черно вино. Тогаз тоя залисан и заспал човек ще оживее, ще се усмихне, очите му ще светнат и сега ще разберете какъв добър и сърдечен човек е Джурката.

Той имаше много деца, все момичета. Приличаха си едно на друго като зайци, а всички приличаха на баща си. Понякога — откъм къщи, през малката врачка, която гледаше към двора на Джурката, те влизаха в кръчмата. Най-напред идеше най-голямото — тринайсет-четиринайсет годишно момиче, то носеше малко дете на ръце, а друго водеше. И още три-четири, все по-големички, идеха отзад, боси, синеоки, с къси роклички, с руси коси, възбърнати нагоре като китка и вързани с едно червено ширит-

че. Като гледаха как всяко дете като че е одрало кожата на Джурката, селяните се смееха и казваха:

— Бе, Джурка, колко деца имаш ти?

— Де да знам — отговаряше Джурката. — Майка им знае.

Веднъж, при едно преброяване, той наистина се обърка: каза едно момиче, каза две, каза седем. И току се оплете — не знаеше вече по-нататък кое кога е родено, кое е Лили, кое Анче, кое Виолетка.

— Не мога, даскале, трябва да ида да попитам майка им, може да има още. . .

И той ходи, пита, оправи се. Често пъти най-голямото момиче, което водеше другите, за година, за две порастваше, извличаше се и ставаше хубава, синеока мома, стройна, напета, засмяна. И докато пътниците се нарадват на тая хубавица, кога минаваше между масите и се случваше да им донесе нещо — тя се оженваше. Друго момиче заемаше мястото ѝ и водеше децата, за да изхвръкне и то след две-три години като пораснала птичка от къщата на Джурката. Но момичетата на Джурката не се свършваха.

Димо Райнов беше излизал вън на чардака, беше се поплискал със студена вода и сега, като се бърше с края на пояса си, беше влязъл пак. Умен човек и голям подигравач беше, то се виждаше как гледат очите му: отпуснато някак, лениво, но весело, хитро, като че все има нещо на ума си, а не го казва. Потурите му все бяха малко смъкнати, за по-бабаитски вид.

— Е, как ти беше на голите дъски, можа ли да спиш? — попита го пак Джурката.

— Спах. . . Сам си зная — каза Димо и усмихнат, с дяволити искри в очите, изгледа портретите, окачени по стените. А там бяха наредени ликовете на всички партийни шефове. Джурката не можеше да откаже на ония, които ги продаваха, често пъти хора силни на деня, пък, от друга страна, мющериите му бяха от различни партии и той не искаше да обиди никого. И затуй беше ги окачил всички като икони

в черква. Ето го Стоилов — хубаво избръснат, с пълно лице, с торбички под очите. През рамото му е опасана лента на някой орден. Гешев гледа изпод стъклата на очилата си със спокоен старчески поглед. Ниско остриган, с голям нос, Радославов, с разчесани на път по младежки коси, с брада на стар войвода. Гледа някак през рамо с твърд, малко надменен поглед. Тончев — хитро усмихнат под края на белите мустаци, с верижка от очилата до над ухото. И той е с лента през рамо. Каравелов — с простички дрехи, нито загрижен, нито засмян — лице и брада на чист българин балканджия. Стамболийски — широкоплещест, ъгловат, намръщен, сякаш на едро дялан от камък. И по-нататък идеха: Малинов, Тодор Тодоров, Ляпчев.

Хубава есенна сутрин беше. Влязоха първите посетители: Бившият, Данаил, даскал Гатю.

— О, здравей, партийо народна! — извика Бившият радостно и се здрависа с Дима. — Идем ли, идем ли?

Искаше да каже: идем ли на власт. Бившият беше тънък, слаб, висок. Някога и той беше бивал кмет и оттогаз му остана тоя прякор.

— А какво прави Гуньов? А буля Гуньовица? Не може да се побере във вратата, нали? — засмя се Бившият.

Гуньов беше адвокат в града. Неговата жена, пълна, бяла, беше най-хубавата жена по вкуса на селяните.

Даскал Гатю, пенсиониран учител, слаб, болнав, с шал около врата, седна насреща Дима, събра прилично колената си, сложи ръце на бастуна си и попита:

— Какви са политическите новини, Димчо? Ще има ли нов кабинет?

— Ще има, даскале. Мъти се нещо.

— Какво каза Гуньов за изборите — питаше Бившият.

— Изборите? Работата е наред. Изборите са наши.

Димо се наведе над ухото на Бившия и газ да му шепне, а в същото време подаде на даскал Гатя, без да му каже нещо и без да го гледа, един брой от вестник «Мир». Даскал Гатю тури очилата си и почти се скри между двата листа на вестника.

Третият от дошлите беше Данаил — едър селянин, отпуснат, дрипав. Той теглеше с голяма страст навътре дима на цигарата си и все се смееше, когато Бившият кажеше нещо, за да му угоди. Долната му устна си седеше полуотворена и отпусната — както се беше смял или готов да се смее. И тримата, както и Димо, бяха народняци.

Пред Дима Джурката беше сложил вече горещо кафе. Димо пак потърка очи, попротегна се и каза:

— Успал съм се таз сутрин.

— Как, ти тука ли спа? — учуди се Бившият.

— Тука, ами, на голите дъски. Завих се с капламата. Ама какво си патих, аз зная!

— Какво?

Отвън тезгяха Джурката се поослуша.

— После ще ви разправя — позасмя се Димо и пак обгърна с очи портретите на шефовете по стените.

В кръчмата все прииждаха селяни. Камбаната биеше за втори път, но селяните, както им се караше попът, наместо да идат на черква, вървяха към кръчмата. По едно време на вратата се показа Иван и след него — Гороломов. Селяните не се зачудиха много, защото знаеха вече — Гороломов беше в Пчеларово от два-три деня, — че тоя висок човек с широкопола шапка, с брада, който свири на китара и пее, се занимава със застраховки. Гороломов и Иван седнаха на една маса и си заръчаха кафе. Гороломов беше си дал дума да не се меси в политика и да си гледа работата. Целта му, както беше решил още в къщи — беше да поизучи селяните, да избере ония от тях, които щеше «да тури в коша», т. е. да застрахова. Ето защо той извади една малка зелена книжка — «Полезни съвети на деятеля по живот» — и се престори, че чете. Сегиз-тогиз Иван му шепнеше нещо.

Кръчмата се напълни с хора. И глъчката стана голяма. Ония, за които нямаше място по пейките или по столовете, стояха прави и даваха ухо ту на тоя, ту на оня разговор. Други чакаха даскал Гатя да прочете вестника и да каже новини.

Един висок млад селянин влезе, със загоряло лице, с юнашки вид. Сребърна обеца имаше на ухото му.

— О, бай Димо — извика той. — Добре дошел! Кога дойде?

— Димо спал тука — каза Бившият.

— Тука ли? Тук ли спа, бай Димо?

— Тук спах — рече Димо. — Но каквото си патих, сам зная.

Едно позамълчаване, каквото се случва често, кога говорят много хора, позволи почти на всички да чуят думите на Дима. И дадоха повече ухо. Димо се усмихваше, като гледаше нагоре, към портретите.

— Кажи, кажи — настояваше Бившият.

Дори Джурката, който седеше зад тезгяха, погледна Дима строго и каза:

— Димо, какво си патил, казвай. Какво само дрънкаш? Прибрах те да спиш, пък ти. . .

Димо повтори по-настойчиво:

— Какво патих аз тази нощ в таз кръчма!. . .

— Да не те е обрал някой?

— Да не са те нападнали паткани — каза Данаил. — Паткани има много. На един, като спял, изгризали му носа.

— Не е паткани. По-лошо.

— Е казвай де! — разсърди се Бившият. — Стига си ни въртял.

Селяните все слушаха.

— Аз снощи — започна Димо, — като си отиде Джурката, легнах си ей там е, на пейката, завих се с капламата. Изкарал съм един сън, събуждам се — лошо ми е, ще умра, нещо ме души. Не мога да разбера какво ми е, ама, казвам ви, умирам. Бре, каква е таз работа! Ставам, поглеждам нагоре, аз съм бил легнал под Радославов! Той слизал да ме души!

Станах, вземам си капламата, лягам си ей тук, под Гешева, и спах до сутринта като агне. . .

Силен смях екна в кръчмата. На няколко пъти тоя смях утихва и пак избухва. Тъкмо в тая минута в кръчмата влезе кметът, Токата. Селяните замълчаха и не защото Токата беше радославист и можеше да се докачи, а тъй на, не го обичаха и не искаха да му дадат случай да се посмее. Искаха просто на просто да запазят една тайна от него, каквато и да е. Токата, дето се казва, беше яре от стара коза, разбра, че замълчаха заради него, но не се докачи, а престорено любезно каза:

— Какво сте се насъбрали тука? Що не вървите в черква?

Тъкмо сега бяха влезли децата на Джурката и Токата ги помилва по русите главички. Той каза шепнешком нещо на Джурката, след туй засмян, важен, напет — той беше пълен, нисък, с руси, почти бели клепачи — тръгна да си излезе и от вратата пак каза:

— Хайде, хайде вървете на черква!. . .

Щом излезе Токата, селяните пак се разсмяха.

— Е, бай Димо — каза един. — Радославов те души, а?

— Ами, души ме, ти казвам.

— А под Гешева спиш добре. Е, нали си народняк!

— Видя ли какъв шеф имаме? — говореше Бившият.

Гороломов се въздържаше с мъка да не се намеси. Той повече се наведе над «Наставления на деятеля по живот».

Вън Токата се показа такъв, какъвто си беше — кипнал, ядосан. Насреща му идеше Рачо разсилният.

— Камберски!

— Аз, г-н кмете.

— Слушай, ела по-насам. Отваряй си ушите, че ще ги отворя. Какво ядеш, какво плюскаш? Кога стоиш пред началството си, да не дъвчеш като коза. Слушай: там, в кръчмата, е оня, гражданинът с бра-

дата, щурият оня, дето пей и свири на китара, нали го знаеш?

Рачо с пълна уста кимна с глава.

— Там е и Димо Райнов, и Бившият, и Данаил. Нямам вяра аз в тез народняци. И в тоя брадатия нямам вяра. Ще идеш там и ще слушаш: щом заговорят за политика, чуеш ли да кажат «правителство». . . «конституция». . . «широки народни маси»— ще дойдеш веднага да ми кажеш. Разбра ли?

— Правителство. . . конституция. . . широки народни маси. . . — повтаряше си Рачо, па извика: — Разбрах, г-н кмете!

— Хайде тичай!

Когато Рачо влезе в кръчмата, селяните още се смееха и още поглеждаха портретите по стените. Като безплътен дух, Рачо се промъкна и се долепи до стената в един ъгъл.

— Токата станал голям черковник — каза Данаил, — кара ни да вървим на черква. Той да върви, да е станал поп, не кмет. Нали тъй, Бивши?

— Поповете. . . Остави ги тях, поповете!

А Димо пак тъй на всеуслишание разказа:

— Изонзи ден дели-исуф-куюският поп, старият, афоресаният, си идел от града, ама — направил главата. Като дошел до Мусу-бей, заспал в каруцата, а конете влезли в нивята и взели да пасат зеления ечемик. Дохожда полският, хваща конете за юздите и тегли каруцата с попа наедно в селския капан. Стават мусубейчани, гледат: в капана — поп!

Селяните пак се засмяха.

«Ето с какви глупости се занимават» — помисли си Гороломов и усети, че единият му крак позатрепера.

— Бай Димо — каза той, — одеве ти разправяше, че Радославов те бил душил, то нищо. Радославов удуши България, туй е лошото. Две войни, две катастрофи и ето на кой хал додохме. . .

Селяните бяха се смълчали и го гледаха.

— И не само Радославов е виновен, виновни са

всички партии. Разправят ми за 16 юни. Всички, всички са виновни.

— Как тъй всички? — каза Димо. — Гешев, например? Той си даде оставката.

— Виновен ли е народът? — каза Бившият.

— Виновни сме всички! — почти изкрещя Горо-ломов. — Трябваше да се внимава. Трябваше тъй да се действува в политическите сеанси, че да доде на власт антантофилската опозиция. И щеше да доде, ако не бяха гласували с бели бюлетини. . . Тъй, че щяхме да имаме короната на едно мнение и антантофилското правителство на друго. Аз изразявам това на народен език — като два вола, кога орат и единият тегли на една страна, а другият на друга, ще ударят в крушата. Тъй царят и антантофилската опозиция нямаше да имат едно мнение и България щеше да остане неутрална.

— Брава! — извика Данаил. — Брава!

Димо Райнов поклати глава.

— Бай си,бабо, за бълхи. Когато колата се прекатури, пътища много.

Бившият мълчеше замислен.

— Г-не, ти имаш право — каза Данаил, — тъй както каза, тоз наляво, онзи надясно — и плугът в крушата, т. е. щяхме да останем неутрални. Тъй е! Тъй!

Той щеше да седне на мястото си, но се обърна пак към Гороломов и каза:

— Бе, господине, защо вий учените не дохождате да ни поучавате. Ей на сега, като ни каза, светна ни на очите, разбрахме. Дохождайте по-често, говорете ни. Ако една жена, като не вижда мъжа си, забравя го, че какво остава до народа, като не вижда учените си. . .

Гороломов не видя, че Данаил хитро намигна на Дима и на Бившия, а поласкан си каза:

«Тез хора искат една реч. Да им държа ли? Защо да не им държа? «Почитаемо събрание. . . в днешния, тежък политически момент. . .» Да, това е хубаво, тъй мога да почна. «В днешния тежък политически

момент». . . А по нататък? «В днешния тежък политически момент. . . тежък политически момент. . .» — Гороломов мръщеше веждите си, напрягаше ума си, но нищо не можеше да прибави към тия думи. Но чувствуваше, че гори, трепери, че го обхваща това вдъхновение, което ще го понесе на крилата си, щом заговори. «Почитаемо събрание! В днешния тежък политически момент. . .» А по-нататък? По-нататък всичко ще си доде на мястото, щом заговоря» — реши Гороломов и стана.

— Почитаемо събрание! — извика той и прекара пръсти през черните си, бухнали нагоре коси.

Селяните замълчаха отведнъж, обърнаха се и учудено загледаха Гороломова. Още не разбираха нищо.

— Искам да ви държа една малка реч — обясни скромно Гороломов.

— Реч ли? Добре, добре — каза Данаил. — Празник е днес, няма работа. Хубаво, хубаво, г-не. Джурка, дай една чаша вода тук на масата! Кога се говори, трябва да има вода — обясни той на другите селяни.

Джурката донесе една чаша вода. Гороломов, бледен, намръщен, с изопнато лице, започна:

— Почитаемо събрание! В днешния тежък политически момент. . . при това тежко положение, когато. . . когато бушува такава ужасна икономическа криза, когато навред цари такова небивало нравствено разтление. . . (При тая дума Гороломов усети, че стъпя на здрава почва.) Никога не е имало такава морална разруха и в селото, и в града. Особено в града! Защото там са парите, там са капиталите, там са далаверите! Право е, и в селата имаше банкноти във възглавниците, но това е 2%, а в градовете 60%. И гражданите не държат парите си във възглавниците, а ги прахосват в глупави работи, в прекалени моди, които не подхождат на нашата мизерия, които провокират гладните, които провокират хората, които са в мизерия, моди, които съблазняват. . .

— А-а! — Видяхте ли! — извика Данаил.

— Мене не ми харесват — продължи Гороломов — големите апетити към всевъзможни празници и пр., и пр. Зимъс имаше повече балове, отколкото трябва да има в една бедна страна като нашата. Ако искате да умирите оная Патагония отляво, умирете слабостите си, умирете страстите на вашите сърца. . .

— Видяхте ли? — извика пак Данаил.

А даскал Гатю наивно попита:

— При баловете има ли страсти?

— Един път туй направено — продължи Гороломов, — вярвайте, че и другите задачи ще се разрешат правилно. Защото нито е хуманно, нито е християнско, когато народът, когато широките народни маси. . . (Рачо разсилният изскочи из кръчмата), когато децата на ония борци и герои, които възпяваме, мрат от мизерия, да има такъв лукс! Тъй се създава опасна атмосфера, подготвят се бури, градят се основите на краен песимизъм. . .

Гороломов млъкна да си почине и извади кърпа да изтрие челото си.

— Г-не — каза му нисичко даскал Гатю, — употребихте две чуждици: наместо атмосфера, можехте да кажете въздушие и наместо песимизъм — черногледство.

Гороломов го погледна тъпо, разсеяно, като че не го виждаше. И продължи пак да говори. Говореше все по-разпалено, по-буйно, махаше с едната си ръка, махаше с другата, стискаше юмрук или скръстосваше и двете си ръце на гърдите и задаваше някакъв въпрос. И ето че около вратата на кръчмата се чу шум, селяните там се раздвижиха: като си проправяха път с лактите си, откъм вратата излязоха напред: горският Иван Пеев, с червено лице и зли очи, с руси, паднали надолу мустаци, като рогчета. Сабята му долу беше обкована с гривни от тенекия. После — Янко, бивш общински стражар, с още незараснала рана на носа, Атанас Шайката, Черното Павле.

Селяните разбраха, че ще стане нещо, и се спогледаха. Гласът на Гороломов гърмеше:

— Внимание! Внимание! Внимание! Ето какво е нужно в днешния съдбоносен час. Нашата държава прилича на тежко натоварена кола, която слиза надолу из урва. Внимание! Трябва да се запъне колелото с кучката, да се държат здраво юздите на конете, да не се претури колата. . .

— Защо сте я натоварили? — извика Черното Павле.

Гороломов го погледна.

— Питам: защо сте натоварили толкоз колата?

— Аз не съм я натоварил. Аз давам пример.

— Пример. . . Знайме ги тез примери — изръмжа Атанас Шайката.

Високият селянин с обецата гледаше намръщено, с омраза, Черното Павле и му каза тихо, като че изсъска:

— Махни се!

Дори даскал Гатю се намеси:

— Ех, Павле, и ти. . .

Черното Павле погледна селянина, погледна даскала и повтори:

— Искам да ми каже защо е натоварил толкоз колата. . .

Какво стана след това, не можа да се разбере. Високият селянин като че каза нещо на Павле и като че го мушна в гърдите. Към него се спуснаха горският Иван, Янко, Атанас Шайката. Дигна се врява, чуха се удари, паднаха чаши и се счупиха. Гороломов най-напред беше като втрещен, после, какъвто си беше висок, сложи и двете си ръце върху рамената на един селянин, но два юмрука се стовариха отзад по гърба му. Гороломов се обърна — други два юмрука по гърба му. В същия миг дваматрима общински стражари нахлуха в кръчмата: «Стойте! Стойте!» — викаха. Селяните се разделиха надве, показа се Токата.

Като посочваше с пръст ту тоя, ту оня, Токата казваше:

— Тоз. . . тоз. . . тоз!

Стражарите веднага грабваха посочения и го туряха настрана.

— Тоз!. . . Тоз!. . .

— Ама защо и мене, г-н кмете, аз такова. . .

— Тоз! — продължаваше Токата. — Тоз! — и посочи Гороломова.

Един стражар го хвана за лакътя, Гороломов се обърна да каже нещо на Ивана, но Иван го нямаше. Като подплашено стадо, из двете врати всички, които бяха вътре, избягаха навън. Гороломов рече да си вземе чантата, стражарят помисли, че иска да бяга, преграби го през кръста и го хвърли настрана. Кръчмата беше празна. Останали бяха само арестуваните. По пода се валяха една спитена обувка, един калпак и бастунът на даскал Гатя. Самия даскал Гатю го нямаше никакъв.

— Закарайте ги в общината! — изкомандува Токата. И прибави: — В маазата!

Арестуваните, заобиколени от стражарите, тръгнаха. Тук бяха Бившият, Данаил (Дима Райнов Токата не посмя да арестува) и трима-четирма други селяни. Между тях, с наранена гордост, поусмихнат, крачеше Гороломов.

Когато вече в кръчмата нямаше никой, отнякъде излезе Джурката, доде, разгледа кое беше здраво, кое счупено, после се върна зад тезгяха и като сне очилата си от челото на носа си, написа в един тефтер от сива халваджийска книга следното: счупени 8 чеши 100 ле.; две чении 40 ле.; едно шише с винуту 45 ле.; пуртрета на Гешуф скъсан 120 ле.

И като тегли една черта, написа отдолу под нея: вреди и загуби от битката 305 ле.

А арестуваните отиваха към общината. Далеч зад тях, бавно, с ръце отзад, наперен като петел, пристъпваше Токата. Той беше доволен. Доволен беше и от своите «момчета» — Иван Пеев, Янко, Атанас Шайката, Черното Павле. Всичко стана тъй, както беше го наредил. В тия работи Токата беше голям майстор.

— Свободни избори ли? — говореше той. — Може, защо не, не съм против. Но има хора прости, неуки, трябва да го научиш какво да прави, къде да върви, трябва да го просвещаваш.

И той ги просвещаваше тъй, че често някой от мястото, дето бяха го просвещавали, трябваше да го носят право на болницата. Друг не беше и за болница: цял посинял, дето го пхванеш — вика, охка. Такъв го съблачаха гол, обвиваха го в пресни кожи и два-три дни седеше в къщи, като лехуса.

Само веднъж «момчетата» на Токата го засрамиха. Пак беше на един избор. Всичко, разбира се, беше се свършило благополучно, изборът беше спечелен. Дойде околийският началник, стана събрание в читалището. Тъй като се шушнеше, че опозицията готвела нещо, за всеки случай Токата скри «момчетата» горе в галерията. Сам той взе да държи реч.

— Говорят — каза той, — че в изборите сме си служили с насилия, че имало побойници, чомагаши, че съм имал бил някакви момчета. Кой казва туй? Да го докаже! Де са чомагашите? Де са момчетата ми?

Като чуха това, скритите в галерията «момчета» помислиха, че ги викат, показаха се горе, небръснати, с пламнали очи, със сопи, и завикаха:

— Тук сме, г-н кмете! Тук сме!

Други времена бяха сега. Токата искаше да бъде по-предпазлив. Той не отиде в общината, а се поразходи из селото. «Момчетата» му се изредиха при него и му разказаха какво се говори — кого селяните смятат прав, кого — крив. И чудно нещо: за Гороломов не се говореше лошо. Сам Токата нямаше нищо против тоя веселяк, който пее и свири, неговият удар беше насочен главно против народняците. Освен туй тоя рошав дърдорко — де да го знаеш? — може да излезе човек с връзки и да ти докара бела на главата.

Токата се върна в общината. Като влезе в коридора, стъпи на капака на маазето, на който имаше

желязна халка и през нея напреки беше прекарана тояга — и с наведени очи, ослушан, попита:

— Г-н Гороломов, как сте?

Отдолу като из гроб някой се обади:

— Добре съм. Само че малко е студено. . .

По-надълбоко чу се гласът на Бившия:

— Беззакония се вършат тук. Насилия се вършат. Позор! Позор!

Токата се усмихна и влезе в канцеларията. След малко заповяда да доведат Гороломова. Той се приготви да бъде любезен, позасмя се, зачука с пръсти по масата. Намисли какво да говори — нека тоя гражданин да го не мисли за прост. Преди няколко години той имаше за секретар-бирник един изпаднал живописец, самоук, с когото се разбираха добре. Двамата по общински работи бяха отишли в София и като бяха в кабарето, Токата забеляза, че когато момичетата додат да събират парса и се спрат до секретар-бирника, той казваше: «Артист!» — и след тая дума те не настояваха и го оставяха. Добра дума, лесен начин да се отърве човек! Тогаз и Токата, като му поднасяха чинийката, самоуверено, през рамо, казваше: «Артист». И не искаше да знае защо момичетата примират от смях.

Токата чакаше Гороломова. Ето го той влезе. Разсилният застана зад него. Гороломов беше доста бледен, косата и брадата му бяха разбъркани. Токата го гледа, гледа, па каза:

— Бе, г-н Вероломов. . .

— Гороломов — поправи арестантът.

— Нищо де, все едно. Бе, г-н Гороломов, вий барем сте учен, интелигентен човек сте, бива ли тъй? Не знаете ли, че политическите събрания са забранени? Що не си седите в града?

— Г-н кмете, аз съм инспектор-аквизитор на застрахователното д-во «Рила». Аз ходя по застраховки.

— А правите събрание.

— То не беше събрание. . . Така, експромтом. . .

— Как?

— Експромтом.

— Добре де, добре, разбирам. Слушайте, господин Вероломов.

— Гороломов.

— Нищо де, все едно. Аз трябваше да ви съставя акт, но нейсе, от мене да мине. Има грешка — има прошка. Друг път да знаете. . . Друг път да не правите така.

Токата посегна да поеме преписката, която му подаде един писар. Писарят му пришепна нещо. Очите на Токата попораснаха: «Такваз ли била работата!» — като че казваше погледът му, докато слушаше писаря.

Той прочете един-два листа от преписката и каза:

— От Каралийска община. . . Не. . . — Токата погледна в преписката — от околийското управление ви търсят, загдето там, в Саръджа, сте се представили за съдия. Незаконно сте си присвоили чуждо звание. Значи, вас ви бива и за туй, а? — каза Токата. И гласът, и погледът му бяха вече други.

— Г-н кмете — каза разсилният, — един стражар от околийското.

— Нека дойде.

Като звънеше с шпорите си, с преметната карабина на гърба, влезе млад стражар, погледна усмихнат Гороломова, като да го познаваше, и подаде един плик на кмета. Токата удари плика с едната му страна по масата, разпечата го и зачете писмото. Изведнъж той скочи, зачервен, ядосан.

— Бе ти какъв си? Кой си? Що за човек си? — викаше той на Гороломова. — Гороломов ли си, Вероломов ли си, Гърмидолов ли си, не искам да зная! Не си чист човек ти, туй зная аз. Аз, като те видях още, разбрах що за стока си. Я — и с брада!. . . Интелигентен. . .

Токата, задъхан, седна и взе пак писмото в ръце.

— И туй е за тебе. Искат да бъдеш откаран под стража в окръжния съд. Съди те окръжният лесничей Га-Га. . .

— Галов.

— Да, Галов. За обида и клевета.

— Галов е вагабонтин! — избухна Гороломов. — Аз ще го докажа.

Токата се поуспокои, чукаше с пръсти по масата, усмихваше се. Но нещо недобро имаше в очите му, загрозени от изрусели, почти бели ресни на клепачите. После той позвъни. Влезе писарят.

— Бай Димитре — каза Токата весело, като че канеше някого на сватба, — приготви едно препроводително писмо за г-н Вероломов.

— Гороломов.

Токата махна с ръка.

— Г-н кмете — каза Гороломов. — Позволете — две думи.

— Никакви две думи.

— Моля. . . само две думи. . .

— Не!

Токата погледна разсилния и му направи знак с пръст: пръстът му посочи навън, посочи нагоре, след туй изви и посочи право надолу, към земята. Разсилният разбра, завъртя се, взе Гороломова близо до себе си и го изведе вън. В коридора капакът на маазето пак се отвори. Гороломов поприбра пешовете на палтото си, наведе се и заслиза надолу по стълбата.

VI

Урок по география. — Серенада на село. — Влюбените са ревниви

Учителят Баташки имаше час по география. На черната дъска беше окачена картата на Европа — от тия карти, които тъй често се виждат в училищата: сини морета, черни реки, нагърчени като пиявици; за градовете — кръгчета с по една черна точка в средата, нещо като рибе око. След туй — кафяви планини и зелени равнини, особено това, голямо колкото половината свят, зелено поле в дясната страна на картата, което означава Русия. В един ъгъл е заделено бяло място с надпис: Хр. Г. Данов. Един ученик стоеше до картата и държеше издялана бяла пръчица, която му служеше за показалка.

— Кажи ми — каза Баташки, като се разхождаше из класната стая и тропаше тежко с обущата си,— кажи ми, Павле, какви протоци знаеш между Немското и Балтийското море?

Ученикът започна с висок глас:

— В Балтийско море има протоци. . . Протоците в Балтийско море са. . . те са. . . протоците. . .

На това място ученикът сниши гласа си, смутено взе да върти показалката в ръцете си и млъкна.

Баташки в туй време беше стигнал до отворения прозорец и се изправи там, гърбом към класа. Отвън полъхваше топъл вятър, в градината овошките бяха побелели от цвят. Не всички дървета там бяха се развили. Салкъмите още си стояха тъй, както през зимата, с черни, безлистни клоне. И земята долу беше още суха, гола, и само край оградата, по припека, беше набола зелена трева. Грееше топло слънце.

«Да ида ли за Великден в града? — мислеше си Баташки. — Ще надодат там учителки, в Желязовия салон ще има вечеринки. Може да доде и чернооката оная, пълничката Шентова. Добре, но трябват пари: за каруца, за хотел, за гостилница. А тук няма да похарча нищо — учениците ще ми донесат краваи, червени яйца. Ще вземат да колят и курбани. . . А хубаво е да отида. . . В Желязовия салон какви вечеринки. . . Няма много церемонии: кой както слязъл от каруцата — с чизми, с гамаши. . . Весело. . .»

— Е, разправяй де, какво мълчиш? — обърна се Баташки към ученика. — Кои са протоците в Балтийско море? Не знаеш. Ти си най-мързеливият човек на света. Кой знае? — обърна се Баташки към другите ученици.

По чиновете имаше валчести, остригани глави, окаменели лица. Тихо — муха да бръмне, ще се чуе. Повечето от учениците се стараеха да направят лицата си невинни, страдалчески, за да умилостивят Баташки, бояха се да мръднат. Други хитруваха: обръщаха очи нагоре, към тавана, като на молитва, и мърдаха устни, като че шепнат — искаха да покажат, че знаят, но са позабравили нещо и ей сега ще си го спомнят. Никой не дигаше ръка.

Трябваше, щом никой от учениците не знае кои са протоците между Немско и Балтийско море, да ги каже Баташки. Но там беше лошото, че и Баташки не ги знаеше. Той не се смути — и без туй не беше в добро настроение: челото му, широко при веждите, а по-тясно горе, беше все намръщено, сините му малки очи гледаха недоволно, остро. Той тръгна между двата реда чинове, право към картата, наближи я и когато да завие, скритом от учениците хвърли бърз поглед и тъй напрегна зрението си, че можа да прочете: Скагерак и Категат.

Той отиде в другия ъгъл на стаята, до вратата, облегна се на стената и стоя тъй дълго време. Учениците го чувстваха зад себе си, строг, сърдит.

И той самодоволно, тържествено произнесе отсечено, сричка по сричка: Ска-ге-рак! Ка-те-гат!

И тръгна пак из стаята.

— Не учите, не! Две нищо и никакви думички: Скагерак и Категат, как не можахте да ги запомните? Голяма работа. Не учите. . . Не учите. . . Аз съм ви казал вам: ако учите, за вас е, ако не учите, пак е за вас. Ум царува, ум робува и ум патки пасе!. . .

Баташки пак застана до прозореца.

«Да отида ли в града, или не? — мислеше си. — Ако отида, трябва да си купя яка. И шапката ми е вехта. . .»

Прогимназията и основното училище бяха в един двор — ето го основното училище отпред, на двайсетина крачки. Отдясно беше дворът на общината, делеше ги само една каменна стена и на нея имаше врата. Из тая врата се зададе училищният слуга Хаджият. Той говореше малко, служеше си повече със знаци, та и сега, като замахна с ръка — искаше да каже, че някой е пристигнал и слязъл от каруцата, — каза кратко:

— Инспектора. Иде.

И пак направи един знак, като посочи към вратата на училището. Баташки, както стоеше на прозореца, изведнъж се обърна, като че завъртян от някаква сила, похвана се отвън по джобовете, похвана се по яката, по връзката и се затича към вратата. Учениците се оживиха, олекна им. Баташки от вратата се върна пак към прозореца. Искаше да разпита повече Хаджият. Но Хаджият го нямаше. Един висок господин, с брада, с широкопола шапка, добре облечен, идеше. Баташки не го позна.

«Тоз. . . нов инспектор. . .» — помисли си той. Но веднага извика:

— А! Станчо! Гороломов!

Гороломов — той беше — погледна към прозореца, засмя се, махна с ръка и извика:

— Здравей, Баташки!

— А инспектора?

— Няма инспектор, не бой се. Аз съм инспектора. Пошегувах се, нали сме свои. Де са госпожиците?

Баташки го посрещна в коридора.

— Е, Баташки, живи бяхме да се видим — говореше Гороломов и друсаше ръката на приятеля си. — Какво правиш, друже, как си? Жив ли е Микадо? Тук ли са госпожиците?

Гороломов беше друг: изконтен, със зеленикави дрехи, български плат «рибя кост», с тъмновишнева вратовръзка «папийон». Загърнатото му на една страна палто и широките панталони го правеха по-едър, по-внушителен. Той би бил хубавец, ако не беше носът му твърде широк в ноздрите. Големи бяха и устните му, ако и закрити донейде от брадата и от мустаците му. Той се смееше, говореше, а все се обръщаше, очите му търсеха другиго.

Удари звънецът и отведнъж, като из някаква клапа, избухна шум, високи гласове, песни и от двете страни на Баташки и Гороломова забягаха ученици. Коридорът се изпълни с глъчка.

— Мирно! Не дигайте прах! Бориславе!

Гласът, който изрече тия думи, беше нежен, звучен. И ето, стройна и тънка, с черни очи, светли, усмихнати, спуснала едната си ръка в джоба на сатенената си престилка, се показа учителката Ганка. Тя се сепна, учуди се.

— А! Г-н. . . Г-н. . .

— Гороломов!

— Ах, наистина, г-н Гороломов!

— Ето, пак додох. Ето, видяхме се пак — говореше Гороломов и като се ръкуваше, сложи и другата си ръка върху ръката на Ганка.

Ганка се отдели, избяга някъде и след малко пак доде, като водеше Фроса. Водеше я за ръката, като че насила. С повехнало, доста застаряло лице, напудрена вред по лицето, но не и отзад по врата, Фроса протегна ръка на Гороломов, гледаше го, а мълчеше, полуизвърната назад, с издигнато рамо. Тя изглеждаше развълнувана, свенлива, като младо обър-

кано момиче. Но след малко, като забеляза, че Гороломов не ѝ обръща достатъчно внимание, а гледа все Ганка, тя сви дебелите си склю́чени вежди и сърдито го стрелна с очи. После се обърна и с гордо дигната глава влезе, без да каже нещо, в канцеларията. За да се отърват от любопитството на учениците, момчета и момичета, които бяха ги заградили, Гороломов, Баташки и Ганка също влязоха в канцеларията.

Гороломов все се усмихваше, доволен, зарадван. Фроса пак спря на него пламнали очи.

— Но де бяхте, г-н Гороломов — питаше Ганка. — Де се губихте толкоз време?

— Наистина — каза Фроса.

— Аз бях. . . знайте, на. . . бях малко болен — избърза Гороломов и като че скри нещо. — Бях болен и освен туй трябваше да поработя над себе си. Четох много, прочетох всички съчинения на Джек Лондон. Спомних си, г-це, за вас — той погледна Фроса и нейните очи пламнаха още повече — и прочетох «Белите лилии» от Григорий Петров. Четох много. Разни книги. Приготвил съм три сказки: първата — Животът, любовта и смъртта на Джек Лондон; втората — Димчо Дебелянов, живот, любов, смърт; мото: «Димчо беше живот, а животът му беше поезия». Третата — Критическата възраст на мъжа. Тия сказки съм приготвил за по-широка публика. Ще ги държа по селата. Какво. . . Тоз народ трябва да се учи. . .

— Няма кой да те слуша по селата — каза Баташки.

— Не, Баташки, лъжеш се. Селото не е вече това, което беше преди войната. Селото сега е друго, кипи, вълнува се. Селянинът сега, знаеш ли, иска да разбере всичко, пита: защо? — и чака отговор.

Докато говореше, лицето на Гороломов беше сериозно, тържествено дори. Отведнъж той се усмихна, бръкна в джоба си, извади портфеля си, от портфеля си извади няколко визитни картички и, с поклон, с усмивка, даде по една на всички. Усмих-

нат, Гороломов наблюдаваше, докато ги четат. На картичките му беше писано: «Станислав Гороломов, инспектор-аквизитор и пр.»

— Станислав? — каза Ганка. — Тъй ли сте кръстен?

— Да! — потвърди Гороломов, а на ухото на Баташки пришепна: — Аз съм си Станчо, но от Станчо и Иванчо голям човек не става. Да, тъй съм кръстен — обърна се той към учителките. — Давам ви по една картичка, за да имате адреса ми.

— Хъм. . . — учуди се Баташки. — Поправил си се ти, напълнял си. — Неочаквано Баташки смръщи чело: — Инспектор, а? Какви са тез шеги? Тез шеги не ги обичам. . .

Гороломов се засмя с глас.

— Е, Баташки, голяма работа — каза Гороломов. — Ний с Баташки сме стари пиятели. Защо, друже мой, не доде таз година във Варна? Какво направи с държавния изпит? Една година Баташки идва във Варна да държи държавен изпит — разправя Гороломов на Фроса и Ганка. — Отидох да го видя, аз тогаз бях в земеделската банка. Намирам го, знаете ли, в коридора на девическата гимназия, пред вратата на директора. Тъкмо ще пита за резултата, трепери. «Страх ли те е, Баташки?» — питам го. А той: «Не ме е, казва, страх, но малко съм наелектризиран.»

Ганка и Фроса се засмяха. Ниското чело на Баташки, под русия му, почти червеникав алаброс, все беше навъсено. Позасмян, като че озъбен, той каза:

— Приказвай си ти. . .

Гороломов постоя още, все тъй приказлив. Баташки беше излязъл преди малко, звънецът удари. Учителките грабнаха дневниците. Гороломов също стана.

— Ще се видим пак. Елате пак.

— Да, ще дода. Довиждане!

В коридора, когато беше вече до вратата, Гороломов чу стъпки: идеше след него Фроса.

— Г-н Гороломов — започна тя, — сърдита ви

съм: такова невнимание пък. Аз толкова съм мислила за вас. Откакто се разделихме, след вечеринката — нали помните? — аз съм си водила дневник. Не ми се смейте, казвам го само на вас. Елате да ви го прочета. Аз съм се изказала там, и за вас има, повечето е за вас. Елате. . . Нали ще додете. . .

— Да, да. . . ще дода — говореше Гороломов, а очите му, през рамото на Фроса, търсеха пак Ганка.

Развълнуван, усмихнат, Гороломов се върна в Славювата кръчма и седна вън на чардака. Не искаше да влиза вътре, по-добре му беше тука. Какво слънце, какво синьо небе! «Пролет мила, животворна» — прошепна си Гороломов. По поляните се зеленееше чиста млада трева. Един щрък ходеше там, с червени крака и черно на крилата, важен. Над главата на Гороломов, на стряхата, се залепи лястовичка, обърна се и очичките ѝ като черни светли точици, погледнаха Гороломова. «И засмяна, благотворна, пълна с драгост, с красота» — тананикаше си, щастлив, Гороломов.

Цели шест месеца, откакто той не беше дохождал тука. След вечеринката в училището, за която сега спомена и Фроса, той замина още на другия ден, почти избяга: много крехко му се виждаше току-що поникналото цвете на любовта му и той трябваше за някое време да се отстрани. Отиде в Пчеларово, едно село на три часа от Каралии. Там стана онова глупаво събрание (когато Черното Павле го питаше защо е претоварил толкоз колата) и го арестуваха. Токата беше помислил тогава, че е хванал голям престъпник, търсен от властите под дърво и камък. Той искаше да изпрати Гороломова пеш в града — «да му духа кон на врата», т. е. Гороломов напред, а стражарят на кон зад него. С големи молби Гороломов едвам можа да склони Токата да му позволи да замине с колата на Ивана, като стражарят седне до него. Тъй и направиха.

Гороломов беше доведен под стража в съда във Варна. Ако той се съгласеше да се извини на Галов,

делото щеше да се прекрати. Горд, Гороломов отказа всяка спогодба. Осъдиха го и тъй като в залисията си — него време той все за това приказваше — пропусна срока за обжалване, присъдата влезе в сила: затвориха го и лежа в затвора четири месеца. По другото дело, задето в Сарънджа, при една разправия за мера, беше се представил за съдия, Гороломов «по недоказаност» беше оправдан.

И ето го Гороломов пак по същите тия места. Пак Иван, синът на Вълча Пелтека от Чамурлии, го води с колата си от село на село.

В тоя миг Иван, червен, ухилен, се показа на вратата на кръчмата.

— Ваша милост — каза, — хлябът огладня. Слави ни вика да ядем, че манджата ще изстине. . .

Гороломов влезе вътре да се нахранят.

Един-два пъти същия тоя ден Гороломов се опитва да види учителките, но не можа. Те бяха разпуснали вече децата за Великден, нямаше ги ни в къщи, ни в училището. Надвечер Гороломов излезе с Баташки да се поразходят вън от селото. Връз зелените поляни, помежду удължените черни сенки, се стелеха жълти ивици слънце. Едно стадо овце с агнетата си, доста големички вече, пасяха край пътя. Все черни агънца, само тук-таме някое съвсем бяло или вакло. Събрани накуп, като деца, те се надпреварваха — препускаха веднъж напред, после назад. Или се качеха на някое височко място и скачаха оттам едно след друго. Някои се подхвърляха: троп! троп! троп! — все на едно място, като че танцуваха.

— Гледай ги, Баташки, агънцата. . . — радваше се Гороломов.

Всичко му се виждаше хубаво. Мислеше си да остане тук, да живее тук, виждаше се (пак в мечтите си) оженен за Ганка — тя пак учителка, той — кмет. И нека да видят тогаз какво може да направи един интелигентен кмет.

— Каква е таз река, тез изрътени брегове, тез камънаци? Няма ли кой да залеси тез баири? А за какво са тия допотопни виранетини — каза Гороло-

мов, като погледна двете полусрутени вятърни мелници горе на височината. — За тях трябва малко газ и кибрит!

Той беше готов да укори Баташки, че не работи, а развъжда кокошки и учи желтия си котарак Микадо да прави фокуси, но си спомни, че Баташки е пестелив, скъперник и всички знаеха, че има пари. Веднага Гороломов се залови да го увещава да се застрахова, хвалеше му ту една, ту друга таблица. Баташки се подсмиваше. По едно време каза:

— Е, Станчо, таз ли нощ ще изгориш водениците?

— Как да ги изгоря? Аз само тъй казах. . .

— Де, де, не бой се! От мене дума не излиза.

Гороломов пак взе да хвали таблиците си. Може да се каже, че той изговори цялото съдържание на «Полезни съвети на деятелите по живот» и «Настолна книга за осигурителния представител». След доста време, увлечен в собствените си мисли, Баташки каза:

— Ти имаш воля, Станчо. А аз не мога да се реша да ида ли в града, или не. Е, таз нощ ли ще гориш водениците?

— Баташки. . .

— Де, де! От мене дума не излиза.

Върнаха се в село. Пред кръчмата на Слави видяха, че стои в здрача един дребничък човек и гледа към тях. Той беше Методи Добрилов.

— О, Методи, здравей! — извика Гороломов, като го видя, и го прегърна. — Братко мой, друже! Живи бяхме да се видим. Ела, ела да влезем. . . Довиждане, Баташки! Остави го тоз простак — каза Гороломов, като погледна след Баташки, който си тръгна към училището. — Измъчи ме! Аз, знаеш, на шега казах: няма ли кой да запали тия допотопни вятърници, а той: кога, казва, ще ги запалиш, таз нощ ли? Тип!

Много нещо имаше да разказва Гороломов на Методи. По-късно додоха селяни, седнаха при тях познати, разприказваха се, развеселиха се. Иван

донесе «червените гащи», т. е. китарата. Канеха Гороломов да свири, подаваха му китарата. Но той я туряше пак в ъгъла и казваше:

— Не може. Сега не се свири. Сега е страстната седмица.

А на Методи, на ухото му, казваше:

— Друже! Ще видиш какво готвя!

Когато кръчмата се изпразни, Гороломов стана, извади калъфа — червената торба — на китарата и каза:

— Ела сега, Методи, с мене.

По мостчето тръгнаха към учител Йовчови. Небето, ясно, тъмно, пълно със звезди, като че беше се надвесило над земята. Ако и да нямаше месеца, толкоз беше видело, че можеха да се познават дори боите — кое е бяло, кое желто, кое синьо. Ясно се виждаха къщите на селото, неосветени, бели отпред, утихнали. Белееха се около им цъфналите овошки. Къщата на учител Йовча беше малко напред. И нейните прозорци не светеха, но отвътре, под стъклото, се виждаха белите пердета. Острани, до прозореца на стаята, дето живееха учителките, се виждаше една бъчва, купчина дърва, разни дреболии. Дворът, незаграден, беше като малка площадка: оттам надолу започваше стръмнина.

Гороломов и Методи, спрени отвън под стряхата на кметовата къща, която беше отвъд пътя, разгледаха добре мястото. След това Гороломов каза:

— Стой тук, Методи. И гледай сега аз какво ще направя.

Той пристъпи нагоре и се приближи на десетина крачки до прозореца на учителките. Спря се, изправен, висок. В тъмнината се чуха първите звукове на китарата, тихо, като че прибръмчаваха мухи. Гороломов запя, но ниско, въздържано:

Спиш ли, о богиньо вдъхновена!
Спиш ли, събуди се вече ти!

Никакъв знак на живот не се показваше вътре. Отпред, отвъд камънаците на баира, които се белееха, като кадифе се тъмнееше небето. По-едрите звезди припламваха и гаснеха, като че мигаха очи. Едно куче от съседния двор се обади, но тъй като Гороломов пееше тихо, лаеше изрядко, без сърце. Това, което беше пял досега Гороломов, като че беше само за опит. Изведнъж гласът му се издигна, силният му бас зазвуча, разля се в нощта:

Спиш ли, о богиньо вдъхновена!
Спиш ли, събуди се вече ти!
Песен жарка, песен откровена
в нощний час за тебе тя ехти!

Кучето от съседния двор залая по-силно. Друго се обади до него, трето — по-натъй. Спуснатото перде на прозореца се раздвижи, една гола бяла ръка го прибра настрана и отвори прозореца. Като притискаше с ръка до шията си дрехата, с която беше се загърнала, показа се Ганка.

— А, г-н Гороломов! Благодарим! Благодарим!

— Кой е? Кой е? — чу се разтревоженият глас на Фроса. И тя се показа на прозореца. — Кой е, Ганке?

— Не бой се, Фроске, нищо няма. Г-н Станислав е. Г-н Станислав ни прави серенада. Благодарим! Благодарим!

Прав, без да се мръдне, с лице срещу прозореца, Гороломов повтори още веднъж целия куплет, след туй свали шапката си и поздрави:

— Добър вечер!

— Добър вечер. Благодарим. Благодарим. Слушайте, г-н Гороломов — говореше весело Ганка, но тъй като кучетата лаеха непрекъснато и нищо не можеше да се чуе, тя извика: — Елате тук! Елате по-близо!

Гороломов се доближи до прозореца. От тъмнината, под стряхата на кметовата къща, дето беше, Методи не можеше да чуе какво говорят. Не беше

възможно и да се чуе, защото кучетата на цялата махала лаеха. Сегиз-тогиз се чуваше веселият смях на Ганка. По едно време Горoломов се отдели от прозореца.

— Лека нощ!

— Лека нощ! Лека нощ!

Прозорецът се затвори и същата бяла ръка дръпна пердето. Гороломов се връщаше.

— Какво приказвахте? — попита Методи.

— Методи, видя ли я? Ангел! Ангел! Какви проклети кучета — каза Гороломов, — как лаят. Ангел, Методи, ангел!

— Какво приказвахте?

— Остави се — каза малко загрижен Гороломов, — Ганка ми каза, че на първия или на втория ден на Великден щяла да иде в града, пък аз да съм седял при Фроса. Много ми е притрябвала тая дърта кукумявка. . .

Кучетата все лаеха. Взеха да се обаждат кучетата и от най-отдалечените краища на селото. Някои не само лаеха, но и виеха, както правят, когато опасността не им е твърде ясна. При моста пред Гороломов и Методи се изпречиха двама души с ямурлуци и с пушки. Беше нощната стража.

— Кои сте?

— Ние сме. Добри хора.

— Какво има? Защо лаят кучетата?

— Вълк трябва да е — пошегува се Гороломов, а след няколко крачки прибави: — Може да е Дочо Узунов.

Единият от караулите измърмори нещо под носа си. Гороломов беше весел, радостен, луд. Той пееше, дрънкаше на китарата, декламираше, гледаше към звездите, въздишаше. Изведнъж той прегърна с една ръка по-ниския от себе си Добрилов, щеше да го събори, и каза:

— Методи, друже! Влюбен съм, братко, влюбен съм!

А няколко крачки по-нататък той каза:

— Забеляза ли, Методи, когато Фроса питаше:

кой е? кой е? — как Ганка рече: — Не бой се, Фроске, г-н Станислав е. Г-н Станислав! Как хубаво го каза!

— Кой е тоз Станислав? — попита Методи.

Наместо да му отговори, Гороломов, както държеше китарата с едната си ръка, с другата извади от джоба си една от новите си визитни картички и я тури в ръцете на Методи.

— Прочети я после на лампата — каза му той.

И двамата влязоха в общината, дето щяха да спят. Там имаше стая, с легла, с умивалник, определена за гости.

Така се минаха два-три деня. В събота вечер, срещу Великден, късно, по тъмно, Гороломов завари в Славювата кръчма лесничея Дянков, поручик Панков от границата, кмета Алекси, учител Йовчо. Дянков и поручикът бяха дошли за черква (Гороломов обаче разбираше за какво обикалят). Изглежда, че Дянков знаеше де беше се губил Гороломов, защото още като го видя, взе да му подхвърля разни закачки. Може би имаше и други причини да не го обича.

— Господин Гороломов — питаше го той, — как прекарахте зимата? Топла ли ви беше staичката?

А на кмета казваше:

— Внимавай, кмете, из общината ходи инспектор!

Гороломов си помисли: той е бил значи, у учител Йовча и е приказвал с учителките. От тях е чул за «инспектора».

Веднъж Дянков се обърна към всички:

— Кой е имал, г-да, работа с наказателния закон? Искам да зная какво гласи чл. 285, т. 3 — обида и клевета чрез печатно произведение.

Гороломов мачкаше брадата си, хапеше я, тъй като си беше дал дума да мълчи, но не можа да се стърпи.

— Млади човече — каза той, — няма нужда от лицемерие, иносказания и пр., и пр. Кажете си направо. Да, аз съм имал работа с наказателния за-

кон. Мене ме осъдиха и аз лежах в затвора четири месеца. Мога да ви уверя, г-н Дянков, че ми беше топла стаичката. Но за какво ме осъдиха? За кражба ли? За измама ли?

— Ний нищо не знаем — каза Дянков.

— Не — продължи Гороломов, — осъдиха ме за изпълнен граждански дълг. Защото посочих на обществото един хайдук. Аз не се срамувам, моето чело, г-не (Гороломов попляска с ръка челото си), е чисто. Проверете, хората знаят кой е Гороломов. Гороломов е бил народен учител, учил е децата, учил е и народа. И сега идете по стъпките на Гороломов — ще видите: Гороломов прави застраховки, взема пари, но Гороломов държи сказки, учи, просвещава. . .

— Да, туй е вярно, тъй е — потвърди Алекси. Дянков се подсмиваше. Поручикът, черноок, мургав, с накривена фуражка, мълчеше.

— И ако види някой хайдук — продължи Гороломов, — Гороломов не прощава. Има един кмет в Пчеларово, Токата се казва. Ще се занимая и с него. Ще се яви скоро нещо във «Фар».

— Трябват доказателства, че тогава да се обвинява — каза поручикът. После се изправи и понатисна фуражката си. — Стига толкоз. Време е да си ходим.

Ето от кое най-много се боеше Гороломов. Той не знаеше чии гости са Дянков и поручикът, но дето и да са, все е лошо: ако са у кмета, до учителките крачка място, ако са у учителя Йовча, те са вече под един покрив — още по-лошо. Всичко може да се допусне.

— Но защо ще си ходите? — каза Гороломов. — Защо бързате? Кмете. . . бай Алексе, почакайте. Таз вечер не се спи, таз вечер се чака да ударят камбаните и се отива направо на черква. Седнете. . . Седнете. . .

— Който иска, да седи — каза офицерът. — Ние си отиваме.

— Довиждане! Лека нощ! — каза Дянков и дигна високо шапката си.

И те си излязоха. Вън някой каза:

— Остави го. . . дървен философ. . .

Гороломов разбра, че е за него, и се позамисли. Но то беше само за миг, той скочи, удари по масата и взе да се разхожда, като си подсвиркваше. След туй се прибра в общината.

Но той не си легна: стоя, чете, става и се разхожда из стаята. Изведнъж чукна камбана. Великденска камбана! Гороломов не искаше да бъде пръв в черква, но не можа да се удържи и изскочи вън. Камбаната — виждаше се, че беше малка селска камбанка — продължаваше да бие, често, радостно: бим-бам! бим-бам! Гороломов бързаше. Сега найпосле Ганка и Фроса ще дойдат на черква, ще ги види (Гороломов мислеше само за Ганка). Ще дойдат и гостите — Дянков, поручикът.

Когато Гороломов стигна в черквата, там имаше само бабички и старци. При все туй, той се изправи при десния аналой, близо до псалта, и взе да държи исо. И тъй голямо беше усърдието му, и тъй бучеше гласът му, че отсрещният псалт, дядо Теофил, който беше беззъб, фъфлеше и затуй държеше лявата страна, все го поглеждаше. Веднъж дори, като изкара тропара си, дядо Теофил сне очилата си и като ги държеше в ръка, внимателно и продължително се загледа в Гороломова.

— Кой е? — попита го един старец от съседния трон.

Дядо Геофил му пришепна:

— Писател.

Черквата бързо се напълни с хора. Имаше малки момичета — по три-четири в една редица, пременени, с червени рокли, издути като на кукли; гологлави, ниско остригани момчета, с нови ризи от шарена басма; млади, напети булки, моми, по-млади и по-стари жени. И всички държаха запалени големи великденски свещи и лицата им грееха в светлина. Някои имаха в ръцете си по пет-шест свещи — свещи-

те и на ония, които отсъствуваха. Мъжете бяха се поизбръснали и на оголените им лица мустаците им изглеждаха по-големи и бръчките им по-дълбоки. Новите им аби ги стесняваха и те бяха им позапретнали ръкавите.

Митю Арнаутина, касапинът, който ходеше с мазни дрехи, кървав, а на пояса му стърчеше чиренът на нож, сега беше в чисти нови дрехи и смирено държеше свещта си. Йонко, налбантинът, беше с подсукани руси мустачки и с колосана яка. Момичетата се побутваха и се подсмиваха, като го гледаха. По троновете, кое прави, кое седнали, се редяха беловласи, немощни старци. Малката черквица с тъмен опушен свод беше пълна със светлина и дим.

Гороломов се обръщаше и изглеждаше множеството. Радостта и благоговението на всички минаваше и у него. «Славен народ! Прекрасен народ! — мислеше си Гороломов. — Аз мога да им държа едно слово. Да, една хубава реч, с мото «Смертию смерт поправ и сущим во гробех живот даровав». Ама ще кажат: Гороломов чернокапец, Гороломов реакционер. Нека. Аз мисля другояче: вред, където видиш народа събран, говори му, напътствувай го. Сега тук аз мога да им нарисувам картината на разпятието, мъките, гъбата с оцета, разбойниците отляво и отдясно и: Лама, лама, сабахтани! Трогателно. Има да плачат тия бабички. После — утрото и ангелите с бели дрехи. — «Няма го, той възкръсна». . .

Докато мислеше за речта си, Гороломов придружаваше на псалта и поглеждаше назад: защо не дохаждат още учителките? Какво стана Дянков, офицерът? Нямаше ги и учителите — ни Баташки, ни Йовчо. Добра селска интелигенция! — мислеше си Гороломов. — Едно остричко антрефиле във «Фар», тъй да ги жегне малко, не ще бъде лошо. . .

Излезе свещеникът с икона в ръце. Неговото почерняло и изгоряло лице, лице на работен човек, на селянин, каквито бяха всички, черните му корави и прави коси, цялата му глава — всичко беше чуждо

на бляскавите златни одежди, които искряха в светлината на свещите, тежки, великолепни. Двата псалта запяха високо: «Воскресение Твое, Христе Спасе. . .» — и начело с попа, с децата, които носеха хоругвите и сребърните серафими, а едно подрънкваше и кадеше с кандилницата, народът тръгна да излиза навън. Всеки пазеше с шепа свещта си. Вън гласовете на псалтовете като че отслабнаха и се разсеяха, пламъкът на свещите затрепера. Едно колебливо и трепетно сияние от свещите се издигна и подпря черната тъмнина, която се спущаше отгоре.

Гороломов вървеше до своя псалт. В двора имаше гробища, покрити с плочи, обрасли с някаква жилава трева, вървеше се мъчно. Отзад натискаха Гороломова, бутаха го, настъпваха го по краката. Стана му малко смешно и Гороломов се попита:

— Какво търся аз тука? Хората са дошли на черквата си, на Великдена си, а аз защо съм дошел!

Гороломов се замисли. Колкото и да гледаше наляво, надясно, назад — нямаше я Ганка. Не се виждаше ни Фроса, ни учител Йовчо. Дянков и поручика също ги нямаше.

На едно място дворът се стесни — от едната страна черквата, от друга — каменен дувар. Гороломов, притиснат отвсякъде, заплава като на вълни. Той пазеше само да не запали някого със свещта си и си мислеше:

«Може те да са се успали и още не могат да натъкмят тоалетите си, жени нали са. Или Дянков и поручикът са отишли да ги вземат и ги чакат, докато се облекат. Или — при тая мисъл змия сякаш ухапа Гороломова — те са дошли, почакали са, но са казали: какво ще ходим на черква? Я да си седим тука! Дайте да отговеем! И седят сега там, у Йовчови, ядат и се веселят. . .»

Намръщен, пребледнял с цялата си глава над всички други, Гороломов неочаквано се обърна и докато всички вървяха напред, той тръгна назад. Не беше лесно да се надвие течението. Гороломов се люлееше наляво-надясно, притискаха го до ду-

вара, повличаха го назад. И тъй като той все силеше напред, като блъскаше наляво и надясно с лактите си, Митю Арнаутина му кресна: «Къдя? Къдя?»

Гороломов най-после успя да поизлезе към опашката на множеството. «Те седят сега и си ядат!» — тая мисъл го подлудяваше. Той тъй се разбърза, че бутна свещта на една жена, блъсна друга и я завъртя.

— Илю! — извика жената. — Кой е тоз? Все ме изпотъпка.

Гороломов излезе на открито място и се спря. Свещта осветяваше намръщеното му лице, разбърканата му коса, брадата му. Няколко гологлави момчета със свещи в ръце, от които събираха топки от восък, го гледаха със светнали весели очи.

— Кой е? — каза едно.

— Учител!

А трето мушна главата си посред и каза ниско:

— Тоз е Иуда Искариотски. . . Гледай му брадата. Отива да се обеси. . .

Те се закикотиха, но Гороломов беше тъй замислен, че не ги забеляза. Той духна свещта си и с широки крачки тръгна към портата, излезе и в тъмнината забърза към учител Йовчови.

Той почти тичаше, сърцето му биеше като чук. И като че беше вече при прозореца и виждаше: Ганка, Фроса, Дянков, офицера. Чукат се с червени яйца, смеят се. Гороломов стисна зъби. «Ще взема един камък — помисли си той — и бух в прозореца.»

Той вече беше до учител Йовчови, проточи шия и погледна: не видя осветен прозорец, тъмно беше. Ни у Йовчови светеше, ни в стаята на учителките. «Може да са у кмета» — помисли си Гороломов. Ходи и там — тъмно беше и у кметови.

Гороломов се поуспокои и вече щеше да си ходи, но друга мисъл се промъкна в ума му.

— Ами ако са рекли: дето ще ни гледат онез, дето отиват на черква, я да угасим лампата и тъй да си приказваме. . .

Значи, може да е тъмно, но те пак да са вътре, да са наедно. Колкото и да беше глупаво това, на Гороломов се струваше за вярване. Той се приближи до прозореца и се ослуша, стори му се, че чу шум, но после разбра, че копчетата на палтото му се търкат по стената. Горе на прозореца пердето отвътре малко беше прегънато, тъй че, ако оттам се погледнеше, можеше да се види какво има вътре.

Гороломов се огледа, видя бъчвата, видя един празен газен сандък и планът му беше готов: изправи бъчвата с дъното нагоре и тури сандъка. Качи се най-напред на бъчвата, после стъпи на сандъка. Като се подигна на пръсти, той вече заничаше през оня разтрог, който правеше пердето. Изведнъж сандъкът изпращя под него, краката му хлътнаха. Гороломов приклекна да извади краката си и тъй като бързаше, понапъна се, измести се и, наедно със сандъка, който стягаше краката му като с букаи, свлече се и падна на земята. Последва нов по-голям шум. Бъчвата, тласната от Гороломов при падането, се търколи, доста полека, на две-три крачки, но стигна тъкмо на границата, отдето започваше стръмнината, залюля се, залюля и захвана да се търкаля надолу — търкаляше се и все гърмеше.

Уплашен от всичкия тоя шум, Гороломов, щом се отърва от сандъка, хукна да бяга, като накуцваше — десният хълбок страшно го болеше. Той искаше да бяга надолу към моста, но си спомни за нощната стража; да бяга нагоре, отдето беше дошел, също не можеше — цяла верига кучета бяха се наредили там и лаеха. Ще не ще, Гороломов, като все понакуцваше, удари направо през полето, слезе в дола и по друго мостче мина реката. Оттук, покрай върбите, той тръгна към общината. Той все гледаше към учител Йовчови. И ето, светна един прозорец. Той беше на Йовча. Една светла точка, навярно фенер, тръгна надолу към моста, накъдето беше се търколила бъчвата. Светна още един прозорец — в стаята на учителките. Иззад върбите, в тъмнината, Гороломов наблюдаваше внимателно.

Светлата точка, която ходи надолу към моста, се върна, като се движеше пак тъй из тъмнината като светулка, пообиколи около къщата и се изгуби. След туй угаснаха един след друг прозорците: най-напред Ганкиният, после на Йовча. Гороломов се зарадва: учителките си бяха в къщи. Те бяха се събудили, колкото да видят какво има.

Успокоен напълно, ако и да усещаше още болки в хълбока си, Гороломов тръгна към общината. Долу от мегданя той погледна към черквата: в двора светеше сияние от свещите. Пееха «Христос воскресе».

Като влезе в общинския двор, Гороломов забеляза, че един човек се мярна в тъмнината, отиваше към бараката, която беше зад общинското здание. Макар да беше уморен, смазан, със силни болки в хълбока, Гороломов пак намери сърце в себе си, тури ръка на задния си джоб, в който носеше един малък револвер, и извика:

— Кой си? Ще стрелям!

Един спокоен глас се обади:

— Защо ще стреляш бе? Вземам си ямурлука.

Беше училищният слуга Хаджият, който наистина отиваше да прибере ямурлука си, метнат върху стряхата на бараката.

Гороломов се прибра в общината, легна си и след като се въртя дълго в леглото, заспа. Но той не спа повече от час-два. Като се събуди и излезе да се мие вън, тъкмо в тоя миг слънцето, голямо, червено, изгряваше зад баира, дето беше учител Йовчовата къща. Гороломов, както се плискаше със студена вода от една кофа, видя, че Дянков, офицерът и кметът излязоха от кметовия двор и тръгнаха към Йовчови. Отиваха на гости на учителките.

Гороломов престана да се мие, облече се набързо и като поправяше връзката си из пътя, забърза нагоре към учител Йовчовата къща.

VII

Сред главанците. — Свекърва. — Дан Колов от село Конак

Китарата си Гороломов беше турил настрана, подпряна на стената. Доскоро беше пял и свирил, сега говореше. Но той говореше за друго, не за застраховки, тъй като насядалите наоколо му селяни бяха все бедняци, които гледаха, ако могат, да откачат нещо, не да дадат. Тук, в големичкото това село, Конак, Гороломов другаде беше намерил златната мина: още като доде, по-богатичките селяни, един през други, тръгнаха да се застраховат. Яви се дори надпреварване: ако някой се застраховаше за двайсет хиляди, следният подир него увеличаваше сумата поне на трийсет. Гороломов добре беше проучил кои са по-заможните селяни, колко са, как се казват. Поискал беше и да му ги покажат, за да ги познава. Ето защо, когато на вратата на кръчмата се показа Слав Каранванов, човек богат, с много овце, Гороломов, както беше се увлякъл в говоренето, взе да заеква, да се запъва. Той скоро се оправи, говореше, но следеше с едното си око какво прави Слав.

Големият конашки овчар беше побелял вече човек, висок, поприведен, с насълзени от само себе си очи, някак срамежливи, с открити предни зъби като на гризач. Късата му абичка беше подплатена с кожа, небръснат беше, изпод калпака му се подаваше, на фитили, на фитили, дълга коса. Като изгледа от вратата ония, които бяха вътре, Слав каза:

— Бей! То само мене нямало тука.

Той си купи цигари, после все тъй някак срамежливо, като се поогледа, завъртя се и почти на

пръсти, за да не смути оратора, доде и седна до Гороломова.

— Аз ще седна тук, наблизо, че съм глух — каза той.

Гороломов знаеше много добре какво значи това сядане до него (тъй правеха всички, които се канеха да се застраховат) и от вълнение и задоволство подигна още повече гласа си. И без туй, по обичая си, той говореше разпалено, с ръкомахания, с гневни очи.

— Всеки гражданин е длъжен да бъде на поста си — говореше той. — В такова време да не бъдеш на поста си, значи бягство в лицето на неприятеля. И преди всичко интелигенцията. Да! Интелигенцията, според мене, е тази част от народа, която има инициативата в управлението. Ако интелигенцията сее добро, хуманност, култура, човещина, ще жъне такова. Ако вземе да сее бабаитизъм, ако сее вълчи принципи, ако носи шапката накривена на кръв, ще жъне бури и анархия! И точно тъй е днес. Не е като едно време. . .

— Едно време. . . То едно време. . . — обади се Слав, колкото да се намеси в разговора. — Аз, като бях млад, не смеях да припаря в кръчмата, страх ме беше от баща ми. Сега, като дода, като видя, че са вътре синовете ми, подвивам си опашката и се връщам. Страх ме е да не ме бият. . .

— Така е, бай Славе, право имаш. В миналото и нашите политически борби бяха други. Имаше повече веротърпимост, повече хуманност и човещина. А сега какви са нашите борби? — Самоизтребление. А трябва аргументите на пояса, значи на револвера, да ги преместим в мозъка си, да направим, значи, главата си оръжие за достигане на своите идеали. Това разбирам борба. Щракане на идеи. Честна, благородна, открита борба. . .

Гороломов се поспря да си поеме дъх. Избиваше го вече да стане и да държи истинска реч — десният му крак, както правеше винаги в подобни случаи, беше започнал да потреперва. Но в същия миг някой каза:

— Борба, борба. . . Като искаш борба, излез ми насреща да те видя. Ха-де!

Наоколо се изсмяха. Онзи, който беше казал тия думи, беше един шейсет и повече годишен селянин, и той от бедняците, дори от крайните бедняци. Беше възсух, кокаляст, изпечен, с увиснали посивели мустаци. Около устните си имаше по две-три извити и дълбоки бръчки, тъй че изглеждаше все усмихнат. Като говореше, той не се обръщаше към никого, говореше като на себе си. Пред него имаше шишенце с ракия.

Един млад селянин го закачи:

— Дядо Кольо, за борба приказваш ти, ама не можеш веке, стар си.

— Мълчи бе! Кюлхане! Стар е на баща ти волът. Една година в Кара-Насуф ми излязоха трима като тебе. И тримата ги натрошках и ги хвърлих в трънито. Една кола тръни бяха стоварени там, в тях ги набутах.

Той държеше чашката си, усмихна се и кимна с глава, като че ли се чудеше сам на себе си.

— Кой е тоз? — попита Гороломов.

— Гьоч Кольо. От наше село е. Пиян чиляк — пришепна Слав на ухото на Гороломова.

В това време Гьоч Кольо стана и като попреплете краката си, усмихнат, с извити бръчки около краищата на мустаците си, излезе навън. Гороломов продължи:

— Отиваме към морален регрес. Преживяваме морална криза. Преди всичко, липсва ни единство. Нали знайте историята с Кубратовите пръчки? На Народното събрание отпред какво е написано? — «Съединението прави силата.» Какво значи то? То значи, че един голям камък сам човек не може да го помести, но като се съберат десет души. . . Това е то. . .

Един селянин, който гледаше през прозореца, каза:

— А Гьоч Кольо, ей го на̀, сам търкаля камъка. . .

Всички се засмяха. Гороломов не разбра отде

иде тоя смях. И други селяни додоха до прозореца и погледнаха навън, като все се смееха.

— Какво има? — попита Гороломов.

— Гьоч Кольо се бори с камъка — каза Слав.

Гороломов пак не разбра, но не искаше да губи време. Разпален, обзет от вдъхновение, той пак клонеше да стане и да почне да държи реч — десният му крак непрекъснато трепереше. И той може би щеше да го направи, но в туй време Слав, като погледна към вратата и видя, че сянката показваше вече обед, каза:

— Ваша милост, да идем у дома да похапнем.

Тъй постъпваха всички по-богати селяни: поканваха Гороломова на обед или на вечеря и след туй се застраховаха. Гороломов веднага скочи и заприбира чантата си. Иван взе китарата.

— Да видим, като не сме работили днес, дали жените ще ни дадат хляб — пошегува се Слав. — Ама ще дадат. Ще им се помолим да ни дадат.

И тримата излязоха. Не с твърде добри погледи ги изпращаха бедняците, но нито Гороломов, нито Слав забеляза това. Вън, щом слязоха от стълбите, пред Гороломов и Слав се изпречи голям валчест камък. Той беше червеникав молос, як като кремък, тежък, цяла канара. Трима-четирима души едвам биха го поклатили.

— Ей с тоз камък се бори Гьоч Кольо — каза Слав.

— Как тъй? Как се бори? — учуди се Гороломов.

— Бори се. Той, като беше млад, все се бореше по сборищата, голям пехливанин беше. И сега все за борба приказва. И да речеш, че е охолен, не е — ако не е на нивата, камъни вади. Облъскан е, уморен от работа, сиромах е, ама като се напий, търси с кого да се бори. Никой не иска, то се знае. Тогаз той захваща да се бори с камъка: обръща го, търкаля го. Глей догде го е докарал.

— Чудно нещо — каза Гороломов.

— Камъкът си седи ей там до стената. Видиш ли

го, че е изтъркулен, да знаеш, че е дохождал Гьоч Кольо.

Те продължиха пътя си. Гороломов си мислеше: «Защо си хаби силата тоя човек? Ако господ му дал много сила, защо не я употреби за нещо полезно? Защо не работи? Няма ли кой да му каже: бе, човече божи, защо се трепиш, защо се напъваш? Каква полза имаш от туй? Не само нямаш полза, но може да се скъса мускул, артерия, може да се всакатиш. Аз трябва да поговоря с него. Аз ще го вразумя, ще му направя едно добро, че да ме благославя.»

— Де е тоя човек? — каза Гороломов. — Искам да го видя. Де е той сега?

— Де ще е, отишел си е. Ама той ходи и дохадя. До довечера той още много ще търкаля камъка. Ваша милост — каза весело Слав, — у вас, гражданите, момчетата играят на топка, нали? Виж пък нашта топка каква е, бива си я. . .

Гороломов си спомни, че в планината между Котел и Тича беше виждал «камъка, с който Крали Марко чупел лешници» — един голям валчест камък, под който имаше друг по-малък — лешника. Камъкът, който гледаше сега, беше горе-долу толкова голям.

«Хаби си народът силата напразно» — помисли си Гороломов.

Додоха до къщата на Слава, тя беше въз баира. Минаха първом край овчите саи — отпред имаше широк ъгъл, с тъмнокафява пръст, чисто приметен — още личаха драскаиниците от дървената метла. Познаваше се, че много овце имаше Слав, земята беше утъпкана, по прътите на плета висяха фъндъчета вълна, камъните, които се подаваха из земята, бяха изцапани с мас от серива вълна. Отвред като че идеше дъх на мляко. Самата къща беше горе, на стръмното, отсамната ѝ страна беше двойно по-висока. Слав изхока кучетата, които млъкнаха, но още гледаха Гороломова и Ивана с гневни очи. Пред самата къща имаше равно дворче, изкопано в скалата. И едно дърво с набити по него пръчки за закачалки,

като дъб с окастрени клоне, стърчеше пред самата къща. По клечките бяха закачени черни и бели котли, кожи, простреци да съхнат, черва със сирище. Една цедилка също беше окачена там и от нея капеше суроватка.

Не седнаха вън на чардака, защото клонеше да вали, а влязоха вътре. Доста широка стая, постлана с шарени черги, с възглавници, с одър. Гороломов седна до прозореца и пак погледна навън — искаше да догледа широкия богатски двор. И други по-малки сгради имаше наоколо. Хамбарите от посивели дебели талпи не бяха иззидани върху основи в земята, а бяха сложени на четири големи камъка, по един на всеки ъгъл. Имаше плетени кошове за мамули. В една ниска сграда с голяма стряха се виждаха две пещи. Едната гореше, мътеха се вътре червени пламъци и от време на време лизваха навън. Две млади жени шетаха наоколо.

Отгоре, откъм баира, са зададе стопанката, буля Славовица. Права жена, с гърди като дъска, с набраздено от бръчки лице, строга, властна. Тя продума нещо и едва-едва попосочи с ръка — на тая страна се спусна едната от снахите, посочи с другата — нататък се спусна другата снаха. Тя се позавъртя и се огледа, веднъж на едната страна, после на другата, и влезе в къщи. Гороломов чу стъпките ѝ като удари по измазания с глина под.

— Добър ви ден! — поздрави тя със сух, мъжки глас и като седна малко настрана, подпря глава на дланта си.

— Е, бульо Славовице, какво ще кажеш — обърна се към нея Гороломов, — да ти разправя ли още веднъж каквото ти казах вчера? — Гороломов ѝ предлагаше да ѝ обясни още веднъж смисъла за застраховките.

Старата гледаше в пода и мислеще.

— Бе тя всичко е разбрала, гледай си работата — каза Слав. — Тя от малко взема нашата баба. Главата ѝ сече нея, ами май множко побеля, като овчица.

Старата не обърна внимание на мъжовите си думи. Устните ѝ, безкръвни, стиснати, заобиколени с бръчки, не помръдваха. Тя беше подпряла ръка на страната си и мълчеше и пресмяташе.

— Какво ще ми кажеш — продума тя пак тъй дебело. — Дава̀ съм дете, та да не разбирам. Разбрах аз хубаво всичко. Аз и нощес, като се събудих, съм си мислила пак, какво ще ми разправяш. . . Няма какво да ми разправяш, ами ще направим и ний, каквото са направили хората. От хората няма да се делим. . .

— Значи, ще направим застраховките? — зарадва се Гороломов.

Старата само кимна с глава.

— И най-напред, то се знае, ще започнем с бай Слава. Него ще застраховаме най-напред.

— Бай си Слава ти го остави — каза старата. — Той е стар, той каквото е можал, направил го е. Да гледаме ний младите, за тях да направим каквото трябва, че са млади, че дни имат пред тях си и не им се знае какво ще случат. А то ний старите. . . Тя нашта. . .

— Тя нашта се свърши, тъй ли ще речеш? — засмя се Слав. — Ба, аз не казвам тъй. Аз съм млад, аз ще ида войник. . .

Погледът на старата през него се обърна към Гороломов.

— Добре, добре, ще застраховаме само момчетата тогава. Как се казваше най-големият, Иван ли? От него ще започнем. Него, разбира се, като най-голям, ще застраховаме за най-голяма сума.

— Всички едно, всички едно! — каза Славовица и няколко пъти късо и отсечено махна с ръка. — Нека да работят, както са работили досега, че ако има помежду им по година, две, работата им е същата. Никой да не е нито напред, нито по-горе. Пък и булките им да си гледат работата и да не се заяждат. Тъй знам аз. . .

— Добре, добре — съгласи се Гороломов. — Тя има право, тя мисли право — каза той, като по-

гледна Слава. В погледа му имаше одобрение и учудване.

— Бе ти какво я мислиш нея, старата — каза Слав. — Тя и на царя джуван дава. За мене, казвате, не трябва, а? Хубаво, аз ще си остана сиромах. Сиромах съм, ама си имам парици!

На лицето му, в погледа му, имаше някакво стеснение. С шеги, които все подхвърляше, той се мъчеше да прикрие, че все пак, в края на краищата, жена му е, която решава важните работи в къщи.

— Синовете до час, до два ще си додат — каза старата. — А дотогаз да хапнем.

— Ха-де, ха-де! Че огладнихме гостите — каза Слав. — Та, стар ли си, не те бива за нищо, а? Сухото дърво, дето ще рече, огън да го гори. Хайде, хайде, слагайте!

Разшетаха се булките, сложиха софрата. Най-напред в голяма синия, голяма колкото едно колело, донесоха току-що извадена от пещта, зачервена кавърма: точено от един-два листа, поляно с много каймак, събиран от прясно мляко. Наслагаха след туй гозби. Слав сам разчупи хляба и сложи по комат пред гостите. Булките все излизаха и влизаха. Към края на яденето в голяма пръстена паница донесоха кисело мляко. Слав каза:

— Хапнете си от млякото. То е сладко, има още куластра.

Старата почти не говореше. Тя имаше вид, че обмисля нещо. Но пак следеше какво липсва на софрата и, кое само с очи, кое с по една дума, караше снахите да търчат, да шетат.

Към края на обеда чак снахите можаха да седнат на софрата и тогаз Горoломов ги видя по-добре. Едната, по-голямата, беше черна, с бели петна по лицето като от лишеи. Но веждите ѝ бяха тънки, извити. Тя беше хубавица, пълна, но жива, весела. Другата, руса, със сини очи и ниско чело, беше съвсем млада — женена тая зима.

— А булките, тях няма ли да застраховаме? — каза Горoломов.

Черните очи на Дафина, по-голямата снаха, светнаха и се обърнаха към свекървата. Старата, замислена, не се обади. Пак Слав се пошегува:

— На булките да са здрави хурките!

Вън взе да вали дъжд. По замъглените стъкла на прозорците се чуха леки удари, затекоха вадички като сълзи.

— Дай, боже, дай! — каза Слав и погледна навън.

Зарадваха се, че вали дъжд, поразпуснаха се и не бързаха да станат от софрата. Старата все пращаше снахите да донесат кога пресносоло меко сирене, кога орехи, кога петмез. Иван, никой не беше видял кога беше станал, донесе нещо завито в червена торба. Гороломов извади китарата. Булките не бяха виждали такъв инструмент и внимателно, с жадни очи, следяха как Гороломов гласеше китарата. Черните очи на по-голямата снаха засвяткаха. Като подръпваше някое време кордите с пръсти, изпод които на булките се стори, че замънка слаб човешки глас, Гороломов запя:

Не плачи, малка моме, не жали,
не рони сълзи кървави. . .

При третия и четвъртия стих на тая песен Гороломов забеляза, че по черните очи на булка Дафина мина светла влага. Той менеше песните според случая — кога за булките, кога за старата. А като знаеше, че Слав е стар демократ-каравелист, той запя ниско, но с голямо въодушевление, малко бунтовнишки:

В София, в Черната джамия,
владее гробна тишина,
а на щика на часовия
блещи полунощната луна. . .

— Няма таквиз хора сега, бай Славе — провикна се Гороломов. — Ти знаеш ли, че когато се пръсва

слух, че Каравелов бил изтезаван в затвора, отиват чуждите кореспонденти — ония, дето пишат в европейските вестници, при него, при Каравелова, и го питат: вярно ли е? Не, казва Каравелов, не е вярно. В България не бият!

Гороломов говореше със смръщени вежди, с пламнал поглед и силно ръкомахаше. Унесени, булките слушаха внимателно, после се сепнаха и се позасмяха, като прикриваха усмивките си с ръка. Слав каза:

— За дяда Каравелов няма що да ми казваш, аз го зная. Веднъж, по едни избори, той мина оттука и спа в мойта къща. Ей тук, в таз стая, съм го гощавал, както гощавам тебе. А вий — обърна се той към булките, — вий нищо не помните. Вий не помните и онез дребните пари, каравелчетата. Той ги извади, дядо ви Каравелов.

Гороломов изпя и други песни. По едно време между булките като че ставаше нещо: по-голямата, Дафина, чернооката, уж се смееше, уж беше весела, а очите ѝ се напълниха със сълзи. Тя се пообърна, подпря главата си с ръка и се загледа настрана.

— Какво ма, какво има? — попита Слав.

Младата снаха не знаеше да каже ли, или не, усмихна се, наведе очи и каза:

— Дафинка. . . Казва, че и тя знаела била една песен. . .

— А, тъй ли? — каза Слав.

Гороломов се усмихваше. Но старата обърна само главата си към булките, попогледна ги и пак върна погледа си. Булките, като ужилени, скочиха на крака.

— Мамо! — казаха почти едновременно. — Да раздигаме ли?

Те се разшетаха, разтичаха се. Усмивка нямаше на лицата им, не поглеждаха никого. Старата гледаше, както по-рано, пред себе си и мислеше.

Вън се чуха мъжки гласове, по разкаляната земя мина добитък. Синовете на Слава бяха си дошли от

нивата. Гороломов веднага се залови да пише книжата по застраховките.

След час-два всичко беше готово. Додоха синовете, мустакати мъже, казаха им какво са направили, посочиха им де да подпишат. Перото на Гороломов остана като тънка пръчица между дебелите им закоравели пръсти. Гороломов прибра книжата си, прибра парите и изпратен от всички, тръгна си към кръчмата.

Като се поотдалечи малко, Гороломов се спря, взе да бърка в джоба си, а на Ивана каза:

— Върви ти напред, аз ще дода. . .

Той извади от джоба си едно малко тефтерче. Най-напред то се отвори на едно място (види се, там то най-често е било отваряно), дето имаше един изсъхнал син минзухар. Гороломов се усмихна, прочете написаното там: «Спомен от Ганка Попова и Фроса Николова» — и пак се усмихна. След туй разгъна тефтерчето на друго място: тук на две страници, една срещу друга, имаше по два стълбеца, доста дълги, с цифри. И към двата Гороломов прибави по няколко цифри (единият стълбец беше за застраховките, другият за процентите, които му се падаха), след туй, като движеше бързо молива си, събра и едните, и другите цифри, скри бавно тефтерчето си, но, замислен, позадържа погледа си. Изглеждаше, че остана доволен.

Той тръгна пак из улицата. Не беше валяло много дъжд, но земята беше понамокрена. Под овошките беше нападал бял цвят, тревата, пораснала сякаш изведнъж, изглеждаше по-зелена, по-весела. Облачно беше, топло, можеше още да вали. Изведнъж Гороломов се спря и се загледа. И тъй беше зачуден, и тъй се залиса, че грабеше снопчета от брадата си, мачкаше ги и ги хапеше: пред кръчмата ставаше нещо. Валчестият балван беше изтъркулен сега далеч пред кръчмата. Един селянин ту се спущаше върху него, ту отстъпваше назад.

«Ето оня лудия, дето се бори с камъка» — помисли си Гороломов и за да го види по-добре, доде

близо до вадата, която пресичаше на това място мегданя.

Гьоч Кольо беше отвъд вадата. Той беше се поспрял да си почине, поразпаса края на пояса си, след туй пак го опаса, като го пристягаше. Приготвен, той плесна ръце, плесна се по бедрата, подскочи, извика: ха! ха! — и взе да обикаля около камъка. Като че пред него беше не камък, а жив човек, друг борец, когото той дебнеше да хване. Един-два пъти той се спусна и пак се дръпна назад, принуден да отстъпи. На третия път се спусна, преграбчи камъка, но го пусна: противникът пак се опря. Гьоч Кольо плю на ръцете си и заобикаля.

Неочаквано, бързо, той се спусна, сграбчи камъка с две ръце, напъна се и го обърна. Тъй бяха се изопнали жилите на врата му, на ръцете му, като че щяха да се скъсат. Гороломов кипна:

— Ей, чичо, ей! Слушай, ей! — завика той. — Остави! Чакай, какво правиш. . . недей!

Гьоч Кольо се изправи да си почине и пак застяга пояса си. Както беше отвъд вадата, Гороломов заговори:

— Какво правиш ти бе, човече божи? Какво правиш бе, българино, бива ли тъй? Че ако имаш много сила, вземи да свършиш някаква работа. Или пък, ако е празник, почини си, прочети нещо. Ако не можеш да четеш, накарай да ти почетат: ще просветиш ума си, ще имаш полза. А какво е туй — да търкаляш камъка. И опасно е: може да се скъса някоя артерия, да стане кръвоизлияние и — мортус, свърши се. . .

На тая дълга реч Гьоч Кольо не отговори нищо, само каза:

— Ела, ела. Ела по-насам.

Той гледаше Гороломова с крайчеца на окото си и говореше нисичко, както говори човек, кога гледа някое птиче и се бои да не го подплаши, та да хвръкне.

— Не прави тъй, послушай ме. Не си дете. . .

— Ела, ела по-насам — нисичко говореше Гьоч

Кольо. — Не бой се, за брадата няма да те ловя.

Тая закачка за брадата му разсърди Гороломова и той бързо, с широки крачки, затропа по мостчето. «Дебела глава, от малко не взема — мислеше си той, — трябва отблизо да му разправя.»

Щом Гороломов мина отсам вадата, Гьоч Кольо плесна с ръце, плесна се по бедрата и с леки пехливански скокове се спусна не върху камъка, а върху самия Гороломов. Изненадан, Гороломов видя току пред себе си дебелите мазолести пръсти на Гьоч Коля, изкривени като куки, страшни, готови да го сграбчат, и взе да отстъпва назад. Гьоч Кольо все идеше, Гороломов — назад, назад и цоп! във вадата. Потъна с единия си крак, после и с другия. Гьоч Кольо махна с ръка и го остави.

Гороломов излезе от вадата. И двата му крака до над глезените бяха покрити с гъста тиня и лъщяха, като че бяха потопени в смола.

— Глупако! Говедо! Я виж какво ме направи — викаше Гороломов.

Усмихнат, Гьоч Кольо плесна с ръце и пак се спусна върху му, хвана го с две ръце за рамената и тъй го стисна, че на Гороломова му притъмня от болка. Вън от себе си, той поиска да го блъсне, но Гьоч Кольо помисли, че приема поканата му да се борят, и го хвана здраво през кръста. Гороломов взе да хапе, да удря, да драще и успя да се изплъзне. Разсърден от такъв некавалерски начин на борба, Гьоч Кольо замижа, изложи се на ударите на Гороломова, но го хвана за крака, издигна го, завъртя го и докато Гороломов усети какво става, видя се тръшнат по гърба си на земята. Гьоч Кольо беше стъпил с коляното си на гърдите му и викаше зверски:

— Кажи: надвит съм. Кажи: надвит съм, или ще те удуша!

В тоя миг дотърча Иван, дотърчаха и други селяни и измъкнаха Гороломова изпод ръцете на освирепелия Гьоч Коля.

Гороломов се изправи, омачкан, гологлав, и

вакуца. Ризата му беше изскочила на кръста. Чантата му беше отхвръкнала на земята.

— Ще те дам под съд! Ще отговаряш! — викаше той.

Гьоч Кольо изтри устата си с длан отдолу нагоре и каза:

— Мълчи бе! Кюлхане!

Селяните се смееха, пък искаха и да покажат съчувствието си на Гороломова, помогнаха му да се изчисти, изнесоха му вода да се умие. После го въведоха в кръчмата. Гьоч Кольо остана вън да се бори с камъка.

В кръчмата се дигна голяма глъчка. Ония, които бяха видели с очите си борбата, разказваха на другите кое как беше станало. Всички се смееха и това още повече нараняваше честолюбието на Гороломова. Стана му страшно, че е изпаднал в тоя край. Нито хората, нито селата приличаха на Каралии. Всичко беше диво, първобитно, самата местност беше друга — диви круши из нивите, гори, слухове за разбойници. И тия главанци с бозявите си потури и червени елеци, ухилени, с вълчи зъби, му се сториха груби, жестоки. Все пак той беше доволен от едно: ако и да се смееха, всички в един глас укоряваха Гьоч Коля.

След малко Гьоч Кольо, усмихнат, с отпуснати ръце, влезе в кръчмата. Селяните очакваха караница и се смълчаха.

— Ей! Я чуй бе, Гено! Дай ми едно шишенце! — извика Гьоч Кольо. — Ще пия пък, какво. . . Пий ми се. . .

Той не се обръщаше към никого, говореше като на себе си, гледаше ръцете си, усмихваше се.

— Една година — започна той — на сбора в Кара-Насуф излезе онуй, арабаджийчето, Петрето. Яко момче, ей! Натръшка ги всичките. На кой ръка счупена, на кой — крак, завали ги всичките. Юнак! Юнак момче. . .

Той гаврътна една чашка и след туй продължи:

— Мене тогаз една треска ме люлееше, катаден,

катаден. Желт бях като такова. . . Чакай, рекох, аз ще му изляза. И всички ми викат: излез му, Кольо! Тъкмо хвърлих ризата, доде мама — тя беше жива още, — прегърна ме: Къде, вика, бре! Луд ли си? Не виждаш ли на какво си заприличал от треската? Кой я слуша. . .

Гьоч Кольо пое чашката си, загледа я, замисли се. . .

— Е, сетне, дядо Кольо, какво стана? — попита един.

Наместо да му отговори, Гьоч Кольо погледна към Гороломова и рече:

— Я слушай бе, момче! Гражданино! Защо се сърдиш? Нали искаше да се бориш. Отзарана те слушах, като приказваше: борба, борба, борба. . .

От всички страни нападнаха Гьоч Коля: пиян бил, задявал се с когото прилича и с когото не, вършел диви работи. Сега, ако го дадат под съд, всички ще говорят против него. Гьоч Кольо кипна.

— Какво бе, какво ме ядете вий? Не зная ли какво правя аз? — Аз за правото го направих. — И той натърти още повече: за правото!

— Като сме сиромаси, никой не ни зачита за хора. Оназ година, кога ни влачи дъждът, държавата отпусна пари, на кого ги дадоха? — На богатите. Отпуснаха семе, кой го взе? Пак те. Отпусна пари за курници — да правят нови курници, европейски — кой взе и тези пари? Пак онез, дето имат. Сѐ те лапат. Сега негова милост — Гьоч Кольо погледна към Гороломова — пак пише нещо, пак смята, пак с думбазите си шушука нещо. Има отпуснати пари, пак те ще лапат. Ей защо ме доядя!

Всички се зачудиха, после се засмяха. Обясниха на Гьоч Коля, че се заблуждава. Гороломов не е чиновник, не е дошел да раздава помощи, да раздава пари, а прави застраховки. Ако иска и той, Гьоч Кольо, може да се застрахова.

— Е, тогаз, аз съм сбъркал — каза Гьоч Кольо.— Прощавай, гражданино! — каза той на Гороломова. От яд и обида Гороломов още не беше продумал.

Гьоч Кольо пак се усмихна:

— Ама що му трябва пък да ме учи: не се бори с камъка, почивай, чети, не знам що. . . Аз не мога да стоя празен, трябва да правя нещо. Какво. . . Че аз и като умра, ще кажа на синовете си да донесат камъка на гроба ми. Няма да лежа все със скръстени ръце. . . Ще ставам нощя и ще се боря. . .

Селяните се засмяха.

В това време Филчо Данин, един от по-заможните селяни, който беше незастрахован, доде и каза на Гороломова:

— Ваша милост, да идем у дома да хапнем.

Двата стълбеца с цифри веднага се мярнаха в ума на Гороломов. Той заприбира нещата си, оживи се. Иван взе китарата. А Гьоч Кольо, като държеше чашката пред себе си, усмихнат, каза:

— Бей! Пак съм бил силен бе! Като го тупнах гражданина в земята, издумтя като тъпан!

Гороломов тоя път не се обиди.

— Нищо, бай Кольо, нищо — каза той засмян. — Простено да ти е от мене. Хайде сбогом! Хайде лека нощ!

Гороломов, Данин и Иван излязоха и оставиха голяма глъчка зад себе си. Вън, като слязоха от стълбите, те видяха, че Гьоч Кольо грижливо беше прибрал камъка до стената на кръчмата. След седмица, след две той пак щеше да му дотрябва.

VIII

По неволя доктор. — Иде филоксерата. — Кандидат за народен представител

На излизане от Конак, край селото, Иван се отби на един кладенец да напои конете, а Гороломов слезе да почака. Усмихнат, с ръце отзад, като държеше и чантата си, той взе да се разхожда назад-напред, гледаше уж насреща към зелените ниви, наделени на квадрати като лозя от синурите, но нищо не виждаше. Той си спомняше как хубаво бяха го изпратили преди малко коначане, виждаше още червените им засмени лица, пълните им чаши, чуваше шегите им, благопожеланията им. Добри хора, оценили го бяха и разбрали, както трябва. Сам той не можеше да се оплаче: направил беше добра работа, имаше ядене и пиене, с чест беше посрещан и изпращан навред. Имаше, то се знае, и някои неприятности, като например сборичкването с Гьоч Коля, но без това не може. Който ходи по селата, той знае, че тия работи са неизбежни. Народът е добър, гостоприемен, но си е малко грубичък, няма какво да се прави.

Иван извика на Гороломова — изкарал беше каруцата на пътя. Като доде да се качи, Гороломов видя, че друга каруца беше ги настигнала отзад. Един човек, гражданин, седеше там, държеше се с две ръце за сандъка и не сваляше очи от Гороломова, като че искаше да го познае. После похвана каруцаря си по гърба, за да го накара да спре.

— Е, Иване — каза Гороломов. — Напои ли кончетата? Ще вървим ли?

— Ако е рекъл господ. . .

Непознатият се приближи. Той беше дребен,

слаб, с хлътнали бузи. И мустаците, и брадата му бяха бръснати, но пак покарали и тъй гъсти, че половината му лице изглеждаше като вапцано с черно. Онова, което позачуди Гороломова, беше, че тоя човек го гледаше весело, като близък, зарадван беше и като че се чудеше защо и Гороломов още не извиква от радост.

— Добър ден, г-н докторе! — каза той.

Гороломов се обърна пак към Ивана.

— Щом си готов, Иване, да вървим. — Той се качи на каруцата, намести се добре и тогава погледна непознатия: — Доктор ли? Какъв доктор? Аз не съм доктор. . .

— Как? Вий не сте ли д-р Джамджиев?

— Иване, кажи му! Кажи му виждал ли си такъв. . . Как го казахте? Д-р Джан-Джан ли. . .

— Джамджиев.

— Отсъствува. Непознат. Аз, г-не, се казвам Станислав Гороломов. Застрахован ли сте? Млад сте и не трябва да отлагате. Заповядайте? Ето кой съм аз! — Гороломов подаде на непознатия картичката си.

— Значи, вий не сте д-р Джамджиев — каза непознатият, като погледна картичката, но не я прочете. — А толкоз да си приличате! Аз, като ви видях, рекох: ето го г-н доктора. Д-р Джамджиев ни беше началник на болницата във войната, аз при него съм служил. Добър човек, като вас представителен, красив, с черна брада, като Хр. Ботев. Вий знайте ли, г-н. . . г-н — той прочете картичката, — г-н Гороломов, че и вий приличате на Хр. Ботев?

Гороломов се усмихна и поглади брадата си. . .

— Да, знам. . . Казвали са ми го и други. Иване, да вървим.

Но непознатият не ги остави да тръгнат. Като разбра, че отиват към Кара-Пелит, той каза, че пътува за същото село и тъй като не му се седяло сам, предложи на Гороломова да се качи при него, а неговата каруца ще следва отзад. Сега Гороломов видя и каруцаря на непознатия. И той беше малко осо-

бен: сипаничав, кривоглед. На Гороломова се стори, че той много внимателно слуша какво се говори.

— Аз имам и малко винце — каза непознатият. — Много хубаво винце, най-фай-пресе. Нося и малко пастърмица.

Той отиде до колата си и се върна с един голям черен бинлик и нещо загърнато в книга. После се качи и седна до Гороломова. Иван подкара конете.

— Да се запознаем — каза непознатият и подаде ръка на Гороломова. — Держански, фелдшер. Аз ходя по ревизия, ревизирам кръчмите за чистота. Багабонти, тез кръчмари, не държат чисто, ще заразят хората. А са богати. Да ги стиснеш за гушата, лири и наполеони ще бълват. Имат. Няма какво да ги жалиш, ще дават. Има аванта — каза той по-ниско, като гледаше Гороломова в очите и завъртя ръка към джоба си.

Гороломов се позачуди, но не каза нищо. С една чекийка Держански наряза къс пастърма на тънки резенчета и покани Гороломова.

— Хапнете си. Пастърмицата е хубава. Най-фай-пресе. — Тая дума той често я употребяваше и искаше да каже: много хубаво, фино нещо. — Вий познавате ли — каза той — бай Данка, оня сакатия, изсипания, да прощавате. Той прави таз пастърма. Голям майстор е, и наденици прави. У дома си работи човека, туря миризми, урежда ги. Нали е хубава? Чудесна. Най-фай-пресе.

Гороломов все гледаше новия си познат малко отстрани. Казал се беше фелдшер, а яката му, връзката му бяха измачкани и изцапани, ръцете му и те не бяха много чисти, със задебеляла кожа отдолу, с ранички, както са ръцете на хора, които се занимават с физически труд. Освен туй, дрехите на Держански бяха изцапани с мазни петна, сам той лъхаше на масло, като да беше не фелдшер, а машинист.

Като хапнаха от пастърмата, Держански извади една никелова туристическа чаша, сглоби я, напълни я с вино и я подаде на Гороломова.

— Вие, знам, няма да приемете да пиете от ши-

шето. Ето ви чаша за вас, заповядайте! Аз пък ще пия от бинлика. Дето рекла оназ: На̀ ви, деца, по чашка, пък майка ви ще пие о черното шише, че жалее баща ви. Наздравичка! — Той надигна бинлика и виното закъркори в гърлото му. — Ох, реже. . . Режи и пори, с мечка се бори. Чудесно! Най-файпресе. . .

Каруцата лъкатушеше и извиваше по мекия път. От двете страни се разстилаха зелени ниви и круши между тях. От Конак бяха тръгнали надвечер и вече слънцето беше на засядане, белите облаци на небето почервеняваха и сенките се удължаваха. Держански все говореше. Разправяше за войната, за д-р Джамджиев, хвалеше го, хвалеше и себе си. После заговори за ревизиите си и за мъчнотиите, които срещаше. И все режеше пастърма на тънко, пълнеше туристическата чаша на Гороломова, а сам надигаше бинлика.

— Винце, винце, сладкото ти имце! — говореше той, като снемаше бинлика от устата си. — Страшна работа. . . Барут! Първо качество, най-фай-пресе. . .

Той пак заговори за разправиите си с кръчмарите.

— Като ме гледат такъв. . . незначителна фигура, без авторитет, не се подчиняват. Я да бях доктор! А пък имат, дяволите, пълни са с пари. Може тъй да ги сидеросаш, че да те помнят. Има аванта — каза нисичко той, с многозначителен поглед, като завъртя пак ръка към джоба си и намигна на Гороломова.

— Каква аванта? Не разбирам. . .

— Искам да кажа, ще плащат. Като им поискаш, ще дават. Т. е. могат да платят, глобите например де. . . Вижте какво, г-н Гороломов, те мене не ме слушат. Аз ще ви помоля едно нещо. Ще ми направите голяма услуга. Началството ще каже: браво, Держански, и може да ме повиши. Само да искате. . .

— С какво мога да ви бъда полезен?

— Да дойдете с мене. . . Да кажете, че сте док-

тор. Ама вий сте същински доктор, красив, с тая брада. Ще кажете, че сте доктор, и ще си стоите настрана. Аз ще правя ревизиите, аз ще се разправям с тия багабонти, кръчмарите. Искате ли? Моля. . .

Гороломов едва имà търпение да го изслуша докрай. Смръщи вежди, замахна с ръка и каза решително:

— Не, никога! Това не мога го направи!

И разсърден, пообърна се и загледа настрана. Держански поклати глава, като да си каза нещо сам на себе си, после задъвка едно късче пастърма, но без желание и като че не усещаше вкуса му.

Изведнъж Иван спря конете. На една малка стръмнина те бяха настигнали една каруца, натоварена с греди. Конете не теглеха. Селянинът беше подпрял с рамо предницата на колата, тикаше и викаше: де! де! дий! — но конете не мърдаха. Селянинът се поотстрани, разгледа пътя под колелетата, разгледа конете, като мърмореше нещо, после отведнъж запсува и заудря конете с камшика по ушите, по главите.

— Ей, ей! Какво правиш! Не удряй! — Гороломов скочи от колата, отиде до селянина, блъсна го настрана и застана между него и конете.

— Що биеш добитъка бе? — викаше той. — Не знаеш ли, че е забранено? И в главата удря. Я да взема да те удрям аз по главата, че ще видиш какво ще ти е. Дурак! Като си ги натоварил толкоз, разбира се, че не ще теглят.

Гороломов разгледа колата — тя беше удължена на пет-шест метра, гредите бяха още сурови, дебели. След туй Гороломов мина отпред и подигна хамута на единия кон — отдолу имаше рана, — подигна хамута и на другия — и той беше наранен.

— Звяр! — извика Гороломов. — Звяр! Тъй ли гледаш конете си? Те те хранят, а ти. . . Слушай, ще си идеш у дома, ще вържеш конете в обора и няма да ги изкарваш, докато не им заздравят раните, разбра ли?

С големи вежди, паднали връз очите му, селяни-

нът мълчеше. Гърдите му се надуваха и падаха, той като че с мъка удържаше гнева си.

— Г-н докторе, съставете му акт — обади се Держански.

Тая бележка разсърди Гороломова.

— Какъв акт ще му съставя. Аз му говоря като частно лице, защото му желая доброто. Аз не съм началник, не съм доктор.

— Тъй ли? — извика селянинът. — Не си началник, не си доктор, а какво си пъхаш гагата тука? Мене ми е причерняло, а ти. . . Слушай, да си вървиш. Да си вървиш, че като я хвана таз паламарка, дето си я пуснал, в ръката ми ще остане. Марш оттука!

— Я да не приказваш много!

— Махай се! — изкрещя селянинът и поприсъпи.

Възмутен уж, а всъщност уплашен — селянинът беше широкоплещест, набит, — Гороломов с бързи широки крачки доде и се качи на каруцата.

— Карай, Иване! — каза той. — Народ! Туй ми било народ. Ти му желаеш доброто, а той. . . Карай, Иване!

Неочаквано той се обърна към Держански и каза:

— Г-не, аз приемам предложението ви. Съгласен съм да правим ревизиите наедно. Тез хора само със сила, със заплашване могат да се управляват. Съгласен съм!. . .

Держански доста се позачуди и загледа Гороломова, като че ли се питаше: «Дали го хвана вече виното?» И тъй като режеше пак пастърма, той подаде едно късче на Гороломова и каза:

— Не се сърдете. . . Вземете. . . Чудесно е. . . Най-фай-пресе. . .

Гороломов си мислеше:

«Защо да не му помогна на тоя сиромах? Аз няма да му се бъркам в работата, ще кажа само, че съм доктор, и ще стоя настрана. Нека той да се разправя. Най-после, не е за лошо, за добро е. Ще

научим кръчмарите да държат чисто. При друга обиколка аз ще им кажа истината: не бях доктор, но се престорих на доктор да ви науча на ум. И те ще ми благодарят. . .»

Така пътуваха доста време. Слънцето залезе, започна да се стъмнява. Празен вече, бинликът се валяше в каруцата. Гороломов и Держански като че бяха приятели от години. С помътени глави, весели, те бяха се отпуснали назад в дъното на каруцата, Гороломов беше метнал ръката си върху рамото на Держански и прегърнати тъй, двамата пееха с висок глас: «Плача, друже, и се чудя. . .»

Понякога Иван се обръщаше и ухилен ги гледаше. . . И тъй като бяха черпали с бинлика и него, той се обръщаше към конете и шибаше единия, шибаше другия. . .

В това време в Кара-Пелит, докъдето оставаше още десетина минути път, в кръчмата на Стайка, трите газени лампи, от които едната «висяща», бяха вече запалени. Грамофонът свиреше «Леблебеджи Хорхор-ага». Третият общински писар Платников навиваше грамофона и избираше плочи. Той беше млад момък, селски франт, с руси тънки мустачки и с килната назад шапка, за да се вижда хубаво счесаната му коса. В кръчмата имаше още двама-трима селяни, но и те нито пиеха, нито пушеха, а, пъхнали ръце в ръкавите на абите си, мълчаха, отпуснали гърди въз разкривените маси. Зад тезгяха стоеше сам кръчмарят Стайко, плешив, с едро възжелто лице, позалинял малко, тъй като беше настинал. След «Леблебеджи Хорхор-ага» Платников тури друга плоча — руски романс.

Изведнъж вратата се отвори и влязоха двама души. Нито поздравиха, нито продумаха нещо. Единият, висок, с черна брада (той беше Гороломов), се спря до вратата, извади тефтерче и молив и се приготви да пише. Другият, по-нисък, слаб и позле облечен — Держански, — тръгна право към тезгяха, избута настрани смаяния кръчмар и взе да преглежда чашите. Вземе една, погледне я вътре,

позавърти я и я остави на мястото ѝ. После вземе друга. И мълчи, не говори, строг, важен. Такова голямо беше учудването на всички, че Платников забрави да навие грамофона, иглата се провлече и задраска, гласът на певицата дебело пропя: горькая, горькая. . . судьба. . . мо-я. . . — и спря.

Като прегледа чашите и всичко, което беше отгоре: шишета, кутии със захар и кафе, Держански се наведе да погледне под тезгяха, но веднага се изправи със стиснати очи, намръщен, като да беше подушил нещо смрадно.

Той извади оттам едни вети кондури, покрити с прах, изсъхнал и плесенясал хляб и един стъклен буркан с някаква течност, в която беше се удавила една мишка.

Като нареди всички тия неща на тезгяха и ги показа на Гороломова, Держански се поогледа, взе дилафа от огнището и с него, като с щипци, извади и показа една черна, мокра и вонеща пачавра. Той я показа и на Гороломова.

— Г-н докторе. . .

Гороломов кимна и записа нещо в тефтерчето си. Положението на кръчмаря, когото Держански все избутваше настрана, ставаше опасно. Добродушното му едро лице от възжелто стана бяло, източи се и се удължи. Держански се обърна към него, очите му светеха от гняв, устните му бяха стиснати. Не можеше да се разбере какво ще прави и току отведнъж, с бързо и неочаквано движение, мушна миризливата пачавра под носа на Стайка. За да се запази, кръчмарят се дръпна назад. И стана още по-блед.

— Какво е туй, а? — извика Держански. — С таз пачавра ли миеш чашите, а после правиш кафе. Ти ще измориш хората. . . Какво правиш ти? Де се намираш? Не знаеш ли, че иде филоксерата?

Платников, третият писар, не можа да се сдържи и се засмя.

«Каква филоксера? — помисли си той. — Навярно иска да каже: иде холерата.»

Держански се огледа, видя вратата, която водеше към другото отделение — към бакалницата, — обърна се към Гороломов и каза:

— Г-н докторе, какво ще заповядате? Да прегледаме ли и тука? Страшна мръсотия навсякъде.

Гороломов даде съгласието си и кимна с глава. Держански отвори вратата, но преди да влезе, обърна се и с пръст повика кръчмаря. Като влязоха двамата, вратата се затвори. Гороломов си даваше вид, че всичко туй му е познато, омръзнало и му дотяга. За да се поразвлече, той удряше с моливчето по ръката си, подсвиркваше си и гледаше настрана. Но чувствуваше, че го гледат, и си мислеше: «Какво са ме зяпнали тия приятели? Какво ли си мислят: какъв млад, красив доктор, прилича на Христо Ботев. Трябва скоро да е свършил. И де ли ще е учил? Във Франция или Германия?» — И за да им даде възможност да го гледат колкото си искат, Гороломов, полуизвърнат, все гледаше настрана, като удряше с молива по ръката си.

Един от селяните, млад човек, се възползува от това и тихо, на пръсти, отиде до вратата на бакалницата — тя беше със стъкло — и погледна през една дупчица, оттам, където пердето беше малко дръпнато. После се върна усмихнат при Платникова.

— Преглежда Стайка — каза той тихо. — Стайко се съблякъл и легнал отгоре на масата, кашли, а той го слуша по гърдите.

— И той доктор, значи — каза Платников.

И тъй като Гороломов все гледаше настрана, младият селянин можа да отиде още веднъж до вратата и да погледне.

— Какво правят? — попита Платников.

— Стайко му даде пари.

— Много ли?

— Две бумажки. Две по петдесет лева. Или две по сто.

В това време Держански и кръчмарят излязоха от бакалницата. По лицата им личеше, че между тях беше се възцарило пълно съгласие.

— Трябва да държиш по-чисто — говореше му Держански с мек, наставнически глас. — А колкото за тебе, нямаш нищо, заразен си малко от настинка. То ще ти мине.

Платников пак се засмя.

— То настинката нищо, докторе — каза той. — Но вижте, на устата си има раничка, то да не е нещо опасно.

Стайко наистина имаше нещо на долната си устна и дори се попохвана там. Держански се обърна и прониза с погледа си Платникова.

— Ти кой си? Ти какво искаш? — каза той. — Значи, подиграваш се, а? Г-н докторе!. . .

Гороломов погледна също тъй недоволно писаря и забеляза нещо в тефтерчето си.

— Хайде сега, сбогом! — каза Держански. — И при втора ревизия да намерим всичко в ред. Сбогом!

Те си излязоха. После се чу, че каруците им (две каруци имаше с тях) се отдалечиха в тъмнината. Колкото души имаше в кръчмата, станаха, събраха се накуп и загълчаха.

— Тази работа не е чиста! — говореше Платников. — Чухте ли го какво каза? Иде филоксерата. . . Тоя човек или е луд, или е пиян, или. . . И ти, бай Стайко, да му се подложиш да те преглежда. . .

Стайко изглеждаше объркан, омърлушен.

— Защо да не се прегледам. Като ми е дошел доктор на крака, защо да не се прегледам. . .

— Казвам ви, таз работа не ми се вижда чиста, Бальо — обърна се Платников към младия селянин, същия, който беше гледал през вратата, — я иди повикай кмета. Той е дома си, аз го видях, като си влезе. Търчи!

Додоха двама албанци. Те държаха бозаджийница в селото.

— Дохожда ли при вас ревизора? — попита ги Платников.

— Па беше.

Те се споглеждаха, не знаеха да кажат ли, или

не, но най-после признаха, че ревизорът им поискал пари и те му дали сто лева.

— Сто лева за нас колко пари са те — говореше единият.

Ето и кметът, бай Стоян Гунчев, побутна албанците настрана, за да мине. Той беше възрастен човек, бавен, спокоен. Облечен беше в дрехи от син шаяк, с наметнато палто, по чехли.

— Г-н кмете, ревизори има — каза Платников. — Иде филоксерата!

Докато му разказваха какво беше се случило, кметът слушаше, без да се вълнува, без да каже нещо.

Васил ковачът каза, че ревизорът влязъл и в кафенето на съседа му. Йовча, който му дал сто лева, за да не му състави акт. За себе си Васил каза, че не му дал нищо, но и той се подсмиваше и изглеждаше малко гузен.

— Атанасе, Петре — обърна се кметът към двамата стражари, които също бяха дошли. — Тичайте да доведете тия хора. По заповед на кмета, ще кажете, арестувани сте. Доведете ги тука.

По-навътре в селото имаше още една кръчма. Тя беше близо до черквата, защото беше черковен имот. Там бяха дошли сега Горов и Держански. Каруците им ги чакаха вън. Господарят на тая кръчма липсваше. На момчето, което ги посрещна, Держански кресна:

— Имаш ли медицинско свидетелство?

— Нямам.

— Как? Нямаш? А служиш. Че ти може да си болен и да заразиш цяло село. Събличай се да те прегледам. По-скоро!

Имаше една малка стаичка с одър. Там слугата легна и разкопча ризата си на гърдите. Держански седна до одъра, тури ухото си на сърцето му, за да го изслуша. По-малкото момче от кръчмата държеше един будилник срещу Держански, за да брои секундите, когато мери пулса. Но Держански затвори очи и задряма.

Вън се чу шум, караница. Вратата се отвори — влезе Атанас стражарят. Той хвана здраво Држански за едната ръка и каза:

— Г-н докторе, по заповед на кмета сте арестуван!

— Почакай — каза тихо Держански, — почакай да свърша.

Но Атанас го изправи на крака и го затътри. Гороломова го нямаше в кръчмата. Колкото селяни имаше, всички бяха се струпали при вратата и гледаха навън. Гороломов, ядосан, мълчелив, беше се качил вече на Ивановата каруца, до него бяха седнали другият стражар и двамата албанци. Качи се и Держански с Атанас стражаря. Претоварена, каруцата тръгна бавно. Беше тъмно като в рог.

След малко, близо до Стайковата кръчма, в тъмнината, се чуха викове, стражарски свирки и трясъкът на една каруца, която бързо се отдалечаваше. Кметът Гунчев, Платников и всички, които бяха в кръчмата, излязоха да видят какво става, но веднага се дръпнаха навътре: из тъмнината се показаха хора, додоха на вратата и светлината ги огря; двамата албанци водеха Гороломова. Високи, едри, страшно ядосани, задето бяха ги ограбили, всеки един беше сграбчил по една ръка на Гороломова, държаха го здраво, готови да го удушат, ако мръдне, ако рече да бяга.

В същото време Атанас стражарят каза нещо от вратата и пак се изгуби. Держански беше избягал. Той скочил от каруцата, легнал в тъмнината и като го отминали стражарите, посрещнал своята каруца, качил се на нея и избягал.

Гороломов беше като луд.

— Кой е кмета — викаше той. — Вий ли сте, г-н кмете. Аз ще ви обясня. . . Держански вагобонтина, съжалих го и исках да му помогна, а той да взема рушвет. Кажете да ме пуснат. Ах, как ме измами тоя вагабонтин, как ме измами. . . Аз нищо не зная. Той е вършил всичко.

— Кой е другарят ви? — попита кметът.

— Держански, фелдшера. Хванете го, вий трябва да го хванете. Той бил фелдшер.

Един селянин се обади:

— Не е фелдшер той. Кмете, той е Ицката, аз го видях. Той беше на Александровата воденица, там служеше, продавал беше жито, продал ремъка от колелото, та бяха го затваряли. Виж какво свършил пък сега. . . Голяма фога е. . .

— Пуснете ме. . . Аз ще ви обясня. Тук има недоразумение! — викаше Гороломов и напразно правеше усилия да се отърве от железните ръце на албанците. — Г-н кмете, кажете да ме пуснат, ще ми строшат ръцете. Няма ли български стражари, какви са тез турци. Кажете да ме пуснат. Аз всичко ще ви обясня, г-н кмете. Ще видите, че аз съм жертва на един измамник, на един изнудвач. Ах, как ме измами тоя вагабонтин, как ме измами. . .

— Пуснете го! — заповяда кметът, като видя, че стражарите се върнаха.

Албанците не без съжаление пуснаха Гороломов, но не се отделиха настрана и пак го имаха пред очи. Набързо стражарите претърсиха Гороломова, прибраха парите и книжата, които намериха у него.

От обясненията на стражарите се виждаше, че навсякъде не Гороломов, а «малкият», т. е. Держански, беше вземал подкуп. Дори и албанците потвърдиха това. Гороломов още по-високо взе да се оплаква.

— Успокойте се — каза му спокойно, усмихнат, кметът. — Вие сега ще отидете в общината, ще си легнете, ще поспите, пък утре ще видим.

Стражарите закараха Гороломов в общината. От думите на кмета, който говореше благо с него, той разбра, че ще си легне, ше почине, но като влязоха в общината, стражарите се спряха още в коридора и пред него се отвори капакът на мазето. Гороломов се поспря, искаше да каже нещо, но въздъхна и заслиза по стълбите. А когато капакът хлопна над главата му, той простря ръце като слепец, за да не падне или да не се удари в тъмнината.

На другия ден едно такси се зададе по пътя от към града и като остави една дълга следа зад себе си от син миризлив пушек, спря пред общината. Слязоха двама души — Ряпов, механик, и Пищялов, книжар. И двамата бяха от града. Те взеха да ходят наоколо, като потропваха, за да се раздвижат след дългото седене.

Ряпов беше нисичек, дребен човек, с брада, черен, с избърнати арапски устни. Държеше се много важно, приказваше бавно, с достойнство. Той имаше малка работилничка, в която поправяше велосипеди, примуси, разни други машини. Беше пламенен социалист и преди да си иде у дома, отбиваше се найнапред в Данковата кръчма, а след туй минаваше покрай най-добрата гостилница в града «Независима България». Тук той все ще се спре на прозореца, ще изгледа чиновниците и търговците, които се хранят на постланите с бели покривки маси, ще завърти заканително глава, ще каже:

— Яжте, плюскайте! После ще видим!

И като избърбори още нещо, ще покаже юмрука си и ще си отиде.

Пищялов беше хитрец. Доставяше учебници на всички учители в околията и като минеха два-три месеца, без да гледа кой платил, кой не, кой е добър платец, кой лош, даваше ги до един под съд в мировото съдилище. И учителите, и учителките, само да не ги разкарват, плащаха каквото имаха да дават, наедно с надписаното от Пищялов. Една друга цел имаше той, която все му отбягваше: да доставя канцеларски потреби на всички общини. Там беше печалбата, към това се стремеше.

Като хвърлиха цигарите си, Ряпов и Пищялов влязоха в общината. Завариха кмета Гунчев, с очила на носа, да чете показанията, които Горoломов собственоръчно беше написал.

— Гороломова търсим, Гороломов бил тук, де е Гороломов? — говореше бързо-бързо Пищялов. Ряпов мълчеше важно.

Кметът не избърза да каже какво беше се слу-

чило с Гороломова. Пък и гостите започнаха обикновен разговор: отде бяха минали, де дъждът беше повече, де по-малко, кои сеитби бяха по-добри и кои по-слаби. Най после Ряпов, като се поокашля, започна:

— Сега, кмете, да кажем защо ходим. . . Иде моментът. . . върховният момент. . . когато с бюлетинка в ръка. . .

— Остави, Павле, аз ще кажа — прекъсна го Пищялов. — Виж, кмете, виж каква е работата: изборите са насрочени, има телеграма, то се крие, тайна е, ама се знае. — Той понижи гласа си и зашепна: — Правителствените се скараха. Д-р Радков се цепи, да, д-р Радков, адвоката. Ти го знаеш, той е всичкото, той води хорото. Не искали да го кандидатират и той казва: ще се кандидатирам сам! А ти го знаеш д-р Радков. Сега той предлага съюз на нас, широките социалисти, крило Манов.

— Кое е туй крило? — попита Гунчев.

Ряпов заговори изтежко:

— Егоцентричните и центробежните стремежи винаги са били опасни. . . били са като живеница в здравия организъм на партията. . .

— Остави, Павле, аз ще кажа — пресече го пак Пищялов. — Виж, кмете, виж каква е работата. Кое е крилото Манов ли? Ето кое: нали водач на широките беше Савата Кемилев. Добре, но от Савата се отцепи Хинков, а от Хинков се отцепи Кандиларов, а от него се отцепи Манов. Аз, Ряпов и Манов сме наедно.

— Троицата.

— Да, троицата. Това е нашето крило. Вярно е, че в града сме слабички, но в селата сме добре, учителите са наши и, главно, Гороломов. Решихме кандидати да бъдат двама: д-р Радков и Гороломов. Един вид втора правителствена листа.

Кметът Гунчев се пооживи.

— Една минута — каза той. — Сега ще повикам г-н Гороломова. Той е тука, но почива.

Той отиде в друга стая и доста се позабави. По

едно време си подаде само главата от вратата и поиска четка за дрехи. Най-после, ето че Гороломов се появи: изчистен, засмян, косата му още мокра, скоро вчесана.

— О, Пищялов! Здравей, друже! А! И Ряпов! — Гороломов стисна ръката на единия и другия. — Какво има, какво съм ви дотрябвал? Бай Стоян ми каза, но аз. . .

Пак се опита да говори Ряпов, Пищялов пак го прекъсна и разправи на Гороломова това, което беше разправил на кмета.

— Ти си правителствен кандидат за народен представител, другарю Гороломов. Наистина, листата не е официална, но пак е правителствена. Победата е наша. Надеждата ни е в тебе, Станчо! Славата ти се носи навсякъде. Как. . . Нима не чуваме: Гороломов държи сказки, селяните обичат Гороломова, Гороломов води народа след себе си. Ха да видим сега!. . .

Гороломов мислеше.

— Не знам. . . Дали ще мога. . . Дали ще съм достоен. . .

— Е, Станчо! Без скромничене. . .

Гороломов се разхождаше. Очите му горяха, мислеше.

— Значи, вий искате личности, еквивалентни на вашите идеи? — каза той. — Собствено, вашите идеи са и мои. Отлично! Прекрасно! Защото идеи, планове, програми и пр. са нищо без еквивалентни личности. Идеите са само планове за къщи, но те не са къщи, нито материал за къщи, те са само един план. И ако тоя план няма материали от личности, които да са като гранитни камъни, като дъбови диреци, като здрав цимент, цялата къща ще е построена като от лед, който се стопява от първия лъч на властта! И рухва всичко. . . всичко. . .

Настъпи кратко мълчание.

— Бе аз какво ви казах — рече Пищялов, като гледаше Гороломова с възхищение. — Станчо е оратор. Станчо има дар слово. Говори човека, думите

се леят-леят. . . Една такава реч на селенията — и води я, където щеш. И в огъня ще влезе. Брава, Станчо!. . .

С ръце в джобовете, с пламнали очи, Гороломов продължи:

— Вие искате Народното събрание да бъде сърце, от което очаква България, да бъде едно здраво сърце, с прочистена кръв, нали? Ето, аз ви давам ръката си. . . Съгласен съм!

Гороломов протегна и двете си ръце — едната на Ряпов, другата на Пищялов. И докато беше тържествен, сериозен, изведнъж той се разчувствува, просълзи се и като извика: «друже!» — прегърна Пищялова, извика пак «друже!» — и прегърна Ряпова.

— Добре, добре — говореше Пищялов, — хубаво, хубаво. Сега работата е наред. Всичко се свърши. Сега да идем да се почерпим. Хайде, кмете, ела с нас. И внимавай: пред себе си имаш бъдещ правителствен депутат! Да вървим. . .

— Сега, сега ще дода — каза Гунчев.

Той взе преписката по снощната история — ревизията на кръчмите и другите заведения в селото от Гороломов и Держански, — отвори един дулап и я тури най-отдолу, под един голям куп стари дела.

«Кой знай, господ и на присмех помага, може пък да се избере за народен представител — мислеше си той. — Ако не се избере пък, ще видим. . .»

Той затвори дулапа и без да бърза, тръгна да стигне гостите.

IX

В събота следобед. — Подплашените коне през село. — Под чимшира

Събота е, следобед. Двете училища в Каралии, основното и прогимназията, са празни, утихнали, с по някой отворен прозорец и отворени врати, като че набързо са били напуснати през време на земетресение. В прогимназията, като се надникне отвън, вижда се да зеят всички врати. Където няма отворен прозорец, въздухът е още топъл, миризлив, тежък. В една класна стая на черната дъска са написани изреченията: «Конят бяга», «Кравата пасе»; в друга — черната дъска е покрита с цифри — решавана е била задача. Една забравена торба виси на закачалката. Картата на стената, бутната и откачена с единия си край, е паднала полегато.

В учителската стая също няма никой. На продълговата маса, вапцана зелено, без покривка, дневниците още стоят тъй, както са ги хвърлили учителите на излизане. Над библиотечния шкаф, до глобуса, един разрошен препариран бухал, със страшни кръгли очи, е разперил криле. На стената, близо до вратата, с четири кабарки е прикована седмичната програма. Написана е четливо с красив почерк от учител Йовча. Там в събота следобед наместо часове са теглени — с очевидна радост, смело — две чертици: няма занятия.

Ето тия тирета, тия две прости чертици са чудотворната сила, която тъй е преобразила сега двете училища. Защото и в основното училище, двайсетина крачки по-напред, е същата картина: като че напуснато през време на земетресение здание. И тук — забравени торби, трохи по пода, тежък въздух. На

черната дъска в една класна стая и тук са написани (само с по-едри и разкривени букви) изреченията: «Конят бяга», «Кравата пасе». Но всичко — чинове, маси, столове — почива, отдъхва. Нещо празнично, весело, светло се разлива навред. Дори Хаджият, училищният слуга, не бърза да мете. Седнал на стълбите, срещу градината, той си пуши: най-напред трябва да се вкуси от почивката, че след туй ще се работи. До понеделник има време.

Сред двора още личи дупката, където момчетата се играли на челик. Близо до оградата са «къщите» на момиченцата: наредени в кръг камъни представляват оградите, самите къщи са от пепел; покъщнината — късчета от стъкло и чинийки. Някои от кокошките на Баташки са прехвръкнали през оградата и се трупат там, дето някое дете е яло хляб. Като няма шум и вик, и косовете по покрива са посвободни: застанали до самия край на стряхата, потрепкват с криле и пеят.

И градината диша с облекчение, живее: череши, сливи, ябълки, прецъфтели вече, подлагат на слънцето гъстите си клони и млади листа; от цъфналите салтъми като снежец се рони цвят; люляците са цъфнали, покрай оградата, на слънце, подал е месести кълнове синият крин. Тревата е избуяла, зелена, гъста. Като знаят, че сега никой не ги дебне с прашка от ластик, врабчетата цвърчат и се боричкат вътре в листака на някоя овошка, оттам падат като топка на земята, в тревата, и продължават да се хапят. По слънцето, в стопления въздух, лъкатушно прехвърча бяла пеперуда. . .

Градината е голяма. Особено като се погледне под листата на дърветата, между стъблата, през сенките и огрените със слънце места, изглежда много просторна. Има и беседка, направена от клоне и покрита със сено. В дъното, откъм пътя, една тясна, еднокрила врата почти цяла е заглъхнала във висок бурен. Зад тая врата се чува весел глас. Нещо се белее. Изведнъж там се появява весела, със светнало лице, учителката Ганка. Тичешката тя отива до

беседката, сяда, но мястото не ѝ харесва, връща се и се спира на една полянка, огряна със слънце.

— Тук, Фроске, тук! — вика тя. — Тук е хубаво.

Едвам сега на вратата се появява Фроса. Но Ганка не тъй лесно се запира на едно място: тича из тесните пътеки, гледа пъпките на трендафила, като ги държи между пръстите си, подскача леко, за да досегне някоя вейка, или като се държи за стъблото на някоя овошка, върти се около нея. Фроса е уморена, равнодушна. Тя сяда на полянката, поизвръща се, за да не я грее слънцето право в лицето, и подръпва дрешката, с която е наметната.

До нея дохожда и сяда Ганка. Топлият въздух, който ги обкръжава, зеленината, тишината скоро ги разнежват. Те вече си говорят ниско и малко. Собствено говори само Ганка. От време на време Фроса я поглежда изпод око: иска ѝ се да ѝ се присмее, да я подиграе поне заради глупостите, които брътви, но неволно я заглежда; каква простичка бяла блузка си е турила, нищо и никакъв парцал, а колко хубаво ѝ стои: нежна и хубава е откритата ѝ шия, бузите ѝ леко са пламнали, продълговатите ѝ черни очи горят. Колко светли, меки и гъсти са косите ѝ! Това само младостта го притежава. А тя отзарана едва не счупи гребена: косите ѝ са сплетени, корави като трева, обезцветени. Белите косми около ушите се увеличават. Фроса въздъхна.

Ганка все си приказваше:

— Набрали са се тетрадки от две класни, ама не ми се поглеждат. Бай Йовчо ми подметна. Не ща пък, не мога, по-хубаво да ме убият, но да не ме карат да поправям тетрадки. Тая сутрин чу ли — Даринка и Йовчо пак се караха. А знаеш ли, Фроске, кметката била в града. Нишан, арменецът, донесъл много хубави обуща. Аз ще си купя. А! една калинка! — извика тя. — Чакай, ще я питам накъде ще се оженя.

Фроса се усмихна.

— Какво ще я питаш, ти най-добре знаеш. Или ще речеш: не е един.

Малката кротка буболечица, червена, с черни капчици, като рисувана, пълзеше по ръкава на Ганка. Тя тъкмо се канеше да я вземе, да я тури на ръката си и да ѝ каже: «Калинке, калинке, накъде ще се оженя?» — буболечицата се спря и преди да се разбере какво мисли да прави, отвори червената си черупчица, под нея се показаха меки крилца — и хвръкна.

— Ах, хвръкна! — извика Ганка. — Виж я, избяга проклетницата. А щях да я питам. Фроске, как мислиш, ще се оженя ли скоро? Аз искам да се оженя за богат човек. Може да е по-стар, но да е богат. Не ща да тегля сиромашия.

Така тя сама си задаваше въпроси и сама им отговаряше. По едно време, както беше извърната настрана, Фроса каза:

— Лоша си ти, лоша. Не те обичам.

— Фроске! Какво приказваш! Докачам се. . .

— Докачай се. Аз ще ти го кажа направо: Гороломов ще доде, мислиш ли да се държиш с него, както по-рано? Гороломов за тебе е смешен, глупав, човек, който. . . само дрънка. Защо тогаз се занимаваш с него? Остави го. Ще ми направиш услуга. За мене Гороломов е добър, стига ми. За него аз бих се оженила. . .

— Но, Фроске, аз. . .

— А ти кокетничиш.

— Ако го погледна вече. . .

— Да вярвам ли?

— Няма да му продумам. Ако доде при мене, ще му обърна гръб. Пък и Дянков ще бъде тук, аз с Дянков ще приказвам. Много ми е притрябвал Гороломов. А дето говориш тъй, Фроске, докачам се. Ний вече приказвахме, аз не искам да ти преча. Ако мога, аз дори ще ти помогна. Ще видиш!

Учителките замълчаха. Ганка откъсваше ту някоя трева, ту някое цветче.

— Не съм болна, а не ми е и добре — заговори след малко Фроса. — Омръзнало ми е всичко, нищо не ми се поxваща. Кметката казвала, че не съм рабо-

тела като преди. Работила съм — съвети съм давала на майките, учила съм ги на хигиена, момите съм учила на шев, на ръкоделие. Сега не ща. Знам всичко, но искам да го употребя за себе си. Колко искам да имам семейство, деца, собствена къща. И да си я наредя аз. . .

— Их, Фроске, остави тез мисли сега. . .

Тясната дъсчена врата, заглъхнала в трева и бурен, се отвори, влезе Даринка, жената на учител Йовча. Тя идеше и плетеше вървешком. Даринка беше дребна, рано увехнала, болнава. Оплакваше се от «вятър» в ставите, от постоянно главоболие, от разни други болести. Затуй и учител Йовчо доброволно беше поел върху си по-голямата част от къщната работа. Сега Даринка идеше да се поразходи, но всъщност искаше да види какво прави Йовчо. Един неин девер, весел момък, беше ѝ казал:

— Бульо, ти стоиш тука, а чичо Йовчо цял ден приказва с младата даскалица в училището.

Даринка не вярваше, познаваше си мъжа. Но понякога я обземаше съмнение и без да гледа кое време е, вземаше чорапа и дохождаше в училището. Освен туй, когато кокошките вземат да се трупат пред вратата и да мърсят, защото няма кой да ги нахрани, а прасето квичи, като че го колят — то е още една причина за Даринка да стане и да види къде е Йовчо и какво прави.

— У, какво хубаво било тука — каза тя, като огледа градината. — Райска градина. . . Там ли сте седнали? На слънце. . .

Тя доде и седна при учителките. После, като навиваше на пръста си нишка от кълбото, което беше в престилката ѝ, тя каза:

— Стоях, стоях, пък ми омръзна, рекох — да дода да се поразходя. Йовчо не е ли тука? Не е ли дохаждал тука? — каза тя, като хвърли поглед наоколо, като че Йовчо беше се скрил някъде.

Даринка беше хазайка на учителките, та нямаше какво особено да си кажат. По едно време наблизо

се чу остро тракане и стъпки: показа се учител Йовчо с железни ножици в ръце. Той се поспирваше из пътя си и поокастрюваше някоя овошка, някоя фиданка, вземаше отрязаните клонки и ги хвърляше към зида. Ръцете му бяха като на селянин, отпред в джоба на палтото си имаше калеми от присад. Сам той беше хубавеляк мъж: с гъсти черни коси, брадата му също тъй беше много гъсто поникнала, веждите му — дебели, а очите — зеленикави, с благ, някак срамежлив поглед.

— Намерили сте хубавото място — каза той — на тревата.

И Хаджият се показа отнякъде. По ръкави беше, със запретнати жилести ръце.

— Хаджи — каза Йовчо, — какво се потриваш, защо не метеш?

Хаджият, както не обичаше да приказва, тури ръце в джобовете си, после ги извади. После взе да се протяга, да се прозява, но все пак тръгна към училището. На вратата едно куче, дошло да търси хляб, оставен от децата из чиновете, се мушна под краката му. Хаджият, ако и да го мързеше доскоро и да гледа, взе да вика, да тропа, да удря с ръце по бедрата си. Като нямаше накъде, кучето се мушна през бодливия тел към градината, като се пооскуба малко. По тоя тел, като по тетивата на драндар, висяха фъндъчета от всякаква вълна: бяла, черна, желта. Хаджият беше прекарвал по същия начин много други кучета.

В селото беше тихо, слънце. От време на време ще прогърми някоя каруца — връщаше се някой от града. Мина и попът на кон, с дисаги отзад седлото. По едно време затрополиха копита на много коне. Начело на пет-шест души горски стражари на коне, които вървяха подире му като войска, мина също на кон лесничеят Дянков. Хубаво му стоеше зелената шапка с възвърнати кранща, с перо. Той се усмихна и поздрави, Фроса и Ганка му отговориха, после се спогледнаха и се позасмяха. След туй един особен шум се зачу откъм другия край на селото, по пътя

откъм града: дрезгав, равен шум, като че се дереше плат. Докато се разбере какво е, шумът наближи, доде отпред оградата и спря: беше Пищялов, книжарят, който отскоро на колелото си беше турил малко моторче. Той влезе в градината, като вкара и колелото си.

Учител Йовчо и учителките веднага го посрещнаха с укори: както винаги, Пищялов ги беше дал под съд за учебниците, пък и сметките му не бяха дотам прави.

— Ти какъв човек си — викаше му Йовчо, — кога не сме ти платили? Защо са тия призовки? Ама че си. . .

— Браво, г-н Пищялов — каза Ганка, — уж ни подарихте, на мене и на Фроска, по един сапун и по една пудра, а пак сте ги турили в сметката. И на това отгоре под съд!

Пищялов не се смути ни най-малко.

— Сапун, пудра, голяма работа — говореше той. — Станало грешка. Аз ще ви дам други. Това не е важно. Вятър работи. Пудра мога да ви дам колкото искате. Я оставете туй, ами ми кажете какво знайте за Гороломов. Гороломов трябваше да бъде тук, а го няма. Аз го видях в Кара-Пелит, наговорихме се да се срещнем тук, а го няма. Изгубена Станка. Уж депутат ще го правим. Станка пердута.

Те отидоха настрана с Йовча и заговориха. До едно време бяха в градината, после се изгубиха и Даринка взе да попоглежда и да се безпокои: искаше да си отиде, а пък се боеше, че може да стане нещо, което тя да не види. Изведнъж тя видя — от мястото, гдето стояха, се виждаше у тях, — че учител Йовчо беше грабнал кобилицата с менците и отиваше за вода. След малко тя го видя пак да цепи дърва на двора. Успокоена напълно, много любезна с учителките и усмихната, Даринка стана и си тръгна към къщи. Фроса и Ганка останаха сами в градината.

В това време към Каралии, не по пътя откъм града, а от противоположната страна, бързо идеше

една каруца. Тя беше Ивановата, с Гороломов. Приближаването към Каралии го вълнуваше и той час по час подвикваше на Ивана: «Карай, Иване, карай!» Извадил беше едно валчесто огледалце и го поднасяше ту пред едното си, ту пред другото си око, видя един бял косъм в едната си вежда, поиска да го отскубне, но каруцата друсаше и му пречеше. «Карай, Иване!» — извика пак той и скри огледалцето.

Като стигнаха до първите къщи на Каралии, Иван видя един познат селянин, слезе, остави каруцата и отиде да приказва с него. Гороломов пак извади огледалцето и счеса косата си, поотри се тук-там по лицето с пръст, поотупа се от праха, пак зърна белия косъм във веждата си и сега, необезпокояван от друсането, реши да го извади. Още първия път той го стисна и помисли, че го изскубна, но между пръстите си видя здрав, черен, в нищо невиновен косъм. По същия начин Гороломов напразно изскубна още няколко такива косми. Той се ожесточаваше, гледаше да залови добре косъма, дръпваше с все сила и ръката му отскачаше настрана.

Единият от конете на Ивана имаше лошия обичай да гледа назад. Докато Гороломов се мъчеше да отскубне белия косъм, едното око на коня — черно, светло, с недобър поглед око — го гледаше. Ръката, която отскачаше едно след друго нагоре, той помисли, че иска да го удари, затуй посви задницата си и тръгна. Тръгна и другият кон. Отначало конете вървяха полека, после се засилиха и тъй като никой не опъна юздите им, те се уплашиха и хукнаха да бягат колкото могат. Каруцата затрещя. Иван се затече да я стигне, но напразно.

— Тпру! Тпру! — викаше Гороломов.

Конете бягаха, както бягат подплашени коне, стремглаво, слепешката. Гороломов и да искаше да ги спре, не можеше, тъй като юздите бяха се откачили, дето беше ги позавързал Иван, и бяха паднали. Гороломов свари само да се улови с две ръце за сандъка. Пребледнял, изплашен, той чака-

ще само де ще се обърне каруцата и де ще го изтърси.

В най-силен бяг конете преминаха през село. Деца и жени, които се случиха на пътя, бягаха настрана. Ганка и Фроса бяха излезли от училищната градина и отиваха надолу из селото. Като видяха насреща си подплашените коне, те изпищяха, уловиха се една о друга, избягаха и се прислониха до един плет. Каруцата префуча покрай тях, Горпломов ги погледна въпросително, отчаяно и замина. В следния миг те го виждаха само откъм гърба — приведен, натиснат на седалището и здраво заловен с две ръце за сандъка. И ако и да нямаше никаква полза, той все викаше:

— Тпру! Тпру! Тпру!

На това място пътят завиваше, но конете, увлечени в правата посока, по която бягаха, навлязоха в една уличка и през широко отверения вратник влязоха в един двор. Чу се силен трясък, но какво стана, учителките не можаха да видят, тъй като конете бяха се закрили. Разтревожени да не би да е станало нещо страшно, те се повърнаха, но скоро видяха, че, здрав и читав, Гороломов е вече слязъл, маха ръце и приказва. Наоколо му хора.

Като видя Ганка и Фроса, Гороломов се затече към тях, усмихнат, с чанта в ръка.

— Нов живот! Нов живот! — говореше той. — Отсега нататък ще живея нов живот. Видяхте ли? А, страшна работа. Ама Иван, говедото, не си гледа конете, оставил ги. Аз, знайте, бях се отписал, рекох си: отивам!

— Как се спряха? — попита Ганка.

— Удариха се в един кош с мамули. Окът се заби, но нали отпред има две брънки, където прекарват кайшите, тия брънки назад се препречват и окът не може да се извади. И те остават като вързани. Каква случайност! Какво щастие!. . .

Докато Гороломов разправяше, ето че се зададе Иван, зачервен, капнал.

— Ко-ко-ко-нете. . .

— Благополучно, Иване — каза му Гороломов.— Иди си прибери конете, ей там са.

— Ка-ка-руцата.

— И каруцата е там. Нов живот, Иване, нов живот. — Като поотмина Иван, Гороломов каза: — Уплашил се сиромахът. А пък беше ги оставил и отиде да приказва. Както и да е. Свърши се с добро и туй е главното. . .

Те се върнаха към училището, влязоха в градината и седнаха на беседката. Гороломов скоро се съвзе и забрави всичко. Той се развесели, разправяше къде бил, как прекарал. Разправи дори и случката с Гьоч Коля в Конак, но не каза, че Гьоч Кольо го надвил, а той бил надвил него.

— Разсърдих се, знайте, хванах го през кръста и го тръшнах на земята. Нà ти, казах, като искаш да се бориш.

— Но какво чуваме, г-н Гороломов — каза Ганка, — вие щели сте да се кандидатирате за народен представител?

— Поздравляваме ви — каза Фроса.

— Да, има такова нещо. Молиха ме, молиха ме, приех. Какво да ги правя, приятелите ми настояват. Да, това е истина — каза Гороломов, като поклати глава и прекара пръсти през косата си. — Истина е, истина е и туй, знайте, ми създава сериозни грижи. Защото аз не искам да бъда само депутат за форма — «бир тук, бир наполеон!», както казваха едно време за депутатите турци.

— Какво е то? — попита Ганка.

— То ще рече. . . Ще рече, нищо да не работиш, да не вземаш думата, да не се изкачваш на трибуната, да не си изпълниш дълга. А като вземат да проверяват кой присъствува, да си дигнеш ръката и да кажеш: тук. След туй ще ти платят дневните — един наполеон! Един наполеон тогаз бяха много пари. Аз имам друго мнение за депутатския мандат. Отговорности. . . дълг. . . Мене, както знаете, много ме занимае моралната криза. Положението на България е най-лошо от гледна точка на морала.

Продънени в моралната основа, на която трябва да лежи нашата държава, всичко по-нататък може да рухне.

— Така е. . . Така е — потвърдяваше Фроса, като гледаше Гороломова с пламнали очи.

— Вие знаете — продължи Гороломов, — че е имало големи империи, които са достигнали до широки територии, до големи икономически блага, но когато у тях моралната основа е рухвала, когато себеуважението е рухвало, когато са започвали да виждат един в други не човеци, а зверове, тия империи са пропадали. . .

— Колко вярно. . . как хубаво говорите! — каза Фроса. — Нещо такова аз бях чела в «Белите лилии» от Григорий Петров.

— Но какво мислите да правите? — попита Ганка.

— Много работи. Всичко. Но най-напред да се изкорени това ужасно зло, което се казва рушветчилък. Вие знайте ли, че тия дни около мене се разигра една подобна афера. Един вагабонтин, един изнудвач, бил механик някакъв в една воденица, а се представи за фелдшер и под носа ми вземаше рушвет. Аз, знайте, съм възмутен. Взех му името, ще видя. Не, таз отровна мушица, рушветчийството, трябва да се треби. Съвестта за нея е като електрическа светлина, от която тя бяга.

Те станаха и взеха да се разхождат из градината.

— А за нас, г-н Гороломов — каза Ганка, — за учителите какво ще направите?

— Всичко. Подобрение на заплатите, стабилитет. Всеки учител да се назначава, както прилича, не различни там биволици за рушвет. И главното: стабилитет.

— Общинското възнаграждение да се плаща редовно — обади се Фроса.

— Всичко, всичко. Аз съм бил учител, аз зная. Какво е учителят? — Фар. Народен просветител. Всичко, всичко трябва да се направи за него, не ми говорете, аз зная.

Ганка се наведе и откъсна една пъпка трендафил.

— Тогаз. . . ето туй в знак на благодарност. Чакайте, аз ще ви накича. . .

Тя туряше сръчно трендафила в петелката на палтото на Гороломова, а той, смутен от близостта ѝ, от хубавото ѝ лице, от черните ѝ светли очи, които го гледаха съвсем отблизо, повтаряше:

— Благодаря. . . Благодаря. . .

По тясната пътечка не можеха да вървят повече от двама души и напред Гороломов вървеше с Ганка. Фроса остана назад. И без туй говореше повече Ганка. Тя ставаше все по-весела, по-жива, шегуваше се свободно с Гороломова, смееше се. Фроса сви устни и замълча.

Едно облаче затули слънцето и както става пролетно време, изведнъж повя хладен вятър. Ганка потръпна и поприбра яката на блузката си.

— Хладно ми е — каза тя. — Не си взех шала.

Веднага Гороломов съблече пардесюто си и го наметна на Ганка. Отначало тя не искаше, но после се съгласи. Те пак тръгнаха напред, но забелязаха, че Фроса не ги следва. Ганка се обърна: Фроса гледаше настрана, навъсена. Изведнъж, като се извърття, тя тръгна към вратата на градината.

— Фроске! — извика ѝ Ганка, като се върна.

— Почакайте — каза нисичко Гороломов. — Искам да ви кажа нещо.

— После. . . После ще ми кажете — също тъй нисичко, като беше се извърнала, каза Ганка. — После ще ми кажете. . . Довечера. — И като поотстрани Гороломова, за да мине, тя се затича подир Фроса, стигна я и я прегърна през рамо. Фроса се върна, но между нея и Ганка се започна дълго обяснение. Като не искаше да им бърка и като се досещаше за какво говорят, Гороломов реши да отиде в общината, на две крачки от училището. При вратата той срещна лесничея Дянков и поручик Панков. Това го накара да бърза още повече. След малко, когато Пищялов доде при него, той го намери преоблечен в друг костюм, вчесан, напарфюмиран.

— А! Станчо! Какво е туй? — говореше Пищялов, като душеше въздуха. — Народен човек си, защитник на широките народни маси, а парфюми и разни галантерии. Не може тъй, как така. . . Какво ще каже народът. . . И какъв изконтен! А, разбрах! Видях нещо там в градината. Потайваш се ти, ама. .

Гороломов се смееше.

— Нищо няма, друже, лъжеш се — говореше той, а в себе си мислеше: «Като са се влюбили и двете в мене, какво да им правя, не мога да се разчекна». . . Набързо той изслуша Пищялова — отнасяше се до подробностите около съюза им с д-р Радков за изборите, обеща да поговорят пак довечера и излезе. Почти тичешката Гороломов влезе в училищната градина.

Дянков и офицерът, към които бяха се присъединили и учител Йовчо и Баташки, седяха наедно с учителките на беседката. Дянков беше седнал до Ганка. Двамата си приказваха и когато Ганка слушаше Дянкова, гледаше някак замислено настрана, очите ѝ горяха, а бузите ѝ леко бяха пламнали. Те дори не забелязаха Гороломов, когато той доде и седна. Нещо повече, Ганка и сега беше наметната с чуждо палто. По зелените кантове и по емблемите, които представляваха дъбови листа и желъди, се познаваше, че палтото е на лесничея. Гороломов изведнъж изгуби веселото си настроение.

— Горите са в ужасно положение — неочаквано избухна той. — Никакви грижи, никакъв контрол. Унищожава се едно народно богатство. Минах покрай Армутлийската гора, то не е гора, нищо не е. Окраставяла, оредяла, заек като бяга, вижда се. Наказания трябва.

Дянков и Ганка погледнаха Гороломова зачудено, погледнаха се след туй един друг в очите и се засмяха. На Гороломова стана още по-обидно.

— Г-це — каза той, — не ви прилича това палто. Не ви стои добре, уверявам ви.

— Не ми ли стои добре? — каза Ганка. — Вярно ли е?

Гороломов не каза нищо. Фроса се подсмиваше, И тъй като Ганка и Дянков пак взеха да си шепнат, тя се поприближи до замисления Гороломов.

— Г-н Гороломов, аз споделям вашите идеи. Аз държах реферат на тема «Съвременното училище и нуждите му». Мога да ви го дам. Аз мога да ви бъда полезна. Жените в много случаи се явяват помощници на мъжа. Вий щяхте да дохождате у нас, бяхте обещали. Ще ви прочета нещо. Сега вече ще додете. Няма да ми откажете, нали? Нали?

Гороломов нищо не слушаше. Но не смееше, за да не страда, и да погледне към Ганка, а само мачкаше брадата си, с разгорени очи като въглени, мрачен.

На вратата на градината неочаквано се показа Иван, който носеше китарата на Гороломова, обвита в червената торба. Иван беше си помислил, че щом господата са се събрали, китарата ще трябва. Но Гороломов отдалеч му извика:

— Ресто, Иване, не трябва. Не му е сега времето.

Дянков каза:

— Г-н Гороломов е станал много сериозен. А днес някой е пристигнал като св. Илия, в огнена колесница. Кой е бил той?

Ганка се изправи. С усмихнат, весел поглед, който като че таеше нещо, тя погледна Дянкова, погледна Гороломова, след това взе Фроса подръка и като си взеха сбогом, тръгнаха си към къщи. Мъжете станаха и се упътиха към кръчмата. Гороломов пак се развесели. В кръчмата той дълго говори настрана с Пищялова.

Една голяма дружина беше се събрала около Дянкова и офицера. Масите пред тях бяха покрити с чаши, със закуски. Разказваха смешни случки, смееха се. Като ги гледаше как се веселят от сърце, Гороломов се чудеше, че те могат да направят нещо, на което той не е способен: как можеха, след като са видели Ганка, да я забравят и да мислят за друго. Сам той беше мислил и още мислеше все за нея.

Като се стъмни, Гороломов излезе. Насреща

прозорците на учител Йовчовата къща светеха. Без да се бави, докато още не са разбрали де е, той тръгна нататък. Той мина мостчето, взе да се възкачва нагоре и когато беше вече близо, лампата в стаята на учителките угасна и прозорците потъмняха.

«Това е нарочно — помисли си Гороломов. — Видя ме.»

Наистина, единият прозорец беше отворен и на него, загърната с бял шал, стоеше жена, навярно Ганка. С бързи крачки, поуморен, Гороломов доде под прозореца. От бързането сърцето му биеше силно, но той помисли, че е от вълнение, реши да бъде смел и като се допря до стената и дигна очи нагоре, заговори шепнешком:

— Г-це, вие ли сте? Обещах да ви кажа нещо. Ето, ще ви го кажа. . . казвам ви го. — Той се задъхваше повече и с по-нисък глас каза: — Обичам ви! Обичам ви много. . .

— Ах! — извика жената и се дръпна навътре.

Гороломов се завъртя засрамен, смутен. Той трепереше и не знаеше какво да прави. Но това «ах!», тъй както тя беше го казала, не значеше ли съгласие? И без да се бави, като ставаше по-смел, готов да иде докрай, той заобиколи, за да влезе в къщи. Прозорците у учител Йовча светеха, чуваше се гласът на Даринка. Гороломов си спомни, че Ганка му бе казала да се пази, кога идва у тях, тъй като селяните го одумват. Изведнъж вратата на Йовчови се отвори, светна се и за да не го видят, Гороломов бързо се сниши и се скри зад големия чимшир, който като черно кълбо стоеше току пред вратата.

Даринка говореше високо:

— Един мъж, който мисли за жена си, за децата си, се прибира рано. Днес, събота е, а ти пак си отишел на училището. Все на училището, все на училището. Че ти къща нямаш ли, не ти ли дохожда на ум, че има работа.

— Ех, и ти, Даринке, стига! — обади се учител Йовчо.

— Какво, Даринке, какво стига. Ще приказвам, че ми е мъка. Нека чуят хората.

Гласът ѝ доде по-близо. Чуваше се тракане, плискаше се вода — навярно Даринка стоеше на прага и миеше някаква съдина. Изведнъж връз чимшира се плисна вода. Гороломов едва не извика: по шапката му, по рамената му потече вода. Тя беше доста топла и Гороломов усети, че го припари тук-таме по шията. Освен туй чувствуваше нещо мазно и някакви дребни зрънца, навярно ориз.

Гласът на Даринка заглъхна навътре, но пак се приближи. И пак затрака и зазвъня някаква съдина. Даринка беше още по-сърдита.

— Казвам ти — викаше тя. — Ако още веднъж ме оставиш тъй, та да ходя да те търся, да му мислиш. Повече няма да търпя. Не, не, не мога. . .

Съдината звънеше. Гороломов помисли, че тоя път водата може да бъде още по-вряла, и затуй, както беше клекнал, взе да отстъпва назад, после се изправи и бързо се отдалечи.

— Ах, човек! Йовчо, човек! — извика Даринка. — Виж го там.

Учител Йовчо излезе, походи из двора и каза:

— Няма човек. Не е било човек. Куче ще е било. . .

Той си влезе вътре.

Гороломов беше се спрял в тъмнината, под стряхата на кметовата къща, извадил беше кърпичката си и бършеше лицето и шията си. Дрехите по рамената му бяха мокри. «Ще ме изгори, вещицата» — помисли си Гороломов, като се пипаше по шията, за да види не са ли изскочили мехури. Втория път водата навярно е била по-гореща. Добре, че избяга.

Прозорецът на учителките светна. От учудване Гороломов остана като вцепенен, с кърпичката в ръка: в стаята се виждаше как ходи насам-нататък, наметната с бял шал, не Ганка, а Фроса! Значи, той беше говорил на Фроса, на нея беше казал, че я обича! Учудването на Гороломов още не беше минало, когато из пътя, по пясъка, заскърцаха обувки

и мина друга жена, стройна, лека, пъргава. Тя доде до вратата и светлината я огря: беше Ганка. Тя каза нещо, засмя се високо и се втурна по стълбите.

Като все се бършеше с кърпичката си, Гороломов заслиза надолу в тъмнината.

X

Шефът. — Кога се крадат коне и кога водениците мелят без уем

Мъглов стигна до писалището си и преди да влезе, стъпил на изтъркания и побелял камък отвън, загледа се нагоре, към мегданя пред околийското управление. Само на няколко крачки от него, на отсрещната страна на улицата, беше писалището на съседа му, д-р Радков. Мъглов гледаше нагоре не че там имаше нещо, а само да покаже, че и самият д-р Радков, и работите му, и писалището му толкоз малко го занимават, че дори не се досеща да погледне нататък.

Богат човек и местен партиен шеф, Мъглов друг път дохаждаше на писалището си, заобиколен с цяла тълпа от селски кметове, просители и партизани. Сега беше сам, при това беше си турил на главата един бял каскет, с бяла козирка и бял шнур, като на морски капитан. Носеше и едно куфарче и едно пардесю, преметнато на ръката му. Вътре той остави тия неща на канапето, закачи белия си каскет и като извади едно малко гребенче, готвеше се да позаглади рядката си коса, която като венец ограждаше голото му теме, но се спря: остро като орел, той впи очи през прозореца към писалището на Радков. През отворената врата се виждаха селяни, но и други имаше на отсамната страна, защото още една редица крака се виждаха, обути в емении. Не беше пазарен ден, а у Радкова беше пълно със селяни. У него винаги тъй се трупаха селяни.

— Е, то се знае, нали е юрист! — каза си, презрително усмихнат, Мъглов. — Само той е юрист. Ний не сме. . .

Той прекара, но вече без всяко удоволствие, гребенчето по косата си, по веждите, по мустаците. Работата беше там, че докато надписите на всички адвокати в града бяха еднакви, например: «Адвокатското писалище на Стоян Мъглов», или: «Десеслав Десев, адвокат», над писалището на д-р Радков, с големи букви, се четеше: «Д-р Никола Радков, юрист». Юрист — тая дума не беше нито нова, нито нечувана, но ето че тя сега извърши цяло чудо: тръгнаха селяните все при Радков. Вървяха при него като при някой прочут знахар. Тъй са хората, когато рекат да направят някого милионер.

— Умно момче. . . добър адвокатин е тоз Радков — казваха селяните. — Дай му каквото щеш дело — ще го спечели. Ама той е юрист, затуй. . .

Искаха да кажат, че адвокати можеше да има много, но не всеки адвокат е юрист. Мъглов допущаше, че сам Радков разправя тия глупости на селяните. Както и да е, той не му завиждаше, че ще забогатее, лошото беше, че в същото време Радков печелеше и връзки, и влияние. Неотдавна, като млада надеждна сила, приеха го в партията. Веднага той се обяви шеф на «младите». Старите, според него, трябвало да си вървят «да пишат мемоарите си». Не стига това: доде ред да се посочат кандидати за народни представители, Радков заяви, че се цепи, и постави кандидатурата си срещу неговата, на Мъглов. Щеше ли да спечели? Малко надежда имаше.

«Не ще те огрее, младо момче — мислеше си все тъй подигравателно Мъглов. — Стар партизански вълк е бай ти Стоян Мъглов, ще те изяде! Няма да спечелиш, само дето ми отваряш работа.»

Мъглов доде пред бюрото си, но не седна, а прав запрелистя разни книжа. Както стоеше, като че беше се приготвил за борба. Главата му горе на темето беше стеснена като захлюпаче, но надолу се разширяваше, още по-дебела ставаше шията, с гънки отзад, с гуша отпред. Мъглов имаше синкави очи с остър, недоверчив поглед, гъсти вежди, не твърде го-

леми мустаци, попъстрени. Сивият му жакет, закопчан най-горе на едно копче, се разделяше настрани около издутия му корем. Възнисък, краката му приличаха на два стълба, широки горе и долу, с надиплени крачоли. Пълен, тежък, почти четвъртит, той имаше нещо тромаво и мечешко във фигурата си, но беше жив, пъргав, готов за най-трудната работа, пълен със сили.

На тия свои неизчерпаеми сили той дължеше всичко, което имаше днес. Преди трийсет години, млад, беден, с изтрити дрешки, той дойде като съдебен пристав. Селяните го гонеха с брадви от дворовете си. Той стана адвокат и като от земята изникнаха: фабрика за тухли в града, воденица в едно село, чифлик в друго и още къщи, дюкяни, фурни и ханища в града. За него казваха: «Мъглов има трийсет и два ключа», т. е. притежаваше трийсет и две сгради. Все тичаше, все се бореше с някого, все имаше някой хитро скроен план. Веднъж или дваж в годината той като че махваше ръка на всичко, влизаше в някоя механа и пиеше с когото се случи. Свиреха му банди, играеха му кючеци. Той имаше кротко пиянство — гледаше с полуспуснати клепачи, усмихваше се и теглеше мустака си. Искаше да му свирят все «чорбаджийското» хоро и поради пълнотата си не тропаше, а само попригъваше краката си и викаше: «Друс! Друс! Друс!»

Тъй като, ако не беше народен представител, той биваше кмет, отиваше пиян в пожарната команда и произвеждаше «тревога». Или пък се озовеше на някоя работнишка вечеринка и тъй като беше добродушно размекнат и щедър, младежите го приемаха добре, а на веселата поща младите работнички му пишеха картички с адрес: «На най-младия социалист, другаря Стоян Мъглов». Ставаше голям смях в салона.

На другия ден той изтрезняваше, наддаваше на някой търг, устройваше някое предприятие и като че да нямаше какво да яде, гледаше да спечели на всяка цена и с всички средства.

«Юрист! Само той е юрист! — мислеше си той за Радков. — И разправял човекът, че само прави дела приемал да защищава. С морал бил. А ний, значи, сме неморални, а? Пусто дърво! Пусто дърво неокастрено!»

Двама селяни се показаха на улицата и с дигнати глави, гледаха ту неговия надпис, ту надписа на Радков.

— Търсят де пише «юрист» — каза си Мъглов и поклати глава. Селяните влязоха в писалището на Радков.

Но и в неговото писалище след малко надникна ухилен един селянин.

— О, бай Василе! Ела де, ела! — покани го Мъглов, като го позна. — Влез де, какво надничаш като. . . Седни. Какво ходиш?

— Добър ти ден! — каза селянинът, сне калпака си и с едната ръка го удари в дланта на другата. — Какво ходя ли? Ходя и аз, разтакам се. . . — Изведнъж той престана да се усмихва, сбърчи гневно лицето си и извика: — Бе оня вагабонтин, Илия Дочкин, прякор има той, казват му Гинигащи, ще го съдя! Помирили се бяхме уж, ама не може, вит човек, ще го съдя. . .

— Разбира се, че ще го съдиш — каза Мъглов.

— Той е един такъв, как да ти кажа, луд човек. Вземе, казват женурята, та събере и навие рогозката, изправи я до вратата, па се скрие в нея и като доде жена му, драще отвътре и мучи, та да я плаши. Ей такъв е. . . Лови гущери и змии, ще ти поиска табакерата уж да си направи цигара, а ще ти пусне някое змийче. . . Ей такъв е. Той на мене що пакости ми е правил. Утрепа ми едно прасе, простих му, липса ми една гъска, той я изяде, познах перушината зад къщата му, пак му простих. Сега, влязла биволицата ми в градината му, а той взема брадвата и я разсича тук, на хълбока. . . Ще го съдя.

— Разбира се, ще го съдиш.

— Да ми направиш едно заявление. . .

— Ще ти направя. Разправи как беше работата. Само по-скоричко, че ще заминавам.

Докато Васил разправяше историята с биволицата, Мъглов го слушаше и поклащаше глава. После скочи на крака, оживен, развеселен, защото му се отваряше работа, и взе да прелиства закона.

— Хъм. . . Разбрах. . . разбрах. . . Сега да видим. . . — И като прелистваше дебелия том на закона, страница след страница, той си тананикаше като песен: — Да видим. . . да видим. . . коя майка ще плаче. . .

— Тате, аз съм готова! — чу се звънлив звучен глас.

И селянинът, и Мъглов се обърнаха; пред тях стоеше високо, стройно момиче, черноoко, хубаво, облечено като за път. В очите му и в кръглото му бяло лице имаше близка, но облагородена прилика с Мъглов. Тя беше дъщеря му Емилия.

— А, Миче, ти ли си? — каза добродушно и меко Мъглов. — Добре си направила, че си си взела мушамата.

— Да, взех я. Но времето е хубаво, няма облаци. Нали няма да вали, тате?

Перото на Мъглов скърцаше. С понаведена настрана глава, той сякаш се любуваше на онова, което пишеше. Младото момиче беше отишло до прозореца и уж разглеждаше небето, а всъщност очите му бяха в насрещното писалище. Там на прозореца се яви младежкото бръснато лице на Радков, с гъста закъдрена коса, изправена над челото му. Той се усмихна и леко ѝ кимна.

— Ах, как се радвам! Как се радвам, че ще пътувам! — каза Емилия, като се държеше за сърцето и погледна баща си. Мъглов, както пишеше, се усмихна. Емилия пак се обърна към прозореца.

— Облаци няма. Облаци не се виждат — говореше тя разсеяно, като все гледаше към писалището. — Не вярвам да вали. . . Няма да вали. . .

Мъглов пишеше. Един господин, изконтен, млад, влезе, но се спря още на вратата и само селянинът,

който все привърташе калпака в ръцете си, го видя. Той позна, че е околийският началник, и нищо не каза. Усмихнат, влезналият огледа от вратата цялото писалище, след туй се обади, поздрави любезно Емилия, доде близо до Мъглов и му пришепна на ухото:

— Оня, докторът — околийският началник натърти подигравателно гласа си и показа с глава към писалището на Радков, — и той заминава из селата по агитация.

— Как тъй? Сега го видях. Отде знаеш, че заминава?

— Зная аз. Заминава, туй е сигурно.

— Значи — каза Мъглов, — ще се срещнем на бойното поле.

— Нищо няма да направи. Аз съм пратил хора да подготвят нашите събрания. И аз ще замина.

Началникът седна близо до Мъглов и взе да му шепне нещо съвсем ниско. Мъглов свърши заявлението. Селянинът плати и си отиде. На улицата се чуха звънци и пред писалището се спря файтон.

— Ето нашия файтон — каза Мъглов, като погледна часовника си. — Кольо е точен като англичанин.

Емилия изскочи навън, като все приказваше, и се качи. Мъглов прибра книжата си, заключи чекмеджето на масата си, касата, спусна ролетките, като ги заключи, заключи най-после вратата, а ключовете, цяла връзка, вързана на верижка, ги тури отзад в джеба си. След туй и той се качи на файтона.

— Карай, Кольо! — заповяда той.

Файтонът потегли, звънчетата зазвъниха. Околийският началник козируваше и се кланяше. Мъглов строго гледаше пред себе си, но Емилия, зарадвана, усмихната, можа още веднъж да хвърли поглед към прозореца на съседното писалище. Там пак се мярна бръснатото младежко лице. Файтонът затрополи надолу по калдъръма.

В същия тоя ден в Мусу-бей, още от сутринта, се виждаше да ходи от двор в двор старшият поли-

цейски стражар Батешков, нисък, черен, много воинствен, придружен от още един стражар. На селяните, които намираше на двора, в обора или в къщи, той казваше със смях, с приятелско потупване по гърба, че днес, след малко, ще пристигне «бай Стоян Мъглов» и както са слушали толкова агитатори досега, нека излязат и поне от любопитство да чуят и него. Нямаше що, селяните оставиха греблата, лопатите и наизлязоха. И тъй като не се знаеше кога точно ще пристигне Мъглов, те се спряха на купчини по ъглите на мегданя, около чешмата, и взеха да си приказват. Батешков и стражарят слязоха към долния край на селото, за да дочакат Мъглов.

Изведнъж отгоре, откъм Каралии, задрънка каруца, доде пред кръчмата и спря. Слезе Гороломов. От две седмици той ходеше из селата по агитация, беше поотслабнал, почернял, имаше разни драсканици и белези по лицето, но изглеждаше уверен в себе си, зает, бърз. С един-два скока той изкачи стълбите на кръчмата и надникна от вратата: вътре десетина души се караха. Гороломов ги изгледа, не остана, както се вижда, доволен и се дръпна назад. От чардака той видя пръснатите по мегданя купчини селяни. Десният му крак затрепера, което винаги ставаше у него, когато усетеше нужда да държи реч. Той слезе от чардака и тръгна към чешмата. «Питат ме — мислеше си той — как ще спечеля изборите. Едно средство знам аз: речи, речи, речи! Ето, хора, колкото искаш, достатъчно е само да се съберат.»

Като доде до чешмата, Гороломов веднага, като да постъпваше по предварително изработен план, качи се на коритото, от коритото на каменната стена, от стената горе на плочата, която беше над чешмата. Като се изправи там, висок, с брада, единият крак напред, ръката на хълбока, приличаше на статуята на някой паметник. Оттам, от високото, той, нетърпелив, намръщен, махна с ръка на селяните да додат.

Но селяните не додоха. Като видяха най-напред Гороломов да се катери по чешмата, те се зачудиха и чакаха да видят какво ще прави. Мина им през ума да не е някой инженер и да не искат да поправят нещо чешмата, т. е. да я развалят, и това ги ядоса. Когато Гороломов взе да им маха с ръка, тях ги досмеша и го взеха за луд.

Но и Гороломов се ядоса. Яд го беше не само че селяните не дохождаха, но и че някои, също като турци, лениво бяха пъхнали ръце в джобовете си и поглеждаха, без да се мръднат. Гороломов махна пак веднъж-дваж и когато тури ръката си отзад на хълбока, похвана, без да иска, револвера в задния си джоб. Това го подсети нещо и тъй като селяните все не идеха, той извади револвера си и — дан! дан! дан! — даде няколко изстрела във въздуха.

Тогаз селяните от всички страни тръгнаха към него. И ония, които бяха в кръчмата, и те излязоха.

— Бе какво има? Кой стреля?

— А! Какво прави тоз чиляк на чешмата? Гледай го. . .

Но Иван, който беше там, при каруцата си, им каза усмихнат:

— Идете, идете. Ще държи реч.

— Реч ли? Реч щял да държи. Хъм. . . виж го ти. . .

Селяните надодоха към чешмата. Горе, от плочата, Гороломов ги гледаше и когато те, в гъста тълпа, се насъбраха под него, той поклати глава с огорчение и каза:

— Народе, народе, на слово не идеш, на куршум идеш!

После се приготви да говори. Погледна надолу и зарови пръсти в косата си, погледна нагоре, надалеч, намръщи се. В миг погледът му падна върху черната ивица на гората, която от две страни се подаваше иззад селската мера. Гороломов си спомни и за двамата горски стражари, които беше срещнал на влизане в селото. И вече знаеше какво ще говори.

— Знам — започна Гороломов, — че у ваше село

са дохождали горски стражари. Знам, че са ходили от къща на къща: «Бай Стояне, бай Иване, имаш толкова и толкова акта, глобата е толкова. Ако спуснеш бюлетинка за бай Стоян Мъглов, ще скъсаме акта, ако не. . .» Аз пък казвам: да се съберат глобите! Да се удвоят! Вие заслужавате това!

Гороломов друсна гневно юмрука си. Под него загорелите лица на селяните се изопнаха от учудване.

«Най-напред ще ги нарежа хубаво, че после ще ги поуча кротко, с добро» — помисли си Гороломов. И продължи:

— Ние имаме гори. Там пък, дето нямаме, могат да се засадят и ако това стане, България наистина ще представлява земен рай. Едно време излезе закон: всяко село да си засади нова гора. Какво направихте вий? Вий отивахте ноще и с вряла вода поливахте дръвчетата — да изсъхнат, та да има де да си пасете овцете. Нещастници! Таз вряла вода трябваше главите ви да попари, ръцете ви да изгори, защото не знаете какво правите. Вашето благосъстояние зависи от горите. Златни да са тез ръце, които не ще отсекат, а ще отгледат една фиданка!

Селяните взеха да се поглеждат един други, но слушаха. Гороломов продължаваше:

— Поетът Вазов казва: «Проклета да е брадвата, която за пръв път влезе в една гора!» Историята ни дава примери. . . Египет на фараоните е бил някога цъфтяща страна, която — запомнете това — след унищожението на горите се е превърнала в пустиня! Гърция днес е само скали, само едни камънаци. Две гръцки реки, Елефтерион и Астерион, големи колкото Марица, са текли там преди две хиляди години, а сега капка не е останало от тях, не личи дори мястото, дето са текли, защото горите са били изсечени. Ето какво ви чака! И аз казвам: глоби трябва, затвор трябва, глави трябва да падат, ако се секат горите! Най-строг надзор, най-строги наказания! Какво правите вий? Я ми донесете тапиите на нивите си да ги видя: там пише, че нивата ви е, да речем, десет

декара, а като я премеря, ще излезе, че е двайсет. Защо? Защото сте коренили гората! Плячкаджии! Грабители! Разбойници!

Задъхан, Гороломов спря, дръпна кърпичката си от предния си джоб и я натисна връз изпотеното си чело. Гневът му се не успокояваше, а растеше.

Селяните мълчаха. И докато отначало бяха само учудени, после развеселени и дори наклонни да признаят, че гражданинът има право, последните думи на Гороломов ги удариха като бич, ядосаха ги, нещо закипя в душите им, стиснаха зъби, пред очите им взе да причернява. И отзад някои завикаха:

— Кой си ти бе? Де се намираш? Я да слизаш оттам!

— Ти ли ще ни забраняваш? Не щем ум ний. . .

— Горите са наши. . .

— Ний ги сечем, ний ги пазим.

— Я да се махваш оттам! Слизай!

— Долу! Долу! Долу! — завикаха всички.

Гороломов не се уплаши. Почака да утихнат и реши да премине към втората част на речта си. «Сега ще почна с добро, с кротко, помисли си той. Нищо, че досега ги ругах, хората стават по-добри приятели, след като са били скарани.» И като поприглади с ръка косата си, той започна с по-топъл и по-отпаднал глас:

— Някои чакат да се разрасне злото, че тогава да го лекуват, т. е. чакат да излезе змията вън, че вън да я трепят. Няма нужда да се трепе змията, ний можем да я превърнем на агне. Достатъчно е таз змия да се упои със серума на истината. . .

Един извика отзад:

— Сега пък за змии. . . На змии ни прави. Смъкнете го!

— Долу! Долу! — завикаха всички. — Ху! Ху! Хууу!

Тълпата селяни надоде, сгъсти се, заобиколи чешмата. Виждаха се гневни лица, зли очи, отворени уста, които викат.

Гороломов се дръпна по-навътре на плочата.

Тъкмо в тая минута бежешката пристигнаха двамата стражари. Те не знаеха какво беше станало, но виждаха, че събранието, което те с такъв труд бяха подготвили, друг беше го превзел и говореше.

— Кой стреля? — викаше Батешков. — Кой стреля преди малко?

— Оня там, на чешмата. Той стреля.

— Господине, защо стреляте? Дайте си револвера, слезте!

Гороломов се дръпна още по-навътре. Стражарите заобиколиха от другата страна — Гороломов избяга на другия край. Но селяните надодоха и заградиха плочата. Гороломов бягаше насам-нататък, а десетина ръце се протягаха да го хванат. Гороломов подскачаше, риташе, правеше разни движения, като акробат, за да избегне.

— Чакайте! Вий не ме разбрахте! — викаше той. — Чакайте да ви обясня! Друго исках да кажа. . .

Единият стражар успя да го хване за крака и го задърпа, Гороломов легна на плочата и се залови с две ръце за ръба. Отчаян не толкоз задето си служеха с такова грубо насилие спрямо него, а че не бяха го разбрали и не бяха го оставили да се доизкаже, той изпадна в остра, нервна сръдня, като дете, зарита, захапа, удари едного с крака си по гърдите, разкървави носа на други. Селяните се ядосаха, сграбчиха го здраво, откопчиха един по един пръстите му от плочата и го свалиха. Стражарите го взеха под мишниците и го поведоха.

— Вий не знайте кой съм!. . . Вий после ще ме търсите. . . Аз исках да кажа. . . — викаше Гороломов с разчорлена коса. Един селянин се затича подир него, за да му подаде шапката.

Селяните гълчаха, смееха се. И доста късно забелязаха, че на пътя, отвъд вадата, беше се спрял файтон, с бяла покривка, метната отзад. Едно хубаво момиче, гражданка, станала права на файтона, беше гледала, както се вижда, какво става. И уплаха, и учудване имаше на лицето ѝ. Въз черните ѝ

коси, турена настрана, се червенееше малка шапчица. Долу във файтона седеше едър, пълен човек с издути рамене. Селяните познаха Мъглова.

Зазвъниха звънците и файтонът бавно доде пред кръчмата. Мъглов слезе, заобиколиха го селяните, отвсякъде се чуваше: «Добре дошел! Добре дошел!» И едни през други, като пресрещаха и кръстосваха ръцете си, селяните се здрависваха с него.

— Е, какво има? Какво ви говори тоя? — каза Мъглов. Той беше познал Гороломова.

— Остави го, луд човек. . . Да не можем, дето се вика, една клечка да си отсечем от гората. Глави щял да сече. . .

— Глоби трябва, казва, затвор трябва.

Мъглов се смееше.

— Какво ще кажеш, бай Стояне — каза Делю, кметският наместник, млад, черноок селянин, — в училището ли да отидем, или. . .

— Какво ще правим в училището? Елате тук в кръчмата да се видим и да се почерпим. Аз бързам, отивам на воденицата.

Влязоха в кръчмата. И отведнъж всички маси се изпълниха с чаши, с шишета вино. Пак заразправяха за Гороломов, за речта му, как бяха го смъкнали от плочата, какво беше казал. . .

— Слушайте пък аз какво ще ви кажа — рече Мъглов. Настъпи тишина, за да се чуе какво щеше да каже. Бавно, като отделяше една дума от друга и като махаше с топорлачестата си ръка с изправен показалец, Мъглов каза: — Както един стопанин, като влезе в градината си, може да си откъсне, което цвете обича, така и вие може да си отсечете, което дърво искате. Гората е ваша.

Селяните се усмихнаха, влага светна в очите им.

— Че тъй. . . право е. . . — каза един. — Ама, г-н Мъглов, ний само не сечем гората, ний я и пазим. Как тъй? Кога я сечем, сечем я чак отдолу, наравно със земята, чистим я, редим я като лозе. Те ония, предприемачите, те съсипват гората. Ний я сечем, ама ний я и пазим!

— То се знае — потвърди Мъглов. — В старо село нов закон ще ми изкарва сега г-н Гороломов. Ако гледаш името му, кой знай колко гори е съсипал той. . .

Мъглов поразходи очите си между селяните, съзря един рус, широкоплещест селянин, повика го с пръст и отиде с него настрана, зад тезгяха. Там той му пришепна ниско на ухото:

— Бай Железе, вашето дело — за крадените шишета де, дето обвиняват твоите момчета, тъй си стои. Една дума от мене, ще го турят под миндеря. Ама ти държиш цялата ваша махала, искам да гласувате до един за мене.

— Добре, г-н Мъглов, добре — шепнеше селянинът. — Ще бъде! Речено, свършено. Ще бъде!

Тежко, като влачеше дебелите си крака, Мъглов доде на мястото си.

— Гороломов ще ми става народен представител! И онзи, докторът, Радков. То с приказки не става. Не е да дрънкаш китара. Те, знаеш ли, с устата си птички ловят. Държава се управлява мъчно. Всеки не може да управлява държава. Радославе, я дай още вино! Хайде, че аз на воденицата си ще ходя. . .

Мъглов пълнеше чашите на близките до себе си, но не забравяше и своята. Той си изпиваше наведнъж чашата, без да се намръщи, а след туй цъкаше с устни и потегляше мустака си.

Острите му синкави очи изпод надвисналите вежди отново огледаха селяните. Той повика друг селянин, стар, с опадали предни зъби, сух, кьосав, и с него отиде зад тезгяха. Тоя път Мъглов шепнеше много ниско и само от време на време се чуваше някоя дума.

— Мъчно е. . . Министра. . . Като му намалят сега две-три години, после. . . Аз ще видя. . . Изборите идат, ти. . .

Селянинът беше турил ръка на сърцето си, слушаше и клатеше глава:

— Тъй, тъй. . . Тъй, бай Стоене. . . тъй, тъй. . .

Мъглов го остави да си иде, а повика Деля, кметския наместник. Колкото и да беше държелив, виното беше оказало действието си. Той беше бутнал белия си каскет назад, гледаше лукаво с полуспуснати клепачи. Събуждаха се вече у него ония сили, които го караха да се запива по кръчмите, да дига пожарната команда по тревога и да ходи по работнишките вечеринки.

— Кмете, ела тук, имам да ти кажа нещо — започна Мъглов. — Слушай, запиши си какво ще ти кажа. От понеделник нататък, чак до изборите, моята воденица ще мели на всички без уем, разбираш ли, без уем. Кажи на народа, да върви да си мели, особено бедните. Само, кмете, опичай си ума, да ги вържеш добре. . . Всеки, разбираш ли, ще гласува за мене. . .

— Добре, бай Стоене — каза Делю. — Браво! Ето народен човек! Ще отидат хората да си смелят, как да не отидат. Аз ще я наредя, аз знам. . .

— А пък за нас, за тебе и някои приятели, ще заколя две теленца. Ще похапнем и ще пийнем на воденицата. Само, разбираш ли, внимавай!

— Знам, бай Стоене, знам.

— Да не изгубим изборите. . . Да не се засрамим. . .

Делю сложи приятелски ръката си върху рамото на Мъглов.

— Холан, бай Стоене, ти ще изгубиш изборите. Ти? Ти вече си им нагласил клопките. . .

Мъглов се подсмиваше и теглеше мустака си.

— Помниш ли една година, на едни избори, оня, Янаки Ганев от Каралез, дружбашът, и той беше се кандидатирал срещу тебе. Имаше един много хубав кон, с него обикаляше селата. И какво? Тъкмо срещу избора откраднаха му коня. Човекът ще си изгуби ума — до избор ли му е. А бай Стоян в туй време си нареди работата, изтъка си платното. . . А? Бай Стоене?

Мъглов го гледаше с полупуснати клепачи, усмихнат.

— А след избора Янаки си намери коня, пуснали го в ливадата му, нали тъй беше.

— Внимавай, ти казвам — рече Мъглов. — И тъй: да вървят да си мелят, без уем. Но. . .

— Е, бай Стоене, като че не се знаем. Друг човек не ни трябва нас, ний от тебе сме видели добро, тебе знаем. . . Цялото село ще гласуваме за тебе, да нямаш страх. Туй го искай от мене, аз отговарям.

— Добре, добре. Пък ние ще се съберем на воденицата. Две теленца, големички. . . Приятели само. . .

Мъглов вече не седна, а взе да си взема сбогом със селяните. Но поръча още вино, да пият, както каза сам, след него.

Вън, като седна във файтона, селяните го заобиколиха. Емилия, като виждаше благоразположението на селяните към баща ѝ, се усмихваше, а когато файтонът потегли и селяните завикаха: «Със здраве! На добър ви час!» — тя весело кимаше с глава ту на една, ту на друга страна.

— Виждаш ли, Миче, какви хора — каза Мъглов. — Славен народ!

Селяните още стояха пред кръчмата. Звънчетата на файтона като че се давеха в подигнатия прах, от файтона се виждаше само бялата покривка отзад. Скоро и тя се закри.

Половин час по-късно, докато селяните още допиваха поръчаното вино от Мъглов, друг файтон пристигна: беше д-р Радков. Селяните го заобиколиха

— О, г-н Радков, добре дошел! — викаше кметският наместник Делю, поразгорещен от виното. — Тук ли, или в училището?. . . Сега беше Мъглов. Остави го, за какво ни са таквиз стари железа, нас млади хора ни трябват. Ний сме с вас. . . Цялото село е с вас. Аз отговарям!

Радков като че не го слушаше, а замислен, гледаше към прашния път с още ясните следи на файтона, с който беше заминала хубавата дъщеря на Мъглов.

Надписът на една чешма. — Кое ще спаси България. — Добре е да се бяга навреме. — Народа се вълнува. — Кръстове с тебешир. — Прашката на Давида

Горoломов хвърли шапката си на един стол, седна на друг и без да погледне кмета, замислен каза:

— Кмете, колко ви струва селото?

Отговор не последва и Горoломов погледна кмета. Той го познаваше, но като че видя друг човек: къс, пълен, червен, със сиви абени дрехи. Той го гледа със зеленикави насълзени очи, учуден.

— Искам да кажа — подзе Горoломов, но разбра, че трябва да се обясни и допълни. — Искам да кажа колко струват къщите, местата, градините, прогимназията, т. е. това, което не може да се дигне или ще се развали, и ще трябва да се плати обезщетение. Тъй погледнато, колко струва селото ви?

Очите на кмета гледаха учудено.

— Колко струва наше село — каза кмета, — но защо.

— Защото ще го направя езеро. Моля, моля, търпение. Аз ще ви обясня всичко. Местоположението е чудесно. Селото е в продълговата долина, между издигнати места. На изток тя е тясна, от две страни скали. Аз мерих това разстояние с крачки, говорих с инженер. Там ще направим баражната стена — сто метра широка, деветнайсет висока, а при преливника четиринайсет.* Тъй ще се образува* едно езеро, дълго четири километра и широко два.- - - - -Море, същинско море.

Бановският кмет Хитю-не беше тъй образован човек. Но той беше честен, прав човек. бягаше подир обществени работи като подир своята, трудо-

любив беше. Затова и лесно кипваше, когато му говореха неща не за в работа. Когато беше ядосан, той ставаше още по-червен.

— Какво. такова. . . езеро ли? - блато за риба, а?

— Не, за напояване. Аз вече говорих, дето трябва, сондирах, тъй да се каже, почвата. Щом вляза в Народното събрание — правя веднага предложение. Няма да се губи време, веднага ще се пристъпи към работа. Затова и те питам: колко ви струва селото?

Кметът стана, п р о т е г н а се, отиде до вратата, посегна да отвори, но само похвана бравата, пусна я и се върна.

— Господине Гороломов, ще ви арестувам.

— Защо ще ме арестувате?

— Защото може да се намерят хора да се поведат по ума ви, и ще се раздели селото на партии и вече да нямаме мира. Че отде ще вземете най-напред вода? Вода няма — каза ядосан кмета- - -.

— Вода ли? Това е най-лесното — каза Гороломов. — От чешмата.* Водата от чешмата се събира с водата, която иде от мусубейския извор и става цяла рекичка. Под височината сега има една воденица.

— Каква воденица е то? Тя не работи.

— Все е воденица. После ще разчитаме на водата от топенето на снеговете и от пороите. Това лято е минал- - такъв порой, че говедаря се удавил. Аз всичко съм проучил.*

Кметът пое издълбоко дъх, разпусна яката си и каза нещо с отпаднал и предран глас.

— Господин Гороломов, не ме ядосвайте. Виждате, че съм пълен, кръвен човек. Може да ми стане нещо. Езеро. И защо в наше село?

— Местоположението го изисква. Ще дойде време, когато цяла България ще се покрие с такива езера. Едно езеро ще напоява, да речем, мерата на десетина села, [друго] на други и т. н. На мене стига наградата, ако тая система за напояване се нарече «система Гороломов». Вие сте чували за фантастич-

ните езера — очи на Рила, както ги наричат. Но те са само за красота. Моите езера ще дадат живот, богатство. Те ще са очите на България. С тях България ще прогледне.

— Ще ви арестувам! — извика кметът.

— Защо?

— Езеро. Глупости. Оставете ме на мира. Аз имам работа. Друга и важна работа имам. Езеро за напояване- - - -. Ами питате ли хората искат ли? Какво ще стане със селото?

— Селото - ще се премести. И обезщетение ще има.

— А ако не искат хората?

— Ще искат те.

— Казвам ви, не щат. Не искат, нà, не искат. Тогава?

— Тогаз нека стоят на дъното — разсърди се Гороломов. — Да станат на раци. Да живеят като риби под водата.

— Оттук, оттук — извика Иван и мина зад общината. Там чакаше каруцата му. Качиха се и Иван шибна конете.

След малко те бяха при Бановската чешма. Тя беше на височината, единствена вън от селото. Тук, при тая чешма, беше хрумнала на Гороломов мисълта за езерото. Докато Иван поеше конете, той пи вода, после огледа чешмата и прочете надписа ѝ: «Сладка вода пий, грешна душа мий.» На тасчето, привързано с верижка, беше написано: «Направено съм, който е жаден, да пие с мене, който ме открадне, бог да го убие!»

— Ето как доброто се възнаграждава, а злото се клейми — помисли си Гороломов.

Той се обърна и погледна надолу към Баново. Селото беше от двете страни на продълговатата долина. Тая долина се простираше и вън от селото.- - Цялата долина приличаше на огромно корито за пране. На юг полето терасовидно се снишаваше та-

ка, че ако това корито би се изпълнило с вода и би почнало да прелива — тогава полето би се оросявало и без канал.

— Не! От тая идея няма да се отклоня — помисли си Гороломов, качи се на колата и тръгнаха.

Това беше в четвъртък. В неделя, първия неделен ден на месец юний, бяха изборите. С едно такси, което Пищялов и Ряпов му докараха от града, още рано сутринта Гороломов тръгна да наглежда как вървят изборите в разните секции. Измежду нивите таксито му оставяше синкав дим подире си. Взеха да се чуват глухи удари, викове. Таксито спря, Гороломов слезе. Тъй като наблизо се случи една могила, той се у п ъ т и н а т а м.

На пръв поглед полето беше пусто. И само ниви гъсти, високи, поразклатени от вятърът и д о с т а пожълтели. Пред жетва беше. Гороломов чу да пее чучулига - - - - -и веднага чу удар на тъпан. И ето: голямо множество - - идеше отсреща. Там беше тъпанът. И друг тъпан се чуваше. . . - - Черна върволица от хора по височината. По другия път се виждаха само каруци - - като на сватба. В дясно пък, на чертата на хоризонта, имаше дол. Той слабо се забелязваше в нивите. Натам едно след друго бяха селата: - - Сараджа. От всяко село излизаше по едно множество избиратели, които отиваха да гласуват. Като се вгледа човек д о б р е, виждат се знамена. - - - - - -. Ясно и гръмко се отеква из полето ударът на тъпан - - - -.

Една колона се спуща към страната на Гороломов- - - - -. Той можеше да я вижда. Знамето се р а з в я в а напред, гръмва тъпан. Тая колона беше най-многобройна. Селяните съзряха друга колона и завикаха ура. Отсреща се чу: а-а-а! Пак задумкаха тъпаните.- -После пак ура. - и пак а-а-а! — отсреща. - - - - -

Развълнуван от това, което виждаше, Гороломов се качи на таксито и замина.

Към обед той беше в Конак и сред селото на един мегдан съгледа Ряпов, който говореше с някого.

тихо, без шум, за да чуе разговора, който изглеждаше на караница, Гороломов се доближи с таксито.

— Това е насилие морално и физическо! — говореше Ряпов ниско, важен, с посинели арабски устни. — Всички тия факти аз ще ги изнеса подробно. Вие ще отговаряте, има устав, отговорност носите, хубаво да знаете!

Агитаторът (Гороломов не се съмняваше, че младият гражданин, с когото говореше Ряпов, е агитатор) се усмихна тъй, че между предните му зъби се видя една черна дупка, махна с ръка, в която държеше сноп зелени бюлетини, и си отиде.

— Какво има? — попита Гороломов.

— Здравей, другарю Гороломов — каза важно Ряпов. — Говорим с тоя лъжелиберал за късите рокли.

— Какви къси рокли?

— По модата шантеклер. За тайните стаички, както са ги направили тука. Направили ги от платнище, но дигнато над земята тъй, че като влезе някой да гласува, виждат му се краката до коленете чак. И какво става? Ако рече да тръгне натам, дето са бюлетините на опозицията (те знаят кои бюлетини де са), викат му «шът!» и той, разбира се, се връща.

— Как може? Това е скандал! — каза Гороломов.

— Ако пък избирателят — продължи Ряпов — въпреки това «шът!» гласува за опозицията, турят му, като излезе, един кръст с тебешир и като се отдалечи от изборното място, в някоя уличка го сгащят и му теглят един бой.

— Възмутително! Позор! — говореше Гороломов.

— Един човечец, като не се досеща, че краката му се виждат, събува си калеврата, изважда една оранжева бюлетинка и гласува. И нему турят кръст с тебешир и го съдират от бой.

Гороломов извади бележника си и взе да пише оплаквателна телеграма.

След малко таксито - запуши - нагоре през нивите. След половина час беше в Кара-Пелит. Тук Гороломов намери Пищялов. Намери го пред кръчмата, която сега беше затворена, тъкмо когато наведен помпираше гумите на колелото си. Пищялов видя Гороломов, но го погледна отстрани и не го поздрави.

— Здравей, Пищялов! Здравей, друже!

Пищялов се изправи, като държеше разперени изцапаните си ръце.

— Няма да ти дам ръка, другарю Гороломов. Изцапан съм.

— Как е положението? Как сме?

— Положението. . . иди го виж! — каза някак равнодушно Пищялов и посочи към училището. — От тая сутрин я има, я няма пет души да са гласували за нас. Това е то положението. Фертик! Ето нà, аз си прибирам чуковете и ще си ходя.

— Как тъй? — учуди се Гороломов. — Отде знаеш, кой за кого е гласувал, нали има тайна стаичка?

— Тайна стаичка. Вятър, другарю Гороломов, вятър! Ти остави туй, ами аз се питам, кой дявол ме караше да се залавям с политика, с избори. А бе човече, продавай си моливи, перца, тетрадки. Ако не тече, капи. Има хляб, стой си, мирувай.

— Е, Пищялов, и ти! - -

— А туй, туй — каза Пищялов и замърда два пръста, както се броят пари — парниците, парите, дето ги похарчихме, кой ще ми ги даде?

— А! Мъглов тука — каза Гороломов.

Отсреща, от другия край на мегданя, идеше Мъглов. Вървеше бавно, тежко, изглеждаше важен. Белият му каскет — доста накриво, на петелката на сивия му костюм беше закачена червена роза. Той се спря, защото при него дойде един стражар, и като изкозирува, пришепна нещо. Мъглов, без да го гледа, му каза нещо. Стражарят бързо се повърна към селото.

Усмихнат, Мъглов спря пак очи на Гороломов.

Двама селяни, които бяха седнали до оградата, бързо станаха на крака.

— Как си, колега, как си? — каза Мъглов на минаване край Гороломов, но без да се отбие при него. — Казват, че имало много червени бюлетини. Валяло дъжд от червени бюлетини.

— После ще видим! — отвърна гордо Гороломов.

Той вече не гледаше Мъглова, а гледаше купчината, които идеха. Гороломов позна, че е лесничея Дянков с четирима горски стражари. Той почака да додат и каза:

— Какво търси горската стража в село? Туй гора ли е? Или правите избори?

— Случайно минаваме — каза Дянков,

— Случайно! Знам аз, господин Дянков, колко е случайно. Протестирам и ще се оплача. Още сега ще се оплача!

И Гороломов извади бележника си и взе да пише бърза телеграма. Пищялов сви устни и махна с ръка, като че искаше да каже: Празна работа! Нищо не помага! И като се наведе, взе да завива някакъв винт на колелото си.

Таксито на Гороломов запуши пак, излезе от Кара-Пелит* пъргаво, заизвива и запрепуска из пътя. Седнал отзад, облакътен на меките възглавници, Гороломов - - - - си мислеше нещо. Намираше, че Пищялов е паднал духом и гледа прекалено черно на нещата. Друго нещо е Ряпов. Ряпов е смел, Ряпов е борец. Все пак съмнението, ако и отдалеч, о б л ъ х н а - Гороломов. Той си спомни за големите тълпи, които беше видял да отиват със знаме, с музика да гласуват. Какво ще бъде, ако отиде при тях да им държи реч, да ги убеди, да ги увлече, да ги поведе право към урните! Вестниците ще пишат: Изборът беше - но - със своето красноречие. . . Да! Това е възможно. Това може да стане! Народа е като гора — вълнува се, от който вятър завее.

* В ръкописа е Конак.

Тъкмо в тоя миг се чу голям шум. Гороломов погледна отвъд дола, на баиря — - - - голяма тълпа хора, гъсти редове, бяло, черно, като мравуняк. - - - - - - - - - - - - - - - - - - -Толкова много хора Гороломов не очакваше да види. - Помежду провиквания някои пееха. -ясно се чу гайда.

Ето случай, за който си мислеше Гороломов. Той искаше да върви нататък, но таксито неочаквано спря. Той видя на другата страна - - че стои Йовчо. Гороломов се подвоуми: да слезе ли да види Ганка, или да върви, където - - - го вика дългът му. «Само за минутка» — каза си той и скочи от таксито.

Ганка не го очакваше, смути се, позачерви се, но затуй стана още по-хубава. Смущението ѝ Гороломов взе за добър знак.

— Заповядайте — каза Ганка. — У нас е тъй неразтребено. Аз не знаех. Седнете, господин Гороломов.

— Не, няма да седна, само тъй за минутка. Днес, знайте, е решително сражение със съдбата ни. . . Вие сами ли сте?

— Не, Фроса влезе при Даринка. Но седнете, не стойте на крака. Ще доде и Фроса.

Гороломов седна. Каквото и да става, той не може да не гледа Ганка, която му се вижда тъй хубава. - - - - - - - - - -Тясното - -чело под тъмнокестенявите коси изглеждаше чисто, мраморно бяло.- - - Черните ѝ очи светеха и се усмихваха. Долната устна беше - влажна и червена. Ако и да не беше от срамежливите, тя все се свенеше. Гороломов беше стар ерген и в това виждаше н о в и надежди за себе си.

— Искате ли да видите Фроса? — каза Ганка. — Да я повикам.

— Не, няма нужда. Не я безпокойте. Ще поседим двама. Двама не искате ли да говорим?

— Защо не!

— Аз и без това искам, мислех нещо да ви кажа — каза Гороломов. Ганка се позасмя и наведе очи.

— Не може ли да се срещнем с вас?

— - - - - - -

— Насаме да се срещнем — каза Ганка. — Това [ще] прави впечатление- .

— - - - -

Ганка - -погледна Горoломов, сведе очи и каза:

— Да, искам. Но аз не мога да се отделя, Фроса е тук. Но слушайте какво. . . Тя искаше да — - - - - - -Но ще намеря удобно време. Аз ще ви пратя записка. Обещайте, че щом я получите, където и да сте, ще дойдете.

— Разбира се, разбира се — зарадва се Горoломов. — Ще дойда, където и да съм, ще дойда.

Отвън се чу гласа на Фроса:

— Кой е там, Ганке? - -

— Трябва да отида — газа Ганка. — Довиждане.

Тя изтича навън. Горoломов поиска да чака, после разбра, че най-добре е да си отиде. Зарадван, горд, той се почувствува по-смел, откогато и да било, седна на таксито, сам се засмя и заповяда на шофьора да кара.

В това време множеството беше се спуснало долу в селото. Не се чуваха ни гайди, ни тъпани. Не се виждаше нищо, защото дългия ред от върби покрай реката не позволяваше да се види какво има отвъд тях. Но като мина мостчето и зави към Славювата кръчма, Горoломов видя всички тия селяни, които бяха слезли от баиря- - - - - -Едни бяха насядали на сянка под върбите, други, събрани накуп, приказваха, но сега се спускаха към кладенеца. Беше голяма жега, печеше слънце. От мостчето до Славювата кръчма имаше три кладенци с чекръци. Те не се виждаха от хора.

— Брей, жаден народ! — каза някой там. — Водата се размъти, свършва се!

На други кладенци се караха -

— Стига си пил като жаба бе! Дай други да пият!

Всички бяха черни, лъснати от пот, разгърдени,

с разтворени ръкави, с жилести космати ръце.

С бавен ход, леко-като уморена живина, машината на Гороломов премина от единия край до другия това множество. Той гледаше този почернял, як народ и готвеше на ум речта си.- - - - - - - - - Гороломов не можа да познае, че всички тия селяни бяха бановци. Щом той мина, след него се чу:

— Не е ли тоя, дето искаше да ни дави?

— Сватанак, брадата виж, брадата. Вароломов!

— Да сме станели на риба, а?

— Този ли е? Този е, значи. Бре!

На другата страна пред Славювата кръчма, сега затворена, бяха се спрели няколко души чамурлийци и между тях Георги Арнаутина. Едрият костурчанец с надиплените си потури от чер позеленял сатен, със сребърен кордон на часовника си, прекаран през шията му, жълт, подпухнал, стърчи като дъб над другите чамурлийци. Гороломов слезе от таксито.

— О, господин Гороломов, дека ходи, що чиниш? Ела бре, сине, ела да се видим — посрещна го Арнаутина. Но Гороломов едва се ръкува с него, обърна се и тръгна към бановци. Те бяха се разделили - като кога се роят пчели. Гороломов направи десетина крачки към тях и се спря. Десният му крак силно трепереше.

— Братя! Българи! — извика той колкото глас имаше. — Тук пред вас стои един от ония, които. . .

— Долу-у-у, долу-у-у — чу се откъм другата страна и заглуши гласа му.

Гороломов направи още няколко крачки напред. Сега няколко камъка като зърната на градушка подскачаха около него.

— Господине, остави ги, ела тук! — вика Арнаутина.

Гороломов извика по-силно:

— Братя! Дайте ми вашето доверие, аз ще направя всичко, за да. . .

Отсреща се дигна цяла буря:

— Долу-у-у! Долу-у-у! — И падаха камъни. Гороломов вика:

— Слушайте, оставете ме да говоря. Ако е за езерото, аз ще ви обясня.

— Долу-у-у! Долу-у-у!

Както стоеше сам, отведнъж Гороломов се по-олюля, падна най-напред на к о л е н е, после на цялата си страна. Един камък беше го улучил над челото. Едър, разтревожен, Арнаутина се спусна към него.

— Що фърляте бре, айдути! — извика той дрезгаво. — Убихте човека!

Той се наведе и подигна Гороломов:

— Ела, сине, ела, златен! Не бой се, ке ти мине. Ела, златен, ела!

Като го крепеше, той доведе Гороломов в Славювия двор. Отнякъде, през други дворове, с изплашено лице пристигна фелдшера с кожена чанта през рамо, с - червен кръст. Той превърза Гороломова и тъй като раната му се видя доста тежка, изпрати [го] на часа с таксито му в болницата в града.

Статии и бележки

Наша книга, наш език

Нека във всяка българска къща да има по някоя българска книга — хубава книга, която и да била, от когото и да е. Тя може да бъде една вещ, но може да стане и една светиня. Защото в нейните страници, в буквите и редовете ѝ, теглени като черни бразди, е хвърлено живо зърно; заровен е благотворният кълн на самата обич към книгата, към езика. Не говоря за нас, възрастните. Но все ще се случи тъй, все ще дойде такъв ден, че тая книга ще падне в ръцете на някоя млада, чиста душа — и ще я прочете. Първата хубава книга, прочетена за първи път! Какво значи туй, всеки от нас може да го провери в спомените си, защото и днес то ни се струва тъй невероятно хубаво, както хубави изглеждат нещата в сънищата ни. Само в ръцете на младия читател, който пръв път чете големи книги, душата на когото тръпне като пред отворено небе — книгата открива цялата си дълбока и тайнствена същественост — нещо безкрайно хубаво, могъщо и чудотворно, нещо живо само по себе си. Книгата буди вече удивление, към нея благоговеят, тя става светиня. И самият език, майчиният език, който всеки ден е бил говорен и слушан, без да пленява и вълнува, сега зазвучава като песен. Ето как в тоя миг, в това утро на човешкия живот, изведнъж разцъфтява обичта към книгата и към езика. Като спомен, тоя миг остава незабравим, както са незабравими всички скъпи наши спомени — бащината къща, иконата с кандилото в ъгъла, майчиният образ. И това чувство към книгата си остава завинаги, защото е било родено в самото сърце на човека.

Всеки, струва ми се, е преживял нещо подобно. От купчината книги, които имаше у дома, когато бях дете, аз помня най-много една: История словѣно-българская под имя Уннов — от Гаврил Кръстевич. Може би тя да не е била най-хубавата книга през това време. Но мене ми се падна тя да е първата книга, първата голяма истинска книга, която прочетох, която четях и препрочитах. Какви чудеса се криеха в тая стара книга с изръфани корици! — Походи на грамадни армии, царе-герои, Аеций, Атила, битката на Каталонското поле, безкрайната държава на Атила и оная трагична нощ, когато на другия ден след сватбата му с хубавата Илдика го намират мъртъв на леглото му! Не вече прочетеното, а самият спомен за него е нещо неизличимо.

Всеки ще прочете и е прочел много книги през живота си. Но струва ми се, че след прочита на една хубава книга у всекиго зазвучава една стара струна, събужда се отколешен трепет, който не се съзнава — очарованието от първата прочетена хубава книга.

Книгата, която ще скътате в къщата си, ще чака незасегната и чиста душа на някой млад читател. Нейното предназначение е голямо и прочитането ѝ е като обред. Нека затуй тя да бъде някоя хубава българска книга.

За „Албена“

Отгде е взет сюжетът на «Албена»? И защо това име, а не друго? Разказът «Албена» изцяло ли е използуван за пиесата, или е само повод за написването ѝ? — Отговорът на тия въпроси може би ще интересува читателите и аз се решавам да кажа няколко думи.

В навечерието на Балканската война бях учител в с. Мусубей, Добричко. Около това село имаше десетина вятърни мелници, които започнаха да отпущат крилете си и да замират една след друга, защото между двете махали на селото вече димеше коминът на една парна мелница. Аз често ходех в тая мелница, защото там винаги имаше какво да се види — събираха се разни хора, ставаха разни случки. Тук един ден стана и едно убийство, подобно на онова, което се описва в разказа и в пиесата. Разбира се, нито самата случка, нито самата жена бяха такива, както са в «Албена». Аз се случих на самото място, когато откарваха жената в града, и онова, което най-много ме порази, беше туй, че въпреки виновността си, тя не беше изгубила симпатиите на мъже и жени от селото, които я изпращаха с плач. Ето къде се породи първата мисъл за «Албена».

Разказът обаче не трябва да се отъждествява с пиесата. В него, макар да са дадени някои елементи из драмата, липсват много епизоди, много лица и случки. Вън от това — което е и най-важното — самият образ вече на Албена в пиесата е друг, сложен е на друга етическа основа: тук Албена не само че не е замесена в убийството, не е съучастница в

него, но нито го е искала, нито го е очаквала. Нейната виновност е само в отношенията ѝ с Нягула, които докарват катастрофата. Тя се разкайва, страда, не издава Нягула и примирена и успокоена, готова е сама да поеме наказанието като изкупление на вината си.

Колкото за името на Албена, аз го чух случайно: миналата година прочетох в един вестник, че при с. Надежда, Софийско, влакът блъснал една каруца, в която имало един поп и една жена на име Абленка. Името ми хареса. Отпосле научих, че има име Аблена. Но в тая си форма името не ми харесваше вече, не само че по-мъчно се изговаряше, но и поради друго: когато се създава един художествен образ, трябва да се намери име, което най-добре да изразява същността на лицето, да внушава най-пълно неговите духовни и физически черти. Албена не би била Албена, ако се наричаше Аблена. Такава, каквато е в пиесата, тя трябваше да си остане с името, с което е създадена и което ѝ прилича — Албена.

[За „Боряна"]

В «Литературен глас» г. Елин Пелин най-после е изказал мъката си. Той изрежда някои прилики между «Герацитe» и «Боряна» — прилики толкоз общи, че лесно може да се намерят не само и в други литературни произведения, но и в безброй случки от живота, които стават всеки ден и всеки ден ги четем из вестникарските хроники. От подобни прилики и «факти» обаче драма още не става, нито пък моята драма се състои само от тях.

Истината е съвсем друга. Заявявам, че когато пишех драмата си «Боряна», нито за миг мисълта ми не се е спирала върху повестта на г. Елин Пелин. Нито ми е минавала през ум дори. Изходната точка, първоначалната идея за драмата си аз взех от собствения си разказ «Имане» (във «Вечери в Антимовския хан»). Отначало сюжетът беше по-друг и претърпя ред изменения, които са известни и на г. Д. Шишманов, комуто по него време бях разказал плана си. Тоя сюжет доби окончателния си вид по-късно, когато един мой приятел, г. Петко Колев Тишелов, учител в гимназията в гр. Харманли, ми разказа една действителна случка, която е и ядката на драмата ми.

Именно: един стар селянин, голям скъперник, имал пари и ги криел. Един от синовете му го проследил, открил где са парите и ги взел. Старецът от мъка умрял. Отпосле синът, който ограбил баща си, остарява, става също такъв скъперник, крие парите си, а неговите синове на свой ред искат да го ограбят. Тая истинска случка още в суровия си вид съдържа,

както се вижда, всички данни, които намериха място и в пиесата ми.

Когато Тишелов ми разказа всичко това, аз го помолих да иде в селото, дето живее старецът (той му е роднина), и да ми съобщи повече подробности. Той направи това и резултата ми съобщи с няколко писма, които притежавам. Съобщи ми напр., че един от синовете на стария, добър по душа, често е намирал парите на баща си и си е вземал по малко; че жена му (сестра на Тишелов) по религиозни съображения не му е позволявала да вземе всичките; че старият от ден на ден ставал по̀ скъперник, че постоянно викал: «нямам, нямам», и пр.

Освен тия подробности, които Тишелов ми съобщи, понеже е учител по български език, по мое предложение той зададе на учениците си от VI клас домашно упражнение на тема: караници между баща и синове. Тия упражнения, в които са разказани най-различни семейни свади, отчасти използувани от мене, също ги имам у себе си. Учениците, които са ги подписали, са живи, жив е и учителят им Тишелов. Нещо повече: старият скъперник, който е прототип на Златила в «Боряна» и за когото се отнася цялата история за парите, както е в пиесата, е също жив и си живее и сега в едно тракийско село. Ако стане нужда, аз ще кажа и името му, и селото, гдето живее. Г-н Елин Пелин и приятелите му (пък и ония, които поискат) ще могат да отидат там и да го видят с очите си.

Ето накратно историята на «Боряна». Никога не съм изпитвал липса от сюжети. Колкото ги имам, би трябвало да живея още един живот, за да ги обработя. От тях аз бих отстъпил на драго сърце и на ония, които от двайсет години напразно ги търсят. Срещу г. Елин Пелин не стои «някой си». В дългогодишната си литературна дейност аз съм дал доста нещо, та няма нужда да посягам на чуждо достояние. В моите произведения живеят цяла галерия от най-разнообразни типове, от които за една моя пиеса мога да си взема колкото и които ща. Не искам да се

хваля е голямо изобилие, но нямам причина да се оплаквам и от немотия.

Впрочем, постъпката на г. Елин Пелин има друго обяснение. «Боряна» имà успех. Това е, което не може да ми се прости. Преди време същият г. Елин Пелин беше казал, че ако някога в България се роди гений, той ще бъде геният на завистта. Изглежда, че преди да бъдат казани тия думи, тоя «гений» не само че е бил роден, но е бил вече и доста остарял.

По тоя въпрос няма да прибавя вече ни дума. Ако стане нужда, ще кажа много повече, но то ще бъде вече на друго място.

[Българската литература трябва да бъде пропита с национален дух]

Онова, което трябва да се пожелае на българската художествена литература, е да следва традициите, завещани от великаните на българското слово — Ботев, Каравелов, Славейков, Вазов. Българската литература трябва да бъде пропита с национален дух. Не от враждебен към другите народи патриотизъм, не и от чувство на расово превъзходство, каквото ние впрочем нямаме, трябва да желаем това, а защото то е условие за всяка култура, за всяко морално и духовно съвършенство. Изкуството е и трябва да бъде преди всичко национално.

На българския народ да пожелаем да намери сили да изживее тежката икономическа криза. Да пожелаем будно българско съзнание на всички българи, гдето и да живеят те. Нашият народ е земеделски и подобно на земеделските народи от всички времена и от всички страни има едно съкровено желание: да има мир на земята, мир между народите. С това пожелание и с тая надежда нека посрещнем новата година.

[За Максим Горки]

Обстоятелството, че Максим Горки произхождаше от низините на народа, е само биографична подробност. Неговото голямо значение е в туй, че той, като Пушкин, е най-верният и най-искрен изразител на руския народен дух. Идеите за правда и социална справедливост, за човещина и човешко достойнство, за добро, за красота, сила и волност на човешкия дух не са отвлечени книжни догми, а живи истини, тъй както ги разбира и както ги носи в душата си сам народът. Ето защо неговото пламенно слово за свобода и щастие на човека има широката епична сила и бодро вдъхновение, както е в песента на Стенка Разин. Винаги близък на своя народ, Горки му остана верен и до последния ден на живота си. Той бе и велик художник: чудните, незабравимите образи на Макар Чудра, Челкаш, Малва, Старуха Изергил живеят у нас със същото очарование, както преди трийсет години, когато за първи път четяхме за тях. И те ще живеят, както делото на писателя, навеки.

Ив. Радославов. Българска литература (1880—1930)

Както сам авторът казва в предговора си, изследването на българската литература в тоя труд е сложено на по-широка основа, като е обърнато по-голямо внимание на проблематиката, т. е. авторът се е старал да представи историята на литературата като развитие на идеи. В това отношение е направено доста много: очертани са идейните, обществените и политическите условия на всяка епоха. Наред с художествените литературни родове (епос, лирика, роман, драма) разгледани са също и критиката, мемоарната литература и литературната история. Изтъкнато е също тъй и последователното развитие на езика.

Авторът прави опит за литературна систематика, като дели литературата ни на следните периоди: романтизъм (Вазов, Величков, Михайловски и др.), реализъм (Влайков, Церковски, Антон Страшимиров, Елин Пелин), новоромантизъм (П. П. Славейков, Кирил Христов, П. Яворов, П. Тодоров), символизъм (Т. Траянов, Лилиев и др.).

Тая систематизация не винаги и не напълно отговаря на действителното положение в литературата ни, гдето тия течения и школи не са се проявили тъй, както авторът посочва. Особено пресилени са преценките на автора за символизма. Това литературно течение се появи във Франция като реакция на натурализма в литературата и на позитивизма във философията. В нашия живот от това време съвършено липсват аналогични културни и социални условия, които биха оправдали подобно литературно направ-

ление. У нас символизмът доде като подражание отвън. Неговото значение за нашата литература не е тъй голямо, както авторът мисли. То не е голямо и в чуждите литератури, гдето трайни и плодотворни си остават другите литературни течения — класицизмът, романтизмът, реализмът.

Все пак по-старите ни писатели — Вазов, Величков, Влайков и др., — чието дело достатъчно е проучено и изяснено чрез отделни монографии, са разгледани и от г. Радославов доста добре, с вярно отношение и преценка, с любов към тяхното дело. Тия глави съставляват здравата и ценна сърцевина на книгата. Увлечения и невярности, както казахме, са допуснати при разглеждането на писателите-символисти.

Слабо е застъпена съвременната литература. Авторът мисли, че това са не особено значителни произведения, израствали «под сянката на символизма». Напротив, в по-новата ни литература ние виждаме продължение на здравата ни литературна традиция. Нещо повече: художественият реализъм, който сега се изтъква на преден план не само в Русия, но и другаде, у нас намери своите представители дори по-рано от времето, когато се заговори за него. Изобщо, отделът за съвременната ни литература нито е пълен, нито е вярно представен. Авторът, изглежда, не е добре запознат с фактичния материал, не е правилно ориентиран, преценките му са погрешни. Добре би било той да свършеше изследването си само до войните например.

Въпреки изтъкнатите недостатъци обаче, книгата може да се препоръча. Тя е почти първа от тоя род и в по-голямата си част дава достатъчно пълни и верни познания за българската литература.

[Бележки]

По време действието на пиесата[1] става в края на август или началото на септември. Още е работно време, мъже и жени са изгорели от слънцето и почернели. Дрехите им — по-износени, по-вехти. Но тъкмо тия дрехи им стоят най-добре — не са облечени като на кукла, а личи, че стоят върху здрави и силни тела.

— — —

Най-типичният вид на селянина през това време е видът на човек, който отива на работа или се връща от работа. Това вече обуславя и начина на вървежа му, и позите, и жестовете му. Селянинът по това време не туря ръцете си в джобовете (това е срамота и грехота), той по-скоро ги оставя да висят надолу и това не го стеснява.

— — —

Когато стои прав, стои здраво на двата си крака, малко разкрачен. Поза, при която единият крак се изнася малко напред и се отпуща, е непозната.

— — —

Общоприет обичай е ръкуването (здрависването) при посрещането на гости. При тоя случай мъжът или жената още отдалеч приготвят и насочват ръката си с изопната длан. Поздрава «добре дошел!» те го произнасят слято и се чува «'бря'шел».

— — —

Много често някои селяни, като позамълчат, снемат, без да има нужда, калпака си и или поглеж-

---

[1] Става дума за «Боряна» (б. р.).

дат в него, или го поизтърсват, като го удрят по едната си ръка, и след туй пак го турят на главата си.

— — —

По-простичките селяни, когато се канят да кажат нещо или да се здрависат с някого, най-напред поглаждат мустаците си с ръка — веднъж наляво и веднъж надясно.

— — —

Когато набързо станат да идат някъде, инстинктивно (защото същото правят и при работа) подстягат пояса си. Това те правят тъй: както приказват, както вече тръгват, поразпасват края на пояса си, запасват го пак и го затягат.

— — —

Пийналите селяни, когато езикът им започне да се преплита, избягват да говорят, но вместо туй с поклащане на глава, със знакове с ръце, с мимика като че водят разговор със себе си.

— — —

Кърпа, кесия за пари, тютюн, огниво и пр. — всичко туй се носи в пояса, а не в джебовете. (Отнася се за ония, които носят потури.)

— — —

Най-удобно сяда селянинът, когато седне на земята. На стол той седи изправен, като подсъдим или като че ще го бръснат (Рали в I действие, преди да влязат при него Едрю, Ваклин и Андрея). Ако му се случи да седне на пейка, ще качи на пейката и единия си крак и ще седи тъй с щръкнало коляно (Едрю във II действие).

— — —

Селянинът мисли тежко. Затуй и ядосването му се засиля по-късно (отпосле го хваща яд). Когато му говорят, мисли и затуй гледа настрана и когато вече ще отговори, поглежда събеседника си в очи.

— — —

Селянинът е много наблюдателен; когато става нещо около него, внимава и е, тъй да се рече, нащрек. В театрално отношение това може да има туй значе-

ние, че напр. в масовите сцени трябва да живеят в себе си (в ролята си) не само лицата, които говорят, а със същото вътрешно напрежение и всички ония, които са на сцената.

— — —

С когото и да говори, селянинът не употребява множествено число. Напротив, често пъти, когато говори за себе си, тогава си служи с множествено число.

— — —

Докато мъжете ходят с широки и твърди крачки, жените вървят с по-малки и по-бързи крачки. В народните песни това се възпява като «ситно ходене», а жената често пъти се хвали като «чевръста», т. е. бърза.

— — —

Смята се за прилично пред чужди хора (в къщи), когато стои права, жената да държи ръцете си отпред, сложени една върху друга.

— — —

Езикът на пиесата е същият език, който говорят селяните в Силистренско — мястото, дето става действието. Това е чисто източнобългарско наречие, което е и в основата на литературния ни език. Прочее, всяко умишлено огрубяване, преиначаване и заваляне на говора, за да изглеждал уж по-селски, е недопустимо и неуместно.

Говорът вече характеризира човека. Ето защо не повърхностното запознаване с текста, а основното му и разностранно проучване, а също изучаването му дума по дума наизуст ще въведе актьора в ролята му и ще направи възможно превъплътяването му в действуващото лице. Трябва следов.[ателно] най-строго спазване на текста на пиесата, да се изучи тъй, както си е, нито да се прибавя, нито да се отнема нещо, нито да се нарушава редът на думите и ритъмът им. На сцената трябва да се чуе хубав български език, езикът на литературното произведение, а не всеки актьор да говори своя език.

— — —

Характерно нещо за селянина — за мъжете найвече — е, че той приказва туй, което му подсказва собственият ум. С езика той не кокетира, а направо изразява онова, което иска. Логическото ударение във фразата е винаги ясно подчертано

— — —

Говорът у мъжете е изобщо твърд, равен. Известна напевност и по-разнообразни модулации на гласа при изказване на радост, скръб, учудване и пр. се среща по-често у жените, особено у по-възрастните. Покрай чисто индивидуалните си особености тия форми имат нещо стереотипно, което се предава и учи като обичай.

— — —

Мястото, дето става действието, е Силистренско, селата Алфатар, Бабук, Малка и Голяма Кайнарджа и др. През време на сборовете в тия села, както и навсякъде в Добруджа, се събират хора от най-далечни села. Сборовете са място, дето моми и момци завързват любовни връзки. Родителският контрол липсва тук и. . .

Писма

До Григор Василев

I

Без дата

Драги Григоре,

Днес случайно прочетох във «Военни известия» (бр. 154 от 26. XI) една много хубава и уместна статия: «Печатът и войната». Аз сам съм мислил същото, когато четях всички ония безцветни, некадърни кореспонденции. А колко много, колко хубаво и ценно можеше да се създаде! И струва ми се, че още не е късно: една обиколка по бойните полета, по следите на нашите армии — може всичко да реставрира. Фактите са налице, има всички средства да се нарисуват великолепни и грандиозни картини. Бих желал да зная как мислиш по това.

Много поздрави, твой Йордан Йовков.

II

Добрич, 22. Х. 1918

Драги Григоре,

За една много важна работа се обръщам, както винаги, към тебе. В София не успях да те намеря, пък оттам аз просто избягах и додох тука. Без да те отегчавам много, ето накратко в що се състои работата: Щом се свърши войната и аз се демобилизирах, и веднага сиромашията и неволята, стари и неразлъчни мои спътници, похлопаха на вратата ми. В София не можеше да се живее. Вън от това исках да си почина, да отдъхна при други хора и на други места. Аз се сгодих, както може би си се научил, и нямаше къде да отида освен тука, при годеницата. Тя е от Добрич и сега е учителка в тукашната непълна гимназия.

Разбира се, всичко това е хубаво, но се придружава с твърде големи неудобства. Нашето село (Чифуткьой) пострада твърде много от войната — голяма част от селото изгоря, хората бяха отвлечени. Братята ми, които се завърнаха, напуснаха земеделието и сега се разпръснаха по разни места. Така че аз нямаше къде другаде да се приютя освен в дома на годеницата си. Родителите ѝ не са богати, хора от средня ръка, с всички стари добродетели, които сега са тъй редки. Но затова пък те имат свои възгледи за живота и за хората, които не може да се пренебрегват. . .

Ето защо една работа трябва да се намери тук, и то в най-непродължително време. Инак всичко пропада и аз съм изгубен.

Дохожда ми на ум един стар проект още от 1914 г.

и сега се залавям за него като за спасителен якор. Нали знаеш, че пак с твое посредничество г. Чакалов ми беше дал работа в банката, която аз на втория ден още напуснах. Но тогава стана грешка. Отпосле се разбра, че други длъжности е имало, по-добри и по-подходящи за мене, така напр., ако се не лъжа, кореспондентски длъжности. Работата е била да се проучват известни въпроси и докладват. Ето спасението! Ето най-хубавото разрешение на въпроса какво да правя, каква работа да заловя! Г. Чакалов ще направи хиляди повече добро на мене сега, отколкото в 914 год. Нека ми се даде една такава «кореспондентска» длъжност с 250—300 лв., като се командировам към тукашния клон. С най-голяма добросъвестност и умение аз бих се заловил да приготвя доклади било върху земеделието, търговия или индустрия в Добруджа. Тоя край аз го познавам най-добре и макар да не съм икономист по специалност, разбирам какво притежава и какво му трябва занапред.

Ето, Григоре, в що се състои просбата ми. Трябва да се вземе тази работа. Надявам се, че г. Чакалов няма да откаже на мене, а още повече на тебе. Освен това да не се забравя, че аз съм член на «Дружеството (Съюза) на българските учени, писатели и художници», на който член е и г. Чакалов, така че и по дружествена солидарност аз очаквам внимание и подкрепа.

Не зная, чувствувам, че не твърде съм убедителен, но въпросът е съдбоносен за мене. Ако това стане, аз ще мога да почина, да поработя, да си отдъхна по-свободно и по-леко. Инак — не зная. . .

Моля ти се, срещни се с г. Чакалов и нека тази работа се реши без протакане, без обикновените отлагания, от които тъй съм си теглил. Па бъди тъй добър с телеграма или с писмо от 2—3 думи да ми съобщиш резултата. Много си се грижил за мене и много си направил, нека това бъде първата ти грижа като кръстник, защото други нямам и не искам да търся. И тъй — чакам с нетърпение.

Твой Йордан Йовков

III

Добрич, 3. XI. 1918

Драги Григоре,

Днес получих телеграмата ти. Благодаря ти много, че както всякога, си тъй добър и внимателен към мене. Аз вярвам, че работата ще успее. Рядко, както знаеш, съм имал едно уредено и задоволително положение, не бих се толкоз безпокоил, че и сега изпадам в същото, ако не ми тежеха нови и много сериозни грижи, семейни вече. Това ме кара да изпитвам всевъзможни пътища и ето, преди да съм дочакал резултата от един проект, залавям се за други. Извини ме, моля ти се, че наново ще те безпокоя.

Ето в що се състои работата. Окончателно съм решил в себе си, че било е голям или малък успех, призванието, от което не мисля да се отказвам, ще е литературата. Но за човек като мене без достатъчен образователен ценз всякога е трудно да ми се намери някоя служба с една по-добра заплата.

Ето защо идело ми е на ум да остана на действителна служба като офицер и настанен на някое по-спокойно място (на границата напр.), да мога и да работя като писател. Това щях да направя, ако демобилизацията беше станала при по-щастливи обстоятелства. Това не стана. Но идва ми на ум един проект, който, мисля, е осъществим.

Докато бях в София, срещнах веднаж генерал Бурмов. Между другото той ме запита не искам ли

да остана на действителна служба. Твърде беше ми дотегнало тогава и аз му казах, че не искам. «Все пак помислете си — ми каза той — и ми обадете.» Втори път аз не го видях и сега разбирам, че съм направил грешка. Защото по-добра и по-подходяща работа, отколкото тая в банката, има за мене като военен, и за нея сега са всичките ми надежди и очаквания.

Тая работа е следнята: Във Военното министерство в щаба на А[рмията] (по-рано това беше при Щ. Д. А.) има едно така наречено Историческо отделение — музей и събиране на документи за историята на войната. В това отделение останаха като действующи някои запасни офицери, напр. художникът Морозов и някой си учител Гълъбов. Ето едно учреждение, където и аз бих могъл да получа подходящо и прилично място.

В София това не ми доде на ум и сега аз се разкайвам твърде много. Бурмов имаше всичкото разположение и готовност да ми услужи. В положението, което се намирам, да получа тая работа за мене ще бъде истинско спасение. . .

След месец, месец и половина, ако е живот и здраве, аз ще трябва да се оженя. В София не мога и не ми се идва. Затова най-хубаво разрешение на въпроса (и за това няма никакви пречки) е да бъда назначен офицер в Историческото отделение и командирован на работа (събиране материали) в Добруджа. Мисля, че ти говорих вече за една моя книга, която тъкмя да пиша, със сюжет из похода в Добруджа. За това аз вече обиколих някои места и събрах материали. При новата си работа аз ще продължа, пък ще изпълня и всяка поръчка на началството.

Колкото до формалните условия по назначаването и приемането ми на действ.[ителна] служба, добре е да се знае следното, което, мисля, ще бъде едно улеснение: аз съм демобилизиран (от 9 м. м.) с писмо от Редакцията, но всъщност числя се по списъците в Щ. Д. А., така че окончателното ми демобилизиране може да се смята за нестанало още.

Значи, ще стане едно просто преназначаване и приемане на действ.[ителна] служба. Мисля, че това е достатъчно, но ако има някои формалности още, готов съм, разбира се, веднага да ги изпълня.

Струва ми се, можах ясно и подробно да ти изложа какво искам. В краен случай аз бих приел да бъда приет на действ.[ителна] служба, като ми се даде някое място в тила в Добрич. Но най-хубаво е службата в Истор.[ическото] отделение, защото там бих могъл да остана и в мирно време, пък и естеството на работата е по-близко до собствените ми занятия и наклонности.

Имам големи надежди, че всичко това може да стане. Срещни се с Луков. Той. . . ще схване, че това, което ще направи за мене, не е фаворизация и не е нещо безполезно и осъдително. Но за това нито нему, нито на тебе е потребно да се обяснява.

Колкото до първия проект (в банката), той, без да се напуща окончателно, остава в пълна зависимост от новия. Последният трябваше да ми доде първо на ум!! Но аз бях тъй залисан в София, тъй се увлякох в мисълта си по първия проект, че едвам сега можах да се досетя, че имало нещо по-добро и по-разумно, а може би и по-изпълнимо.

Знам колко много си занят и съвестно ми е да те безпокоя често за себе си. Но ти чувствуваш решителната промяна, която се извършва в живота ми, и ще бъдеш по-снизходителен. Вън от това тягостни провинциални нрави (за това аз някога подробно ще ти разкажа) ме душат и ме правят много нетърпелив. Затова побързай, моля ти се, и за да не става нужда да те запитвам с телеграми, обади ми стореното. Аз свършвам и пращам писмото си, изпълнено с най-големи очаквания и надежди!

С поздрав, твой Йордан Йовков

IV

Добрич, 5. XII. 1918

Драги Григоре,

Разбра се, че когато трябва и искам да бъда назначен на някоя работа, аз изобщо имам твърде малко късмет. Не зная дали нещо е наредено, но колкото се отнася до втория проект — военно-истор.[ическото] отделение, — струва ми се, късно е вече. Против това са и самите събития. В тая минута аз виждам през прозореца си да се точат по шосето към Варна колони от обози, пехотни части, батареи и ескадрони. Те си отиват не тъй, както бяха дошли! Мълчаливи, без ура, без музика, сломени и убити, някакви печални призраци под непрестанния дъжд и мъгливото небе. Има нещо много тъжно и много болно в тия зрелища, с които се завършват епическите походи в Добруджа. Какво ще стане утре — никой не знае.

Не мисля и нямам възможност да се местя оттука. Но заедно с това положението ми се влошава, а мизерията вече почука на вратата ми. Като най-възможно аз смятам осъществяването на първия проект — в банката. Вчера беше дошло разпореждане клонът да се пренесе във Варна, а днес — да остане тук. Както и да е, говори на Чакалов и нека тая работа стане без отлагане вече. Но да не би да стане някое недоразумение, както по-рано. Моето назначение да се смята командировка с повече свобода в работата, с една специална поръчка, която може да се изпълнява, без да се стои в канцеларията и без йерархическо причисляване към тукашния клон.

Това е лесно да се схване, а практическото му уреждане най-добре ще знае сам г. Чакалов.

Сватбата не може да се отлага и тия дни навярно ще я правим. Бях те определил за кръстник, но как да те каня и как да додеш! Само като даде човек малко ухо на всичко, което се говори в града, ще му се да полудее! Каквото и да стане, аз оставам тук. Но ако не от друго, да се спася поне от тая вечна и неразделна спътница — сиромашията и безпаричието. Затуй — побързай и направи последни и героични усилия. Па обади ми се и пиши!

Имам и трети проект, който няма защо да не ти го кажа: тая зима мисля да поработя повече. Писах на г. Бакалов, че мога да им дам един сборник невоенни разкази, които да издаде «Хемус». Работата е да мога да взема 2—3000 лева, колкото да изкарам зимата. Но и тоя въпрос, както и другият за назначаването ми, е още неразрешен и неопределен. Затова, моля ти се, употреби усилията си и виж да се уреди назначението ми. Тогава аз бих се заловил и за другата работа, щом Бакалов се съгласи.

Чакам с нетърпение отговора ти.

Твой Йовков

V

Варна, 3. V. 1919

Драги Григоре,

«Къса се», както казват мъдрите хора, «там, дето е тънко». Не ми върви, не ми върви отдавна и открай време. След като аз избягах и намерих убежище тук, дойде и жена ми. Румъните имат обичай да безпокоят с обиски и с всевъзможни неприятности семействата на избягалите. За да не ѝ се случи това, тя, макар че е учителка в неп.[ълна] гимназия в Добрич, трябваше да напусне и да остане тука. Подадохме заявление да бъде поне командирована или преместена тука до края на учебната година. Но за това аз писах на някои познати, които биха могли да помогнат.

И тъй пред мене по-тежко се изправя въпросът за преживяването, тъй трудно, докато стане възможно да се приберем отново в Добрич. Телеграмата ти получих. Чакам и, разбира се, мога да си представя трудностите и пречките. Но моля ти се, покрай хилядите ти грижи, не забравяй и мене, особено сега, когато не може да се чака тъй дълго и търпеливо, както някога.

Дойде ми на ум и друг проект: г. Милев, много добър човек и много добър приятел, е директор на пресата. Там има служби не по щата, а по кредит, които се определят и зависят направо от него. Мисля, че е възможно да ми се даде една такава. Пак с местонахождение във Варна — кореспондент било за добруджанските работи, било за нещо подобно.

Помисли върху това и ако е по-лесно и по-достижимо, действувай веднага.

Аз мечтая за тия дни (а те трябва да дойдат тази седмица или най-късно през идещата, не повече!!), когато жена ми ще бъде учителка тук и аз също с някаква работа. Тъй — ние бихме могли да преживеем и да дочакаме тия нетърпимо мудни решения на конференцията относително добруджанския въпрос. Седим тук и както нашите очи, така и очите на хиляди други бежанци са обърнати все на север.

Драги Григоре, излишно е да ти изтъквам тежестта и острата криза на положението. Това ти знаеш и по отколешни рецепти. Аз искам само да ти наумя, да те помоля да побързаш, да побързаш колкото е възможно повече.

С най-сърдечен поздрав, твой Йордан Й.

VI

Варна, 29. IX. 1919

Драги Григоре,

Искам да бъда кратък и да не ти отнемам много време през тия тъй неспокойни дни. Работата, за която бях те молил в началото на тая пролет, не успя и аз не зная защо. Но нищо от това, защото оттогаз много време се измина и аз днес съм изправен пред други грижи и други нужди. Не ти писах повече по повод на исканата от мене служба, защото знаях, че си много заеt около изборите. През това време аз кое-как прекарах.

Напоследък (в края на август) ми дадоха една служба от Министерството на вътрешните работи: делегат във Варна на комисията за бежанците, с 25 лв. дневно. Благодарим и на това.

Всичко щеше да се поправи, ако въпросът за Добруджа беше се решил благоприятно, както и аз, и цялата многобройна добруджанска емиграция очаквахме. Но това не бъди.

Аз не мога да се върна и положението ми отново се влошава извънредно много. Досега, както казах, кое-как прекарах. Тук му е мястото да ти обясня, че аз си послужих преди всичко с ония пари, които Паскалев беше ми изпратил. Исках да устоя на задължението си и срещу това да му дам за издаване новата си книга, която бях привършил. Но какво да правя, когато вече бях без стотинка и нямаше отгде да взема. Принудих се да искам един аванс от стария си издател, той ми прати и аз не можах да не

дам нему книгата. Той я печата вече и скоро ще излезе.

С тоя аванс и премията, която получих от Академията, и със заплатата на жена си прекарах лятото. Вярвах, че краят е близко и ще се върна. Това, за нещастие, не стана. Аз имам една малка заплата и от това съм доволен. Но дългата безработица досега съвсем ме разори и съсипа. Изпаднах много. Не мисля толкоз за облекло, което е съвсем опърпано, но ще се търпи. Лошото и най-тежкото е, че зимата иде, а на това отгоре, като всички бедни хора, ние в къщи след 15—20 дни от двама ще станем трима. Какво не трябва, за какво не се харчи при такъв случай. Заплатата си е заплата, но за тия извънредни разходи и за зимовище заплатата нищо не може да помогне. . .

С поздрав, твой Йордан

VII

Варна, 11. XI. 1919

Драги Григоре,

Макар опитът и миналото да ми вдъхва малко надежда, все пак принуден съм отново да се обърна към тебе, защото онзи, който се дави, и за сламка се лови. Аз бях досега чиновник — делегат във Варна на Комисията за бежанците (тая комисия е при Министерството на вътрешните работи, председател Г. Палашев). Добри приятели бяха се погрижили и застъпили да ми се даде. Имах я от края на август. Заплатата не беше кой знай каква, не стигаше, но доволен бях, че имам и нея. Но ето днес получих телеграма, че ме уволняват от 10. Нали съкращават службите? — Съкратили и моята. Не бива бедата да замине и мене.

Можеш да съдиш сам за положението ми. Не искам застъпничеството ти, защото вашите отношения със земеделците са такива, че твоето ходатайство повече ще повреди, отколкото да помогне. Никога чиято и да било помощ не ми е била тъй необходима, както сега. Иде ми на ум пак за едновремешния проект за чиновник в банката, и то тук, защото сред зима и не самичък вече — аз не мога да ида никъде другаде. Опитай с тоя проект, направи каквото можеш и каквото знаеш. Повече няма да ти пиша. Положението ми — знаеш го. Поне сега бих желал да бъда освободен от нуждата да го описвам — тъй болно и тежко ми е.

Твой Йордан Йовков

Адрес: XX линия, № 11
P. S. Без скорошен отговор не ме оставяй.

До Дора Габе

Букурещ, 24. IX. 1923

Драга госпожо,

Моля ви преди всичко да имате търпението да прочетете това ми писмо докрай, да му обърнете всичкото внимание, на което аз бих се надявал, като знаете, че е писмо, писано в истинско отчаяние и при едно положение, по-тежко от което рядко съм преживявал.

Аз ще се помъча да бъда кратък и да не ви дотегна. Помните, че когато минахте оттук, наскоро след преврата, аз и жена ми ви разказахме за неприятностите и мъките, които бяхме преживели и които за нещастие започнаха още с дохождането ми тука. Тогава вие бяхте казали, че сега[. . .] ние ще бъдем по-добре. Ето че вашите думи, които бяха твърде правдоподобни и за мене, като че не се сбъдват. В началото на таз уч. година уволниха жена ми. Това е още нищо и аз с него лесно се примирих. Защото най-после, справедливо е, когато аз съм на работа и имам достатъчно заплата, тя да не бъде на служба — нека не се каже, че гледаме да се настаним така, че да получаваме много пари. От друга страна, Дечка беше много изморена и с учителството, и с детето, така че трябваше и хубаво е да не учителствува повече и да си почине. Та, казвам, нейното уволнение не беше голямо нещастие и с него ние лесно се помирихме.

Но ето че сега друга и по-голяма опасност иде за самия мене. Предисторията на това е дълга и аз

надали ще мога някъсо да я обясня и разкажа. Но за да ви бъде работата по-ясна, ще разправя това накъсо.

Министърът г. генерал Фичев имаше един племенник, братов син, секретар тука. Ние с него не бяхме добре, защото беше един разглезен и амбициозен момък, който, без да има някои особени положителни качества, имаше лошия порок да доносничи на чича си. И доносничеше, като извърташе и преиначаваше работите само за да създава у министъра настроение против тоя или оня от чиновниците, често и против мене. Тоя господин го уволниха веднага след преврата, види се, защото и в министерството добре го познават и защото имат всички основания за това. Министърът държеше за него като роднина и доверен човек и направи всичко още от първия ден след уволнението му, за да го повърне на мястото му. Досега това не е станало, но тъкмо тук е главната опасност за мене. Защото виждам, че в краен случай трябва да се жертвува някой от нас, от чиновниците (а понеже сме малко, друг освен мене няма), за да се стори място за него. Това аз разбрах още в първия ден, когато министърът си дойде от отпуск и когато ми загатна, че мене са искали да ме уволнят, но че някои мои приятели «вестникари» (той и мен винаги ме смята и ме нарича «вестникар») се застъпили и ме оставили. Но въпреки туй било възможно да ме преместят другаде, напр. в «Централното управление на печата» и пр. Аз нищо не му казах тогава, но разбрах, че тука се крият старите му интимни намерения да бъда премахнат, за да дойде племенникът му. Това много ме смути и огорчи. Тъй бях измъчен, защото и без туй неприятностите идат всеки ден и освен дето писах на Вл. Василев и на проф. Милев, бях принуден дори и да си послужа с телеграми до двамата. Предполагах, че се правят или ще се направят интриги против мене, и поисках да се застъпят. От Владо получих телеграма, която ме поуспокои. И мислех вече, че въпросът влиза в една по-благоприятна за мене фаза.

че може да си отдъхна. Но нали ви казах — писано ми е да не видя спокоен час и спокоен ден тука. Случиха [се] други работи, които отново и изведнъж влошиха положението ми. Забележете само, че от себе си нищо не правя, не предизвиквам никого, не правя нито престъпления, нито грешки. Идват само неща, които зле се схващат, погрешно се коментират и недобросъвестно се използуват срещу ми.

Знаете, че ние имахме една мизерна стая в училището. Лоша, добра — това беше едно убежище, дето аз намирах спасение в дни на немотия и нужда. Уволниха жена ми и трябваше, разбира се, да напусна тая квартира, толкоз повече, че по едно разпореждане, както казват, на министерството тази година дори и самите учители нямало да живеят в училището, а в града. Казах, виждах, че трябва да изляза, и реших да направя това. В същото това време започват ремонта на уч. здание, в същия ден ми и казват да напусна стаята. Къде да отида? Няма де да си оставя багажа, към хотелите имам непобедимо отвращение. Позабавих се само два-три дни, през което време тичах като луд из Букурещ да търся къща. А знаете ли каква жилищна криза има тук. Няма къщи. Ако се намерят някои мизерни 1—2 стаи, искат по 50, 60 000 леи годишно, и то в предплата. Или пък са далеч, или са крайно неудобни. И докато се чудя какво да правя, един ден, една сутрин т. е., работниците заудряха в стената отвън на стаята, за да я съборят, защото според плана на ремонта трябвало да се открие един коридор, който да минава през нашата стая. Казах да спрат, докато се изнеса. Отидох на работа и казах на министъра мъчнотиите за квартира, казах му, че ще се изнеса. Не може. Едва се съгласи да се изнеса на другия ден. Въпреки това, когато се върнах, намерих стената пробита.

Смешни и унизителни са тия работи, но аз ви ги разказвам само за да може да разберете онова, което последва. — Аз се изнесох, като нахвърлях багажа си в един от салоните на училището. [Оттогава]

насам аз търся къща, и то със същия неуспех. Няма. Или ако се намерят, невъобразимо скъпи. Не крия, че начинът, по който бях заставен да напусна стаята, ме обиди много. Можеше да ми се даде повечко време, можеше най-после и да не ми се дадеше повече време, но да не се постъпва тъй брутално и с такова незачитание.

Аз се пооплаках, попротестирах тук-таме и, види се, това се е донесло на министъра. За друг — той можеше да не обърне внимание, толкоз повече, че аз за него нищо не съм казал, и ако казах нещо, то е, че в такива случаи, при принудително евакуиране, и законът, и човещината дават покровителството си. Но министърът поглежда зле само за туй, защото свързва това със стария си проект за настаняването на племенника си. Днес той (министърът) казал на първи[я] ни секретар, че аз не съм си гледал работата, че съм протестирал за стаята, че съм идвал късно, че някои от посетителите били недоволни и щели да се оплакват, че, с една дума, съм станал невъзможен и затова щял да пише, да телеграфира, като щял да пише и «частно писмо», за да ме уволнят. «Или аз, или той» — завършил той по обичая си.

Ето външната, фактическата страна на работата. Казах, в това има нещо дребнаво, несериозно, смешно дори. Така е. Но като помисли човек как от тия дребни случки се стига до подобни заключения и заканвания — тогава ще се разбере оная страшна обида, безпомощното и тежко положение, в което съм поставен. Важното е, че лично на мене министърът нищо не казва. Незадоволството си той изказва на първия секретар, а тъй като нему никой не възразява, защото той не позволява това, значи, като го изслуша друг мълчаливо, ще остане впечатлението, че туй, което се говори, е истина. А нищо подобно. Не си гледам работата? Не идвам навреме? Не работя? Знаете ли вий, че от работа просто не мога очите си да отворя, че съм тъй изморен, тъй слаб, че всеки, който ме види, ме пита дали съм бо-

лен, или съм боледувал. Всички ходиха в отпуск, починаха си, отдъхнаха си. Аз, макар болен и изнурен, останах цяло лято, както миналата година, както по-рано, и всеки ден от сутрин до вечер съм работил. Заболяха ме очите, останах съвсем без сили, нямам минута почивка — и да се каже, че не съм си гледал работата — по-голяма несправедливост не зная! Онзи, който го е казал, сам знае, че не е тъй, но нали ви обясних по-рано — разбирате защо. Егоизмът на хората е толкоз голям, че не се спират пред никакви средства. Вън от това моята неактивност, това, че аз не винаги търся защита, оставя впечатление за пълната ми безпомощност — значи, може да се постъп[и] с мене с всичката жестокост и несправедливост.

Ще кажа още веднаж: нямам никаква грешка в работата си, никакъв укор не може да ми се направи, напротив, работил съм повече, отколкото мога, работил съм прекомерно. Това може да се потвърди от всеки чиновник, най-вече от г. Недев, първия секретар, който е близо до работата и знае кой какво работи. Грехът ми е другаде. То не е грях — греха на агнето, което мътело водата на вълка.

Стоя сега пред една страшна неизвестност. Нима не ми стигнаха досегашните мъки? Ето иде зима, жена ми и детето ми са в Добрич, искам да намеря къща и да се приберем. Това с последните сили, които ми оставаха, се мъчех да направя. И ето — иде туй, което не съм чакал, което не съм заслужил с нищо. Защо е тая игра, това произволничене с мене. И докога ще продължава всичко туй? Не знам, но и без туй здравето ми е много сериозно разклатено и аз започвам да се боя твърде много за бъдещето.

Не винаги успявам да бъда ако не убедителен, то поне ясен в писмата си. Съмнявам се, че и сега съм можал да ви представя всичката тежест на положението. Виждам, че не съм можал. А истината е, че съм обиден от една страшна несправедливост и страдам много, че утре може би, болен и без всякакви средства, ще бъда хвърлен на улицата. И всичко

това, без да има, вярвайте ми, без да има защо, без да може да се оправдае с друго освен с туй, което вече ви изложих: да се настани друг. Имам хиляди други неприятности, изморих се и изтощих от работа. Не стига всичко това: трябва да дойде най-после самото загинване.

Казах, не съм успял да ви представя истинската грозота на положението. Но вярвайте ми, че [понасям] това много тежко, че се безпокоя и измъчвам всеки час и нямам ни минута спокойствие. Вие можете да направите нещо. Не искам да пиша на другиго, защото нямам сили и съм в такова състояние, че не мога и да повтарям и да пиша. Но вие ще ме разберете. Въпросът е да се осуети една несправедливост, която министърът иска да извърши спрямо мене.

Владо Василев знае работата, поне от това, което по-рано му писах. Останалото, новото — т. е. последните ваканвания на м-ра и неоснователните им причини — вие ще му разкажете. Говорете с него, говорете и с г. Петър Тодоров. Аз мисля, че [те] и в Минис.[терството] на външните работи, и другаде ще разберат истината, която аз ви изложих. Нека Владо да говори с Милев, с Влайков, и др. Министърът е особен човек и дори, макар и да не е прав, от суетност ще иска да се наложи. Но аз де мога да отида сега без средства и с разклатено здраве, и то срещу зима. За дохождане в София или за преместване другаде не може да става дума. Аз искам да си остана тука поне до след зимата. Ако е въпросът да не пострада неговото (на м-ра) тщеславие, това може да стане по друг начин. Тук и без това има нужда от повече персонал. Може да се прати още един секретар и аз ще бъда облекчен. Нека се каже найпосле, че аз трябва да бъда донейде облекчен в работата си и като писател. Нека това се каже, защото то ще бъде едно деликатно внушение за по-добро отнасяне с мене, за каквото, мисля, основания може да се намерят и посочат. Дори ако след като бъде осуетен всеки опит за преместване или уволнение,

последва едно писмо до легацията в тоя смисъл — т. е. че като писател желателно [е] да бъда облекчен в работата си, по възможност ще бъде достатъчно. Разбира се, аз пак ще работя и целта ще бъде само да се внуши едно по-добро отнасяне, та поне да бъда спокоен.

Моля ви се почнете веднага работа. Говорете с г. П. Тодоров и разкажете му всичко. Нека Владо говори с Милев. Направете всичко възможно, и то веднага и без отлагане, за да се осуети опасността, която ме заплашва. Не мога нищо вече да предприема, нито да търся къща, нито нищо, докато не получа достатъчно уверение, че няма да се допусне уволнение или преместване. Нямам и минута спокойствие, затова побързайте. Знам сега с какво са заняти в България, какви грижи имат, но що да правя. И не ме оставяйте без отговор. Пишете ми малко, но винаги. Пишете ми най-напред, че сте получили писмото ми, после онова, което сте направили. Направете това и ще ви бъда крайно благодарен. И главно, побързайте, кажете веднага, настойчиво и като изложите всичката тежест на положението ми.

Чакам отговора ви

Ваш Йорд. Йовков

ЙОРДАН ЙОВКОВ

LÉGATION ROYALE
DE BULGARIE

Bucarest, le ______ 192-

Драги Николай!

ПИСМО ДО НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

ХУДОЖНИКЪ

Година I. 1905—1906. | ИЛЮСТРОВАНО ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕНО СПИСАНИЕ [illegible] | Брой [illegible]

[illegible]

СПИСАНИЕ „ХУДОЖНИК“, В КОЕТО ПИСАТЕЛЯТ Е ПУБЛИКУВАЛ ПЪРВИ ТВОРБИ

ПИСМО ДО ДОРА ГАБЕ

СПИСАНИЕ „НАШ ЖИВОТ", В КОЕТО ПИСАТЕЛЯТ Е ПУБЛИКУВАЛ ПЪРВИ РАЗКАЗИ

Уважаеми Г-нъ Учителю,

Извинете,че се осмѣлявам да Ви пиша безъ да Ви познавамъ. Обръщамъ се къмъ Весъ,понеже сте учитель въ едно отъ ония наши села,които даватъ най-много емигранти въ Америка. Ще Ви моля за една услуга,която,ако бѫдите любезенъ да ми направите,ще Ви бѫда много благодаренъ.

Ето въ какво се състои работата: за една моя повѣсть, която сега започвамъ,имамъ нужда отъ нѣколко действителни случки,станали съ ония българи,"американци",както ги казватъ, които се връщатъ отъ Америка доста забогатѣли,съ много долари. Именно: тѣ се връщатъ следъ дълго отсѫтствие и тѣхнитѣ пари, тѣхното богатство,става причина за нѣкоя любовна,семейна,или друга отъ тоя родъ,история.Азъ не се съмнѣвамъ,че подобни случки е имало,ако не точно въ Вашето село то другаде наблизо, и тѣ се знаятъ.Прочее,азъ Ви моля да опишите и ми съобщите една или нѣколко такива случки.Ще прибавя,за да Ви бѫде по-ясно,още едно: интересуватъ ме не твърдѣ обикновенитѣ и банални истории,за които е дума,а ония отъ тѣхъ,които сѫ по-изключителни,по-интересни,по-комплицирани и богати съ перипетии. Съ една дума - ония случки,кѫдето хората,които сѫ били замѣсени въ тѣхъ,сѫ били по-силно и по-дълбоко раздрусвани морално и психически,кѫдето съблазъньта на паритѣ и силата имъ е предизвиквала най-неочаквани и най-странни промѣни и последствия.

Надѣвамъ се,че Ви е ясно онова,което ме интересува.Колкото за начина по който ще трѣбва да предадете тия случки,не трѣбва да Ви смущава формата:опишете ги просто,безискуствено, тъй както сте ги чули,като предадете сѫщностьта на работата.

Може,както казахъ,подобни случки въ Вашето село да не сѫ ставали.Но Вие лесно бихте научили ония,които сѫ станали нѣкѫде на близо.

Нищо,разбира се,не Ви задължава - Вие можете да ми сторите тая уолуга,може да я откажите.Но азъ ще Ви бѫда безкрайно признателенъ,ако се отзовете на молбата ми.

Приемете,моля,искрения ми поздравъ.

Йорданъ Йовковъ

София, мартъ 1931 год.

писатель,ул.Тича,13.

ПИСМО ДО НЕПОЗНАТО ЛИЦЕ

Драги Василев,

[illegible] (За Старопланински легенди) [illegible]

Първо и първо за [illegible] мотото [illegible] текста на страницата [illegible]

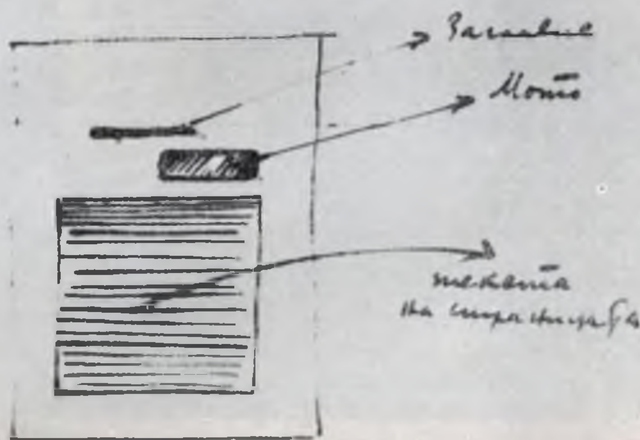

ПИСМО ДО ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ

ГРОБЪТ НА ЙОРДАН ЙОВКОВ В СОФИЙСКОТО ГРОБИЩЕ
КАМЕННИЯТ КРЪСТ Е ОТ ПРОФ. ИВАН ЛАЗАРОВ

До Данаил Константинов

Букурещ, 20. IX. 1925

Драги г. Константинов,

Започнал съм един цикъл разкази, наречени «Старопланински легенди», от които първите няколко наскоро ще се появят в списанието «Златорог». За довършването им имам нужда още от някои материали — народни песни, поверия, отколешни случки, легенди и пр. от Жеравна. Отдавна съм искал да дода сам в Жеравна и да потърся това, което ми трябва, но виждам, че не ще мога, и съм принуден да се обърна към вас, като вярвам, че ще бъдете тъй добри да не ми откажете тая услуга.

«Златорог», както ми казаха, се получава в Жеравна и вие ще имате възможност да прочетете някои от тия легенди и да си съставите по-ясно понятие за това, което искам. В една от тях напр. аз съм използувал известната песен за Дайна и брата ѝ, в друга — песента и разказите за Шибиля, градешкия циганин-разбойник, както и в оная, която бях написал много отдавна (печатана и в Сборника на жеравненското читалище), бях използувал пък песента за Стефана Цоцкин. Разбира се, мотивите, заети от тия песни и разкази, са използувани много свободно. Въпросът е сега да се съберат и запишат още поне десетина такива «легенди», запазени било в песни, било в предания и разкази.

Аз съм стоял сравнително малко в Жеравна и това, което съм запомнил, е твърде непълно. Чувал съм например, че в Куков вир се удавила някаква жена наедно с детето си, но нещо повече от това не

зная. Как стои тая работа, не може ли да научите нещо повече и по-пълно? Струва ми се също, че съществуваха и някои предания, свързани с Моллов мост, Сираков камък и други местности около Жеравна. Всички тия предания, било че в тях е вложен някой мит, някоя случка или особено събитие, биха били твърде интересен и твърде ценен материал за мене. От друга страна, понеже за всяка работа като мото аз поставям няколко стиха от народната песен, в която е вложен или се загатва само за главния мотив, който се разработва, добре би било освен самото предание или случка да се записва и самата песен за него.

На първо време аз имам нужда от песента «Василчо седи на чардак, Радка си двори метеше» — и пр., а наедно с нея и преданието за оная жена, която се удавила в Куков вир. Извънредно интересни са вярванията в старата Жеруна за самодиви, юди, змейове и др., особено като се свържат с някои по-конкретни случаи, с моми, с врачки и пр. Вън от това, както казах, може да се използуват и преданията, и разказите за стари, битови или исторически случки, стига само в тях да е вложено нещо интересно и особено. Такъв е например случаят с въстаниците, излезли от Жеравна с четата на Стоил войвода, и донасянето на главите им в Жеравна, за да ги познаят близките им. Доколкото помня, ставало е дума за един момък, чийто баща е познал главата му, но не смеел да признае това. Ако има песен за това (или общо за въстанието), може много да ми послужи наедно с някои подробности за конкретната случка. От тоя род иде ми на ум и за поп Тодора, за един от поп Костовите, убит към Нейково, и пр. Въпросът е не да се събере всичко за тях, а само някоя най-характерна случка, подкрепена в същото време с някоя песен, ако такава има, разбира се.

Аз набелязах само това, което може да си спомня, но вие вече разбирате добре какво ми трябва и ще намерите може би много подобни мотиви, които аз не зная и не мога да си спомня. Всичко това, както

казах, няма нужда да бъде записано много подробно; достатъчно е да се предаде най-характерното, като главно не се изпуща това, което е същинският елемент на преданието, на легендата; искам да кажа: да се вземе тъй, както е запазено в паметта на народа, без всяка критика за неговата правдоподобност или възможност изобщо. Трябва да се задържа найвече всеки елемент, който съдържа в себе си нещо поетично и хубаво.

Предполагам, че всичко това ви се вижда голяма и трудна работа. В това отношение бързам да ви успокоя, тъй като аз не искам повече от десетина подобни мотива, и то записани твърде накратко. Колкото за песните, предполагам, че ги имате готови.

Освен това не всичко ще ми трябва наведнъж. Целия цикъл, и то при най-благоприятни обстоятелства, аз мисля да завърша към септември идещата година. Имаме, значи, цяла година, през която вие периодически, на два-три месеца веднъж, да ми изпращате по нещо. На първо време и ако може до 15 ноември — аз ще имам нужда само от песента за Василчо и преданието за Куков вир; към 15 ноември пак може да ми изпратите пък други две-три, безразлично вече кои са, от тия, които вие ще намерите. И т. н.

В тоя цикъл мисля да поставя и една легенда от по-старо време, напр. легендата за Вида. В сборника на читалището Захария Киров казва, че имало няколко варианта от тая легенда освен тая, която той е разработил. Може да послужи някой от тях, но това аз държа за най-после и за него отделно ще ви пиша.

Надявам се много, че вие не ще ми откажете тая услуга. Преди няколко дни бях в София, говорих с мнозина жеравненци и всички ме посъветваха да се обърна към вас. Не знам дали ще успея, или не — но ако напиша тая книга, тя ще се отнася до Жеравна, а като родно място, то е скъпо на всички ни, та и по тия съображения, вярвам, не бихте поскъпили

труда си. На всеки случай, като получите това писмо, пишете ми, за да зная приемате ли, или не. Но последната възможност аз я изключвам, така че към 15 октомври аз ще чакам първите материали.

Аз съм от няколко години в легацията в Букурещ и на тоя адрес ще ми пишете.

Поздравявам ви най-сърдечно; моля ви да поздравите и всички познати, «които питат за мене», както е прието да се казва в писмата на жеравненци. Ще ви повторя, че с най-голяма радост и с най-голямо нетърпение ще чакам отговора ви.

Ваш Йордан Йовков

До Николай Лилиев

I

Букурещ, 12. X. 1920

Драги Николай,

Пристигнах благополучно в Букурещ, но изглежда, че всичкото благополучие се свърши с това. Не ми върви. Изведнъж се видях в едно положение още по-безизходно и по-тежко от това, в което бях в България. Не предполагах, че и тук най-тежката работа, която от първия ден трябваше да заловя, е да търся квартира. В София жилищната криза е голяма, но поне там има една комисия да туря горедолу ред. Тук е предоставена пълна свобода и квартирите се вземат чрез надпреварване с пари. За една мобилирана стая искат 1000—1200 леи, за 2 с кухня — 2000—2500. При това наемът се иска в предплата за 6 м. или за година. Такъв наплив от хора има, че няма място дори и в хотелите. Откато съм дошел, спя тук-таме из квартирите на нашите чиновници, нещо, което извънредно ме измъчи.

Но друга не по-малка мъчнотия ме завари веднага с пристигането ми: съобщават, че занапред щели да изплащат на чиновниците от легацията не в швейцарски фр., както досега, а по нов среден курс, така че заплатите се намаляват с 45%. В такъв случай аз не ще мога да вземам повече от 3000 леи. При тукашната скъпотия не само че не може да се мисли за удобства, каквито очаквах, но няма да бъде възможно да се преживява горе-долу сносно. Всичко това тъй ме отчая, че ако не беше жена ми, на която вече съобщих и тя се готви да доде, щях да се върна веднага.

Надеждата ми е сега, както и на другите по-малки чиновници, да се избегне намалението на заплатите, което се готви, или ако такова стане, да бъде в друга пропорция и да засегне заплатите на по-големите, на които и без това ще остане достатъчно, а нам да се оставят или предишните, или намалени, но по-малко. Инак невъзможно е да се живее тука.

Не виждам никаква възможност да се работи. Търсих спокойствие и удобства и не само че не намерих това, но изпаднах в едно още по-тежко положение, от което не зная как ще се отърва.

Ако обичаш, обясни въпроса със заплатите на г. Пундев и на г. Стайнов да видят не може ли да се направи нещо, и то — докато бюджетът не е приет. Аз оставам засега, но нещо хубаво не виждам и очите ми са обърнати вече към България. Ако трябва да се тегли мизерия, по-хубаво да съм там, отколкото тука.

Много здраве на Иванча, Подвързачов, Спира и др. приятели.

Твой Й. Йовков

II

Букурещ, 4. XII. 1920

Драги Николай,

Получих бележката ти. Разказ за «Златорог» за съжаление аз не ще мога да изпратя, нито сега, нито занапред. Жена ми доде и след големи усилия аз можах да намеря квартира чак на края на града — толкоз далеч от легацията, колкото от Софийската гара до Обсерваторията навръх Борисовата градина. Половината от това разстояние вземам с конски трамвай, половината — пеш. Имам всичко на всичко една малка стаичка и една обща кухня с хазаите. Няма къде да се работи, пък и в легацията имам доста работа с тия прегледи, които изпращаме и които навярно си видял.

Но от това аз не се оплаквам ни най-малко. Работя и бих работил още повече — всичко, което ми се възложи като чиновник. Но друга опасност като че ме заплашва и аз не мога да бъда спокоен ни минута. Тия дни съвсем неочаквано уволниха двама души чиновници от нашата легация — драгоманина Шатоев и сътрудника по печата Гълъбов. А са назначени едва преди 2—3 месеца, при това са близки хора на управляващите. Смущението между всички, които оставаме, е голямо. Колкото се отнася до мен, аз не зная спокойствие и това ме занимава и денем и нощем. Знаеш сиромашията, която ме гнети. След цяла година скитане и безпокойства аз можах да се наредя горе-долу добре, поне толкоз, колкото да бъда наедно със семейството си и да се грижа за него.

Представи си, че ме сполети едно подобно съвсем неоправдано, незаслужено и нечакано нещастие. Къде ще отида? При кого? Как и с що? При положението, в което се намирам, това е равносилно със самата смърт.

Оставям настрана каквото и да било писателство засега. Работя и ще работя като всеки чиновник. Искам да бъда оставен поне докато се измине зимата, защото инак обречен съм и аз, и семейството ми просто на гибел.

Моля ти се най-настоятелно и сериозно обърни вниманието на г. Пундев, Калъчев, бай Цанка и др. върху това. Нека се мобилизират изобщо всички усилия, за да не стане това нещастие, което сега тъй ме плаши и безпокои. Уволнените, разбира се, ще направят своите постъпки и усилия, за да получат наново местата си. Аз те моля най-настоятелно, побързай и говори, дето трябва. При това пиши ми 2—3 успокоителни реда, защото, както ти казах, безпокойството ми е голямо.

Поздрави Спира и г-жа Дора. Изпращам с г. Шатоев (уволнения драгоман) два чифта обуща, които старата г-жа Габе остави.

Много здраве на Подвързачов и др. приятели. Па не забравяй, драги Николай, това, което ти пиша. Схвани положението ми във всичката му сериозност и побързай да направиш онова, което ти пиша.

Твой Йорд. Йовков

III

Букурещ, 21. X. 1926

Драги Николай,

От Полянов, с когото се виждах днес, разбрах, че си получил писмото ми и си щял да ми изпратиш книгите. Това добре, но главното, което ме занимава, е кога ще получа книжката от «Наблюдател» (или «Наш живот») с моя разказ Една песен, който ми много трябва. Тъй че ако не си казал на Владо, кажи му или ако си му казал, настоявай да побърза. До 21 ноември аз трябва да приготвя окончателно ръкописа, а има и друга работа да върша — все за тая книга, разбира се.

На Владо трябва да се каже също да ми изпрати една кола с разказа «Постолови воденици», който тъкми за 8 кн. на Зл[аторог]. Да го изпрати, щом се отпечата колата, а не, когато излезе книжката — все по същите съображения — да го прегледам и включа в ръкописа.

Виждаш, че грижите ми са главно около приготвянето на «Староп. [ланински] легенди». Според договора с издателя книгата ще трябва да се печата през декември. И аз сам искам това. Ето защо, преди да доде това време, има някои работи, които предварително трябва да се установят. На първо място изборът на хартия, корица и нареждането на корицата. Решено е по договора те да са същите. Но въпросът е тука до нюанси (за корицата). Ако може да се избере същият тип корица, но с друг нюанс на кремаво — хубаво ще е, за да има една разлика от първата

книга. Не забравяй, драги Николай, че към тая книга, към Легендите, е най-голямата ми слабост. Тъй че една по-хубава корица ако се намери, толкоз по-добро. Тя обаче трябва да бъде от същия тип, за да хармонира с хартията.

Нареждането на корицата (заглавието) е също една важна работа. За жалост аз не ще мога да бъда с вас, с тебе и с Бояна, за да свършим пак наедно тая работа. Ще я направите сами. Някога — във всеки случай не по-късно от 15—20 ноември, — когато бай Тодор е най-добре разположен, изчерпете търпението му (докато избухне) и наредете 2—3 проекта, тъй както мислите, че е най-добре. И ще ми ги пратите да ги видя и да се спрем на една. Също и с образец от хартията за корица. Тъй че, когато в началото на декември издателят ще почне печатането, ние ще бъдем готови с тия важни предварителни работи.

Корицата ще се нареди също като на «Последна радост» — заглавието в два реда, същите съотношения в редовете. Въпросът е сега в избора и комбинацията на буквите от тия два реда и изобщо.

Шрифтът (вътре в текста) ще бъде същият, обаче характерът и главно стилът (не езикът) на работите, а също и за да се получи по-големичък том, ми налагат да избера тоя път по-малка страница — тъй както е на II т. мои разкази: страницата е 33 реда и редовете са по-къси.

Не обичаш да пишеш, драги Николай, но поприказвайте с Бояна и ако няма нужда от повече обяснения от моя страна — направете го. Има време. Както казах, това ще трябва да се направи към 15—20 ноември. Е, как върви книгата? Какво се говори? Или ще речеш, блюдата на литературните везни тъй си и останаха — нито е леко, нито е тежко. . .

Най-сърдечни поздрави на двама ви — на тебе и на Бояна.

Ваш Йорд. Йовков

IV

Букурещ, 30. XI. 1926

Драги Николай,

Аз се надявах да получа проектите за заглавната корица и за страниците на Старопланинските легенди, но може би ти да си научил от издателя, че отлагам работата, та да си се оставил. Вярно е, че аз писах подобно нещо на «Хемус», но то беше в едно настроение на колебание, когато мислех, че не ще успея да привърша последните разкази, толкоз повече че онзи разказ от «Наблюдател» видях, че не може да послужи за нищо. Но това мина. Днес за днес 9-тях от 10-те разкази са готови. Последният не е написан, но и той за няколко дни ще бъде готов. Книгата прочее е готова. Към събота може би ще ти изпратя ръкописа. В него ще бъдат 7 разкази, останалите — 3 — ще ти изпратя по-късно. Между тях е «Постолови воденици». Задържам го, защото чакам да получа «Златорог», та да го поправя (оная кола, която ми изпрати, беше за жалост печатана само от едната страна).

Пращам на тебе ръкописа, защото искам да бъда сигурен, че печатането не ще се започне, преди да се извършат всички подготвителни работи, тъй както аз мисля. На първо място трябва да се приготви проектът ва ваглавната корица и страницата. Затова, колкото и да си занят, открадни от скъпото си време и наедно с Бояна (дано намерите бай Тодора в добро настроение) пригответе проекта. Оставям всичко на ваш вкус и избор. Ще кажа само, че искам да се

запази типът на «Последна радост». Остава, значи, да се изберат само буквите. Възможни са следните комбинации: понеже заглавието ще бъде на два реда — първата дума с по-дребни букви, а втората — по-едри и разредени. Следов.[ателно] двата реда ще бъдат еднакви. Друга: първият ред по-дълъг, вторият — по-къс, и двата с едни и същи букви. Това са главните комбинации и те може да варират в буквите (големината и формата им). Няма нужда да се правят много проекти. Ще направите това, което мислите за най-хубаво, и ще ми го изпратите да го видя. Това е всичко.

Страницата (размерът на текста) ще бъде, както на моите Разкази, т. II. Тя е по-малка. Правя това, едно, защото материалът е по-малко (разликата с П.[оследна] Р.[адост] обаче не е голяма) и, второ — да се чете по-лесно, тъй като и разказите са по-особено стилизувани. Но пак поприказвай с Бояна и кажи ми как мисли той. Вярвам, че тъй както предлагам, ще бъде добре.

След като се приготви проектът за заглавната корица и страницата, ще трябва наедно с издателя да се избере същата корица и хартия, както за П.[оследна] Р.[адост]. Тук мисля, ще трябва особено внимание, както и да се запази форматът. Внимание, защото издателят мисли, че това са дребни работи, и лесно може да се пренебрегнат. След това вече ще се започне печатането.

Собствено това е работа за 1—2 срещи. Моля ти се, моля и Бояна да не ми отказвате тая услуга особено за тая книга, която аз най-много имам присърце. Няма нужда да ми отговаряш сега, но чакам вече проектите — това не трябва да се отлага. Ще ми пишеш две думи само когато получиш ръкописа. Прочее, като получиш това ми писмо — тури начало на работата.

Поздравявам те най-сърдечно
Поздравявам също тъй и Бояна

Ваш Йорд. Йовков

V

Букурещ, 10. XII. 1926

Драги Николай,

Получих проекта за корицата. Хубав е. Отначало не ми се хареса. Първата дума е много дълга и това натрупване на букви бие лошо в очи. Но после видях, че инак не може и че все пак това е най-хубавото, което може да се постигне. Така че корицата ще си остане тъй.

Няма пречки вече и печатането на книгата може да се започне. Аз писах на издателя. Писах му, че страниците ще бъдат, както на Разкази, т. II. Вярвам, че той ще се съгласи, пък и аз държа много на това, защото тая по-малка страница повече отговаря на книгата. Ще бъдеш тъй добър да отделиш от времето си, за да изберете с него хартия и корици. За това вече говорихме: ако може нещо по-добро, но в никой случай по-лошо от кориците и хартията на Послед.[на] радост. При избора на кориците не трябва да се забравя, че печатът ще бъде пак двуцветен — черно и червено.

При твоите грижи, разбиране и вкус, при благосклонното участие и на Бояна — аз мога да бъда напълно спокоен, но все пак намирам за нужно да дам някои указания, които да се имат пред вид. Прочее:

I. **Формат, шрифт и печат** — това вече казахме: ще бъде също както на Последна радост. Също тъй ще се наредят и първите няколко

страници. Към библиографията на автора ще се прибави новата книга (Последна радост).

II. Страницата (текстът) ще бъде, както на Разкази, т. II. Заглавията да почват на еднаква височина и м а л к о по-долу, отколкото на Посл.[една] р.[адост] — м а л к о. Мотото, както е прието, ще се реди с петит и над дясната половина на текста. Да се избягват лошите пренасяния. (Напр. лошо е пренесено в разказа «Преображенията на дяда Руся: Из летописа на Х. Киро Та-бака).

Текстът на тия мота ще се даде по същия начин, както е в ръкописа, т. е. с новобългарски букви, но с правописа на оригинала. Аз съм ги преписал вярно, искам да кажа, в ръкописа няма грешки, но ако стане нужда за справка, може да се види. Мотото на «Най-вярната стража» е взето от Показалеца на Горски пътник. Впрочем за такива справки няма да стане нужда. Достатъчно е да се запази всичко тъй, както е вече печатано. Мотото на всеки разказ, където не е стих, а текст от летопис, ще се реди еднообразно — в еднакви редове и разположение.

III. Отделните глави в разказите са разграничени с разни знаци: черта, три звездички или една звездичка. Тия знаци ще се унифицират, като най-добре ще бъде да се послужи с една и една звездичка. Редовете-черти обаче (- - - -) в разказа «Овчарова жалба» ще си останат.

IV. Правописа (моя правопис) с кавичките и тиретата в диалога — ти го знаеш. Спомни си: «Не ме интересува кое около кое се върти, важното е да бъде еднакво!»

V. Ръкописът непременно да се чете при коректурата, за да не се пропусне или изопачи нещо. Това е най-важно.

VI. Иска ми се всички тия «Указания» да ги заменя с едно: да не забравяш, че към тая книга (заслужено или не) аз имам най-голяма слабост и затова чакам да я видя в най-хубав вид. Дано успеем! Ръкописа ти изпратих. Останалите два разказа ще изпратя по-нататък. Един от последните разкази

Инджe пратих на «Демокр.[атически] преглед», но това нищо не значи. Хонорарът ти за коригирането ще бъде изплатен навреме — за това ще наредя потребното.

Новини от Букурещ: идещата сряда се открива в присъствието на м-р Поменов изложбата на Танев. При откриването ще има малък концерт, на който ще пее П.[етър] Райчев, който от 10—15 дни е тук. Ах, Николай, големите новини ще ги приказваме, когато дода на лято в София!

Поздравявам най-сърдечно Бояна, а също тъй сърдечно и тебе.

Твой Йордан Йовков

P. S. Книгата ще се печата пак в Придворната, другаде не може. Разказите ще следват в посочения ред: Шибил, Кошута, Най-вярната стража, Божура, Юнашки глави и пр. (както съм ги номерирал). Само когато се увериш, че издателят е изпълнил всички условия за формат, хартия, корици и печат— ще дадеш ръкописа.

До Владимир Василев

1

Букурещ, 4. V. 1923

Драги Василев,

Изпратих вчера, с официалната ни поща, чрез Ив. Радославов, един ръкопис за «Златорог». Погрижи се за прибирането му, да не би Радославов да го забрави. Изпратих го с пощата, която занесе в София г. Минков, член на румъно-българската комисия.

Разказът е «Дядо Давид». Той е същият, който трябваше да носи заглавието «Майчина клетва». Но това заглавие го изоставих, тъй като ми се видя несполучливо и, най-вече, защото само по себе си казва повече, отколкото трябва.

Две думи за външната, техническата страна на работата. В ръкописа новите редове някъде започват след по-големи дистанции. Това не е нарочно. Новите редове ще си започват, както обикновено.

Нещо ново е начинът, по който отделям сега диалозите. Аз вземам диалога като нещо цяло и затова го отделям с кавички, в началото и чак в края. Тирета се поставят само там, дето има реплики на друго лице или на лицата изобщо. Тоя начин аз видях в един румънски писател, намирам го за прав, затова го и усвоявам.

Не можах спокойно да напиша тоя разказ, нито спокойно да го препиша. Не съм доволен от него затова и, както винаги, разкайвам се, дето го изпратих. След преписването не съм го чел целия. Може да има някои грешки, които лесно ще се открият и поправят.

Пиши ми за получаването. Но дано пропадне — не ще съжалявам много.

Мисля това лято да дойда в София за месец, месец и половина. Не може ли да ми се намери някак, у някой приятел или познат, една стая? Наема, разбира се, ще си платя. Хотелите страшно ме измъчват и плашат.

«Дядо Давид», ако някак се случи чудо да ми се хареса, след като излезе и го прочета в «Златорог», ще бъде четвъртият по-голям разказ след «Последна радост», «Мечтател» и «Съд». Един цикъл с тях. След туй ще прибавя 10-тина малки, подобни разкази и още тази есен — още един съмнителен план — ще ги издам в отделна книга — «Последна радост».

«Вечери в Антимовския хан», при един малко поизменен план, ще започна след това. А подир тях: «Сенебирските братя», «Далеч от Балкана» и пр. Кога и дали ще бъде това, един господ знае!

Много здраве на всички.

Ваш Йордан Йовков

II

Букурещ, 25. III. 1926

Драги Василев,

Днес получих «Златорог», но пак си забравил да ми изпратиш отделна кола с разказа. Не получих също и никакъв отговор на предложението си да се издаде моята книга («Последна радост») от издателството «Златорог». Аз все още вярвам, че издателството е вече богато и ще може да направи това. Че може да се разочаровам, както стана и с първия ми издател Сава Тодоров — иде ми и то на ум, — затова съобщи ми отговора си, какъвто и да е, за да си отбия и оттука.

В поканата се казва, че писателите в «Златорог» работели безвъзмездно. Мисля, че това е казано за убеждаване на желаещите да се запишат, но не и за ония, които имат да получават, да вземат от фирмата. Колкото се отнася до мене, аз чакам, че дългът към мене се е поел от новото издателство. Тъй и трябва да бъде, защото със Савата аз се запознах едвам миналата година. Най-после да чакам — това мога да направя, но да простя тоя дълг — не, защото, както съм го казвал и други път — нито сумата е тъй малка, нито аз съм тъй богат, за да правя подобни жестове. Но за това може още да се разговаря.

Имам голяма нужда от тия книги:

I) История на гр. Сливен, т. I (II т. го имам) и

II) Българска история от Златарски, т. I и II.

Много ще те моля да ги намериш отнякъде и да

ми ги изпратиш със същия наш чиновник, който ще ти донесе това писмо. Той ще стои в София само 4—5 дни, затова трябва да се бърза. Прати и колата с разказа.

Поздрав на всички

Твой Йорд. Йовков

III

Букурещ, 1. I. 1927

Драги Василев,

Малко не съм добре от няколко дни, всички в къщи сме болни, но не искам да закъснея с отговора си. Мисля, че не трябва да се обявява разказът «Сенебирските братя» за първите книги на «Златорог», нито бих могъл да го напиша в срока, който посочваш. Макар общият план да ми е ясен и да ме блазни много сюжетът, аз още сам не зная какво ще излезе — голям разказ ли, повест или нещо друго. В най-щастливия случай аз бих могъл да го напиша през лятото или идещата есен, за да имам време да се позанимая с подготовката му. Освен това, след като привърших Легендите, искам да мине известно време, та да видя какво и главно как трябва да работя занапред.

Така че ако настояваш тоя разказ да се обяви, ще остане за по-късно. А за април може да изпратя нещо от «Вечерите в Ан.[тимовския] хан» или дори съвсем друго нещо.

На всеки случай «Сенебирските братя», ако се обявят, обещавам да ги напиша, но през второто полугодие и с определен срок не мога да се обвържа. Вярвам, ще споделиш съображенията ми и ще се съгласиш с мене.

Тия дни ще изпратя на Николай последните две легенди. Струва ми се, че са интересни. Аз бих те молил да помогнеш, наистина, при печатанието на книгата. Желанието ми [е] книгата да излезе хубава,

по-хубава от «Посл.[една] радост». На Николай съм пратил подробни указания — ако искаш, нека ти прочете, за да ти бъде ясно какво искам. После, трябва извънредно внимателна коректура. Особеният стил (не езикът) налага това (та и езикът). Винаги трябва да се сверява о ръкописа.

На «Дем.[ократически) преглед» съм изпратил една, тя е най-голямата, и вярвам да излезе в идещата книжка.

Всичките са 10. От всички горе-долу съм доволен, с изключение на една — «Овчарова жалба». Само тя е стара. Писал съм я отдавна, колко отдавна, може да се види от това, че е първата ми работа в проза. Поправих я много и може би тъкмо затуй не излезе нещо свястно. По тема е близка с другите, по начина, по който е написана, е друго. Разваля се хармонията и искам да я изхвърля. Ако още не мога да реша, то е, защото искам да бъдат 10 и книгата да не бъде по-малка от 10 коли. Това ще реша, когато изпратя последните две легенди.

Още когато замислях да пиша тая книга, реших като нещо общо в постройката си и до известна степен оригинално (поне у нас), а също, за да се спои с миналото — всеки разказ да има мото. За да излезе тъй, както съм го мислил, мотото трябва внимателно да се реди: с петит, без грешки, разположено хубаво — и винаги само над дясната половина на страницата. При печатането в списанията това не се имаше пред вид, като аз мислех, че ще се свърши при коректурата. За нещастие, наредиха се тъй, както случайно бях ги дал в ръкописа. В книгата това е недопустимо да стане същото. Упражни влиянието и намесата си тука. Спомни си «Изворът на св. Клара» от Франса. Не казвам, че мотото трябва да се реди, както е там (то зависи от формата, особеното нареждане, вкуса и пр.), но по същия тип и, главно, както се нарежда едното, така да бъдат и другите. Да се запази пълно еднообразие.

На Николая съм писал, че текстът (на мотото) ще се даде с новобългарски букви (от хрониките), но

с правописа на оригинала. Ако стане нужда от справки с оригинала, да се има пред вид, че аз някъде съм преписал с изменения, които трябва да се запазят, както е у моя ръкопис.

Мисля си, че ако се запазят всички тия указания, книгата ще излезе, както си я представлявам. Нека не се забравя, че всичко — съдържание, език, постройка — е подчинено на един стил и той трябва да се запази. А това ще стане, като се обърне внимание на указанията ми и се изпълнят. Нека Николай ти ги прочете, а ти — прочети му това. На тая основа вашият вкус и разбиране ще направят много повече.

Редът на разказите ще е следният:

1. Шибил 2. Кошута. 3. Най-вярната стража. 4. Божура. 5. Юнашки глави. 6. Постолови воденици. 7. Индже. 8. Овчарова жалба. 9. През чумавото. 10. На Игликина поляна.

От тоя ред може да [се] изменя, както казах, 8-ият, и то в такъв случай ще трябва не да се мести другаде, а да се изхвърли, защото като епилог, като заключителен мотив е 10-ият разказ — «На Игликина поляна». На тая стр. свършва цялата книга и последните редове като се прочетат, трябва да се затвори. Защото там има юнашка смърт, умира възкресеното в книгата минало «и Балкана пее хайдушка песен. . .»

Никога не съм имал точна представа за стойността на моите работи, след като ги напиша. Една повярна и обективна преценка иде по-късно. Но сега, да си призная, имам една особена слабост към тая книга, едно въодушевление, което може [да] се дължи на единството на темите, единството на постройката, общия дух и стил, които аз тъй много държа да се запазят и в грижливото издаване.

Не издателят трябва да бъде арбитърът в тия работи (той малко държи на тях), а вие — ти, Николай и Боян. Издателят е добре разположен и няма да прави опозиция. Нека да се знае, че безкрайно ще бъде огорчението ми, ако нещо се сбърка или не се

вземе под внимание. Искам да ви заинтересувам, защото мъчно се гледа на чуждите работи, както на собствените. Но по средата има приятелство и аз на него се позовавам.

Прочее, едно внимателно прочитане на моите «указания» от вас тримата, някои и други разменени мисли — това е. Ще разберете какво се иска и понататък, както казах, вие можете да направите нещо повече.

Николай ми пише, че издателят обещал хартията да бъде като на «Послед.[на] радост», а корицата — по-хубава. Оттук не мога да разбера какво значи това «по-хубава». Но аз бих желал, като се запази като «тип» корицата на «Посл.[една] радост» — да се вземе само по-добро качество. Изобщо между хартията и корицата да има хармония. После да се има пред вид и възможността за слагане на двуцветен печат — черно и червено.

Големината на книгата ще бъде толкоз, колкото излезе, като се турят всички разкази. Страницата ще бъде, както на «Разкази», т. II — това — да не се повтарям — пак по съображение за особения дух и стил, за които вече говорих.

Бих желал да получа от вас — от когото и да било — един кратък успокоителен отговор. И за да не ви създавам повече труд, нека това стане, когато получите последните два разказа — тогаз ще ми се пише, че са получени, а също, че указанията са разбрани и печатането почва точно по тях — тогаз ще бъда спокоен.

Поради това заболяване не разбрах нищо от празниците. Желая поне вие да ги прекарате по-весело. Прочее, честита н. г. и за много години!

Поздрав на Николай и Бояна.

Ваш Йордан Йовков

P. S. Въпреки готовността на издателя да вземе хубава хартия и корица ще трябва да се отиде наедно с него в склада.

Работите, които ще дадат сътрудниците, могат да се обявят изобщо за идещата годишнина, а не че ще влязат в първите книги. Нещо подобно видях в програмата на едно фр .списание — «La Revue de Pavis». В такъв случай смело може да се обявят «Сенебирските братя».

IV

Букурещ, 15. I. 1927

Драги Василев,

Седя, мисля си за книгата (за Старопл.[анински] легенди) и страх ме избива, като ми мине през ум, че въпреки толкова писане и нареждане може да се сбърка нещо, да стане нещо грозно и некрасиво и това да ми причини най-голямото отчаяние. Ето защо не мога да се стърпя и ти пиша пак.

Първо и първо за начина, по който трябва да се реди м о т о т о. Струва ми се, че тука е най-опасното място. Както казах толкоз пъти, то трябва да се нареди тъй, че да падне над дясната половина на текста на страницата. Значи, тъй: *(Следва чертеж.)*

Важното е да има еднообразие и по начина, който посочих и нагледно, трябва да се нареди мотото на всички разкази. Нали това [е] една оригинална черта на тия разкази, така и в него, в нареждането му, също трябва да се прояви вкус и грижа. Аз вярвам, че това се е разкрило и от досегашните ми писма, но за всеки случай рекох да пиша пак.

Днес изпратих на Николай последните два разказа и отново му приповторих накъсо «указанията». Моля ти се, обърни му вниманието, прочети ги и ти.

Забравих да ти пиша едно нещо: за хонорара. Аз мисля да събера всичко, което имам да вземам оттук-оттам, и да го дам на Николай заради труда му по коригирането. Сам той — знаеш му табихетя — не трябва да знае нищо. От «Бълг.[арска[мисъл» имам да получавам хонорар за един разказ, ще пиша на

Арнаудов да го даде на Цанев. Все на него ще пиша да дадеш и хонорара ми от «Демокр. [атически] преглед» за «Индже». Тогава чак и ти ще прибавиш твоите 500 лв. (или колкото са) и цялата сума наведнаж ще се даде на Николай. Ако тая комбинация по една или друга причина не успее, ще пиша на «Хемус» да му брои сумата от моя хонорар.

Главно, аз чакам сега да получа писмо от Николай или от тебе, че моите прословути «указания» са разбрани и ще се изпълнят. Това ще ме успокои и ще ме зарадва най-много.

Прочее чакам.

С поздрав Йордан Йовков

V

Букурещ, 26. I. 1927

Драги Василев,

Преди повече от две седмици изпратих на Николай последните разкази от «Старопл.[анински] легенди». Целият ръкопис бе вече у него и аз чаках да ми съобщи, че книгата е започната да се реди — както беше дума, след празниците. Броях дните, чаках писмо всеки ден, ту от него, ту от тебе — няма. От вестниците научих, че в Придворната печатница имало стачка, и разбрах, че това е станало причина да се отложи печатането. Може и това да е, но не беше ли добре да ми драсне някой 2—3 думи, за да разбера как стои работата?

Сега се безпокоя и за друго и гледам да го предотвратя, дори се разкайвам, че досега не писах; може би уреждането на стачката да се забави и издателят да поиска да печата книгата другаде. Виж, за това не съм съгласен! Може да се забави още, но книгата ще се печата пак в Придворната, както сме се условили. В никоя друга печатница не искам, защото знам, че нищо хубаво не може да дадат. Тъй че кажи на Николай да знае това и при нужда да каже на издателя и да произнесе своето «вето».

Да повтарям прочутите си вече «указания» относително печатането — не искам. Проглуших ви ушите с тях и вярвам, че ги чуха и глухите. Това смятам за свършено и уредено.

Защо не излиза още «Златорог». Все го чакам. Няма и «Демокра.[ически] преглед». Аз чакам да

излезе там моят разказ «Индже» и ако ти се случи, кажи на г. Петър Тодоров да ми изпрати една книжка — само книжката с разказа.

Интересни отзиви чета за някои книги, напр. за книгата на Полянов, за книгата на П. Михайлов. Не зная какво да кажа. Уж има криза в българската книга, а всеки критик открива нещо не само хубаво, а небивало хубаво. Напр. Пундев в «Свободна реч» — «като се има пред вид. . .[1] Кому да вярваш, не зная.

Много бих желал да прочета романа на Чилингиров «Хляб наш» и ако имаш някой екземпляр повече — прати ми.

Това, което чакам най-много обаче и за което те моля — то е веднага след като получиш писмото ми, да ми пишеш или да кажеш на Николая да ми пише за: 1)че е получил последните разкази; 2) че «указанията» са разбрани и ще се изпълнят; 3) как стои печатането на книгата; и 4) че ако поради стачката печатането се забави, книгата все пак ще се печата в Придворната.

Много тежко е да чака и да се надява човек и вярвам, че тоя път не ще бъда изложен на подобни мъки.

Много здраве на теб и Николая,

Ваш Йорд. Йовков

[1] Горният ляв ъгъл на втория лист в ръкописа е скъсан.

VI

Букурещ, 5. II. 1927

Драги Василев,

Преживявам една от най-тежките обиди, които съм имал нещастието да изпитвам в живота си: в продължение на два месеца мисля, безпокоя се, грижа се за издаването на книгата си — нещо, което всеки ще разбере; пиша на Николай, давам (станали смешни вече) нареждания, чакам всеки ден пощата да донесе отговор, ако не от него, поне от тебе — и нищо. Нима може да се постъпва с такава незаинтересованост и невнимание? Може ли човек да вярва в приятелство, в добри и почтени отношения поне? И недей забравя, че това не е за първи път.

Вчера телеграфирах на Николай. Най-после, не е голям труд, нека той или ти да ми отговорите. Защо не се печата още книгата? Получени ли са моите писма, разбрани ли са указанията, има ли желание и достатъчен интерес, за да се изпълнят? Защото само в такъв случай аз съм съгласен да се издадат «Старопл.[анински] легенди».

Като препрочитам «Последна радост», откривам все нови грешки — преиначавания на думи, дължими на недоглеждане, на невнимание и коригирани по налучкване, а не тъй, както са били в оригинала. Ето защо аз настоявам да се проверява с четене, когато се коригира. Но само това ли? — Сума други неща, които виждам, че не се вземат под внимание, мислят се за дребни само защото книгата е на други. Нима не се разбира какво значи да се издаде книга

лошо, неугледно, с грешки и небрежност? Аз мисля, че това е престъпление, равно на человекоубийство, ако не по-лошо.

И тъй, не искам да обиждам ни тебе, ни Николай. Но моля ви да ми пишете: заема ли се Николай да се грижи и да коригира книгата според указанията (точно по тях), или — не. Също и ти — да мисля ли, че и ти вземаш някакво участие, доколкото обеща — или не. Най-после трябва да ми се отговори, за да не ме мъчи, че рискувам, при тая незаинтересованост, която вече чувствувам, че вие проявявате към книгата ми — че рискувам, казвам, да преживея най-голямата горчивина: да видя името си върху една не моя, а осакатена и изуродувана книга. Може ли това? И тъй ли се разбират тия работи от хора, които също като мене знаят какво значи една книга.

Един прям и честен отказ няма да ме разсърди, нито ще ме обиди. Напротив, ще ме успокои. Но ако се поеме задължението, искам да се приеме с всичката сериозност, а не тъй, както досега. Де е тогава гаранцията, че грешките не ще се повторят, че нищо от туй, което посочих да се направи, да бъде изданието чисто, грижливо, хубаво — не ще се изпълни? Вие като че гледате на тая работа на шега. А аз мъчно мога да изразя колко това е незаслужено, жестоко, да не кажа нещо повече.

Прочее, в такава двусмисленост не искам да се продължава и искам един ясен отговор. Най-после помислете за спокойствието ми, за риска, който ме заплашва. Разбирам, че Николай е зает и може и да не иска. Но това трябва да ми се каже, отколкото да се съгласи като принуден и на края да излезе нещо не лошо.

Чакам отговора ви и ако и тоя път не го получа, ще видя вече какво ще правя.

С поздрав
Ваш Йорд. Йовков

До неизвестно лице

София, — III. 1931

Уважаеми г-н учителю,

Извинете, че се осмелявам да ви пиша, без да ви познавам. Обръщам се към вас, понеже сте учител в едно от ония наши села, които дават най-много емигранти в Америка. Ще ви моля за една услуга, която, ако бъдете любезен да ми направите, ще ви бъда много благодарен.

Ето в какво се състои работата: за една моя повест, която сега започвам, имам нужда от няколко действителни случки, станали с ония българи, «американци», както им казват, които се връщат от Америка доста забогатели, с много долари. Именно: те се връщат след дълго отсъствие и техните пари, тяхното богатство става причина за някоя любовна, семейна или друга от тоя род история. Аз не се съмнявам, че подобни случки е имало, ако не точно във вашето село, то другаде наблизо, и те се знаят. Прочее, аз ви моля да опишете и ми съобщите една или няколко такива случки. Ще прибавя, за да ви бъде по-ясно, още едно: интересуват ме не твърде обикновените и банални истории, за които е дума, а ония от тях, които са по-изключителни, по-интересни, по-комплицирани и богати с перипетии. С една дума — ония случки, където хората, които са били замесени в тях, са били по-силно и по-дълбоко раздрусвани морално и психически, където съблазънта на парите и силата им е предизвиквала най-неочаквани и най-странни промени и последствия.

Надявам се, че ви е ясно онова, което ме интересува. Колкото за начина, по който ще трябва да предадете тия случки, не трябва да ви смущава формата: опишете ги просто, безизкуствено, тъй както сте ги чули, като предадете същността на работата.

Може, както казах, подобни случки във вашето село да не са ставали. Но вие лесно бихте научили ония, които са станали някъде наблизо.

Нищо, разбира се, не ви задължава — вие можете да ми сторите тая услуга, може да я откажете. Но аз ще ви бъда безкрайно признателен, ако се отзовете на молбата ми.

Приемете, моля, искрения ми поздрав.

Йордан Йовков

Приложения

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ранни разкази*

Облог

Като млада девойка, усмихната на неизчезналите още сънища, събуждаше се широката, безкрайна степ. И ясното небе, цяла нощ приведено ниско над нея, при първите ревниви погледи на зората издигна се изведнъж високо, побледня и се освети. Тук-таме, като тъжните усмивки на мъчителна раздяла, угасваха последните му звезди. Изток пламна. Цялото небе на тая страна се обля със златожълта светлина, ведра и чиста. И съвсем ниско върху тоя пламтящ, ярък фон рязко се очерта тъмният хоризонт — безкрайна черна линия. И най-малката грапавина не разваляше чудната ѝ чистота и правилност. Само на една страна, дето в утринния здрач се криеше пейзажът на селце, върху горящото небе изпъкваха черните силуети на две вятърни мелници. Лениво и бавно те махаха широките си тъмни крила, сякаш грамадни ръце, които се издигаха и падаха в глуха задушевна молба. Уморени печално в своята вечна самота, тия тъжни мелници молеха сякаш за почивка и пощада. . .

Слънцето наближаваше да изгрее. Малки виолетови облачета, които надничаха, надвесени над изток, загоряха в пурпур и злато — сякаш внезапна радост освети лицата им, че първи са видели слънцето. А ето и то изплава, голямо и червено, и така близко, като че досега е било скрито в зелените вълни на тревата. И пред неговия поглед степта,

* Невключени от писателя в книгите му.

като кокетна хубавица, бързаше да разкрие най-чудните си хубости. Затрептя и огря златната ѝ дреха — неизгледните, узрели ниви — безкрайно, развълнувано море. Ни един клас не беше паднал още от сърпа и горещините не бяха още опалили цветята. Из широкото златно море привличаха погледа големи, огнеочервени острови — кървавите цветове на полски мак, така много тази година. Другаде, като широки, разлети потоци, блещяха светложълтите цветове на синапа. А пътищата и синурите чертаеха в разни посоки дълги, зелени линии. Една дълбока, безмълвна тишина цареше над всичко. Чуваше се и тихото пеене на щурците, металическото шумолене на узрелите класове и довеяната от вятъра вълна на далечна песен. Това бяха последните хубави дни и природата щедро сипеше най-богатите си дарове, за да отнеме след няколко дни всичко изведнъж. И предчувствуваща сякаш тъжния си край, степта бързаше да се нарадва на своята младост и красота. Обсипана с елмазите на росата, тя дишаше леко и дълбоко с ароматите на хилядите си билки и засмяна пращаше влюбени поздрави на небето с безбройните си пеещи чучулиги. . .

През тоя хубав летен ден, когато слънцето се издигна високо и припече, стадо коне слязоха при купчината големи, диви череши — едничката горица в това голо и чисто поле. Те вече се струпаха на кръгове под дебелите сенки и младият коняр се застяга да иде в село. Той разседла коня, който яздеше обикновено, и хвана хубавия жребец на стадото. Това беше красиво, стройно животно, създадено сякаш само да лети из равните полета на Добруджа. Слънцето се преливаше и блещеше на огнени талази по черната му козина, черна като тъмна нощ. Усетил на себе си отдавна забравената юзда, жребецът се въртеше нетърпеливо, биеше с крак земята, цвилеше безспирно, но хубавите му черни и влажни очи гледаха добродушно и кротко, четеше се в тях детска привързаност и веселост.

— Мирувай. . . ще се наскачаш — думаше му конярят и галено го милваше.

Конярят беше млад хубав момък с мургаво, всякога засмяно лице, с тънка и стройна снага. Той беше още по-хубав в своята делийска носия, неизгубила още нищо от едновремешните си традиционни труфила: белите високи навои с навити извънредно гъсто черни върви, аления пояс с богат силяхлък, вулията с дълги, шарени пискюли, кожения калъф с кавала на бедрото, дългия няколко метра камшик, с който той плющеше ужасно. . .

Ненчо се метна на жребеца, погледна стадото коне, като че искаше да им каже, че той скоро ще се върне при тях, и хвана пътя за село. Той трябваше да мине през широкото пространство, заето от нивите, и тогава да слезе в село. И с тоя чуден кон в това равно поле мъчно можеше да се върви полека. Скоро той се понесе в луд, неудържим бяг. Та и без това конярят бързаше. Днес беше последният неделен ден преди жътвата — последните срещи, последното хоро. . .

Изведнъж до коняря достигна далечна провлечена песен. Той се спря и затърси с очи. Нищо не спираше погледа и дори до най-мъглявите далечини можеше да се види ясно всичко. И далеч в една нива конярят съзря пъстра, многобройна група и зачудено загледа. Нямаше съмнение, че това бяха жътвари. Под високия необятен небосвод, сами в безлюдното глухо поле, те изглеждаха така дребни и самотни, сякаш кацнали от небето птици. Под техните сърпове падаше първият сноп и както първите лястовички обаждаха пролетта, така и тия първи жътвари бяха предвестници на светия, благодатен труд в полето. . .

Спрян, конярят още гледаше. Той не очакваше, че жътвата ще почне още днес.

— Празник е, а жънат. . . — си каза той. Но внезапна радост огря лицето му и той извика: — А,

меджия е това. О, и Яна е там! — Той бързо обърна коня и като вятър полетя към жътварите.

Скоро той беше там. Жътварите, повечето моми, весело го посрещнаха.

— Тъкмо навреме, Ненчо. Добре дошел — помагачи ни трябват. — С тия думи посрещна коняря Стойчо Гюрлюкът, един страхотен гигант, но весел и добродушен човек. Както се виждаше, работниците бяха негови. На една страна свиреше Илия Гайдарджията.

— Хайде — подзе Гюрлюкът, — камшикът ти е добър и стига далеч. Гледай, която не жени добре, шибай. . .

Ненчо си връзваше коня за една кола. Жътварките се заляха във висок смях и веднага като град се посипаха върху му закачките им:

— Камшик ли, бай Стойчо? Ние не сме коне. . . Я дай му сърп! . . .

— Какво ти правят момите, Ненчо. . .

— Ти си им оскубал косите бре, тези върви да направиш. . .

— Той ги е оставил сами, ама в коя ли нива хоро ще играят. . .

— Е, да играят пък. Житото узря, ще го овършеят. . .

Конярят рядко оставаше длъжен на такива закачки и всякога намираше какво да отговори, но сега той мълчеше. Още щом стигна, той забеляза Яна, сърцето му заби силно, смути се и се развълнува. А тя наистина беше там и като ален мак между златни класове личеше сред четата жътварки. Като стъблото на млада топола беше стройна и тънка снагата ѝ, обли, хубави рамене се очертаваха под ръкавите на бялата ѝ риза. А в сянката на голямата жътварска забрадка се криеше хубаво лице с големи черни очи, пълни с лучи и заградени с такива гъсти тъмни ресници, като ресниците на черноклaсо жито. В косите ѝ бяха затъкнати китки от ален мак и огнените му отражения падаха върху бялото ѝ лице. Леко и чевръсто тя издигаше ръкойката си на сърпа,

хвърляше я настрана, поглеждаше бързо коняря и отхвърляйки назад дългите си коси, почваше отново да жъне. . .

— Ненчо, ще взема аз камшика, че от тебе. Обърка момите, паламарките падат, ще си изрежат ръцете. Очите им все назад. Я вземи тоя сърп! Хайде, аз пък ще връзвам. . . — Гюрлюкът подаваше сърпа си на коняря.

— Бай Стойчо, кажи му баре как се държи. . . — ядовито забеляза Ирина. Едра, пълна мома, тя знаеше, че конярят обича Яна, и измамена в надеждите си, преследваше го с ревността си.

Конярят се обиди. Той бързо хвърли камшика, чантата и абата си.

— Дай сърпа, бай Стойчо! Да видят как се жъне. — И като грабна сърпа, наведе се и бързо почнаха да падат класовете под опитната му силна ръка.

— Полека, полека, хергеле не гониш — забеляза Гюрлюкът.

— Я се обърни, колко клас е останал. Сякаш че твоето хергеле е минало — закачи го и Ирина.

— Така се жъне! — Конярят се беше изправил и гледаше жътварките. — Кой е, що знае повече? Кой може да ме наджъне? Да видя. . .

— Кой ли? Аз мога. Де си видял ти жътва. . . — Това беше Яна. Всички я загледаха изненадани.

— О, Яно, остави се — обади се ниско дружката ѝ до нея.

— Защо. . . аз ще го надмина. Аз ще те наджъна, Ненчо! . . .

Жътварите спряха. Ненчо гледаше усмихнат, сякаш още не вярваше.

— Добре, наемаш ли се? Да почнем тогава — каза той.

— Чакайте — намеси се Гюрлюкът, — така облог не става. Да се разберем. Какво ще правим тоя, който падне? Ето що: всеки от вас ще пожъне и ще върже сам по един сноп. Който закъснее, той е победен; него тогава ще вържеш в снопа му, хубаво да знайте! . . .

— О, Яно, ще стърчиш в снопа. . . Недей. . . — обади се една.

— Оставете я. . . Конярят така по-лесно ще я дигне на коня — каза ниско друга. Тя беше Ирина.

— Добре — каза Ненчо, — съгласен съм и тъй да е. . . Дръпнете се наназад. Хайде, Яно!

Двамата излязоха напред. Жътварите гледаха неподвижни. Надпреварването се започна. Изведнъж Ненчо се обърна и потърси с очи Илия Гайдарджията. С гайдата си под мишницата още, и той, както другите, се беше захласнал.

— Илия, защо стоиш. . . Свири! . . .

Илия сякаш това и чакаше. Той засвири веселата и игрива мелодия, под звуковете на която ставаха обикновено борбите по селските сборове. Той бързо съобрази, че това ще бъде може би най-уместно.

Конярят и Яна зажънаха вече. Те бяха близо един до други, деляха ги само няколко крачки. Конярят широко размахваше сърпа, грабеше чевръсто и силно с паламарката си и когато се изправяше, хвърляше големи, дебели ръкои. Яна, насърчавана от дружките си, гледаше да не остане назад. Често тя поглеждаше коняря. Колко хубав и силен беше той сега! Черната му коса падаше на кичури по челото му, силната му и стройна снага дишаше здраве и сила. И под чара на тая близост, завладяна от мисълта, че той я обича, че той затова се надпреварва с нея, а не с друга, малкото сърце на жътварката се преливаше от радост и щастие. Тя се разсейваше, ръцете й се разтреперaха, сърпът вече не я слушаше. . . Тя чувствуваше вече поражението си.

— Яно, надире си, бързай — подканяше я една.

— По-скоро, по-скоро, ето въже — помагаше друга.

Но конярят хвърляше последната ръкойка. Чевръсто той направи въже, хвърли снопа отгоре му, сръчно го стегна и завърза. Снопът беше готов. А Яна, едва простряла въжето, посегнала да вземе снопа, така си и остана. Тя беше надвита. Бързо тя

се сбърна, седна па невързания си сноп и закри лицето си с ръце. Ненчо се приближи. Струпаха се в кръг всички жътвари.

— Ела сега — каза конярят. — Влизай в снопа... Какво, погледни де...

Яна мълчеше със закрити очи.

— В снопа, в снопа — завика Гюрлюкът и посегна да й открие лицето.

— Остави, бай Стойчо, сбърках... нека ми прости. Не трябваше да се хваля... — Яна откри лицето си: очите й бяха пълни със сълзи. Тя гледаше коняря и през сълзи се усмихваше. И в тия хубави, засенчени очи нямаше ни най-малко скръб, не се виждаше болка на обидено честолюбие. Ясно в тях грееше само блаженството, щастието на влюбено дете.

— В снопа — повтаряше Гюрлюкът. — Как ни беше думата... Целуни му поне ръка...

— Хайде, Яно, целувай ръка на всички — обади се някоя.

— Не трябва... не искам — каза Ненчо. — Стига ми това мене. Кой ще каже вече, че конярят не знае да жъне.

Яна вече жънеше сама. Подканени от стопанина, жътварките се пръснаха и почнаха да работят, не преставайки да закачат Яна и коняря. А Илия все свиреше, развеселен и радостен.

Конярят се качи на коня си. И той не можа да разбере шегата, която накара жътварките отново да се залеят със смях. Той хвана пак пътя си за село и като никога беше радостен и доволен. Пред него беше още хубавият образ на Яна, тънката й, стройна снага. Гледаха го тъмните й очи, пълни със сълзи, но засмени и тъй мили и хубави.

— Тя заплака... Ах, зная, зная всичко — думаше си той.

Той влизаше в село. Но едва сега разбра, че там нямаше какво вече да прави, и обърна коня си назад. Той летеше като стрела из полето, загледан в четата

жътвари. Те останаха далече и дребните им фигури лъкатушно се продължаваха във вълните на нажежения въздух. Достигаше до него тъжна, провлечена песен. Но сякаш тя не идеше от жътварките, а сякаш пресекливо се ронеше от горещото ясно небе, като тежките зърна на узрелите класове. И в тия самотни звукове, трептящи високо над пространното поле, долавяше се трепетът на тиха жалба, ридаещата мъка на влюбено сърце.

Конярят ясно различаваше гласа на Яна...

Баща

Под леката завивка на синкавия дим събуждаше се вече малкото село, оживяваше и шумеше, сякаш кошер работни пчели. Лениво и с болезнен шум се издигаха и падаха дългите греди на кладенците; из тесните улици, още пълни с мрак, подрънкваха менците на подранили моми. На изток грееше радостната усмивка на зората — щастливата усмивка на любяща майка, загледана в рояка разбудени деца. На чистото, златожълто небе старите орехи, неподвижни и сънливи, чертаеха големи, черни куполи, тънките тополи се изправяха, сякаш редица пълни колони. А високо над тях, останала сама в побледнялото небе, грееше зорницата. Подобно на влюбена девойка, тя още не можеше да откъсне очи от месеца, бледен и копнеещ на другия край на небето...

Еленко, полският пазач, излизаше от село и без да търси път, нагази зелената, мокра трева на полето. Прехвърлил пушка на рамо, неговата едра, стройна фигура беше сега приведена, на лицето му бяха изписани тревога и скръб. Жена му тая нощ

беше изчезнала. И той беше напуснал сега къщата си, вече безмълвна и пуста, сякаш обитавана от смъртта. А в люлката, без да знае нещо, спеше едничкото му шестмесечно дете. . .

Голяма, страшна скръб като скала притискаше душата на поляка. Той нищо не можеше да мисли, нищо не можеше да разбере добре. Пред неговите очи се мяркаше само образът на жена му: той я виждаше да бяга, да изчезва в някакви мъгляви далечини; от време на време тя се обръщаше и тогава, съвсем отблизо вече, тъжно и ласкаво го гледаха големите ѝ, черни очи. . . Замислен, сякаш несвестен сомнамбул, полякът вървеше, без да знае где. Далеч, спрян на пътя, непознат конник му викаше високо нещо. Гласът му в тая ведра и тиха утрина, като пусната стрела, летеше надалеч в полето. Но Еленко не го чуваше. Човекът махна отчаяно с ръка, изруга тоя замаян човек и препусна към село.

Еленко навлезе в нивите. Като широко, златно море се люлееха те, изпъстрени с алени макове, а пътят, като дълбока бразда, се врязваше и виеше из тях. Внезапно слънцето блесна и се показа над нивите, сякаш изскочило из класовете. Еленко се спря. Той се загледа в изгряващото слънце. Колко пъти е срещал той в полето, честит и доволен, тоя светъл поглед. И на бедния поляк се стори, че слънцето знае всичко и го съжалява: струваше му се, че голямото, червено кълбо е познатото лице, което се усмихва, но очите му се пълнеха със сълзи. . .

Така запрян, Еленко си спомни, че беше излязъл да търси коня си. Той разбра, че се е залутал безцелно из нивите, и тъжно се усмихна на себе си. След това се повърна и затърси с очи в полето: стадото коне пасеше далеч на другия край. Еленко тръгна към тая страна, но едва беше излязъл от нивите, когато изведнъж селото се показа пред очите му. Той позна малката си, бяла къщичка и мисълта, че жена му я няма там и никога не ще се върне,

отново като нож се заби в сърцето му. Безпомощно той се отпусна на земята, легна на очите си и глухо зарида. . .

*

Беше преди две години. Наближаваше жетва. И ето, подобно на ято птици, прелитащи от юг, дойдоха цигани, весела и шумна тълпа. До малкото село сякаш изпод земята израсна ново, по-пъстро, по-неспокойно. Рошави деца, с тъмни, сякаш бронзови тела, тичаха по зелената морава под палещите лъчи на слънцето. А по мегданите на селото се явиха нови забави. Млади, снажни цигани с тъмни лица и черни като смола коси свиреха на гъдулки и пееха стари, хайдушки песни — далечен лъх на кървави, смели дела. Изправени, сякаш разпалени от тая странна музика, играеха големите им мечки. Засмени и учудени, трупаха се да гледат жени и мъже. А по-отдалеч, боязливи, но цели погълнати и унесени, гледаха децата. Гледаха те тия страшни зверове, доведени от далечни, никога невидени гори, слушани само в приказките през дългите зимни вечери. Всяко турило пръст на уста, неспокойни и плахи, гледаха децата, приведени напред. При всеки внезапен рев на мечките като ято подплашени врабчета се разбягваха те надалеч и отново пак тая жива вълна се привличаше назад от неотразимото любопитство.

Тук, нарамил пушката си, стоеше и той — Еленко. Той беше се унесъл в играта, когато усети, че някой го гледа. Обърна се и видя, че тя вторачено и пронизително го гледа. Очите им се срещнаха и дълго той не можа да си откъсне погледа от нея. И от тая минута се започна това странно увлечение, което го завладя за всякога. Нима той очакваше това? Нима е мислил някога в циганка да се заглежда, той, гальовникът на толкова хубави моми. Но

не беше тя като другите циганки. Лека и чевръста, като сърна, впитият сукман очертаваше малка, но такава стройна, напета снага. Черните ѝ коси, сякаш крила на черна птица, се спущаха отпред на две дълги, широки плитки. Лицето ѝ бе тъмно и чисто, изваяно сякаш. Но очите — ах, тия очи! Големи и черни, засенени с някакъв тъмен, далечен огън, избухващ и угасващ, като пламъка на забравено огнище. . . Колата вече заминаваше, тя се обърна пак и го загледа и в тоя засенен и тъмен поглед проблясваше огънят на желание и жажда. . .

Няколко дена Еленко рядко слизаше в село и прекарваше повече в полето. Той беше почти забравил тая среща. Но жетвата беше почнала вече и внезапно до него достигна, понесена над трептещия, горещ въздух, далечна жетварска песен. Нещо в душата му трепна, той сякаш почувствува болката на забравена, зееща рана. Той виждаше отново двете черни, огнени очи, които го гледаха под гъстите ресници и сипеха в душата му такъв жар, както слънцето в тоя топъл ден. . . Той стана и тръгна да я намери и види. . .

Той позна четата отдалеч и скоро вече беше при нея. Една от жетварките, изправена, пазейки се с ръка от слънцето, гледаше към него. Вече съвсем близо, той чу сърдития глас на драгоманина:

— Калуда! Хайде-де!

Циганката се наведе, сърпът блесна, замахнат силно, но тя сѐ още гледаше поляка и черните ѝ очи блещяха, като тъмни диаманти в златните класове. Еленко се приближи и заговори с драгоманина, стар, белобрад циганин, с увиснала на устните му пръстена лула. Всеки път, когато Калуда се изправяше да хвърли ръкойката си, спираше на Еленка тъмен, палещ поглед. После тя се изправи (как хубава беше тогава, с алени макове в черните си коси), опря сърпа на кръста си и усмихната дяволито, го закачи:

— Защо не женеш?

Жетварките, вслушани, изправиха се и те.

— Не мога. С пушка ли да жена. . .

— Ела, сърп има. Или вържи. Такъв юнак, сноп като купа ще върже. . .

После се наведе и зажена заедно с другите. Тя, види се, каза нещо много весело, защото всички се заляха в шумен, дружен смях. Еленко скоро напусна четата, не смееше и да се обърне, чувствувайки погледите и закачките на циганката. Но нейният образ не го напущаше. Целия ден той я виждаше, заляна с палещите лъчи на слънцето, с алени макове в черните си коси. После очите ѝ, тия огнени, черни очи. . .

Мръкна се и настъпи тиха, топла вечер. Над полето легна тъмен, огнедишащ мрак, само небето светеше, обсипано с трептещи звезди, сякаш хиляди огнени очи. Като немирни дружки се трупаха те една до друга на купчини, сякаш дяволито дебнеха това, което ставаше долу на земята. От време на време полъхваше тих вятър, горещ и страстен дъх, изпълнен с упоителната миризма на мащерка и пелин. . .

Прозвънтяваха пълните класове и приведени над земята, зашепнаха нечути, тъмни думи. Скрити в мрака, щурците пееха нежно и тихо, сякаш задушевно призоваваха нещо, молеха, очакваха. . .

Еленко вървеше в мрака към лагера на циганите — дебнеше и се ослушваше като хищник. И тая чудна нощ, упоителна и топла, разпалваше душата му, будеше страсти, пламенни желания.

Пред него на бледното небе се мярна тъмен силует. Той веднага я позна — тя е. Той предчувствуваше, че тя ще го чака.

— Кой е? — ниско попита той.

Сянката бързо пристъпи към него.

— Аз съм. Ела. . . Ела, аз те чакам. . .

Тя се приближи до него, в мрака слабо се белееше ризата ѝ, в тъмните ѝ очи грееше блясъкт на

звездите. Тогава той, обезумял и развълнуван, грабна малката жена и я понесе. Той чувстваше топлотата на тялото ѝ, което се впиваше в него, нейният горещ, задавен дъх лъхаше лицето му. . .

. . .Нощта беше вече превалила. Еленко се изправи. Стори му се, че някаква промяна е станала, че някой е дошел зад тях и отдавна ги гледа. Обърна се: нямаше никой. Далеч само, над леко залюлените ниви, увиснал беше закъснелият месец. Един той ги гледаше, леден и угасващ. Мракът от полето не изчезваше, но до самия хоризонт се виждаше бяла, светла линия: първият поглед на зората. Еленко се накани да си ходи.

— Къде? Не си ходи. . . — шепнеше циганката, обвивайки жилави ръце около него.

— Но съмна вече. . .

— Не е, не. . . Не си ходи. Ти няма да ме оставиш. . . Аз ще дойда с тебе, при тебе ще остана. . .

— Но сега. . . Сега не може. . .

Сложила глава на широките гърди на поляка, тя внезапно се разплака. Тихо, задавено, тя зареди:

— Аз зная и къща да гледам. . . Аз ще те слушам, аз само тебе искам. . . Не ме оставяй, недей. . .

Еленко мълчеше. Тогава тя кипна и почти извика:

— Ще ме вземеш ти, чуваш ли? Ще ме вземеш. . .

И в нейния глас дишаше заплашване, с неудържима, зловеща страст на тигрица. Еленко не устоя. Отново той я грабна на ръце и тихо ѝ зашепна:

— И аз съм сам. Ще те взема. . . Ще живеем наедно, ще. . .

— Калуда! — извика някой от лагера.

— Калуда!

— Ее. . . — обади се тя и тръгна. Тя се обърна усмихната, кимна му с глава и турила пръст на устните си, изгуби се в мрака. В лагера някой високо и сърдито се караше, скоро блесна и загоря огън.

Еленко стана и крнейки се предпазливо в мрака на синурите, запъти се към полетата.

После се заредиха срещи в тъмните летни вечери. Еленко беше като залисан, опиянен и зашеметен от огнената страст на тая малка жена. Той реши да я земе. И когато жетвата беше вече привършена, Калуда избяга при Еленко. Селото гръмна. Едни се смееха, но снизходително одобряваха, други сърдито осъждаха Еленко. Но случката порази и смути най-много бедния лагер на циганите. Те се натрупаха около къщата на Еленко, караха се, заплашваха, молеха Калуда. На всички тя отговаряше късо:

— Не, ще остана. . . Аз го искам. . .

Тя плачеше, но твърдо и ясно беше, че нищо не може я накара да се откаже. Тогава те събраха шатрите си и с клетви и закани напуснаха селото. . .

Две години почти те прекараха тих, честит живот. Никой не можеше да познае, че Калуда, хубавата работна жена на Еленко, някога се е скитала по дворищата. Те имаха и дете — хубаво, черноoко момиченце, снело очите на майка си. . .

Но тази година преди жетва, както някога, подобно на ято птици, прелитащи от юг, додоха пак циганите. Калуда изведнъж стана замислена и неспокойна. В очите ѝ се запали трескав, загадъчен огън, който плашеше Еленко. Тя се вълнуваше от песните на циганите и тайно въздишаше по тях. Еленко се безпокоеше, той взе да се недоверява, да пази. Една нощ забеляза, че тя липса от къщи. Разбира се, Калуда отказа да е излизала от двора, но съмнението му не се разпръсна. И ето тая сутрин, когато той се завърна от полето, не я свари в къщи. Уплашен, той се затече към лагера на циганите. Там вече нямаше никой: те бяха си отишли. Едни от оставените огнища още димяха и грееха в мрака. . .

Еленко стана. . . нарами пак пушката си и се запъти към стадото коне. Да търси жена си — бе-

ше напразно. Той чувствуваше, че и да я намери, тя не ще се върне вече: нещо по-силно от неговата обич я влечеше и задържаше там. Той оставаше пак сам. А тук повече не можеше да живее. Той ще избяга далече, ще остави и детето. Защо му е сега. . .

Сивият, хубав жребец го позна и зацвили. Всякога той така посрещаше своя господар, но сега това трогна и развълнува Еленко. Сякаш умното животно разбираше скръбта му, сякаш искаше да го утеши със своята вярност и привързаност. Еленко милваше кротките му черни очи. . .

— Сами сме пак, сами. . . — шепнеше.

Той отвърза коня, прибра въжето и се качи. Красивото животно леко и весело понесе своя другар.

Слънцето беше се издигнало и под огнените му лъчи нивите блещяха като безкрайно златно море. Тук-там се чернееха вече жетвари. Из селото излизаха коне. Еленко избикаляше да не срещне някого, върна се в къщи и бързо оседла коня си. Сега той влезе в къщи, без нужда, сякаш само да отнесе в душата си последен спомен от нея. Във вързаната сред стаята люлка спеше малката Станка. Сякаш малкото дете разбра участта си и със събуждането си уплашено и болно изписка. Еленко трепна. Той пристъпи към люлката. Детето веднага го позна и млъкна. Мокрото от сълзите личице се проясни и цяло мило и сладко се засмя. То простря малките си ръчици към него, трепна цяло, сякаш малка птичка, която искаше да хвръкне. . .

Еленко го гледаше. Той мислеше каква неволя чака това дете, останало вече без майка и баща. И загледан в люлката, обърна се да излиза. Детето, останало само, записка и се разплака пак. Еленко не изтърпя. Той се повърна и се наведе над него. Както по-рано, то се засмя, трепна и простря ръчичките си. Как то приличаше на майка си — същите очи, ресници, устни. И завладян от нови, силни чувства, Еленко грабна малкото същество, прегърна го и зацелува. . .

После излезе на двора. Конят, оседлан, нетърпеливо биеше с крак земята. Но полякът не го и погледна. Той заходи из двора, прегърнал в широките си гърди малкото дете, милваше го, говореше му нежно и тихо. А то, успокоено, усмихваше се.

Отвред дворът беше заграден с висок плет, цял отрупан сега с бели, къдрави цветове на повета. Еленко чу тих разговор на улицата. Говореха съседи, които не го виждаха.

— Остана пак Еленко сам. . .

— Дивечът си е пак дивеч, колкото и да го опитомяваш. Преди години намерих в полето жерав, ранен, със счупено крило. Дожаля ми, като го видях. Цял в кърви, той гледаше нагоре и се обаждаше на жеравите в небето. Взех го и го донесох в къщи, Оздравя, научи се с децата, цяла зима не се отдели от тях. Но дойде пролет и завървяха жеравите. И той, щом ги чу, извика, разпери криле и се изгуби. . . Та и Калуда. . .

Дивечът си е пак дивеч. . . Ето Еленко пак сам. . .

Гласовете замлъкнаха. Еленко понесе пак детето. В порива на своята скръб, той го зацелува и замилва горещо. Не, той не е сам. Калуда никога не ще се върне, но тя ще бъде пак при него, тя ще живее за него в това хубаво дете. Как беше помислил той да бяга? Нима няма при себе си близка, родна душа? Просълзен, той издигна детето, взря се в него с препълнено от обич сърце и зашепна:

— Детенцето ми. . . Не съм сам, не съм сам. . .

Сините минзухари

Привечер каменарят се умори и повече не му се работеше. Опрян на тежкия железен лост, той гледаше към село. Сред ниските бедни хижи, замрежени от

пожълтелите и зачервени листа на дърветата, издигаше се високата, нова камбанария на малката черквица, с грейнало на слънцето кубе — сякаш засмяна девойка, изправена до грохнала, стара майка. Изведнъж ято бели гълъби изхвръкнаха от прозорците на камбанарията, блеснаха като сребърни стрели на слънчевите лъчи, спуснаха се отново и ниско се завиха над тихото, потъмняло село. Тогава каменарят пусна лоста и се застяга да си ходи. Той беше глухоням, но знаеше добре, че всички се връщат от работа, когато белите гълъби се издигнат от камбанарията към небето. Защото в малката черквица звъняха тогава за вечерня и тия бели, кротки птици преминаваха над него, сякаш идеха да му донесат призивния, далечен звън на камбаните, които той не можеше да чуе.

Облечен вече, каменарят излезе на поляната. Слънцето залязваше и сякаш предчувствувайки близката раздяла, обръщаше се и гледаше тъжно и болезнено посърналото, жълто поле. Мека, чиста светлина пълнеше небето, във ведрия, прозрачен въздух се виждаше ясно до най-крайните далечини. Всичко беше замряло и със затаен дъх гледаше замислено и радостно на слънцето — за последен път може би. Из сухите треви, като безкрайна мрежа, се протакаха тънки паяжини, които от време на време проблясваха като сребърни нишки. Мънички бели кълба, откъснати от изсъхналите бодили, бавно се носеха във въздуха, сякаш тая топла вечер беше събудила хилядите сенки на измрелите пеперуди. А навред, едвам поникнали из земята, поглеждаха малки, синички цветя — боязливи, самотни. Цялото поле беше посяно с тях, сякаш сълзи, отронени от синьото чисто небе. . .

Каменарят се завърна, набрал голяма китка сини минзухари. Той ги гледаше и се усмихваше, очите му се пълнеха с тиха, сладка радост. Русана е вече на чешмата. Боже мой, колко той я обича! Той ще ѝ даде тая китка, както правеше всякога, и тия синички, нежни цветя ще ѝ кажат сладките, тихи ду-

ми, които той не можеше да изговори. Те — тъжните цветя на есента — ще ѝ открият голямата, тежка тъга, с която той се радва и живее. . .

Немият забърза и заслиза надолу. Като наближи до чешмата, той позна Русана, която чевръсто миеше менците си. Тя го забеляза, но бързо се възви и се престори, че нищо не е видяла, а белите, светнали менци все още не можеха да се измият. Хитра е тя: към чешмата идеха, приказвайки си тихо, двама беловласи, прегърбени старци.

Немият се запря и зачака. Старците отминаха чешмата и бяха вече близо до него. Те се спряха и се разделяха да си ходят. Единият от тях спря очи на немия и добродушно се засмя:

— Гледай го. . . пак намерил цветя за Русана.

— Сини минзухари — отвърна другият. — Та и други няма вече. Ех, кое време е. . . Виждаш ли?

Старецът се спря и показваше с тоягата си към близкия двор. И немият, и Русана загледаха натам. Над белия каменен зид висяха зашумени още вейки, отрупани с едри, златни дюли.

— Виждаш ли! Зажълтеят ли се дюлите, зимата е на прага вече.

Те се разделиха и тихо си тръгнаха, приведени към земята.

Русана идеше. Малко момиче; големи руси коси заграждаха чисто, бяло чело и се спущаха на дебели плитки. Една от тях немирно се прехвърлила отпред. Сините ѝ очи, влажни и светли, са взели цвета и погледа на есенните минзухари, а малката, червена устица е ален летен цвят. Нетърпеливо тя отмахна косата си през рамо и идеше, учудена и плахо загледана в немия. Тя чакаше пак някоя палавост от него — и без това вече в село ядовито и лошо говореха за неговите закачки. Когато немият излезе пред нея, тя се спря и кивна с глава, сочейки тяхната къща: да си върви, защото ще види баща ѝ, пос-

ле. . . Тя заплашваше немия, лицето ѝ беше строго, а очите ѝ гледаха тъй кротко, радостно и мило. Немият ѝ преграждаше пътя, молеше я да спре, говореше ѝ на своя богат език от жестове и мимики. Русана се спря и каменарят — о, той не беше никак жаден! — тури устни на бакъра. Той не пиеше, бавеше се и дяволито гледаше изпод вежди Русана. Тя се засмя:

— Хайде по-скоро, дяволо проклети. . .

Каменарят се изправи и ѝ подаде китката сини минзухари. Русана отказваше, но немият ѝ препречи пътя, отчаяно замаха с ръце и се замоли. Тя пак се спря и го погледна: очите му, сякаш мокри от сълзи, я молеха, искаха. . . Една сладка болка сви сърцето ѝ; той е тъй хубав и толкоз я обича. Тя грабна китката и бързо я тури в пазвата си. После, без да се обърне, забърза към къщи.

Каменарят полудя от радост и щастие. Той се повърна и забърза към кариерата си. Горе на поляната той легна и загледа небето. Мръкваше се и туктаме поглеждаха звезди. Тя взе китката му. Колко много думи чу той от нея, от очите ѝ, от хубавите ѝ сини очи. Той всичко ще направи, но Русана ще бъде негова. Цялата земя ще изрови. Ето той добива страшна, неземна сила. В ръцете му като сламка играе грамадният железен лост. Барут — чували. И той копае, разбива скала подир скала, достига до самата среда на земята и изхвърля камъни дене и нощe. Цялото поле наоколо е бяло — наредени хубави камъни, готови за продан. А това що е? Хиляди и хиляди кола. Да, те са дошли от далечни села за камъни. И той не се пазари много — продава. Злато — цял куп. За всичко: и за обици, и за пръстени, и за нанизи на Русана, каквито ни една мома не е носила на света. Но тия хора какво искат още? А, тия ли белите, чисти като мрамор камъни? Не, тях той не продава. Тях той задържа за себе си. Той с тях къща ще направи, голяма и висока, с писани прозорци и чардак, като тая на кмета, а пък покривът ѝ ще блещи, като покрива на камбанарията. И

равен широк двор ще има, цяла поляна, изпъстрена само със сини минзухари. Русана ще ходи весела из него, ще влиза и излиза от къщи, а златните ѝ коси ще стигат до земята. И дворът ще бъде обграден с бял каменен зид, а над него ще висят кичури едри желти дюли. . .

Дълго немият каменар лежа неподвижен и унесен в тъмното, безлюдно поле. Над него звездите кротко и тихо му киваха с очи. Защото едни може би те разбираха неговите луди, пламенни мечти. . .

•

Заредиха се дъждовни, тъжни дни. Черни, гъсти мъгли се влачеха по хоризонта, сякаш грамадни змии. Малкото село тънеше в глуха, безмълвна тишина: ясно се чуваше само тихият ромон на дъжда. Дърветата бяха съвсем оголени и протягаха към небето черни, мокри клони. Дюлите над белия каменен зид отдавна бяха обрани, но тук-там из клоните жълтееха се забравени снопове жълти царевици.

От черковната камбанария хвръкнаха белите гълъби и на мрачния, оловен фон на небето изглеждаха още по-бели. След тях, сякаш да ги догонят, зачестиха ясните удари на камбаните. Немият стоеше до чешмата. Той току-що беше изпратил Русана и в дълбоката тишина слушаше само как тихо клокочи водата и как лудо бие сърцето му. Сините минзухари бяха прецъфтели вече, но той пак беше намерил цветя: късните димитровчета, които издигат кичести засмени главички и под есенните мъгли, дори и под първия сняг.

Внезапно Русана извика уплашено. Тя беше затънала в дълбока, гъста кал, кобилицата ѝ се люлееше, менците бяха готови да паднат. Полуобърната, тя гледаше немия, викаше го с очи. По-бързо от стрела, каменарят се намери при нея, грабна коби-

лицата с една ръка, другата подаде на нея и ѝ помогна да излезе. Русана оправяше дългите си коси, въздъхна от уплахата си и засрамено гледаше каменаря. Боже, колко е добър и силен той, колко много я обича. Нима имаше нещо на света, което той не би направил за нея. Колко жално, че той е ням и така изоставен от хората. Те се гледаха засмени, с тоя продължителен, дълбок поглед — единствения език, с който си приказваха и се разбираха. Душите им се откриваха в техните очи, желаеха се, милваха се.

Тая вечер Русана за първи път остави немият да я изпрати чак до къщи.

На другия ден, пак така дъждовен и мрачен, гърмежи един след други зачестиха в кариерата на немия. Облак дим, подобно на лек, разгънат воал, висеше недвижно над нея. Немият работеше безспир, но весел и засмян. Той къртеше цели канари и с глух грохот се търкаляха те към чешмата. Скоро разбраха какво е намислил той. В малкото село добродушно и весело се засмяха и зашегуваха. Идеха и да гледат: немият правеше път, тесен камен път към чешмата. Защо — много ясно: той не искаше Русана да гази калта, както миналата вечер. Той свърши пътя, намери светъл червен пясък и с него грижливо го посипа. И тая вечер Русана се връщаше от чешмата и вървеше леко по новата, червена пътека, без да се сърди на закачките на дружките си. А немият беше честит и радостен като дете. Спрян до чешмата, той гледаше подир Русана. Как леко и плавно стъпва тя, как дълги и хубави са косите ѝ, стигнали почти до земята. . .

Тъмно беше, когато каменарят се прибра в къщи. Всички бяха вече там. Малката, ниска стая беше тъмна, светеше не толкова лампата, а големият, буен огън; по стените трептяха черни продълговати сенки и огнени отражения играеха по закачените бели менци. В кьта стоеше старият баща на каменаря, запушил лулата си. Майката, скръстила ръце, стоеше, неподвижно и тъжно загледана в огъня. Настрана братята и жените си шепнеха нещо весело.

Немият тихо премина покрай тях и седна. Не обърнаха внимание на него, не го погледнаха дори, сякаш никой не беше дошел и влязъл в стаята. Тогава немият стана, приближи се до стария и както всякога правеше, когато искаше да му каже нещо, побутна го леко по рамото. После разпалено и бързо заразправя. Всички се насъбраха около него и учудени и изненадани, го загледаха. Той иска да се ожени. Да не се смеят — той ще се сърди на всички за това. И той иска Русана, да, непременно Русана. Никоя друга. Той по-скоро ще умре под скалите на кариерата, отколкото да се откаже от нея. И защо те не се грижат за него? Нима той не им е син, както другите си братя. Нима той не ги е почитал, не е работил за тях дене и нощe. Колко труд, колко мъки. И купища злато им е спечелил той. А от тях само това иска той, нищо, нищо друго. . .

Немият разправяше това на своя чуден, изразителен език, който домашните му тъй добре разбираха. Но това не беше вече за първи път. И както порано, те се засмяха и зашегуваха. Защо бърза толкова? Има време: нека и тази година да мине, ще го оженят. И за Русана, непременно за Русана. И всички весело се разсмяха пак. . .

Немият мълчеше. Той гледаше ту баща си, ту другите. В очите му разгаряше безутешна, неизразима скръб. Не, никой не го обича него, никой не се загрижва за него. Дали те го смятат за свой син, за брат? Защо и те се смеят с него, както правят всички в село, когато го срещаха по пътищата. Той искаше да каже нещо, но се спря, разплака се и бързо излезе навън. . .

Веднага всички замълчаха след него, гледаха засрамено пред себе си, не смеейки да се погледнат. Една и съща скръб като камък легна на душите им. А старата майка, все още скръстила ръце пред огъня, тихо зарони сълзи.

И в тая дълбока, няма тишина екна силен, страшен гръм. Менците продължително прозвънтяха.

Една минута всички учудено и плахо се гледаха с разширени от ужас очи. . .

— Ах, боже. . . Уби се той, уби се. . . — застена майката.

Донесоха фенер и дълго не можаха да го запалят с треперещите си ръце. Гърмежът дойде откъм кариерата на немия. Там вече се затекоха братята му. А след тях, полюлявайки се като пияни, с мъка възлизаха нагоре към върха старият баща и ридаещата майка. Мъждеещият фенер хвърляше бледни шипове светлина и правеше нощта около тях още по-черна и по-тъмна.

Те стигнаха до кариерата. Прави и замислени чакаха вече там братята на немия. Няма никакво съмнение, той се е убил. Ето те намериха дрехите, шапката му. После всички бързо се затекоха за лопата. С немощни, треперещи ръце старецът почна да разхвърля тежките, големи камъни, а клетата майка, превита на колене пред мъждеещия фенер, глухо нарида. . .

Но ето чуват се стъпки: немият. Сякаш възкръснал из земята, в която го мислеха заровен, той откри в слабата светлина на фенера бледното си и мокро от сълзи лице. Лудо го запрегръща майката, старецът през сълзи го хокаше.

А всичко това немият нарочно бе направил. Той беше разкъртил с барут скалата, остави дрехите и шапката си да помислят, че е убит, а той се скри наблизо и искаше да се увери само дали ще заплачат, щеваскърбят за него. И той видя: плакаха за него, обичаха го. Но нему е пак болно и мъчно. Обичат го, а молбата му, а Русана. . . С мъка той се отскубна от прегръдките на майка си и бързо се изгуби в мрака на нощта. . .

Минаха се есенните дни, дойде зимата и снегът. Отдавна вече прецъфтяха и последните димитровчета, а кокичетата се криеха още дълбоко в земята. На стрехите и на голите, черни клони на дърветата лежеше мокър, тежък сняг. Немият не се показваше никъде. Рядко излизаше и на чешмата. А една заран в малкото тихо село се разчу, че Русана се е сгодила и ще се жени. Отново хората си спомниха за немия и заговориха за него. А той съвсем се изгуби, сякаш забягна в далечна страна. Една нощ само пазачите го намериха, отчаян и разплакан, да забива ножа си в пътните врата на Русаниния годеник. Заведоха го с мъка в къщи.

После, в дните на сватбата, се случи и друго. Една сутрин над пресния сняг, навалял през нощта, към чешмата се показа зеещ, черен ров: немият тайно беше развалил Русаниния път. Купчини черни камъни бяха разхвърляни на всички страни, а червеният пясък беше обагрил като с кръв белия сняг. Като че ли в тази зимна нощ оттука бе преминал незнаен страдалец с дълбока, зееща рана. . .

Русана, вече млада булка, отиваше с пременените, весели зълви за вода. Тя видя тия черни, зинали ями, сякаш гробове, готови да погълнат най-скъпи мъртъвци. Сякаш нещо от душата ѝ щеше да се откъсне и да умре. Тя виждаше хубавия есенен ден, облян в слънце, желтите дюли, увиснали над белия каменен зид. Виждаше немия, неговите кротки, хубави очи, пълни с такава молба, когато ѝ подаваше китката сини минзухари. Каква голяма обич е пълнела неговото бедно сърце! Но бог вижда и знае: обичаше го и тя. . .

Отново немият тихо и незабелязано заработи в кариерата си. Сякаш му беше дошла оная неземна сила, за която той мечтаеше някога: яростно забиваше лоста, къртеше, копаеше. И в земята се откриваше все по-голяма и по-дълбока яма. Изглеждаше, че той се грижеше повече за тая яма, отколкото за

камъните. Питаха го за това. Тогава той скръстваше ръце, затваряше очи и с една тъжна усмивка показваше как би легнал в тая дълбока яма. . .

Един есенен ден

Като му дотегна да стои в задименото кафене между случайните си другари, надошли в София, като него кандидати за държавен изпит; като му омръзна да слуша отегчителните им разговори, изпълнени със самохвалство, интриги и цинизъм — Самсаров се почувствува по-силно отвсякога сам и излезе. Той седеше сега на една усамотена пейка в Борисовата градина, която в тоя тъжен есенен ден се простираше пред него цяла потънала в дълбока меланхолия.

Той обичаше есенните пейзажи. Обичаше да наблюдава тая бавна и скрита агония на природата, от която листата на трепетликите пожълтяваха, на дъбовите храсти се зачервяваха, а тънките вейки на тополите, вече отдавна оголели съвсем, трептяха като молещи ръце, протегнати към небето, хладното и безжизнено вече небе, безсилно да стопли болната душа на умиращите дървета. . . Едни незасегнати от дъха на смъртта оставаха тъмнозелените борове — но и сега замислени и мълчаливи, загърнати и сега в тайна скръб, унесени сякаш в своя вечен блян за хубавата южна палма. . . Често очите му се спираха на Витоша. Тежки и гъсти мъгли пълзяха по нея, сякаш и на гранитното чело на тоя невъзмутим гигант се чертаеха вече бръчките на грижа и безпокойство пред близкия призрак на есента. . .

Самсаров стана. Без да изчезне, неговата тъга се смекчи и олекна, разляна в широката скръб на цялата природа. Той вървеше бавно по мократа алея, потръпващ болезнено при шума на стъпките си по падналите листа. При Орловия мост той стоя една минута, неподвижно загледан: той гледаше големите

бронзови орли, разперили широки крила, по-мощни и по-смели от живите си братя, но така безсилни и нещастни в напразните си усилия да полетят към небето. . . «Никога, никога!» — шепнеше си той, отминавайки по-нататък.

Самсаров влезе в града, погълнат от шумен и широк поток от хора. И тия непознати лица, които минаваха край него, без да го погледнат, унесени сякаш в някаква трескава и тежка грижа, усилваха още повече в него болката на самотността и скръбта. Неусетно Самсаров се озова пред същото кафене, което той преди малко беше напуснал. При спомена за преживяната наскоро досада той ядосано се възви назад, без да знае къде да отиде сега. Дойде му наум да заобиколи министерството. Той погледна часовника си — показваше три. Но днес беше сряда и не приемаха просители. Ала все пак може да се отиде, мислеше си той. Може би ще намери някое ново обявление, което трябваше да се знае. Освен това-така щеше да прекара в нещо времето и да се поскита сам.

Ситен дъжд беше почнал да роси и когато Самсаров отваряше вратата на разкошното здание на министерството, една струя от вятър и влага нахлу заедно с него. Като снемаше яката на палтото си, той почна да се изкачва по стълбите. Веднага един разсилен, сякаш отлепен от стената на коридора, се яви пред него. Лицето му, черно и сипаничаво, с ниско и набръчкано чело, с грамадни челюсти, имаше свирепото и злобно изражение на булдог, готов да ухапе. Едва Самсаров беше преминал няколко стъпала, когато разсилният го хвана грубо за ръката и го спря.

— Не може. . . Днес не приемат. . .

— Но аз. . .

— Не може, разберете. Днес е сряда и началниците не приемат. — И той продължаваше грубо и нахално да дърпа Самсарова.

Самсаров разбираше, че тоя нахален разсилен го спира не толкоз за да изпълни една наредба, а от

една органическа почти нужда да бъде груб и зъл, та поне в това да изрази и той своето значение и превъзходство. Изпитвайки едно самодоволство от положението си, щастливи от ласките, които получаваха от началниците си, привикнали да чакат всичко от тях, разсилните в министерството се отнасяха грубо и предизвикателно особено към ония, външността и изгледът на които издаваха в техните очи уволнени учители или кандидати за служба. Като желаше да избегне по-голяма неприятност, Самсаров се обърна към разсилния кротко и примирително:

— Слушайте. . . Аз знам, че днес не приемат; при началниците нямам и работа. Но ще се кача горе, за да видя няма ли някое ново обявление. Само това. . .

— Не знам аз. . . Забранено е. Не може. . . — И разсилният пак го задърпа.

Самсаров кипна. Той не можа повече да се въздържи и в припадъка на силен яд отблъсна далеч от себе си разсилния и почна ядосано и високо да го ругае. Разсилният, ядосан сам от съпротивлението му, готвеше се да отговори с още по-голяма грубост. Но появяването на ново едно лице го спря. Влезналият беше прилично облечен господин, със златни очила на сухото си лице. Разсилният почтително се поклони и стори път. Явно беше, че това е някакъв висок чиновник в министерството — не обаче от първите, защото инак Самсаров щеше да го познае. Зачул хокането на Самсарова, чиновникът разбра веднага в какво се състои работата. Но той продължи да се изкачва бавно и важно по стълбата, не показвайки намерение да се намеси, сякаш искаше да се почувствува, че разправията с такива хора, неизвестни някакви учители, най прилича на разсилния. В това затишие, което явяването му предизвика, той искаше да се почувствува и собственото му превъзходство, разликата между него — високия, важния чиновник — и Самсарова, нещастника в негови очи, принуден да проси по коридорите на министерството и да се разправя с грубия разсилен, същия, който с

такова страхопочитание отстъпя пред него. И той се качваше бавно по стълбите с една лека презрителна усмивка.

Като стигна на площадката, чиновникът се спря. Полуобърнат към Самсарова, с един надут и надменен тон, предвзето разчленявайки думите си, той каза:

— Не ви прави чест. Това е недостойно за един учител. . . — Изразът на лицето му беше такъв, като че той притежаваше неизмерима морална сила; някакво божество, пратено да съди другите.

Самсаров, който добре чувствуваше всичката мизерия, всичката илюзорна сила и значение, които тоя нещастник си даваше, наново се обиди, по-силно и по-жестоко, отколкото от невежия разсилен дори. Една нетърпима болка свиваше сърцето му, виждайки се незаслужено унизен и обиден. Той търсеше нещо, което да премахне това тежко, болезнено чувство, което да го издигне в собствените му вече очи. Искаше да се нахвърля, да набие и единия, и другия, да ги смаже, да ги разкъса. . .

Силно нервиран, разтреперан, той пристъпи към чиновника със светнали, искрящи очи.

— Господине — каза той отсечено и твърдо, — вие трябва да знаете, че аз не съм никакъв учител. Аз съм народен представител.

Той беше доближил лицето си до това на чиновника, пронизваше го със своя поглед, пълен с омраза, презрение и заплашване. Чиновникът го гледаше учуден и изненадан. На лицето му не беше изчезнала още надменната, горда усмивка, сякаш той се съмняваше, мислейки, че това е фарс. Но Самсаров беше така естествен, силният му яд беше придал такава сила и непрестореност на постъпката му, че дори сам, учуден от тази внезапна мисъл, беше готов да ѝ повярва. Съмнение не оставаше — уплашеният чиновник гледаше пред себе си действително народен представител. И една бърза и чудна промяна се извърши в него. В един миг всичкият авторитет, власт, знание, което беше си дал, изчезна, отлетя. Той с

ужас се виждаше вече уволнен, пропаднал, унищожен. Раменете му се отпуснаха, лицето се сви и пребледня, изображавайки правилната си маска на сервилност и угодничество.

— Но, господине. . . Извинявайте, за учители не може. Но вие. . . Какво обичате. . . На вас, разбира се. . . Заповядайте. . . — Чиновникът говореше смутен и объркан.

Самсаров го гледаше, почти спокоен вече. В душата му бликаше сега едно дълбоко, до болезненост, презрение към човека. И виждайки как той се поти, как чезне под тежестта на собствената си подлост и нищожество, той разбра, че няма защо повече да лъже и себе си, и него.

— Не. . . Аз не съм народен представител. . . Аз съм учител. . .

И като издигна яката на палтото си, той заслиза бързо по стълбата, чувствувайки болка и срам да гледа повече учудения и поразен отново чиновник. Разсилният, ням свидетел на тая сцена, сега отстъпи настрана, учуден и мълчалив.

Като излезе на улицата, Самсаров въздъхна облекчително. Небето, оловено и тежко, ниско се беше надвесило над града. Дъждът се беше усилил и ръмеше монотонно и тихо, като глух, безутешен плач. Мокрите тротоари блещяха и от големите кестенови дървета падаха едри капки и сухи, мъртви листа. Един от познайниците на Самсарова, с които беше тая сутрин в кафенето, идеше насреща му, прекосявайки улицата и пазейки се да се не окаля.

— Здравей, Алеко. Страшна кал. . .

— Ах, да, наистина. Страшна, страшна кал! — живо възрази Самсаров, като отмина.

Без да подозира, другарят му попадна случайно на интимната му мисъл. Защото Самсаров именно това си мислеше. Но той мислеше не за тая кал, която като разтопена смола заливаше улицата, а за оная черна и смрадлива кал, която се таи в душата на човека. . .

Звездна вечер

Мръкваше се. Слънцето, голямо и червено, изглеждаше така близко — сякаш уморено от дългия си път, иска да слезе в полето. Ясно се откриваха в прозрачния и ведър въздух безкрайни далечини. Зелените ниви, едва поклащани от вятъра, се виждаха по-свежи и по-чисти, цветята разтваряха чашките си — изпущаха своя аромат. Дълбока тишина царуваше. Сякаш цялото поле беше спряло своя дъх, тъжно загледано в слънцето, което си отиваше. И то, пращайки последната си лилова усмивка, скри се бавно зад тъмния хоризонт.

Малкият Йошка пазеше воловете, които пасяха. Легнал, той беше почти скрит в тревата. Лицето му, заляно с розовия блясък на небето, беше хубаво и чисто, с големи сини очи, приличнн на сините цветенца сред тревите. В ръцете си той държеше китка червени ягоди, които беше набрал за болната си сестра. Йошка гледаше пламтящия запад, обзет цял в лилови огньове. Далеч, много далеч, там, където небето и земята се сливаха, над мъглявия хоризонт се носеше голям орляк черни птици. Йошка следеше техния бърз полет, безкрайните им отивания и връщания. Той ясно ги виждаше като черни точки, когато те се явяваха на розовото, чисто небе, отдето, понесени сякаш от внезапен вихър, падаха отведнъж и се губеха в мъглявия здрач на полето, за да се явяват отново в горящите лъчи. Йошка гледаше тия черни птици и мислеше за таинствените, тъмни гори, дето те нощуваха, дето може би нощуваше и самото слънце.

Нощта неусетно бе дошла. Лиловата усмивка угасна на потъмнелия запад. Там оставаше да грее още слаб, бледен блясък. Полето, така пъстро и безкрайно, замлъкна и потъмня. Изгубиха се мъгливите далечини и хоризонтът се приближи и стесни в малък черен кръг. Но заживя и светна сега небето,

което отведнъж сякаш се издигна по-високо и изглеждаше по-дълбоко, по-бездънно. Нощта беше тъмна, месецът липсваше и хиляди и хиляди звезди, възползувани сякаш от това, струпаха се една до друга да погледат земята. Нищо се не чуваше вече. Замлъкнаха и последните чучулиги. Сега само щурците почнаха тихите си песни, скрити в мрака на нощта. И на Йошка, загледан в небето, се струваше, че в дълбоката тишина тия тихи звукове идат оттам, от ясното небе, от хилядите звезди. . . Но после тъмната нощ почна да го плаши. Воловете се губеха в мрака; отдалеч той ги виждаше като големи бели петна, от които идеше тежък дъх, приличен на дълбоки въздишки. Изведнъж невидими птици преминаха наблизо и техният тревожен и плачевен вик изпълни нощта. Закъснели или може би внезапно насън нападнати от хищници, те се явиха и изчезнаха в зиналата, широка уста на нощта. . .

Йошка почна да се бои. Всякога, когато той останеше сам в тъмните нощи, гледаше да доближи лозята. Пъдарят дядо Сидер го обичаше и само на него позволяваше да пасе воловете си наблизо, защото Йошка не правеше пакости като другите деца и не сърдеше стареца. И дядо Сидер идваше всякога при Йошка, чакаше го дори по-отрано, свикнал с неговото другарство. Отчужден вече от живота, откъснат от ежби и грижи, със своята тиха наивна душа той сам беше като дете и дружеше с Йошка почти като с равен, обичаше го.

Едвам Йошка беше докарал воловете си и беше се запрял при оградата на лозята, ето че се отсече на небето тъмната фигура на дяда Сидера.

— Йошка, ти ли си? Добър вечер. . .

— Добър вечер, дядо Сидере.

Старецът свали от рамо пушката и седна. После извади лулата си, напълни я и почна да цъка с огнивото си. Йошка, легнал в тревата, подпрял главата си на ръце, гледаше как червената светлина от искрите пламва и угасва бързо по сухото, сбръчкано

лице на дяда Сидера. Успял вече да запали, пушещ е лулата си, дядо Сидер заговори:

— Ах, да може да ми мине в ръка онзи разбойник, Пеюва син, ще го науча. . . Влязъл днес в лозята, та отрязал една фиданка. Череши няма вече, друго започнал. . . За какво му е тая фиданка на тоя нехранимайко. Какво хубаво дръвче — радвах му се и го гледах като дете. . .

Но Йошка не слушаше. Унесен, недвижно спря някъде тъжни, замислени очи, той се обади, повинувайки се само на своите мисли:

— Ангелина е болна. . . много болна. . .

— Коя Ангелина?

— Ангелина, сестра ми.

— А, сестра ти. Много ли е болна, Йошка?

— Много. . . — Йошка не можа да продължи, ако и да искаше да изкаже всичката си скръб на дяда Сидера. Сълзи задавиха гласа му.

— Нищо, нищо. . . Ще премине то. . . — И дядо Сидер продължи да хока крадците, без да може да види дали го слуша Йошка и без да чака отговор от него. Когато той най-подир беше замълчал, Йошка, сега легнал на гърба си и загледан в небето, пак така внезапно, както по-рано, се обади:

— Колко звезди. . .

Дядо Сидер издигна глава.

— Звездите. . . аз ги зная тях. Когато бях овчар, по цели нощи съм ги гледал. За овчаря звездите са всичко: те му показват и пътя, те му показват и кога кое време е. Никога не ще се обърка той, додето на небето има звезди. Аз познавам всичките звезди, имената им, приказките им. . .

Йошка слушаше вече жадно. Дядо Сидер продължи:

— Виждаш ли, Йошка? Ето онези три големи звезди наред една след друга. Това е Ралицата. По нея аз всякога мога да позная колко е часа. Ралица се казва — рало е. Ето най-напред са воловете, после ралото и най-подир орачът. А онази купчина звезди — те са Овчарят. Ето стадото му, пръснато на

дъга — ситните звезди; ето по-настрана друга по-голяма звезда и до нея една по-малка — Овчарят и кучето му. Виждаш ги, нали, Йошка? Ето там има друга купчина такива звезди — те са Свинарят. Но Овчарят върви всякога най-напред, пред Ралицата и пред Свинаря. Бог обича овчарите. Нали затова и те първи са видели малкия Исус. . .

Дядо Сидер замлъкна. Йошка гледаше звездите, спомняйки си разказа за витлеемската нощ, за голямата ярка звезда, огряла над бедната пещера, и овчарите, радостни и учудено коленичили пред Исуса. . . Дядо Сидер пак продължи:

— А онези големите звезди — седем са, — това е Колата. Разбойник е бил стопанинът на тая кола. Виж де я оставил и отишел на другия край на небето да краде слама, и от кого? — От кума си. Но отдето минал, сламата се посипвала подире му. И сега личи. Затова се казва тая диря Кумова слама. . . А тая звезда, най-хубавата, най-светлата. . . скоро ще се скрие вече. . .

Старецът спря, нежно загледан в голямата звезда, която грееше като голям елмаз над хоризонта. И в неговия поглед светеше неизчезнал още възторг, мечтателна радост от тихите нощни часове, когато той някога, млад овчар, е гледал пак тая чудна звезда, копнеещ за свидно либе.

Той продължи:

— Вечерницата е тя. Като най-хубава мома в село, е лична между звездите. Най-хубава, най-работна: тя сутрин последня остава на небето, вечер първа се явява. . .

Далеч се зачуха звънци, приближаваха се овчари. Дядо Сидер се вслуша внимателно, па стана.

— Ето ги пак. . . Ще ходя. . . — Той нарами пушката си и бързо се изгуби в мрака. Йошка остана безмълвен и неподвижен, загледан още в небето.

— Дядо Сидере, гледай, гледай — завика Йошка.

— Какво има, Йошка?

— Гледай, гледай. . . звезда падна.

Дядо Сидер издигна глава, изгледа небето, но нищо не видя.

— Умрял е някой — обади се той.

— Какво?

— Умрял е някой. Кога умре някой, една звезда пада от небето.

— Дядо Сидере. . . — Йошка искаше да запита още нещо, но старецът се изгуби далеч вече. За малко Йошка беше забравил своята тъга, увлечен от хубавите разкази на дяда Сидера — забравил беше болната си сестра, за която цял ден бе мислил. Сега той изведнъж си спомни за нея и някакъв ужас премина в съзнанието му, остра болка сви малкото му сърце. Ако тая звезда. . . Нали така каза дядо Сидер?. . Не, Йошка не искаше да вярва, боеше се да помисли това. . . Но той не можеше повече да стои, искаше да се затече, да види по-скоро сестра си — болната. И стана, прибра си торбата, а като вземаше китката ягоди, изведнъж и неволно се разплака. Смути се малката му душа и той бърже подбра воловете към село. То беше съвсем наблизо. Подгоняше воловете Йошка, стискаше китката ягоди в ръце и тихо ронеше сълзи.

Като влезе у тях в двора, над който големи дървета хвърляха гъст мрак, Йошка се побоя да погледне през прозореца, който един още светеше в нощта. Вратата също беше отворена, още се люлееше — някой бързо и скоро беше излязъл през нея. Йошка влезе. Както по-рано, Ангелина лежеше на ниския одър. Русите ѝ светли коси падаха на бялата постелка, лицето ѝ беше бледно, очите затворени под сенчести клепачи. Около нея, разпръснати, още стояха тия полски цветя, които вчера Йошка ѝ бе донесъл.

«Тя спи» — помисли си Йошка.

Майка му, припаднала над одъра, скрила лицето си в косите на малкото момиче, се обърна изведнъж и се припя. Едвам сега Йошка забеляза майка си и горко зарида.

В къщи влезе бащата на Йошка, бледен и мълчалив, придружен от няколко стари жени. Те заобиколиха малката покойница, забързаха и зашепнаха нещо.

Йошка излезе в тъмния двор. Воловете, зачудени от плача му, престанаха за минута да преживят, погледнаха го с големите си, влажни очи и продължиха пак спокойно и безучастно да преживят. Йошка, още с китката червени ягоди в ръце, обърна окъпаното си в сълзи лице към небето. То беше сѐ така покрито с хиляди и хиляди звезди; но Йошка не чу сега ония тихи звуци, които като че идеха от тях в полето: те сега плахо и смутено се поглеждаха, питаха се сякаш за изчезналата внезапно другарка — нежната душа на малката Ангелина. . .

Нова пролет

От ранна сутрин в тоя хубав пролетен ден Гълъб беше на нивата и сееше — първа ръка сеитба. Наблизо нямаше други сеячи и неговата едра и стройна фигура една се чернеше в широкото, безлюдно поле, сякаш изметено и чисто под светналия купол на небето.

Пролетта идеше. Топли широки пориви на южния вятър нежно милваха уморената болна снага на земята и тихо сякаш я будеха от сън. Полето се събуждаше. Като възкръснал по чудо мъртвец, удивено то откриваше морни погледи и свенливо се усмихваше на слънцето с разцъфналите си минзухари. Пролетта не беше му донесла още разкошното зелено рухо. Поляните се жълтееха, посърнали и сухи, и на всички посоки се простираха широки, черни като смола ивици от угар— сякаш забравени от есента некролози. . . Но далечният въздух на пролетта беше озарил небето. От височината на необятните си простори то беше видяло нейните усмивки — далечния пожар на нейното сияние — и ликуваше: паднала беше от него и най-малката сянка, изчезнала беше и най-малката скръб. Като най-чист сапфир

светеше то сега, смееше се и блещеше, изпълнено с горящи лъчи. Хиляди чучулиги, опиянени от толкова лъчи, светлина и въздух, замираха в страстни, възторжени песни, сякаш малките сърчица се топяха от радост и щастие. . .

Макар че работеше от зори, Гълъб не чувствуваше умора, ободрен и развеселен от животворния лъх на пролетния ден. Но слънцето се беше вече запряло на пладне и той нетърпеливо и често започна да поглежда към село: време беше да му донесат обеда. И ето, далеч из пътя, се зададе жена и бялата ѝ забрадка и ръкави силно блещяха на слънцето. Спрян и загледан в нея, Гълъб помисли, че това навярно е сестра му Ирина, наведе се и продължи да сее, съсредоточен и внимателен. На края на нивата той отново се изправи и загледа към пътя. Жената с бялата забрадка беше вече близо и ясно се виждаше бялото ѝ, засмяно лице. . .

— Боже, Ненка. . .

Учуден и изненадан, Гълъб отпусна ръце. Той позна жена си. Доскоро тя беше тежко болна, беше се поправила, походваше и пошетваше нещо из къщи, но той не вярваше, че ще се реши да дойде чак на нивата. А ето тя. . . Той я гледаше да иде весела и засмяна, хубава в бялата си лятна забрадка, както всякога е била с него в полето. . . Най-после тя беше спасена, изтръгната беше от страшните неумолими ръце на смъртта. . .

Ненка беше вече наблизо. Тя се приближи все така радостна и засмяна, но още слаба и бледна. Галено Гълъб почна да я гълчи:

— Гледай, Ненка. . . Защо дойде? Ами че ти ще се умориш. . .

— Хо, разсърди се. . . Аз съм вече здрава. А и такова хубаво време! Боже, какво слънце. . .

Тя се спря, тежко поемайки дъха си. Една минута и двамата се гледаха мълчеливи и засмени, в техните чисти погледи се откриваха и си говореха душите им, влюбени и щастливи. Ненка сложи бохчата.

— И татко сам ми каза: иди, поразходи се — ще ти олекне. Их, колко ми е добре, ще хвръкна. . .

— Ще хвръкнеш ти, ако те оставя. Чакай, не сядай още. . . — Гълъб отиде до колата и се завърна, носейки голям нов ямурлук. Той го постла на чистия синур, близо до малката трънка, цяла отрупана с бели като сняг цветове, около които бръмчаха пчели. . .

— Седни сега. . . Земята още е мокра. . .

Ненка седна, усмихнато и унесено загледана наоколо. Хиляди спомени като сладки сънища възкръснаха в нея и милваха душата ѝ като топли, пролетни лъчи. Колко пъти те са били наедно с Гълъба в това поле и в блясъка на засмените му утрини, и в здрача на топлите, тихи вечери! Колко милувки, колко радост. Всичко наоколо ѝ беше познато, всичко сякаш ѝ говореше за нещо свидно. Стори ѝ се, че малката трънка, до която седеше, прилича в бялата си премяна на млада дружка и ѝ кима нещо дяволито и мило; на белите ѝ кичури сякаш играеше срамежливата усмивка на девственица, която неведнъж ги е виждала така наедно и не една тайна знае. . .

Из развързаната бохча, завита в бяла кърпа, Гълъб извади топла, прясна пита. Като я сложи на коляното си, той искаше да я разчупи. Ненка я грабна от ръцете му.

— Чакай. . . Виж, щях да забравя. И татко заръча, още колко заръки. . .

Тя стана и отхвърли дългите си коси назад.

— Обичай е. Да видим каква ще бъде годината.

Ненка се наведе и силно търкулна питата по чистия синур. И двамата, с наивно детско любопитство, заследиха я с очи и чакаха да видят как ще падне. Ето, и тя в последни колебания се завъртя и падна на долната си страна, с кората нагоре. Ненка радостно плесна ръце.

— Гледай, гледай! Ето — добра ще е и тази година. Какви храни ще станат!. . .

Тя се затече и донесе питата.

— Аз ще разкажа на тати. Той най-много за това заръча.

Седнали на синура, те започнаха да се хранят. Ненка се беше оживила, неуморно бъбреше и се смееше, сияеща и весела, прилична на една от малките пчелици, които весело бръмчеха около бялата трънка. Гълъб я гледаше, усмихнат и щастлив, забавляван от детските ѝ немирства и закачки. Ненка беше се чудно разхубавила. Лицето ѝ беше станало по-бледно, но по-нежно и хубаво. Сред тъмните сенки, останали от преживените страдания, блещяха очите ѝ, лазурни и чисти, пълни с лъчи, сякаш в тях дълбоко се оглеждаше цялото пролетно небе. Често погледите им се срещаха и се топяха в безмълвно, тихо блаженство. Току над тях, издигната високо, трепкаше и пееше чучулига. Ненка спря да яде и се загледа в нея. Стори ѝ се, че тая добра и мила птичка без друго знае за тяхната радост, за тяхната обич и пее за тях. . .

— Миличкото. . . как пее. . . — нисичко продума тя.

Гълъб я разбра и се усмихна. Но сякаш внезапна мисъл ѝ доде на ума, тя стана изведнъж замислена и тъжна и някъде недвижно се загледа. Гълъб последва погледа ѝ, искайки да узнае къде тя гледа. Далеч се виждаше краят на селото и вън от него на ниския, стръмен хълм белееха се гробища. Черни, безлистни още дървета навеждаха над тях вейките си — сякаш скърбящи майки, припаднали над скъпи мъртвъвци. Ненка гледаше там. Неотдавна се помина първото им дете, ненарадван и ненамилван младенец, отнесъл със себе си толкова радости и копнежи. След смъртта Ненка се беше поболяла и споменът за малкия покойник събуждаше острата болка за болестта ѝ, за голямата ѝ скръб. . . В очите ѝ се показаха сълзи, тя беше готова да заплаче. Гълъб разбра всичко.

— Ти пак за него. . . Остави, защо мислиш, защо се тровиш така. Нима не стига. Всичко трябва да се забрави. Нали си здрава. . .

Но Ненка сама бързо прогони скръбта си. Нямаше място сега за нея. В разведрените, влюбени души на двамата никнеха нови надежди, млади и засмени, като подранилите минзухари. Те чакаха нови, честити дни. Ненка се засмя:

— Нищо. . . тъй малко. . . Но аз те слушам. Аз се радвам, че оздравях. Ах, колко ми е леко днес, колко съм добре. Наистина ти казвам, ще хвръкна. . .

— Не можеш. . .

— Колкото и ти, а уж си гълъб. . . Мъничко гълъбче!. . — Тя измери с очи едрата, широка снага на Гълъба и се заля във висок, кръшен смях. Синурът беше изпъстрен с минзухари — разтворени, засмени очи, взрени в небето. Ненка накъса от тях и накичи косите си. И засмените минзухари още по-весело разтвориха златните си чашки, доволни, че кичеха това хубаво, сияещо лице. Тя се приближи към Гълъба.

— Накичи се и ти. Дай, аз сама. . .

Гълъб покорно се остави на нея. Тя трябваше да се издигне на пръсти, за да втъкне стрък минзухар над ухото му. Малката ѝ, гъвкава снага се губеше в широките, силни гърди на Гълъба. Но той гледаше да греят над него лазурните ѝ, засмени очи, две трапчинки играеха на бузите ѝ. Галено той я плесна.

— Лудичка, лудичка си ти. . .

И загрижен за нея, той почна да я подканя да си ходи.

— Слънцето лъже още — лесно се настива. Хайде. . .

— Е, омръзнах ти. . .

— Омръзна ми ами, не искам да те гледам. Изгубих толкоз време.

Скоро Ненка си прибра бохчата и тръгна. Бързо се намаляваше нейната фигура и на забрадката и ръкавите ѝ само слънцето ярко блещеше. Когато тя вече се закриваше зад хълма, обърна се и замаха нещо с ръка. След това се възви, заслиза бързо и се изгуби.

Спрян на нивата, готов да сее пак, Гълъб я гледа-

ше усмихнат. Какво искаше да му каже тя? Не това ли, че тя го обича, че тя е здрава, че ще живее, че ще бъде негова, завинаги негова, тя — палавата малка Ненка. И неволно погледът му се обърна към небото, очите му се просълзиха. Една дълбока, тиха радост изпълни душата му, прояснена и светла, като пролетно небе. Пред замечтаните му очи изпъкна ярката картина на чаканите дни: узряла, буйна като море нива, изпъстрена с червени макове; жътвата, Ненка, пееща и весела със сърп в ръце, блеснал на яркото слънце. . . Така, както някога. . . И Гълъб усети една могъща, свръхестествена сила да обзема неговата снага, закрачи твърдо и смело, нервно заграби пълните зърна и с широк, стремителен размах ги пръскаше: като дъжд от сачми шибаха те черните бразди и звънтяха, пръснати надалеч.

Той заработи страстно, весело.

А високо над него минаваха върволица жерави, отиващи на север, и горди, възторжени викове се ронеха върху безмълвното, очакващо пролетта поле, сякаш звънливи зърна, посипани от ръката на сеяча. . .

Без място

И сега, както всеки път по-рано, му казаха, че няма място. И той, без да възрази нещо, безмълвно и тихо беше излязъл вече в коридора, когато чу, че го викат.

— Почакайте — каза му инспекторът. — Имало едно място, аз не забелязах. Тая сутрин ми съобщиха: в с. Ф. . .

Лазаров слушаше изненадан.

— В с. Ф. . . , може би, знаете това село — близо е; учителят се поминал. Други кандидати няма. Та, ако искате. . .

Лазаров не чака повече обяснения. Зарадван и развълнуван, той се прости набързо и излезе навън. Луда радост пълнеше гърдите му, той почти тичаше и, за пръв път от толкова време вече, запя някаква весела мелодия. Боже мой, колко му беше радостно и леко на душата! Той беше съвсем чужд в тоя голям град и нямаше близък човек, с когото да сподели радостта си. Но сега той не се чувствуваше, както друг път, така уединен и самотен. Всички хора му се струваха познати и добри. Ето тоя добродушен бакалин, който е излязъл пред дюгенчето си и го гледа: нима не се познават отдавна, много отдавна, нима не е говорил с него толкова пъти. Да, той знае, че това никога не е било, но все пак нему така се иска да се спре, да му разкаже всичко, да побъбрят и да се посмеят като добри, стари приятели. Но Лазаров отмина бакалина, който продължаваше да го гледа с нескривано учудване. Той стигна до центъра на града и се сля с широкия поток от хора, който пълнеше улиците, вече залени с електрическия блясък. Неусетно той се озова в градската градина. Имаше някакъв празник, свиреше музика, хиляди разноцветни лампи грееха на дълги гирлянди по дърветата, хвърляха се конфети, огнени ракети пронизваха тъмното небе. Лазаров се любуваше на общото оживление, опиваше се от шумната радост на това безбройно множество, гледаше усмихнатите лица на мъже и жени и сам се усмихваше на всички...

Рано на другия ден Лазаров излизаше от града на път за с. Ф. . . Той реши сам да иде там, толкоз повече че селото не беше далеч и знаеше пътя. Едвам излязъл от града, той се спря, поразен от чудната гледка, която се откриваше пред него. Цялото поле, далечните планини на хоризонта се белееха и ослепително блещяха. Дърветата също бяха бели, покрити със скреж. Сякаш внезапно беше дошла есента и в една само нощ ги беше отрупала с чудни цветове. По цялото продължение на шосето, от двете страни, се издигаха големи, стари върби, сега блестящи и бели, сякаш изваяни от сребро. Лазаров се обърна.

Над големия град плуваше лек, синкав дим и далеч над снежните планини изгряваше слънцето, заливайки небето със злато и кръв. Долиташе глух, страшен шум от града и на Лазарова се струваше, че това е веселият говор, ликуването и песните на хората, които се събуждаха. Сякаш всеки един от хилядите тия хора като него се беше събудил тая сутрин с една нова надежда в душата си, сякаш всеки един от тях бързаше сега да посрещне щастието, което през нощта е почукало на прозореца му. Сам той пали е така весел и доволен. . .

Той тръгна по шосето, още безлюдно и глухо. И тая чудна, безкрайна алея от бели, сребърни дървета, между които той вървеше, тоя засмян ден, облян със светлина и блясък, радостта, която бликаше в душата му — всичко това го опияняваше, вълнуваше. Струваше му се, че това е сън, че той сам броди като в стара, хубава приказка. . . И тежкият мрак, трупан в душата му през толкова мъчителни дни, се разпръсваше, чезнеше. Пред него възкръсваха сега далечните спомени от хубавото минало. Той виждаше малкото тихо село, дето учителствува първата година. Виждаше го, подобно на малко гнездо сред безкрайната, равна степ, разстлана надлъж и нашир под необятното небе, отрупано със звезди. Никъде той не е виждал вече нещо подобно. Той виждаше малкото, бяло училище, почти скрито под стария бряст, който всяка нощ удряше с клонете си в прозореца на стаята му. Как весело беше тогава. Всеки ден дворът на училището се пълнеше с палави, весели деца, които излизаха и влизаха в училището, като пчелици в кошер. Удряше ли звънецът, малкото училище се пълнеше с такъв немирен, шумен глъч — сякаш рой птички чуруликаха в топла, слънчева сутрин. А когато влизаше при тях, той виждаше да се устремяват в него засмени, лъчисти очи, нежни и мили, като пъстри цветчета на полето. И малките чисти души трепкаха, откриваха се в тия бистри, засмени погледи и пръскаха нежните лъчи на привързаност и обич. . .

Да, това беше отдавна. И сега той отново ще има място, това място, за което той мечтаеше през дългия ред мъчителни дни на казармата. И унесен в мечтите си, Лазаров не усети как беше изминал почти половината път. Той вървеше сам по тоя чуден път между белите, сребърни върби, които от време на време го посипваха с бял снежен цвят. . .

Той стигна до едно ханче и се отби в него. Наблизо се виждаше село. От кръчмата излязоха непознати хора, облечени в скъпи, топли кожуси, качиха се на файтона, който ги чакаше, и полетяха по шосето. Над конете оставаше в студения въздух бяло облаче пара, звънците сипеха весели, ясни гласове. Лазаров гледаше тия доволни, богати хора, без да им завижда — нему така беше радостно и добре. Той влезе в кръчмата. Печката гореше и пръскаше мека приятна топлина. На една маса стояха само двама селяни, с които кръчмарят говореше ниско и неясно. Лазаров си поръча чай. Кръчмарят донесе чая, погледна тоя млад момък със засмени, радостни очи, който го гледаше така, като че искаше да му каже нещо, но вижда се, че беше много занят с разговора си, поздрави само и се върна на мястото си.

Вратата се отвори и влезе малко, русокосо момиче със сини като две цветчета очи. В малките си ръчички то носеше книжки — ученичка. Лазаров трепна. Момиченцето отиде при кръчмаря и тури ръката си на рамото му.

— Тате, дай ми пара. . .

Мълчание. Бащата не го и погледна, все още увлечен в разговора си.

— Хайде бе, тате, дай ми пара. . .

Но то трябваше да повтори трети и четвърти път.

Най-после бащата чу и се обърна.

— Цанке, върви на училище, ще закъснееш. Няма пара. . .

— Няма. . . Дай бе, тате. . .

— Е, де. . . Върви на училище, казах.

И тия думи на бащата прехвърляха така запла-

шително и грубо, че малката Цанка веднага замлъкна, остави баща си, тури малкото си пръстче на устните и засрамено и обидено загледа Лазарова. Той не се стърпя, стана и взе момиченцето при себе си. Никой го не забеляза.

След малко селяните станаха и си излязоха. Тогава кръчмарят погледна към Лазарова: Цанка беше отворила букварчето си на коленете му и доверчиво и радостно сричаше нещо, показвайки с малкото си розово пръстче. Кръчмарят се усмихна, умилен от това другарство, завързано така бързо и непринудено. Още по-рано тоя момък с кротки, хубави очи му обърна вниманието и му се хареса. Тая сцена го трогна. Той се приближи.

— Чете ли?. . . Учителка ще става. . .

Чете, много хубаво чете. Лазаров нежно помилва момиченцето. Тя ще стане учителка, непременно ще стане. Зарадвана, Цанка си прибра книжките, забрави за парата, която толкова искаше, и излезе. Но веднага тя се повърна, подаде си само русата, хубава главичка и каза на Лазарова:

— Аз пак ще дойда. Ще чакаш ли?

Да, той ще чака и те ще четат пак. И двамата усмихнати, изпратиха с очи малката ученичка.

— А ваша милост отде сте? — попита кръчмарят.

Лазаров отдавна искаше да заговори, да каже де и защо отива.

— Аз?. . . Аз съм учител. Отивам за с. Ф. . . Ще бъда учител там.

— Във Ф. . . Ей го де е. Но там нали има учител?

— Да, но сега мястото е свободно.

— Е, ще бъдем съседи тогава. Много хубаво, много хубаво. . .

И кръчмарят, който вече искрено обикна младия учител, весело каза:

— Ще черпиш тогава. . . Не, аз ще черпя, после вие, когато напечелите. . .

Пиха отново чай и Лазаров излезе. Кръчмарят го съпроводи и му показваше пътя, предупрежда-

вайки го да се не заблуди. Лазаров благодари и тръгна, но веднага, трогнат от добрината на тоя човек, който така искрено му съчувствуваше и желаеше да сполучи, повърна се, стисна му ръката и се запъти по шосето.

Селото Ф. . . беше скрито зад един хълм и Лазаров неочаквано и изведнъж се озова над него, слезе бързо надолу и тръгна из тесните, криви улици. И безмълвната тишина, която обгръщаше това малко село, ниските стрехи, сякаш вгънати от тежкия сняг, синкавият дим, който се издигаше над покривите, като неподвижни, прави стълбове — всичко това му се стори така познато и близко, сякаш е бил живял отдавна тука. Ето кръчмата. В свободното си време той ще иде тук и ще приказва с добрите, стари селяни. Те са така любезно кротки и често така хубаво разказват стари едновремешни работи. . .

Показаха му общината. Лазаров влезе. В ниската, тясна стая имаше няколко души. Един гологлав, пълен селянин стоеше на едната маса — навярно кметът. Лазаров поздрави и не каза нищо. Но какво обича? Някаква справка може би. Лазаров се обърна към кмета:

— Аз съм учител. Във ваше село имало вакантно място. Вашият учител се поминал. . . Та, ако може, аз желая. . .

Всички го гледаха зачудени. После те се спогледаха и Лазаров забеляза как всички след учудването и изненадата са готови да се разсмеят неудържимо и буйно.

— Ама как казахте — попита кметът. — Тука във Ф. . .?

— Да, така ми казаха в инспекцията. Сам инспекторът. . .

Кметът не можа повече да се удържи и се разсмя. Разсмяха се и другите.

— Че той си е жив, нашият учител — почна пак кметът, — той ли ще умре — здрав като пън. . .

Лазаров гледаше засрамен, без да разбере нещо. Пребледнял и слаб, той изглеждаше на човек, по-

лучил тежка рана. Един от писарите затърси нещо из книжата, които затрупваха масата.

— Грешка има тука — каза той. — Чакайте, друга е работата. . . — Той намери някакъв вестник. Всички се приближиха. Писарят показваше и зачете в него един некролог. Да, умрял учител и в с. Ф. . ., но друго Ф. . . , в друга, близка околия. . .

Лазаров едвам сега разбра тая грешка, разбра, че всичко отново рухва и изчезва. Срамуваше се, неловко му беше да стои повече между тия хора. После той искаше да бяга, да остане сам, сам със своята голяма тъга. Искаха да го заведат в училището, но той отказа. Отби се да почине в кръчмата.

Беше късно подир пладне, когато Лазаров пое шосето за града. Скрежът се беше вече стопил и старите, големи върби привеждаха черни клони, от които капеха, като сълзи, едри, тежки капки. Лазаров вървеше приведен и тъжен. Отново, като тъмна нощ, скръбта обземаше душата му. Хубавите спомени от миналото, мечтите, надеждите, с които се беше събудил тая сутрин — губеха се и изчезваха сега, подобно на малки, далечни звезди, изчезващи в мрака на мъглите. Недалеч се показа ханчето. «Аз ще дойда пак. Ще чакаш ли?» — спомни си той думите на малката Цанка. И при спомена за това мило дете остра, нетърпима болка сви сърцето на младия учител. Той се отби от шосето и тръгна направо през снежното, безлюдно поле. . .

Елка

Слънцето, като че спряно досега, изви на запад и престана да сипе нетърпима жар. Като мъчителен кошмар отмина тежката мараня и в широкия двор на голямата, стара къща изведнъж всичко се пробуди и оживи. Полъхна гъста, свежа миризма от белите

акации, натегнали от тежки гроздове цвят, весело забръмчаха около тях златни пчели, зашепнаха тихо листата на стария орех, а над ниския плет на малката градинка срамежливо надникнаха усмихнати, червени рози. Скрити досега в бурена, плъзнаха из двора кокошки, като че израснали от земята. В стрехите, спуснали дълги сенки, загукаха гълъби, а в затрънения плет на овчите кошари палави врабци отново се закараха и заспориха. Бели волски черепи равнодушно и нямо гледат с тъмните си кухи очи веселите, суетни птици и сякаш се усмихваха. . .

Под сянката на ореха, с разпуснат черен чюмбер и по ръкави, седеше стара жена и предеше. До нея лежеха две големи кучета. От време на време те търпеливо се обръщаха и изтракваха с големите си челюсти на досадните мухи. После пак слагаха глава на предните си нозе и спираха кротки, доверчиви очи на старата жена.

Внезапно откъм пътя долетя весел звънлив смях и подобно на сладката миризма на белите акации, разля се и изпълни въздуха. Двете кучета излаха весело и се спуснаха към вратата. Старата жена трепна, сложи вретеното на коленете си и се загледа. Да, това е Елка. Но защо ли се смее тъй. Портите, тласнати с голяма сила, шумно се разтвориха. Боже, тоя Иво, все ще измисли нещо. Висок и снажен, цял гигант, в широките си прегръдки той носеше, като малко дете, Елка. Около него тичаха и се петлаеха в краката му две бели агънца с огърлици от пъстри синци. Русите, блестящи коси на Елка като златни вълни се спущаха към земята, белите ѝ ръкави, набрани до рамената, откриваха ръцете ѝ. Тя беше обхванала шията на брата си и лудо се смееше.

— Не можеш. . . Не можеш. . .

— Искаш ли?

— Не, не можеш. Не. . .

Иво се спря, наведе се и сложи Елка почти на земята, без да я пуща. След това изведнъж се изправи и я подхвърли високо нагоре. Майката уплашено извика. Елка остана за минута във въздуха с

развени коси и разперени ръце и отново падна в прегръдките на брата си.

— Иво, луд ли си, пусни я. . .

Иво пусна Елка. Тя се престори на сърдита и избяга при майка си.

— Маминко, кажи му. . . Все тъй си играе с мене. . . — После тя изду смешно устните си, изгледа насмешливо Ива от крака до глава, като че искаше да покаже колко е мъчно да се обхване с очи големият му ръст.

— У-у-у, какъв голям. . . Слон! Слон!

Иво се накани да я грабне пак. Елка се разсмя и скри лицето си в пазвата на майка си. Старата жена престорено се скара:

— Иво, не ставай дете, върви си.

Иво влезе в къщи. Останали сами, малките агънца тъжно заблеяха. Елка откри лице, спусна се при тях и ги замилва.

— Ах, милите. . . Те ми се уплашили. . . Уплашили се. . .

— Елке, заведи ги вече в стадото. Огладняха.

— Не са гладни, мамо. Колко захар им дадох само.

— Заведи ги, послушай. . . Стига толкова.

Старата жена беше сложила пак вретеното, унесено загледана в Елка. Тихо блаженство и радост огряваше бледното й, сухо лице. Боже, колко хубава е нейната едничка дъщеря. Вече цяла мома. Какви коси. Това са същите нейни коси, когато беше млада. Ни една мома нямаше коси като нейните. За тях и песен бяха наредили. А очите на Елка! Тия сини бистри очи, с дълги, гъсти ресници. Да, това са неговите очи, очите на баща й. Той не я знае почти. Колко би се радвал той, ако можеше да я види сега. Тя беше тъй малка тогава. Не, той може би я вижда оттам и мъчно му е за нея. И може би той иде. В бурните, черни нощи, когато вятърът чупи акациите на двора, той иде и спрян до тъмния прозорец, дълго гледа едничката си дъщеря. Колко е хубава! Колко е пораснала. . .

От къщи излезе Иво, нарамил дълга коса. От петимата братя той беше среден по години, но най-едър, най-снажен от всички. И малката, нежна Елка изглеждаше до него като слаба, тънка фиданка до вековен, клонат дъб. Но тя обичаше най-много него. Той беше весел и добър и толкова силен. Носеше я на ръце, играеше с нея, като дете. Усмихнат, той се спря пред Елка.

— Елка-зелка, хайде. . .

Елка погледна майка си. Хубавите ѝ сини очи, засенени от дългите ресници, питаха и молеха тъй силно и нежно. Можеше ли нещо да ѝ се откаже.

— Остави агънцата само и се върни. Иво, събирай си ума, да не я завлечеш със себе си.

— Не, маминко, ще се върна. . .

И тя се затече и стигна Ива. Макар сама доста висока вече, Елка едвам стигаше ръката на брата си. Подир нея тръгнаха двете ѝ бели агънца. Елка се спря, пусна ръката на Ива и грабна малките агънца. Те са още тъй слаби и тъй безпомощно и мило я гледаха. . .

Старата щастлива майка радостно ги следеше с очи, докато се изгубиха зад портите. И дълго тя още се усмихваше и спираше да преде, когато долиташе до нея далечна вълна от звънливия смях на Елка.

Елка и Иво излязоха вън от село. Като малко гнездо остава то сред безкрайното, равно поле, блестящо и свежо, като зелено кадифе. Над тая чиста поляна полето изглеждаше по-дълбоко и по-необятно. Въздухът беше пропит от меките лъчи на вечерното слънце и от далечното сияние на кървавите, бели облаци, плувнали в лазура като белокрили птици. Бавно пълзяха под тях грамадните им сенки и полето ту потъмняваше, ту светваше някъде. Пръснати в големи дъги, пасяха стада овце и огрени от слънцето, изглеждаха върху зеленото чисто поле като блестящи, златни кълба. А далеч зад стадата, на самия хоризонт, като черна, трептяща линия, тъмнееше се синурът на нивите. Като че там се плискаше и играеше далечно, скрито море. От всички

страни на малкото село излизаха бели, равни пътища и подобно на огромни змии, виеха се и пълзяха към гъстите ниви.

Елка и Иво стигнаха до стадото. Отдалеч още заблеяха малките агънца, цялото стадо им отвърна и се спусна към тях. Дойдоха и овчарите — четиримата братя на Елка. Те се спряха и гледаха лутанията на малките агънца, смешните им усилия да намерят майките си сред блеящото стадо. После те седнаха на меката трева и заобиколиха Елка. Всички братя бяха едри и снажни, млади мъже, макар че Иво надминаваше всички. Дойно, най-старият, когото почитаха вместо баща, тук-таме над слепите си очи имаше бели косми. Те всички си приличаха, всички имаха сините очи на Елка, с дълги тъмни ресници. И в тия очи грееше огънят на безкрайна обич към единичката им сестра. А Елка разбираше това, радваше се, приказваше и се смееше безспирно, като малка птичка, зачуруликала под топлите слънчеви лъчи.

Илия показваше хурката, която правеше за Елка. Колко много и пъстри бои! И не само тези. Той ще тури още много. Ето тук златна боя, а тук ще бъде само сребърна. А горе ще напише името ѝ — Елка.

Елка пляскаше ръце от радост.

— Ама как, къде? . . .

— Ето тук: с големи хубави букви.

От близките стада дойдоха и други овчари: Стамен, връстник на Елка, и дядо Господин. Ах, тоя дядо Господин, голям смешник, с лице червено като чукундур, той всякога веселеше овчарите.

Надвесени, и те загледаха хурката на Елка. Разбира се, за тая хурка знаеха вече всички овчари в полето.

— Е, Елке, ще помагаш вече на майка си — каза дядо Господин. — На неделя по къделя. . .

— Тая година вълна не продаваме. Елка ще преде — обади се Дойно.

Но Стамен мълчеше. Всички обръщаха внимание

само на Елка, на нея говореха, нея хвалеха. Това го разсърди. Да, тя съвсем ще се възгордее вече. И той не се стърпя да се не закачи:

— Ама тая хурка сама ли ще преде?. . .

Елка подигна очи и го изгледа. Тя добре разбра какво иска да каже той, но много, много да не загазва. Стамен почти се разкая. Елка навярно го мисли за много лош. Не трябваше да каже това, когато всички ѝ се радват. О, хубава е тая Елка! И за да се поправи, той примирително вече се обади:

— Елке, ще изпредеш и на мене навои. . . бели. . .

— Въже ще ти изпреда да се обесиш.

Овчарите шумно се засмяха. Но от всички найвисоко се смееше дядо Господин. Червеното му лице се засиняваше от неудържимия смях.

— Ха-ха-ха. . . Въже, а? Ха-ха-ха. Ах, боже, тая Елка. . . Ха-ха-ха. . .

Стамен се обиди и потопи очи в земята. О, колко мрази той тоя глупав старец, макар да ходи с него и да обича приказките, които му разказва. И какво противно лице има — също керемида. Да, също керемида, А пък се смее. . . И овците си не може да преброи. Не, по-глупав овчар в цялото село няма. А Елка да не се гордее толкова. Разбира се, петима братя. И тоя Иво, преди всичко. Но в село все ще я срещне някъде сама. Въже ще изпреде. . . Добре.

Но Стойчо извади кавала и засвири весело и игриво за ръченици. Всички спряха очи на Елка. Дядо Господин заплляска ръце в такта на кавала. Елка знаеше какво искат от нея. Тя стана, издигна ръце, усмихна се и се понесе в лека, кръшна игра. Все по-леко и по-ситно редеше кавалът. Елка се увличаше все повече и повече в играта, сияеща, засмяна. Захласнати, гледаха овчарите и бронзовите им лица огряваше детска радост. Някой подкани Стамена. Дяволът, той това чакал: хвърли гегата и ямурлука си, изправи се срещу Елка и заигра. Дядо Господин не сдържаше възторга си. Той силно пляскаше с ръце и окуражаваше ту Стамена, ту Елка.

— Ха, Стамене! Ха, така. Не бой се, и навои ще има. И бели!. . .

Той пак се засмя високо. Стамен се ядоса. Не, решително той е най-глупавият овчар. Онзи ден брои овцете си и ги изкара 13 по-малко! Това е вече нечувано. А той, макар да играе с Елка, няма да ѝ прости тъй лесно. Въже да се обеси. Добре.

Но кавалът сѐ по-силно и по-силно ги увличаше и те играеха страстно и радостно. А наблизо пасяха стадата и сребърните звукове на звънците трептяха, като унесените песни на щурци. Под меките лъчи на вечерното слънце полето ставаше по-зелено и по-свежо, небето — по-високо и по-засмяно. Едни насядали, други прави и подпрени на гегите си, гледаха овчарите. И всичко в тая топла вечер даваше странната прелест на старинна еклога: сякаш малка русалка, подмамена от сладката песен на кавала, беше излязла при овчарите и играеше пред тях.

Иво се отдели и тръгна към нивите. Елка го забеляза, веднага престана да играе и се затича подир него. Дойно я спря:

— Елке, къде. . . Не може, късно е. . .

Кавалът беше млъкнал. Овчарите гледаха Елка, спряла умолително очи на брата си. Никой не искаше да я огорчи, да я спре. Да иде, щом иска, но те тъй се безпокоят за нея. Но Иво нали е с нея. О, Иво от нищо се не бои. И Дойно се обърна към него:

— Иво, ще дойде и Елка. Но не се бавете.

Да, те не ще се бавят. Той ще накоси малко сено, Елка ще си набере цветя. Ще доведат и коня. Рано, преди да залезе слънце, ще се върнат.

Елка настигна Ива. Както всякога, подире ѝ се затекоха двете ѝ бели агънца.

Почти скрита в тревата на синура, Елка доплете венеца си, издигна го пред себе си и радостно го заоглежда. Не, такъв хубав венец тя никога не е плела. Като малки вечерни слънца грееха огненочервени макове, до тях кротко гледаха бистрите очи

на синчеца, смееха се бели лайкучки, разсипали ситни зъбчета. Елка стана и тури венеца си. Изведнъж тя пусна ръце, изправи високо глава и кокетно се усмихна. Поток от слънчеви лъчи заля хубавото ѝ лице, заигра по златните ѝ коси. Да, венецът чудесно ѝ стои, тя знае това. И Елка обърна глава към другия край на синура. Там, приведен, косеше Иво. Какво ще каже той? . . .

Елка се наведе и засъбира останалите цветя, пръснати из тревата.

Слънцето беше наближило хоризонта. Голямо и червено, то приличаше на блуждаещ балон, увиснал над зелените вълни на нивите. Кротко и тъжно, готово да си иде, то хвърляше широки, нежни ласки на цялата земя. Без страх, доверчиво обръщаха сега към него цветята засмените си лица, подобно на весели деца, които изпращат радостния празник. В мекия въздух блещяха хиляди мушици, късо подсвирваха щурци, издигаха се чучулиги. А над цялото поле стоеше безкрайно, ясно небе. Уморени от дълго скитане, белите облаци бяха се спрели на хоризонта и залени от слънцето, изглеждаха като далечни мълчеливи планини. . .

Елка събра цветята и сподирена от белите агънца, тръгна из синура към брата си. Високата трева падаше и бавно се издигаше след нея, а от двете ѝ страни, като тънки водни струи, разхвърчваха се малки синички пеперуди. Малките, слаби агънца ту се губеха, ту с мъка изплавваха над тревата.

Изправен, с отпусната коса в ръце, Иво чакаше Елка. После той хвърли косата настрана, пристъпи и я хвана за ръцете мълчеливо и радостно я загледа. Колко я обича и колко е хубава малката му сестрица. И как му е весело и леко. Струваше му се, че душата му, радостна и светла, изхвръква и пълни цялото необятно небе. . .

— Хубав ли е. . . — питаше Елка. — Е, кажи де, хубав ли е венеца.

Иво мълчеше. В порива на луда, силна обич той грабна Елка и високо я издигна. Като че полето

утихна загледано и всичките лъчи на залязващото слънце се спряха на нея.

— Ще ми викаш ли слон, а?

— Няма, няма. . .

— Слон ли съм, кажи. . .

— Не си, не си. . . Пусни ме. . .

Внезапно, като довеяни от вятъра бистри капчици дъжд, долетяха до тях чисти, трептящи звукове на далечна песен. Иво пусна Елка. И двамата, още заловени за ръце, затърсиха с очи. Далеч вървеше кола. Но конете и колелата не се виждаха, скрити от високите, изкласили ниви. И тая кола, пълна с хора, приличаше на лодка, плуваща тихо над зеленото, безкрайно море. Тънките високи гласове на жените звучно и стройно се преплитаха със силния бас на мъжете, гонеха се и се надпреварваха, сякаш птички, полетели към белите чела на задрямалите облаци.

Елка и Иво слушаха чудната, далечна песен. Елка тихичко запя същата песен. Да, това са хора от тяхното село, работници, които вече напущаха полето. Време е и те да си ходят. И Иво отиде и докара коня.

Това беше най-хубавият им кон. По-черен от най-тъмна нощ, той спущаше широка, гъста опашка почти до земята, широко разтваряше ноздрите си и пръхтеше. В очите му, големи и черни, като далечни нощни светкавици, проблясваше зловещ, внезапен блясък. Елка неведнъж се беше качвала на него с Иво. И как би летял той сега из равното поле. Не, и вятърът не може го задмина.

— Ще се качим, нали?

— Луд е сега той. Ще паднем.

— Не, ще се качим. Двама. Ти ще ме държиш. Хайде бе, бате. . .

Иво не можеше да се противи. Той ще я качи, щом иска толкова. Конят от някое време наистина е буен и припрян, но той ще внимава. С едната си ръка той два като тоя би удържал. Само косата ще пречи. И за да може да я поеме от коня, той я заби

изправена в земята. После Иво прибра и нави въжето, докара коня до една издигнатина на синура и качи Елка. Тя държеше сега в ръцете си малките си агънца. Конят ставаше нетърпелив и биеше с крак земята. Елка едва се крепеше и червените макове на венеца трептяха в косите ѝ. Иво кротко помилва коня, качи се полека и предпазливо и прибра Елка към себе си. Той мина покрай косата и я взе на рамо. Сега едната му ръка беше само свободна. С нея той държеше повода, крепеше и Елка.

Те преминаха синури и поеха пътя за село. Като тъмна, тясна улица разделяше той високите ниви, а от двете му страни, като кенарите на платно, пъстрееха се цветя. Конят едвам се сдържаше от силната ръка на Ива, неспокойно скачаше, готов да полети. Но това нетърпеливо мятане на коня забавляваше Елка. Тя прегръщаше агънцата и силно се притискаше към Ива.

— По-бърже, по-бърже, по. . .

Тя не можа да довърши. Изведнъж пред тях тежко и шумно се подигна голяма, черна птица. Конят трепна уплашен, бързо се изви и отскочи настрана, буен, неудържим. Иво изпусна косата и падна. Падна и Елка. Остър, болезнен вик процепи тишината на полето.

Иво стана, гологлав, замаян от падането, и погледна към Елка. Като че поразен от внезапен гръм, той се спря, очите му широко се разтвориха от ужас, залови главата си с ръце и див, задавен рев се изтръгна из гърдите му, подобно на звяр, който убиват.

Елка лежеше на зелената полянка край пътя. На гърдите ѝ зееше голяма рана, топла, червена кръв бликаше от нея и заливаше бялата ѝ рокля.

Иво стоеше като вцепенен. И в порива на безумно отчаяние и скръб той заповтаря глухо:

— Боже мой, боже мой, боже мой. . .

Той се наведе, подигна Елка и веднага кръвта затече по-силно на тънка, силна струя. Как да се спре тая кръв? Той тури ръката си на раната, тя се

стряваше, обагри се цяла, но кръвта продължаваше да тече. А Елка беше затворила очи, безжизнена, неподвижна. Какво да прави, де да иде? В полето нямаше никого вече. Той знаеше това, но стана и високо и тревожно завика:

— Хееей! Хееей!. . .

Гласът му, задавен и слаб, замираше в глухото безмълвие на полето. Веднага той хукна към село. Да иде, да повика някого. Може би ще помогнат. Но Елка. . . Да я остави сама. Не, всичко е напразно. И той се повърна и спря до умиращата си сестра.

— Боже мой, боже мой, боже мой. . .

Отчаян и безсилен, той дигна очи към небето. Защо стана това? Нима трябваше да стане? Нима можеше да се поправи непоправимото вече никога. Той склони уморено глава. Очите му за първи път се спряха на големия, черен кон. Той като че го беше забравил досега. Той беше се запрял на няколко крачки в нивите. Дългото въже се беше завило и оплело в предните му крака. С изправени уши, той пръхтеше с широките си ноздри, в очите му грееше зловещ, тревожен блясък. Като че той разбираше станалото и злобна радост пълнеше гърдите му. Иво освирепя. Бързо, като хищник, пропълзя той към коня, залови въжето и с ръка на кръста запристъпя към него. Конят, предчувствувайки опасност, наклони се с цялото си тяло назад. Но преди да свари да отскочи, Иво заби широкия си нож в корема му. Със свирепа радост той повтори и потрети удара. Едвам сега конят отскочи настрана, падна на задните си нозе и безпомощно обръщаше глава към зеещите рани. Опита се да стане, изцвили и тежко се повали. Голяма локва кръв обля утъпканото жито наоколо.

Без да го погледне, като че нищо не беше извършил, Иво се върна и коленичи при Елка. Кръвта вече бавно течеше, на лицето ѝ беше легнала смъртна бледност. Изпод тъмните ресници едвам се синееха очите ѝ, недвижно загледани надалече. Над нея бяха се спрели двете ѝ агънца, не подозирайки нищо,

но както всякога, очите им пълнеше дълбока, няма тъга. . .

Сломен и безсилен, клетият овчар падна и зарови лицето си в косите на мъртвата. Не, той не може да понася повече това. Не може да гледа тая кръв, която заливаше сестра му. Тя — мъртва! Главата му гореше, нещо до нетърпима болка натискаше мозъка му, струваше му се, че полудява. Кръв, кръв навсякъде. Той затваря очи, пак кръв. И той се мъчи да мисли за друго, прави отчаяни усилия да откъсне мисълта си от страшната случка. Кръв, червена, топла кръв, бликнала из дълбока, зееща рана. . . Не, не е кръв. . . Това са червени, едри макове, обагрили синура. И Елка от тях си плете венец. Кръв... Червени кичести рози. . . Розите в малката градинка у тях. За Елка ги посадиха. Колко цвят. Изплетоха много венци. Тогава Елка беше ученичка и имаше изпит. Последния изпит. Всички братя докараха стадата и отидоха да слушат. На първите редове, облечена в черно, стоеше майката, а те, с чанти, отрупани с пискроли, високи и едри стояха изправени до стената. Излиза Елка. Тя поглежда майка си, поглежда и тях, плаха, развълнувана. Тя чете, смята, чурулика като весела птичка и все повече и повече се ободрява. И всички чувствуват голямата топла обич, която се разлива около нея. Тя свършва и учителят я хвали. Щастлива и радостна се връща, поглежда пак майка си, гледа и тях и очите на всички се пълнят с радостни сълзи. . .

О, тая кръв. Да, малката градинка у тях е пълна с червени рози. Те всички са за Елка. За нея само. И кое не е било за нея? Какво не е имала тя, те се чудеха какви по-хубави подаръци да ѝ носят. Всяка година първите бели агънца в стадото бяха за Елка. Тая година това се случи на Коледа. Беше валяло мек, равен сняг и всички чакаха веселия празник. Рано те заобиколиха овцете и намериха двете малки агънца. И двете бели. Те ги взеха още слаби, трепещи и събудиха Елка. Отвън запяха коледари и блъскаха вратите. А те стояха пред малката си се-

стра и гледаха как тя се радва на малките агънца. Стояха те, унесени в своята безкрайна обич, като овчарите, коленичили пред малкия Исус. . .

Той знаеше тая икона в малката тъмна черквица и неведнъж е стоял пред нея. И те също така, коленичили, поднасяха бели агънца на новородения младенец. А колко кротко и добро е лицето на божа майка. Божа майка! Да, Елка е обречена на нея. О, какви тежки дни прекараха те тогава. През най-големите горещини Елка се разболя. Убити и тъжни стояха те пред нейното легло. Тя лежеше, бледна като платно, със затворени очи. Донасяха ѝ цветя от полето, ягоди. От време на време тя откриваше очи, поглеждаше братята и с мъка едва се усмихваше. А малкото ѝ тяло се топеше и съхнеше и всяка минута беше готова да угасне, като слабо, мъждеещо кандило. . . Казаха им да направят оброк на божа майка. И те заклаха най-хубавите овни. От най-чисто сребро направиха ръка на божа майка и венец на малкия Исуса. Те всички бяха в черква тогава, палиха свещи, молиха се. И стана чудо: Елка оздравя. Божа майка взе Елка под своя закрила. Те знаеха, че тя я пази, и всяка година радостно даваха своята жертва на черквата — най-хубавия овен на стадото. А сега? Нима добрата божа майка забрави Елка? Или тя я взе при себе си вече. Ето, тя води Елка за ръка и по белите, огрени от слънцето облаци те се възкачват по небето. Бялата рокличка на Елка блещи в ослепителното сияние, след нея тичат малките ѝ бели агънца, а от двете ѝ страни, като тънки водни струи, разхвърчваха се малки, синички пеперуди. . . И тя няма да се върне вече. А кой ще храни белите гълъби? Илия ѝ прави хурка. Хубава, писана хурка със златна и сребърна боя. И името ѝ: Елка. Илия всякога знае кое най-много ѝ се харесва. Пролет той ще намери първото кокиче между снеговете и ще ѝ го донесе. Зиме правеше примки и ѝ ловеше яребици. О, тия дълги зимни нощи! Вятърът бучи и засипва със сняг тъмните прозорци. Отвън се чува лаят на кучетата, плахо издрънква звънец или

поблее овца. На огнището гори буен огън, трептят пламъците и дълги сенки играят по стената. Събрани са всички наедно, топло, весело. Елка е прилегнала в колената на Дойна, най-стария брат, и унесено слуша. Майка им приказва приказка. Хубавата, толкова пъти разказвана приказка: Имало едно време един цар, богат и силен. И много деца имал той: единайсет сина, но само една-едничка дъщеря. Хубава била царската дъщеря. Очите ѝ — същи елмази, косите — като лъчите на слънцето. Тъмни, големи гори имало около царския палат. Царската дъщеря всеки ден се разхождала там. Никой не я виждал, но блясъкът от очите и косите ѝ, като сиянието на пожар, огрявал високите върхове на дърветата. По това братята ѝ познавали де е. Но ето един ден чудният блясък внезапно угаснал в гората и единайсетте братя не знаели вече де е едничката им сестрица. . .

— Едничка сестрица. . . Елке, Елке. . .

Иво отвори очи. И мъртвата, обляна в кръве Елка го порази отново. Като че той сега узнаваше това. Нетърпима болка сви сърцето му. Как ще се върне в село? Може би ще мине някой оттука и ще види всичко. Струваше му се, че само когато в село се разнесе и разчуе страшната новина, Елка тогава завинаги ще умре, завинаги ще изчезне. И той не искаше да стои на пътя, боеше се да тръгне и за село. Тогава той стана, взе Елка и я понесе. Кръв потече по ризата и дрехите му. Мъртвата тихо наклони и отпусна глава на гърдите му, сякаш малкото момиче, уморено, заспиваше в прегръдките му.

Той се отби от пътя и дълго вървя по един синур, после по друг. Селото се виждаше вече, но той не смееше да се приближи. И на една малка полянка сред нивите той се спря и сложи Елка предпазливо и тихо, като че се боеше да я не събуди. Слънцето беше залязло вече и лек здрач замъгляваше полето. На запад се подигаше тъмен облак. Внезапно излезе вятър и залюля нивите. Тъжно се привеждаха класовете един към други, като че си обаждаха страшна-

та печална вест. Нов, по-силен вятър се спусна върху потъмнялото поле. Ниско се приведоха и заплакаха над Елка тревите. . .

Иво стоеше прав и гледаше към село. На полянката се виждаха едвам стадата овце. Весело и игриво свиреше кавал. Той позна Стойча и остра болка сви сърцето му. Той е весел и свири безгрижно. О, да би знаел. . . И Иво се издигна на пръсти чак, пое дъх, искаше да му извика — да престане, да млъкне. . . Но изведнъж кавалът спря. След малко той пак почна, но сега свиреше тъжна, жална песен. Иво се заслуша. Как горко ридаеше кавалът сега в тиха задушевна мъка. Стори му се, че всичко се губи, че не свири кавал, а някаква скръбна душа, понесена на тъмните ниви, ридае горко, безутешно. . . Стори му се, че вижда бледния образ на майка си, пристъпваща в страшна скръб към трупа на едничката си дъщеря. И отпаднал и смазан от скръбта си, той падна и за първи път сега заплака. Сълзите му, задържани досега от ужаса и страха, обляха лицето му. Голямата му снага се свиваше от силни конвулсии и цяла се тресеше от буен, неудържим плач. . .

Глух, като че подземен гръм огласи полето. Иво подигна мокрото си от сълзи лице: запад беше потъмнял, святкаше се, тъмни мъгли падаха и се дигаха пред черния облак, сякаш въртени от вихрушка. Идеше буря. Едни след други зачестиха гърмежи, долиташе далечно, смътно бучене. Като че с тежки, зловещи стъпки идеше страшното наказание на сторен грях. Ниско се привеждаха класовете, цветята се притискаха едно до друго, изтръпнали пред идещата буря. Самотни птици прелитаха бързо, като отвеяни искри на далечен пожар. Задрънкаха закъснели кола, заблеяха стадата, подкарани набързо към село. Изведнъж стана тъмно, като че някаква ръка угаси последната светлина на деня. . .

Иво взе Елка и я притисна към себе си, сякаш искаше да я запази и стопли. Той тръгна към село. Вече нямаше отделни светкавици. Небето, като че запалено, гореше в непрекъснат, трептещ блясък.

като гърмящи скали, полетели в бездънни пропасти, ечеше непрекъснат гръм. Но дъжд нямаше още. Само тежки, едри капки падаха тук-таме и силно плющяха. Засмяното, зелено поле се изгуби, погълнато от тъмната, бездънна паст на мрака. . .

Иво вървеше бързо. Той беше излязъл от нивите и сега вървеше по поляната. Трепeрливата светлина на светкавиците осветяваше измъченото му, бледно лице, бялата рокличка на Елка и две малки, бели петна, които неотстъпно го следяха. Близо е вече тяхната къща. Блееха затворените и прибрани вече стада. Как слабеят като подкосени краката му. Как ще влезе, как ще се появи сега.

— Боже мой, боже мой, боже мой — стенеше той.

Нова светкавица освети голямата пътна врата. Блеснаха белите гроздове на акациите, разклатени от вятъра. Големи кучета се спуснаха към него. Те заскачаха весело, но, усетили кръвта, почнаха тревожно да душат, сякаш искаха да проникнат и да разберат ужасната тайна. . .

Оставаха само няколко крачки и Иво не смееше повече да върви. Той се спря. Нова светкавица блесна. Видяха се гълъбите, сгушени в стрехите, няколко червени рози в малката градинка. Червените, нейните рози. . .

В къщи се чуваше висок говор. Иво разбра: те се безпокояха за Елка, готвеха се да я търсят. Да се върне ли? Да избяга, да отнесе Елка, да скрие страшната вест, която щеше да ги убие. Бързо излезе някой, скри се в килера и после пак се яви. Блесна светкавица и Иво видя Илия, той носеше незапален фенер.

И той, тласнат изведнъж от някаква сила, премина двора, побелял от опадалия цвят на акациите, и се изправи на отворените врата. Всички стояха около големия огън, приведени над фенера. Обърнаха се. Спрян на прага стоеше Иво, бледен, гологлав. В прегръдките му спеше Елка. Огънят заигра по

червените макове на венеца ѝ. Но това що е макове или. . .

Майката пристъпи, плаха, трепетна.

— Елка, де. . .

Тя видя облятата в кръв рокля на Елка и лудо изписка. Спусна се, грабна Елка от Ива, прегърна я, като че искаше да я спаси от всичко, дори от смъртта. Голямата рана, като кървав мак, зееше на гърдите на Елка. Нов, болезнен писък изпълни къщата и майката падна възнак, безжизнена и няма до мъртвата Елка.

Спуснаха се братята, едни около Елка, други около падналата в несвяст майка. Като малки бели призраци, излезли от нощта, влязоха малките агънца и наведоха глави над Елка.

Дойно гневно приближи Ива. О, той, той е причината на всичко.

— О, какво направи ти, ти. . . — Той викаше яростно и широкият му овчарски нож блесна над главата на Ива.

— Казвай! Казвай по-скоро. Боже, ще го убия! . . .

— Братко! . . . Как се случи. . . как се случи. . . О, по-добре да бях умрял аз, боже мой, защо стана това, защо. . . Тя искаше сама. . . Искаше. Качих я на коня, боже мой, защо стана това. . . Уплаши се той. . . Но аз го убих. Убих го тоя проклет кон. . . Уплаши се. Елка падна на косата. Защо стана това, защо. . .

Дойно пусна ръка и ножът падна. Тогава Иво пропълзя, сви морното си тяло в краката на брата си и заплака.

— Убий ме! Убий ме, убий ме!

Дойно кротко го подигна, заведе го до стола и му помогна да седне.

Безмълвни и бледи приседнаха овчарите около мъртвата си сестра и тихо заплакаха. Отвън бурята виеше и чупеше клоните на акациите, събаряше белия цвят на земята. И когато вятърът за минута утихнеше, сякаш някаква дълбока въздишка глъх-

неше в шумещите листа, някакви стъпки се отекваха под стряхата. Като че някой идеше и спрян до прозореца, гледаше през тъмното стъкло. . .

Обсипана с червени рози и здравец, лежеше малката Елка сред стаята. От косите ѝ не снеха венеца, който сама беше си уплела вчера. Тя сякаш беше заспала. Красиво се извиваха пак веждите ѝ, под спуснатите ресници едвам се синееха очите ѝ, на устните ѝ стоеше слаба усмивка. През прозореца влизаха потоци светлина и лекият вятър разклащаше пламъка на восъчните свещи. Блясъкът играеше по бледното лице на Елка и като че се оживяваше. . .

Къщата беше пълна с жени. Влизаха, излизаха. Бледен и отслабнал, като че вкаменен, Иво стоеше още на същото си място. На леглото лежеше майката на Елка. През нощта тя беше дошла на себе си. Опита се да стане — не можа. Не можа и да говори. Тя беше онемяла. И отново беше паднала в несвяст, щом очите ѝ се спряха на мъртвата Елка.

Жените бяха залисани около мъртвата. И изведнъж всички почувствуваха, като че някой е дошел. Тихата стая се изпълни с присъствието на нещо голямо и тъжно. Обърнаха се: старата, убита от скръб майка, незабелязана от никого, се беше изправила сама. Седнала на леглото, тя гледаше Елка. Лицето ѝ беше неподвижно и бледно, очите разширени и безумни. Нямаше сълзи, ни един мускул не трепваше на това каменно лице. Но в тия широко разтворени очи гледаше ужасът на дълбока, страшна тъга, грееше огънят на скрита, няма болка, която опожаряваше душата за всякога. . .

Спуснаха се, заутешаваха я жени. Тя нищо не чуваше. Погледът ѝ, неподвижен и изцъклен, като погледа на мъртвец, не се откъсваше от малката Елка.

Закрили лицата си с ръце, високите, снажни овчари плачеха като деца. . .

След пролетта

— Но защо. . . защо тя не писа? . . .

Вече цяла седмица откато тоя мъчителен въпрос като гвоздей се беше впил в ума му. Той беше завладял изцяло съзнанието му, спираше мислите му, правейки го неспособен да намери ясен и задоволителен отговор. И всякога, когато, уморен и отчаян от безплодните лутания на своята мисъл, той виждаше, че истината е все така неоткрита — пред него заставаше неумолим и зловещ, като фантом, страшният и тревожен въпрос. Отново той като гвоздей се впиваше пак в ума му и Лазаров болезнено, почти стенещ, шепнеше:

— Защо. . . защо, наистина, тя не писа? . . .

И почваше пак отново. Той намираше хиляди и хиляди извинителни причини за нея. Прощаваше й, искаше да бъде извънредно снизходителен. И беше готов да се успокои. Но ето, крадишката, подобно на съскащи отровни змии, проблясваха далечни подозрения, съмнения, догадки. Неясни, мъчителни предчувствия свиваха сърцето му. С ужас той бързо отпъждаше тия призраци на болната си душа, с отчаяни усилия се мъчеше да отскубне мисълта си от тях и все не успяваше. . . Защото тя — неспокойната му мисъл — се стремеше там, дето неясно предчувствуваше да се таи нещастието. Така слабите нощни пеперуди налитат на огъня, който ще ги погуби. . .

Немощно облегнат на файтона, почти болен, Лазаров днес пътуваше за Варна. Той отиваше да се срещне там с Бяла. Другарят му във файтона беше някакъв заможен търговец, пълен и едър човек, но с кротко, добродушно лице. В очите му Лазаров беше схванал едва уловимото изражение на симпатия и съжаление: изглеждаше, че старият и достатъчно живял човек ясно беше разбрал всичко. Разговорът, подлавян няколко пъти, не успяваше.

Тогава те замълчаха и двамата, пушеха цигара подир цигара, всеки занят само със собствените си мисли. . .

А юлският ден, горещ и задушен досега, почна да превалява. Разкъса се и изчезна мъглявата завеса на палещата жега и хубави картини внезапно сякаш се откриха навсякъде с по-ясни и опреснени бои. Безкрайни стърнища, отдето снопите бяха вече прибрани, се жълтееха и блещяха — също злато. А пряко през тях извиваше се и се белееше шосето — безкрайна сребърна лента. Далеч на запад, дето залязващо слънце пронизваше черни облаци с горящи шипове зари — тъмнееха се пространни гори, забулени с лек, теменужен здрач.

Всеки други път Лазаров се любуваше жадно на тия картини. От честото пътуване те бяха му станали познати и близки и той отрано знаеше кое де ще се яви. Но тоя път той нищо не гледаше, нищо не забеляза. Той не обърна внимание дори и на тия пейзажи, които всякога е обичал да гледа най-много, само за които дори понякога е пътувал оттука. Така той не погледна сега голямата, стара гора от двете страни на шосето — високи, мощни дъбове, изваяни сякаш от желязо. Всеки друг път, гледайки тая таинствена, глуха гора, той мечтаеше за самотни разходки през шумещия ѝ свод; мечтаеше за радостта и блясъка на нейните пролети, за шумната тъга на нейните листопади. . .

На друго място един кът също е привличал погледите му. До самото шосе издигаха се високи и стройни три бряста, сраснати, с преплетени клоне — сякаш замрели в обятията един на други. Нещо тъжно, болезнено печално вееше от тая самотна група — едничка в голямото чисто вече поле. Техният глух шепот посрещаше и изпращаше пътниците и в него се чуваше сякаш тихата жалба за вечната им самотност, за вечния копнеж по далечната родина. . . И в тая тиха скръб как нежно галеше душата задушевната привързаност и обич на тия братя, така покорна и няма. . .

Но тоя път Лазаров равнодушно отмина всичко. Загледан неподвижно пред себе си, той виждаше друго. Пред унесения му поглед се редяха спомените на доскоро преживяното щастие — редяха се сякаш картини на вълшебен кинематограф. . .

Кога той я видя за първи път? Да, това беше в един хубав есенен ден. За да иде в нейното село, той мина през гората, листата на която бяха почнали да се зачервяват. Из пътя той береше сини минзухари — последните цветя, болни и тъжни. Той помни очакването, пълно с неизвестност и тревога, когато влезе и почука на стаята ѝ. И тя дойде: пред него стоеше младо, малко момиче, гледаше го учудено и мило се усмихваше. . . Но тогава той видя, той запомни едни само очи: светли, сини очи, такива нежни и сини, като минзухарите, които беше набрал, чисти и ясни като светлото, есенно небе. . .

Редяха се спомените един след друг, по-хубави, по-свидни. Пред него минаваше дългият ред на срещите през есента и зимата. Той виждаше връщанията си в късните, тъмни вечери, когато под студените, остри пориви на дъжда и вятъра в душата му разцъфваше светла пролет — неговата нова, млада обич. . .

После дойде пролетта. Сега Бяла идеше вече и сама. Тя обичаше много цветята. А тоя отдалечен от света кът, дето те живееха, беше същинско царство на цветята. В първите топли, слънчеви дни Бяла дойде с голям букет кокичета. Още имаше тук-там сняг. Тия нежни, бели цветя бяха сякаш малките, весели деца, родени от чистите недра на последните снегове.

Бяла разказваше колко много кокичета има в гората:

— Аз видях един козар. . . Той ми посочи где има най-много кокичета. Послушай какъв ужас: козите, каза ми той, ядели кокичетата!

Тя наистина скърбеше наивно, непритворно. И наскърбена, продължаваше:

— Козарят ми каза: «Цели поляни има тука от

кокичета. Аз често се смея сега с моите кози. Те много ги ядат, но лъжат се още от снега. Отдалеч, като видят пряспа сняг, тичат като луди — мислят, че е кокичета. А друг път поляните кокичета вземат за сняг и ги отминават. . .» Но аз сама видях. . . Толкова много кокичета никога, никога не съм виждала. . .

Лазаров слушаше тоя разказ, виждаше белите кокичета, радостни и засмени, сякаш цъфнали само да бъдат откъснати от Бяла. Той виждаше и нея — малката, хубава Бяла, заскитана сама в още черната гора, наведена над белите поляни кокичета, подигнали към нея засмени, нежни венчета, сякаш девствени устни, търсещи целувки. . .

После дойдоха по-топлите дни на теменугите. Бяла идеше сега заруменена, весела, палава, сякаш птичка, прилетяла заедно с толкова други от юг. Златните ѝ коси биваха гъсто обкичвани с теменуги. От тях лъхаше аромат. Но сега Лазарова особено поразяваше чудната прилика между теменугите и нейните очи. И струваше му се, че нейните очи са теменуги, а теменугите — лъчисти, светли погледи. . .

Но от всички тия спомени най-много го привличаше един. Това беше споменът за една вечерна разходка в полето. Те гостуваха в едно познато семейство и заедно излязоха надвечер. Беше през май. Полето, безкрайно, трептеше и играеше като неизгледано смарагдово море. Слънцето залязваше. И как чудно беше в тая равна степ да се гледа залязващото слънце: голямо и червено, то слизаше така близко, сякаш да се затечеш, и ще го стигнеш. . . Те бяха всички весели, приказваха, пееха, смееха се. Лазаров береше цветя, даваше ги на Бяла и всеки път срещаше чистия поглед на сините ѝ очи. О, как хубава беше тя в тоя мек вечерен блясък! Една бяла пеперуда съгледа той на косите ѝ. А такива по високите треви имаше с хиляди. И хрумна му чудна мисъл: той вземаше тия бели пеперуди, сънливи и неподвижни от мократа хладна вечер, и

ги редеше една до друга на косите й. Стана цял венец. Бяла се смееше, а трептящите крила на малките пеперуди пълнеха с бели отражения дълбоките й ясни очи. . .

И дълго още се редяха пред Лазарова картините на близкото минало, сякаш страници от чудна поема. Внезапно, стигнал в реда на мислите си до деня, когато Бяла замълча изведнъж и не писа вече, Лазаров усети острата болка на зееща рана. Той знаеше, че Бяла го обича. Можеше ли да се помисли, че тя е забравила миналите хубави дни, забравила е срещите, забравила е него? Но ето почти месец тя не беше му писала нито дума. И пред него пак настана тежкият тревожен въпрос. И забравил другаря си, той внезапно и високо проговори:

— Защо. . . защо тя не писа? . . .

Другарят му, задрямал отдавна под ритмичната музика на звънците, се събуди. Той се взираше вторачено напред, дето под високите урви, из които слизаха, се откриваше пространна зелена долина. На хоризонта се тъмнееше широката, извита в небето снага на Балкана — сякаш грамадно чудовище, нагазило в самото море от неутолима жажда. . .

Търкащ очите си, търговецът се обади:

— Ето морето. Дойдохме вече. . .

Далеч, завито в лека мъгла, тъмнееше се и то, сякаш облак, задрямал на самия хоризонт. Хладен, мокър лъх идеше от него, подобно на мощно дълбоко дишане на исполински гърди. . .

Скоро те влизаха в светналите, шумни улици на Варна.

■

На другия ден Лазаров седеше на външните маси на едно богато кафене в средата на града. Навикнал на селската тишина и уединение, шумът, движението, лудият неудържим поток от хора — всичко това го поразяваше, замайваше. Но над масата нови впечатления, нахлуващи като буря в душата му,

пак властно царуваше мисълта за Бяла. Той мислеше за нея, чакаше да се зададе отнякъде. И наистина тъкмо когато щеше да става, той видя, че тя идеше. Тя не беше далеч и Лазаров я позна веднага. Бяла беше облечена съвсем другояче сега — в хубав люляков костюм, с голяма вишневочервена шапка, алените отражения от която заруменяваха чистото ѝ бяло лице. Заляна от яркия слънчев блясък, стъпваща уверено и бавно по чистия светнал паваж, тя беше сега почти неузнаваема; някаква отчужденост и хладина вееше от нейната строга горда красота. Лазаров гледаше учуден и без да иска, в очите му образът на Бяла се раздвояваше и чезнеше: пред него изпъкваше зелена светла поляна и в нея Бяла — весела, засмяна, приветлива, близка. . .

Бяла наближи. Лазаров видя добре, че за една минута тя го погледна. Той дори забеляза една слаба усмивка, едно учудване да минава на лицето ѝ. И той беше уверен, че тя ще дойде при него. Но Бяла вървеше на другата страна на улицата, загледала недвижно пред себе си. Тя отмина. Лазаров стоеше учуден и развълнуван.

— Не, тя ще дойде. . . Тя ме позна. Ей сега ще се повърне. . . Иска само да се пошегува. . .

Той мислеше и вярваше това, спомняйки си нейните детски лудории понякога. И той остана да чака дълго време, измъчван от нетърпение и тревога. Но Бяла не дойде.

Лазаров стана и заходи из града. Сега в душата му се подигаше буря, която го ужасяваше. Найстрашните предположения и съмнения, задържани и отпъждани досега, нахлуваха в душата му пояростни и свирепи. Като отровни скорпиони забиваха те жилата си в сърцето му, мъчеха го, докарваха го в полуда. Той ходи, скита се, храни се, среща се с някои познати — но всичко това беше като в сън, като несвястното скитане на сомнамбул. Малкото му познати не можаха да скрият учудването си от тъжния му, угнетен изглед.

— Не ми е добре. Пък и семейни нещастия — изгубих скоро сестра си. . .

Лазаров така се оправдаваше пред всички, макар че сестра му се беше поминала отдавна и скръбта за нея, ако и жива още и силна — таеше се в душата му вече примирена и спокойна.

Той ходи из града до късно, капнал от умора, и когато почнаха да го безпокоят собствените му стъпки, кънтещи самотно в тишината, когато мълчанието и мракът на пустите улици му се видяха пострашни и от най-силния шум на деня — Лазаров се прибра тогава в хотела. Но той не можа да заспи. Цялата нощ той прекара с отворени очи, хвърлен в мъчителна нетърпима треска. . .

Рано сутринта, измъчен и изнемощял от безсънната нощ, Лазаров влизаше в морската градина. Нямаше още никого тука. Алеите бяха пусти, върху тях лениво се протягаха дългите, черни сенки на дърветата и изрядко, като разтопени бисери, блясваха на слънцето и капеха капки роса от листата. Лазаров седна на една пейка на високия бряг и загледа морето. Бяла, тежка мъгла беше легнала над морето, надиплена най-чудновато — сякаш безкрайни, плуващи ледници, сковали в студените си прегръдки безбройни кораби. И над тия бели грамади, мъгляво и тъжно, уморено в усилията си, но все пак мощно и победно — издигаше се, огненочервено, слънцето. Изрядко морето потрепваше и под гъстата бяла мъгла блясваше за минута светлата му атлазена дреха. И на Лазарова се струваше, че то — капризна и лукава хубавица — нарочно отбягва и се крие от слънцето. . .

Когато той стана, градината се беше оживила и изпълнила с хора. Тогава Лазаров заходи из алеите, надявайки се да срещне Бяла. След няколко часа ходене, отчаян, че не ще може да я види, той искаше да се върне в града. Но ето внезапно той забеляза, че насреща му идеше Бяла. Тя не беше сама. С нея вървеше млад момък, облечен разкошно, красив и елегантен. Той приказваше нещо весело, приведен

над Бяла, и тя се смееше. Както при вчерашната среща, отдалеч тя забеляза Лазарова, ала бързо пак отне погледа си от него. Но Лазаров схвана това, макар и да трая само един миг. Тя не се учуди, ни най-малко не се изненада. За него беше ясно, че вчера тя наистина го е видяла. Нещо повече: на лицето й се отрази лека досада, която жестоко нарани и смути Лазарова.

Наближила съвсем близо, Бяла чак сега загледа Лазарова, преструвайки се, че го вижда за първи път. Но тя пак беше хладна, равнодушна, принудено засмяна. Тя се отби към него.

— А, Лазаров, кога дойде? . . . Добре дошъл. . . — Тя се спря и заговори. Заразпитва го за дреболии из село и явно беше, че тя е разсеяна, че говори само от вежливост, колкото да не мълчи. Лазаров отговаряше неохотно и едносложно. Той почна да вярва, да разбира предчувствията си. Него го поразяваше тая отчужденост, това равнодушие на Бяла. Към него тя не се обърна интимно на име, както някога. Застанал настрана, чакаше елегантният другар на Бяла, пренебрежително загледан в Лазарова. Той сякаш с очи питаше Бяла защо още може да се бави. Тогава Лазаров усети да блика в гърдите му яд и остра, задавяна досега болка. Изведнъж той заговори бързо и ниско:

— Бяла, каква си станала. . . Как си се изменила. Ти ли си, наистина, Бяла? . . . Защо бързаш? Защо не ми писа?

Бяла за минута учудено разтвори очи. Но тя не понижи гласа си до тона на неговия, желаейки да отбегне тия обяснения. Както по-рано, тя продължи небрежно:

— Ще се бавиш ли тука? Не ще бързаш, нали?

— Остави това, Бяла, аз искам сега още, искам да поговорим, да се обясним. . .

Бяла мълчеше, явно разсърдена от неизбягнатата неприятност. Лазаров продължи:

— Бяла, аз разбирам всичко. Но нека се разберем. Защо ти отбягваш от мене? Нима вчера не ме видя?

— Да, видях те; но бях заната, бързах. . .

Тя говореше вече ниско, но разсърдена и недоволна.

— Защо не останеш сега? — попита Лазаров.

— Но сега не мога. . . Чакат ме, нали виждаш. . .

— Нищо — ще се извиниш.

— Не, не мога. Но ела довечера тогава. Аз ще дойда пак тука. В 6 часа! . . .

Тя се прости високо и отмина. Лазаров се завърна в града и заскита зашеметен и несвестен.

Мръкваше се. Дърветата хвърляха дълги, грамадни сенки. Морето, тихо и светло досега, потъмня и се развълнува. По обширната му мантия затрептяха дребни, бели вълни, сякаш клатушкани бели птици. Орляци чайки се дигаха и падаха, като грабната от вятъра пяна. Едва чуто достигаше техният плачевен остър вик. Лазаров гледаше морето и си спомняше лелеяна мечта в зимните вечери: тиха нощ, задрямалите води на залива под звездното небе, ударите на веслата. . . Те плават към тъмни, гористи брегове.

Внезапно той почувствува присъствието на някого зад себе си и се обърна. Беше Бяла.

— Ето, аз додох. . . Ти що — сякаш не ти е добре.

— Нищо не ми е. Аз отдавна само те чакам.

Тя седна до него на пейката.

— Бяла, кажи сега — заговори Лазаров, — аз искам да зная самата истина. . .

— Каква истина? Не разбирам. . .

Загледана далеч в морето, тя сякаш не чуваше и не внимаваше какво ѝ говореше той.

— Но аз виждам всичко. Ти не си същата, отбягваш ме, не ми писа? Нима не помниш как бяхме в село, нима трябва да ти спомням? Нима ти не помниш в село. . .

Бяла трепна.

— Остави това село. . . Не знаеш как аз го мразя сега. Как измъчва човека тая груба, непоносима

среда, тоя монотонен, безцветен живот. . . После. . . .

Тя гледаше все така недвижно морето. И вече с по-спокоен и безстрастен тон продължи:

— После уединението, неизбежната необходимост да бъдеш с едни и същи хора, всичко това притъпява чувствата, пречупва волята. И ето създават се отношения, които на друго място и в друга среда са невъзможни и немислими. . . Не, за нищо вече не се връщам в село. Село! . . .

Тя изговори последната дума с презрение, с отвращение почти, и замлъкна.

Лазаров не отговори. Изведнъж нему се стори, че той е сам, че Бяла е далече от него отдавна, отдавна. Той разбра всичко. Наместо съмненията, мъчителните безпокойства и въпроси, душата му се обливаше с тиха, дълбока тъга за нещо изгубено безвъзвратно. Струваше му се, че той се успокоява, но скоро виждаше, че това е зловещата тишина подир отминалата буря, в която ясно изпъква ужасът на разрушението, на скръбта. Все пак той ясно съзнаваше, че да настоява, да моли, е неуместно, смешно.

Бяла заговори:

— Защо замълча? Приказвай, нали сам искаше. . .

Лазаров мълчеше. Когато това мълчание се продължи и стана отегчително и неловко за двамата, Бяла стана.

— Аз ще си ходя. Може би ще се видим пак. Сбогом. . . — И тя му подаваше ръката си.

Лазаров не я погледна и в болезнен порив на яд и обида хрумна му мисълта да не ѝ подаде ръка. Отсечено той промълви само:

— Остави ме. Иди си. . .

Пред очите му се мярна само малката хубава ръка на Бяла, нервно отдръпната, после чу как тя се отдалечаваше. Той не я погледна, слушаше само как заглъхват по пясъка стъпките ѝ, отивайки си за всякога вече. . .

Лазаров стана, вцепенен и убит, без да може да

разбере какво става с него. Беше притъмняло и алеите бяха пълни с хора. Той влезе в живия поток и в това море от хора той се чувствуваше още по-самотен, по-изоставен. Той излезе от градината, отиде далеч на брега и немощно се облегна на дървената бариера. Морето не се виждаше в гъстия, непрогледен мрак, чувствуваше се само зиналата паст на някаква бездънна пропаст. Лазаров познаваше морето и никога неговият говор не му е бил така близък и разбран, както в тая тъмна, черна нощ. Една след друга пристигаха вълните, редяха тъмни, незнайни жалби и с безумен плач разбиваха се в брега. След гръмовния рев слушаха се сякаш болезнени въздишки, вопли, молби — хилядите гласове на страданието и плача. За минута морето замълчаваше, уморено и обезсилено сякаш. Но в нови, луди пориви прииждаха пак вълните, плачеха и стенеха безутешно. . .

Загърнат в мрака, Лазаров слушаше буйния плач на морето. В тоя стихиен плач изплакваше се сякаш собствената му тъга. Той мислеше за разговора си с Бяла, припомняше си думите ѝ, мъчеше да вникне по-добре в силата им.

— . . .Създават се отношения невъзможни и неуместни в друга среда. . . О, каква лъжа!

Той се замисли пак за миналото. И сякаш в гъстия мрак, който обгръщаше и него, и душата му, падна сноп ярки, светли лъчи. Той видя зелените полета, самотните, тихи пътеки в гората. И в тях той виждаше Бяла, сияеща с девствената чистота на пролетните кокичета. Той я виждаше, береща цветя, обкичена с венец от живи пеперуди, белите крила на които пълнят с блясък сините ѝ хубави очи.

— Това е тя. . . Не, Бяла е там. Там е тя и никога, никога не ще ме остави. . .

И Лазаров разбираше, че не можеше да стои повече тука, гдето скръбта и обидата разкъсваха сърцето му. Той не намери, не позна тука Бяла. И струваше му се, че тя никога не е била тука. Струваше

му се, че тя е още там, тя — малката, добра и мила Бяла. Защото образът на тая Бяла, която той обичаше и познаваше, можеше да живее само там — в зелените поляни, между нежните горски цветя. . .

И още на другия ден Лазаров се връщаше назад.

Русалска нощ

Колата спря. От високия хълм пред тях изведнъж се откри голямата Севендишка гора. Обвита в синкав здрач, с неясни очертания, които лъкатушно трептяха в нажежения въздух, тя приличаше на далечен мираж в зеленото море на нивите. Болният с мъка се понадигна сред постелките и възглавниците си и жадно впи очи към нея. Загледаха се натам и старите — баща му и майка му. Но те скоро отнеха погледа си от гората и със затаен трепет се взряха в очите на болния: в тия кротки, хубави очи, затъмнени от страдание и скръб, те чакаха да блесне, като отразена вечерна звезда, макар слаба, плаха надежда. Мълчаха и тримата. Мълчеше и широкото, безкрайно поле около тях, лениво изтегнато под палещите, обилни лъчи на слънцето. Конете пръхтяха под рояк мухи и лакомо посягаха към зелените класове от двете страни на пътя.

Видул гледаше гората. Та ето най-после тая чудна, далечна гора. Те бяха вървели почти цял ден. Рядко той е виждал нещо подобно в широките, равни полета. Случваше му се при някое далечно пътуване само да мине през гора. Случваше се това в някоя топла лятна вечер и той виждаше гората потънала в черни, гъсти сенки, тъмните ѝ върхове се поклащаха като ръце и бели, сребърни мъгли, като разгънати платна, плуваха над тъмните поляни. Или това се случваше в навъсен зимен ден. Гората мълчеше, проредяла и глуха. От измръзналите

дървета, сковани в скреж, долиташе болезнен, метални шум, чернееха се в тях празни, напуснати гнезда. Това се случваше рядко, но всякога тия странни невиждани картини изпълваха душата му с учудване и страх. И неведнъж, когато в тихите вечери на родните полета той виждаше тъмен облак, недвижно задрямал на хоризонта, той мислеше за видените далечни гори и техният образ възставаше чрез него като смътен, примамлив мираж. Но тая гора, която гледаше сега, тъмна и загадъчна, криеше нещо по-странно и могъщо. За нея толкова много му говориха. И всичко това приличаше на стара, хубава приказка. Само в тая гора расте самодивското цвете — росенът, — ситно, алено цвете. И може би то е толкова много там, че зелените поляни изглеждат като облени с потоци кръв. Днес е последният ден на Русалската неделя. От всички села ще надодат в тая гора болни. Хора с неизлечими рани по тялото си, с измъчени, страдащи души. Те всички ще преспят там. Ще легнат поотделно, пръснати из червените поляни на росена, и всеки ще простре до себе си бяла, чиста кърпица. В тъмната, безлунна нощ русалките ще додат да берат росена. Болните нищо не ще видят, но всички трепетно ще чакат, защото в техните кърпи, очакващи покорно, като протегнатите ръце на божеци, малките русалки ще хвърлят билките, които могат да излекуват и най-неизлечимата болест. Но в чия кърпа? Кой ще бъде той? . . .

Старата се поизправи и разгледа полето. Тук-таме се виждаха кола, които отиваха по посока към гората. По бавния им вървеж личеше, че носеха болни. Не, само те не отиват. Много са, които чакат и вярват да намерят лек в тая гора. От дълги години още. . .

— Добре, добре, че додохме — обади се тя. — Дано пък. Казваше ми хаджи Андрея: всеки се изцерява там, но само да вярва. да е с чисто сърце. . .

— Чисто сърце. . . Пак каквото е писано на всеки — възрази дядо Стефан.

— Не казвай така. А дядо Киро от Бистрица? Колко сакати изцери на аязмото си. И сега патериците висят на крушата. Всеки оздравял и закачил патерицата си на нея.

Дядо Стефан се засмя, обърна се и покара конете. Оглупяла е старата и приказва смешни работи. Но той не иска да ѝ посреща, не иска свада поне сега. Мълчеше и Видул. Облегнат пак на възглавниците, той разсеяно гледаше полето. От всички страни бавно пълзяха кола. Самотни птици бързо прелитаха и се губеха към гората. Като че всичко бързаше за там. Бели облаци, като дълъг ред белокрили лодки, бавно плуваха ниско над хоризонта — и те по същата посока. Видул се загледа в тях. Често, когато стадото, налягало, почиваше, той, легнал на гърба си в тревата, обичаше да гледа тия хубави бели облаци, заплували тихо, като върволица лебеди в млечната бяла нощ. И той вярваше, че на тях непременно има някой, който гледа отвисоко земята. И тия бели облаци може би ще пренощуват над гората. И техните върхове не сияят ли от белите крила на хиляди малки ангели. И те идат да гледат. Подпрели на ръце скръбните си, хубави лица, те ще гледат злочестите хора, измъчвани от най-страшни болести — с изуродувани тела, с разкъсани души. Ще гледат и тихо ще плачат, а сълзите им, като малки бисери, ще пълнят чашките на хилядите цветя. Тогава русалките ще додат. Но кой, кой ще бъде тоя? В коя кърпа те ще оставят лековитите билки? Само да вярва, с чисто сърце да е. Но той вярва, напълно вярва. Той всичко ще вярва, само да бъде здрав. . .

Някога той не искаше това. Предпочиташе да умре, да се спаси за всякога от безкрайната, мъчителна болест. И в дългите зимни нощи, викайки от болка, измъчван от непрестанния плач на майка си, той желаеше смъртта, викаше я, молеше я. Сподаваше с мъка воплите си и се ослушваше, сякаш в бесния рев на виелиците искаше да долови злове-

щите ѝ, ледни стъпки. Но смъртта не дойде, а сега той не иска да умре, иска да е здрав, да живее. Да живее — о, колко е хубаво! Преди няколко дни той най-силно почувствува това: когато я видя за първи път, откато беше легнал. В село имаше сбор, заведоха го да погледа. Слънцето залязваше вече. Хорото се развали, навсякъде гърмяха кола с лудо препускащи коне. Сборяните си отиваха вече. Поляната, доскоро пълна с толкова хора, изведнъж опустя, като че внезапна паника беше разгонила всички. И той се видя сам почти, изоставен, забравен, непогледнат от никого. О, да беше и той здрав, да можеше да ходи! Към него бавно пристъпваше само майка му. Сърцето му се сви: тъй тъжна и убита ще иде някога и на гроба му. Внезапно той чу зад себе си бързи, леки стъпки и звън от нанизи. Обърна се: Евда! Той не беше я виждал, откато легна болен. А тя стоеше пред него все така хубава и мила. Косата ѝ блещеше, сред бялото ѝ лице меко се синееха очите ѝ, сякаш сини цветни листчета, отронени в мляко. Тя се усмихваше и слънцето ослепително греещe по едрите ѝ нанизи.

— Ей го де бил. . . Видуле, че ти не си ли още оздравял?

— Не, все така.

— Не! . . .

Тя го гледаше кротко и тъжно и сините ѝ очи го обливаха с меко, нежно сияние, като лъчите на залязващото слънце.

— А аз додох за тебе само. Тебе да видя. Слушай, аз не искам така. По-скоро да оздравяш, по-скоро, чу ли?

Тя се обърна, бавно откъсна погледа си от него, затича се и настигна дружките си. После се спря и се заприказва с майка му. Той всичко научи после. О, да беше здрав, да можеше да ходи! . . .

. . . .

Слънцето беше вече залязло, когато те стигнаха до гората. Там завариха голям, шумен лагер. Около разпрегнатите кола пасяха безброй коне. Хора се

трупаха на купчини, викаха се един други отдалеч. Гората се изправяше съвсем близо. Зеленият свод на върховете ѝ гореше в розовия блясък на последните слънчеви лъчи, а ниско под тях, в сгъстения вече полумрак, като тъмни колони се редяха и губеха надалече прави, черни стволове. Прелитаха гургулици, криеха се в гъсталака и гугукаха, сякаш от пламналите върхове се ронеха капки нежен, ситен смях.

Дядо Стефан спря колата и пусна конете. Видул не слезе. Старата заснема едно-друго, после затърси дърва да стъкне огън. Видул се загледа в пъстрия, шумен рояк хора. Колко много болни трябва да има между тях. Ето наблизо стоят две стари жени и загрижено и ниско си приказваха. А до тях, подпряно на слабите си ръце, седеше на тревата малко, слабо момиченце в бяла рокличка. Лицето му е прозрачно и бледо, очите големи и тъжни, то е тъй безпомощно, сякаш малка птичка с пречупени крила. Преминава едър, висок мъж. Малко момче е склонило глава на гърдите му, а нозете му, слаби, меки, сякаш без кости, люлееха се като дрипите на дреха. И то е свикнало с тая болка, гледа покорно и кротко. Подалеч, под едно дърво, някакъв мъж, уловил гърдите си с ръце, задавя се в силна мъчителна кашлица. Млада жена с едната си ръка му подава нещо, а с другата люлее люлка, вързана между дърветата. Изведнъж на другия край на тоя чуден лагер се дигна силна врява. Чуваха се неразбрано смесени викове. От всички страни се стичаха любопитни. След малко всичко утихна. Онези, които бяха отишли да видят какво има, бавно се връщаха. Но ето в настаналата тишина се издигна високо покъртителен плач. Плачеше жена и тъй безутешно и горко, че тежка скръб, като острието на нож, пронизваше сърцата на всички. Покрай Видула се връщаше същият едър, висок мъж, който носеше малкото, сакато момче. Какво се е случило? Не е ли умрял някой? Не, една луда мома. Побъркала се отскоро. А такава млада и хубава, като капка. Стои мълчалива и кротка, никому нищо не казва, смее се, при-

казва. А изведнъж. . . Откато са запалили огньовете, мъчи се да грабне огън. Гората искала да пали. Едрият, висок мъж отмина. Видул легна в колата и загледа небето. Боже, колко мъки, колко тегло в тоя свят. . .

Стъмни се и лагерът изведнъж се оживи пак. Завеждаха вече болните в гората, всеки на избраното му място. Облегнат на бащиното си рамо, крепен и от майка си, Видул бавно пристъпяше из гората. Старата поизлезе напред, разкри сплетените вейки, които заграждаха тясната пътека. Излязоха на малка, зелена полянка.

— Ето тук, завет е. И росен много. . .

Дядо Стефан дигна очи: отвред полянката беше заградена с гъсти храсти, изправени като тъмна стена, а над тях се издигаха високи, стари дървета с преплетени като мрежа, извити, железни клоне. Малката палатка стоеше като гнездо сред гората.

— Хубаво е.

Леглото беше приготвено, завиха го добре, оставиха му и стомна вода.

— А кърпата?

Да, кърпата. Без малко да забравят. Видул я подаде на майка си. Той не беше забравил. Той мислеше за тая кърпа, пазеше я — същата кърпа, която Евда му беше дала някога.

Наблизо се зачуха стъпки и говор. Идеха някои. Напред, леко и чевръсто, облечена в бяло, леко пристъпяше млада жена и на тъмния фон на гората се рисуваше чудно стройна и тънка снага. Ето тя наближи и се спря. Те още се мъчеха да я познаят.

— Добър вечер!

— А, Евда, че как така. — Старата се приближи и се взря в лицето ѝ, за да види по-добре.

— Евда. Че как така. И ти болна ли си?

Видул гледаше учудено и изненадан. Нима и тя е болна. Но Евда го гледаше весела и засмяна, в косите ѝ се тъмнееше китка — едър стрък здравец. Дойдоха и жените, майката на Евда и други. Довели Евда. Не е болна, но искала да доде. И не е за лошо,

за здраве е, пък и по-близо им е. Старите жени забъбраха увлечено. Евда се приближи до Видула. За минута тя спря очи на кърпата. Дали я позна?

— Аз додох за тебе само. Слушай, аз не искам така, Видуле, по-скоро да оздравяш, по-скоро, чу ли?

Тя се отдръпна и леко, като сърна, мина през полянката и се изгуби зад тъмните, наклонени вейки Видул гледаше след нея и унесен, още виждаше в мрака бялата ѝ, стройна фигура, гледаха го още хубавите ѝ сини очи.

Жените се разделиха. Старите додоха пак при Видула. Те вече ще си ходят. А той да не се бои — гората е пълна с хора. Да заспи, да не гледа. Това не е добро през тая нощ. Те се разделиха и заслизаха надолу към лагера. Видул остана сам.

Нощта настъпи тиха и топла. Замлъкнаха и сетните гласове в лагера. Някъде изцвилваше кон. По върховете на гората пролетяваше слаб вятър, листата прошумяваха тихо, като сподавена, глуха въздишка. Щурците, скрити в мрака, подсвирваха късо, с малки паузи, сякаш чакаха да им се отзове нещо. Видул лежеше, загледан в преплетените тъмни клоне, между които тук-там блещяха звезди. Евда е наблизо някъде. И тук е дошла. И тя му каза същите думи, както на сбора. Той видя как тя се усмихваше, когато съгледа кърпата. Не я ли позна? Не се ли смееше, че той е толкова наивен да вярва, че тя го обича още. Но ако наистина тя го обича и чака! О, само да оздравее. Една нощ само, утре — о, утре ще бъде чудесен ден. Гората ще екне от песни. Гургулиците ще се затичат като луди от дърво на дърво, подобно на жени, дочули голяма новина. Като стрели ще се издигат в небето пияни от радост чучулиги. Ще стане чудо. Слънцето ще грее по-светло и по-засмяно отвсякога и по росната трева ще личат стъпките на малките русалки. Росенът е обран до последния стрък. И той е здрав. Закачени на едно дърво, люлеят се безброй патерици. Той сам слиза при тях. Дядо Стефан търка сънливи очи и.

все така ленив и тежък, не вярва очите си. Ето и Евда.

— Аз нали казах, ето че оздравя. . .

Видул въздъхна и се обърна. Не, това никога не ще стане. Как може да мисли подобни работи. Той ще си остане болен и немощен до самата си смърт. И тя ще го забрави и никога може би не ще я види вече. Тежка скръб като скала падна на душата му. Сънят бягаше от него. Той се обръщаше ту на едната, ту на другата си страна, стенеше тихо, сякаш измъчван от силна треска. Нощта беше превалила вече, когато той, уморен и отслабнал, най-после заспа.

Той виждаше сега широко, безкрайно поле. От далечните, светнали хоризонти идат русалките. Като лека сребърна могила се белеят техните редове. Заловени за ръце, в бели дрехи, с развени златни коси те идат и пеят. И песента им е тъй тиха, тъй задушевно нежна, като върховния химн на херувими. Всичко е онемяло и чака. Класовете и цветята се обръщат към тях и тихо се навеждат; птичките се събуждат и доверчиво гледат с кротките си очи. Цялото поле тръпне в радостта на млада майка: от живата вода на малките русалки в тая нощ то добива своя плод. Те вече са наблизо, достигат до голямата, тъмна гора. Дрехите им по-силно се белеят сред тъмните дървета. Песните замлъкват. Тъжни и мълчаливи те тичат, като малки, грижливи мравки, и търсят болните. Те вземат на ръце малкото бледно момиче и тихо нещо му приказват, нежно гладят косите на лудата мома. Коленичили пред заспалите болни, те гледат измъчените, покрити с рани тела, вслушват се в жалбите на скръбните души и когато в болка издигат бистрите си очи към небето, звездите се оглеждат в сълзите им.

А ето и Евда. Колко здравец, здравец в косите ѝ, здравец, голяма китка, в ръце. Тя бързо минава край него, усмихва се, но отминава. Защо не спря, защо не спря. Той тича след нея, вижда я и отново я загубва в тесните пусти улици на селото. А той тъй иска да я стигне, да я спре, да заговори с нея.

Тиха нощ. Едни цъфналите дървета се белеят в мекия блясък на месеца. Всичко друго е обгърнато в тъмни черни сенки. В сянка е той и чака. Но тя ще дойде, ще дойде, както друга вечер. Ето хлопа се вратата, тя иде. Ръкавите ѝ се белеят, нанизите тихо звънтят. Тя разкрива отрупаните с цвят вейки и върху нея, като ситен сняг, посипват се бели цветни листа. Ето я — о, Евда, Евда! Тя е при него,от очите ѝ пада мекото сияние на месеца, от цялото ѝ тяло вее ароматът на цъфналите овошки. Той простира разтреперани ръце, лудо я прегръща и впива уста в подадените алени устни. . .

Видул изведнъж се събужда. Боже, какъв сън. Той открива очи и погледът му учудено се сепва: наблизо в полумрака, обърната към него, готова да се скрие зад вейките, стоеше Евда. Тя се усмихваше, загледана странно и виновно към него. Изведнъж тя пусна вейките и се изгуби. Между черните, залюлени клоне се показа и затрептя едра, сребърна звезда. . .

Видул гледаше като гръмнат. Той помнеше чудния сън. Ясно до болка чувствуваше на устните си страдния огън на скорошна целувка. А вейките още се люлееха и като голямо, светло око гледаше през тях голямата звезда. . . Погледът му падна на кърпата: върху нея лежаха куп билки и между тях — стрък здравец. Едър стрък здравец. . .

Те се връщаха сега към село. Зад тях, като далечен мираж в зеленото море на нивите, губеше се голямата, тъмна гора. Старата държеше в ръце, грижливо загърнати, билките, намерени в кърпата на болния. Видул не беше видял Евда. Но той мислеше само за нея, мислеше за голямата тайна на тая чудна нощ.

Прогърмя кола и бързо отмина. Тя, Евда, се обърна, весела и палава, махна с ръка и нещо продума. Не я разбраха. Колата отлетя.

Видул гледаше след Евда. Едрият стрък здравец липсваше от косите й. За минута очите му бяха срещнали погледа й — странния, загадъчен поглед на тая нощ. Той ясно вижда пак: Евда, загледана в него, си отива, черните вейки се люлеят след нея и през тях, като голямо, светло око, поглежда сребърна звезда. . . И той, без да усети, продума високо, извика дори:

— Не, не беше сън. . .

— Какво? — попита майка му.

— Нищо. Ах, как ми е леко, как ми е добре днес. . .

Очите му горяха. Като прояснено небе поглеждаше в тях душата му, радостна и щастлива.

Старите трепнаха при тая внезапна промяна. И бедната измъчена майка прибра по-здраво в слабите си ръце скъпите билки и мълчаливо се взря в мъглявите, безкрани ширини на полето. Дълбока, облекчителна въздишка се изтръгна от гърдите й и очите й премрежиха сълзи. . .

[Мисли]

(ИЗ КНИГАТА НА ПРОФ. СП. КАЗАНДЖИЕВ «СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ С ЙОРДАН ЙОВКОВ»

12. V. 1928

. . .«Писателят с темите си. . . е като кокошката: много яйца, които растат и зреят, и после, което опре, то бива снесено. Понякога ти се струва, че една работа ще бъде готова преди другите — тя е изнесена на преден план в съзнанието, а после, токувиж, друга я изпревари. Един момент, един разказ, едно впечатление, едно настроение способствуват да се изясни и завърши една работа, която дотогава само смътно си носил.»

— — —

. . .«Изведнъж доловиш, че с нея[1], с настроението, което буди, се свързва един образ, една картина или цяла тема, която изведнъж получи разрешение. Няма да забравя как в един букурещки ресторант, където в отсъствие на жена си се хранех и дето имаше музика, една вечер във връзка с едно музикално парче преживях в картини септемврийските събития в България. Струва ми се, да чуя тая музика, всичко ще мине пред мен като филм.»

7. VII. 1928

«Един понеделник. . . бях взел следпразничен вестник, вървях по пътя от къщи за града и четях. В хрониката (аз винаги я чета) се разправяше, че в Казанлъшко (мисля, там беше) се появила бяла лястовичка и народът вярвал: ако болен я види, оздравява. Тръгнали от селата в оня край да я търсят. Това нещо ми заседна като мотив в съзнанието. Казах си: от това нещо може да излезе хубав разказ.

[1] Музиката (б. р.).

Пренесох се в нашия край (Добруджа). Видях шосето за Добрич, Каралезката чешма — полската шир и някаква бедна кола, впрегната в малко слабо конче, селянин сиромах подир нея — както съм ги виждал в действителност. С такива коли са пътували най-често странници, продавачи на нещо. Те винаги личат, понеже местното население е богато и конете му са хубави.

Свързах това видение с мотива за бялата лястовичка. Помислих си, в такава каручка лежи болен — тръгнали да търсят бялата лястовичка. За да бъде по-трагично положението, направих болното да е мома и както народът в такива случаи измисля или несъзнателно мотивира — че болната не е от само себе заболяла, но че когато жънала, змия спала на гърдите ѝ. Тоя образ по-рано ме е занимавал. Сега връхлетях на него като на нещо готово. Така разказът беше построен.»

21. IV. 1929

«Не съм написал нито една работа, в основата на която да не стои действително преживяване. Имам добра памет, помня всичко. Почти всеки мотив отнасям в тоя пейзаж, дето съм бил, в тая среда, в която съм живял и която познавам. Вън от тях нищо не бих могъл да напиша.

В основата на «Най-вярната стража» стои един разказ от една стара жена, македонка, отдавна преселена в Добруджа, наша комшийка. Героят в нейния разказ беше един бей. Разбира се, аз се отдалечих много от тоя разказ.»

«Като свърших гимназия, постъпих в школата за запасни подпоручици в Княжево. Служих две години, втората като кадър.

Отначало бях много угнетен, бях боледувал, нервно разстроен; средата, в която попаднах, не ми допадаше — бях доста усамотен и затова много четях. Тогава се зачетох в литературата изобщо. Сякаш те бяха най-сладките ми и възторжени часове от четене. Тогава четох Достоевски. Тогава прекарах

и типичната «младежка криза», преживях и аз «мировата скръб», но много тежко. Твърде често дълбоко и искрено мислех върху живота, неговия смисъл, изпадах в дълбоки отчаяния. Бях недоволен от себе си. Виждах, че не съм това, което трябва и което исках да бъда. Чувствувах, че нищо няма да излезе от мен, и дълбоко страдах. Помня, на няколко пъти, когато съм бивал дневален в помещението и съм оставал сам, съм идвал до пълно примирение със смъртта, предчувствувал съм смъртта като някакво сладко блаженство, което така ме е завличало, че съм бил почти готов да посегна на живота си.»

10. VIII. 1930

. . .«Трябваше да се запази общата постройка[1], да се помиря с някои недостатъци, органически за произведението, които не можех да отстраня; трябваше да намеря точно ония места, които трябваше да се запълнят с нови моменти; новото трябваше да се даде така, че да не личи, та който чете книгата сега, да мисли, че е била такава и в първата ѝ редакция. Едно пресмятане и съобразяване, което напомняше твърде много работата на архитекта. На преработката на «Жетварят» разбрах колко голям напредък съм направил в езика си и видях също колко голям е напредъкът в езика ни изобщо. Първата редакция ми се видя в това отношение книжна, езикът — недостатъчно изразителен, пълен с русизми — не само думи, но и построения, — отрупан с множество прилагателни, които едно друго се обезсилват, ефектът — скрепен о граматическите свойства на езика и о външната му — не вътрешна изразителност. Повече казано, а не действително изразено; фраза, а не израз.

Един «органически» недостатък на работата е, че не съм вплел в нея една любовна история. Така тя щеше да бъде по-топла, по-разнообразна, по-напрегната и по-колоритна. Сега като корекция

---

[1] Става дума за преработката на «Жетварят» (б. р.).

донякъде в това отношение дадох 2—3 женски образа. Вижда се, че не съм имал тая свобода, която сега чувствувам, та съм останал твърде прибран около основната идея на произведението. Иначе съм можел да дам една пълна картина на селския бит. Доволен съм, че след преработката на произведението основната му идея стана съвсем ясна. А тази идея е отношението на селянина към земята и труда и това отношение и тоя труд като извор на всички негови духовни качества и прояви — на първо място религиозността. В края от разговора на учителя с учителката направих едно разрешение на тази идея така, че тук цялата работа бива идейно синтезирана. Това разрешение е собствено моя изповед: така преживях аз тия неща на село и така ги почувствувах.»

16. VIII. 1930

«. . .Иска ми се да напиша разкази или повест за по-стара Добруджа, скотовъдска, не земеделска Добруджа. Тя е земеделска от 1894 година; преди това имаше друг характер, беше същинска руска степ, с хергелета, стада и пр. Когато дойдоха руските колонисти непосредно след Освобождението, тя затъ приличаше досущ на руска земя. Тия хора дойдоха с целия си бит, с тройките, с уредбата си, с песните си и пр. А и пейзажът прилягаше. Сякаш видяхме парче руска земя, тъй като сме си я представяли, като сме чели руските писатели.»

20. VIII. 1930

«. . .Като малък в село не играех твърде с децата. Особено не обичах да се карам. Винаги бях примирителен. Само да няма караница или бой. Повече обичах да стоя на дюгеня на един куюмджия и да го гледам, като работи. Неговата работилница беше за мен като лабораторията на някой алхимик. Инструменти, калъпи, духания, топения, изливания, изпилявания, лъскания и пр. Всичко това ме цял поглъщаше. Струва ми се, че това бяха първите ми впечатления от творческа художествена работа, и

аз не се насищах на тях. Понякога куюмджията биваше в настроение и не само ме търпеше да му вися на главата, но ме и заприказваше; а понякога ме прогонваше. Тогава ми ставаше много мъчно.»

21. VIII. 1930

«Днес вече привърших окончателно поправката на «Жетварят». Готов е за печат. Струва ми се, че всичко стана много хубаво. Склонен съм да смятам тази своя работа за най-хубава. Много ми е присърце идеята на произведението и вярвам, че сега тя се изясни добре. Работата доби сега характер на роман. Проведох, доколкото беше възможно това, любовните отношения между учителя и учителката като нишка през цялото произведение и по тоя начин го още по-добре стегнах и вътрешно организирах. . . Само че доста се изморих. Аз затъ имам много лош нрав: като се заловя за една работа, изпадам в едно напрежение, което с всеки ден расте и не ми дава мира, докато не стигна края. Но пък приятно е, като затвори човек последния лист и остави ръкописа настрана.»

28. VIII. 1930

. . .«Във връзка със «Старопланински легенди» трябваше ми да си спомня пейзажа на Жеравна. . . Повече от 30 години не бях ходил там и нищо определено не ми идеше на ум. Една нощ сънувах сън, който ме пренесе в детството ми и тъкмо в оня пейзаж. Обиколих старите кории около селото и всичко видях тъй ясно и с такива подробности, като наяве да бях се върнал на село. После не ти ли се е случвало да се видиш като външно лице насън, но тъй вярно, както това никога не би могло да ти се случи наяве — в огледало например.»

— — —

«. . .Имам наистина отдавна намерение да напиша исторически роман. . . от времето на цар Иван-Асен. Ще изляза от надпис: «Аз, севаст Огнян, бях кефалия при цар Иван-Асен и много зло претеглих»

(нещо подобно). Герой ще ми бъде този севаст Огнян. Ще искам да нарисувам един верен военачалник — от съвест и кръв (мъжество), който направил последни усилия да спаси царя. Блазни ме много времето, пейзажът, състоянието на народа и тази българска военна страст. Ще възсъздам всичко въз основа на несъмнени исторически данни и после въз основа на народни песни и легенди от онова време, в които са запазени спомени за боевете на тоя цар. Отдавна съм събирал материал и вече ми е доста ясна работата. Остава да й се отдам.

Все се каня да се срещна с нашите византолози, да ми покажат, ако имат в библиотеките си, книги с илюстрации от ония времена, да ми препоръчат някои книги, които биха ме пренесли в оная епоха. Каня се също да прегледам в Народната библиотека стари ръкописи, дамаскини и пр. Знаеш, понякога е достатъчно да прочетеш стар текст, за да видиш живи хората на неговото време. За внушението и колорита на това време подобни впечатления дават много повече, отколкото едно историческо съчинение.

По-рано доста усилено ме занимаваше този роман и почти съм се залавял за него. Но сега той е изтикан от други планове. Аз затъ винаги работя едновременно най-малко над 10 теми и доста случайно е коя ще излезе напред и ще бъде написана. Сега например мисля едновременно над този исторически роман; друг роман от Добруджа, в който искам да разкажа съдбините на тоя край през войните и после войните; два-три разказа пак оттам; из даскалския си живот една редица разкази; една работа, замислена през войната край Места; «Старият бор» — за един генерал от запаса след войните и пр. Всяка от тия работи бих могъл да ти разправя вече тъй готова, като да съм я написал или като да ми предстои днес-утре да я напиша.»

18. IX. 1930

. . .«Струва ми се, че съм почувствувал добре тоя

наш писател[1], понеже и той се движи все из селския живот. Има нещо здраво у него. Личи си, че иде сам от село, че е наблюдавал хората и живота им там, че ги обича; има здраво отношение към тях; не му липсва и талант. И въпреки това в изображението на селото си остава интелигент, литератор, книжник. Не изобразява «отвътре навън», а, обратно, «отвън навътре», дори бих казал, само «отвън». Затова остава някак при очите, при зрителната представа — не затрогва човека издъно. По същата причина не е достатъчно правдив: човек вижда селото такова, каквото се представя на интелигента, а не го чувствува като един свят, от който интелигентът се е откъснал. Все на тази причина се дължи и липсата на мярка: кое е възможно да се каже за селянина или селото и кое не. Понеже не рисува «отвътре», то тази мярка липсва. На това се дължи и липсата на истинска поезия и на истински художествен език. При все това аз ценя Петканов по-горе от Георги Райчев като писател на селото. У Райчев «литературата» и интелигентът личат още повече. Той далеч не притежава наблюденията на Петканов и неговото действително отношение към селото.»

20. IX. 1930

«. . .За моя «Милионер» например аз и сега мисля, че по-добре щеше да бъде — и щях да избягна поне укора за аналогията с «Ревизор» поради писмото на края, — ако бях останал при друга една редакция, която най-напред ми идеше на ум: когато стана известно, че с жълтия автомобил пристигнал такъв и такъв милионер, да наредя тоя милионер да дойде у Масларски, да му направи посещение и донесе поздрави от баща си, запасен, който се познавал добре с Масларски. Това посещение да стане в оная сцена, когато идат да честитят на Масларски сватбата. В това посещение да се разкрие пред гостите, че този е той — със същото име, — докторът,

[1] К. Н. Петканов (б. р.)

който получил парите. Да разкрия също, че той е бил възможният кандидат за дъщерята, и тук да стане явна измамата и да се доведе работата докрай. . . Но аз не останах при тая редакция, понеже исках да спася ветеринарния доктор, исках да изкарам неговата постъпка не като измама докрай пред дъщерята и пред родителите. Но защо е било необходимо непременно това «спасяване»? Изкарай го вагабонтин — голяма работа! Ама аз рекох да спася морала и да утеша родителите. . .»

28. IX. 1930

. . .«Страшен упадък. . . вече ми омръзна и литература, и всичко. Аз мисля, че това намножаване на литературните вестници и литературни страници в последно време не е никакъв признак на някакво литературно оживление и съвземане. Напротив, то е най-сигурният белег за литературния упадък. Няма вече никаква перспектива. Всичко се нареди в една плоскост. Страшна нивелация, която завлича все повече и вкус, и език, и всичко. Литературата отново се връща към публицистиката и маниащината. Хубавият език, който ни оставиха нашите поети и писатели, бързо се изпльзва из ръцете ни. Това ято от скакалци опустоши полето на литературата, върху това поле не остана никаква зеленина. То мина последователно през лириката, разказа, романа и драмата и вече нищо не остана. . .»

1. X. 1930

«. . .Вярно е, че за живописеца е необходима промяната, за която говориш: той трябва наистина да излиза из крайните квартали на града, да скита по пазарите, да излиза често и в разните сезони извън града — в природата, — защото той трябва да държи непрестанно будно чувството си за бои. За писателя обаче това не е необходимо. По-важно е да се знае какво прави той, когато седи например в кафенето — духът му зает ли е, или дреме. Тоя непрестанен «контакт» с живота, това «отражение» на живота в произведенията му, за което често

се говори, подхващането на социални теми, разрешаването на социални проблеми в произведенията му и пр. аз смятам за не тъй необходимо, както обикновено се мисли. Изкуството е нещо друго: то има свои средства за свои цели; то трябва да достави една особена радост — все едно какво рисува. Тази радост не иде нито от характера, нито от съвременността на темата или проблемата на художественото произведение. По тази причина аз смятам, че зависи от характера, от вкуса и пр. на един художник дали ще е той с работата си в днешното време или в миналото. Аз например съм живял 30 години на село. През това време съм се оформил и съм определил отношението си към живота, към хората. От това време са всичките ми най-силни и най-значителни преживявания; оттогава са и всичките ми опити и наблюдения — целият свят, в който живея. С тоя свят съм във връзка и в отношения в моето литературно дело и аз мисля, че съм прав. Защото нашият живот вече мина и ние не можем да очакваме тепърва посем-сега да го изместваме върху друга плоскост.»

2. X. 1930

«. . .И сега пак си мисля — колко по-хубаво и по-ценно средство за литература е тоя прост и несигурно сложен на книга, но близък до говорната реч и жив език в сравнение с нашия, наречен литературен. В литературния език, на който пишем, има една логика на разсъдъка, има една граматичност, която го умъртвява. Тук почти винаги се почва правилно с подлога, подир който следват прилогът и останалите определителни и допълнителни думи. А в живата говорна реч — какво движение! Думата, с която почваш, линията на движение и капризите й, премълчаванията, прибързванията, избухванията, модулациите на гласа — в това е животът на тая реч. Много пъти съм си мислил за тази разлика между живата и писмената реч и винаги съм се убеждавал, че писмената ни, литературна реч е не-

що несравнено по-бедно и по-мъртво. Понякога това ми се е разкривало за момент тъй ясно и тъй неотразимо, че съм си казвал: «Трябва да се върнем решително назад.» Когато писах «Старопланински легенди», особено много ме занимаваха тия езикови проблеми. Тогава съм си поставял и конкретно задачата — да напиша разкази, в които да направя усилия за такова връщане. И струва ми се, че в «Кошута» и «Шибил» съм постигнал нещичко в това отношение. Това връщане е трудно. Иска се голяма поетическа сила и голямо чувство за език, за да стане. То предполага едно основно изместване и престрояване на езика от плоскостта на разсъдъка и неговата логика върху плоскостта на чувството и неговата логика. А логиката на чувството е съвсем друга. По този път може да се привнесе повече лирика и повече драматизъм в езика. Собствено по тоя път могат да се вложат в езика всички художествени ценности — богат ритъм, разнообразно темпо, музика, колорит, форми и пр.

Според мен мъчнотията, която представляват историческите работи в литературата, е преди всичко на страната на езика. За всичко друго човек ще чете, ще изучава — историческата правда иде обаче от езика: може ли той да пренесе в миналото, да възкреси историческия живот, да оживи и портретира историческите герои и пр. А това е мъчно да се постигне. Трябва да чете човек литературни паметници от онова време, за да имитира, да илюзионира старината. . . В Букурещ по едно време ме занимаваше твърде упорито идеята да напиша редица разкази, характеристики за нашите големи хора от емиграцията — Левски, Ботев, Караджата, Каравелов и пр., — но след предварителни изучавания, за да се добера точно до града и квартала, що са обитавали онова време, за езика им и пр. и като ги взема в един значителен момент от живота им. Струва ми се, че хубаво бях намислил тази работа, но не можах да дойда до изпълнението ѝ. . .»

16. I. 1931

. . .«Разбира се! Девети юни беше една грешка. Аз и сега се дразня, когато прославят тая дата и особено когато я свързват с някакъв подвиг, сторен за България и за българския народ. Какво общо собствено има цялата тая прослава с действителността, която настъпи след девети юни? Нищо! Слязоха едни, за да се качат други — това бе всичко! Интелигенцията нема достатъчно време да се покае и прочисти. Същата, която докара катастрофите на България, пое държавата отново и я поведе по старите пътища. Днес тя е по-грешна, по-утвърдена в злото. Не знам само дали народът ще намери сили в себе си за нов подем — иначе всичко е загубено. . .»

3. IV. 1931

. . .«Във всеки случай. . . вие ще попаднете в голяма грешка, ако мислите, че аз не чувствувам музиката, затова говоря така. Аз мисля понякога дали има друг човек тъй много да преживява и най-простата песен — като мене. Аз дори когато пиша работите си, смятам, че те стават толкова по-съвършени, колкото повече ги приближавам до музиката, колкото в композиция, в образи, в изрази, в общ ефект постигам едно единство, една хармония, която сякаш ми звучи съвсем определено. Как да не обичам музиката, че аз едно време като учител съм ходил в друго село — на 8 километра разстояние — да слушам грамофон, който свиреше някаква турска оперетка «Хорхор». . . Хе, слушах и се прехласвах и всичко виждах, ама как? — «Хиляда и една нощ» беше нищо при тия видения. . . Но тая музика, за която вие ми говорите, съм намразил много отдавна и винаги съм бягал от нея като от някаква лъжа. Последния път, преди 14—15 години, бях на някакъв концерт, който не можах да дотрая, и оттогава вече не стъпам в концертна зала. . .»

21. VIII. 1931

. . .«Най-голяма. . . ще е мъчнотията с авторите. Защото те ще заживеят с внушението, че театърът

ще трябва да отвори нашироко вратите си за български пиеси. Тоя въпрос може да бъде решен или като се отприщи бентът, в който случай може да се изтърве и театърът, или като се коригира в известна степен само досегашната система. Аз например мисля, че нашият Народен театър по отношение на български пиеси е бил на крив път. Трябва да се даде по-голямо място в репертоара на български пиеси, от една страна, а, от друга, да се полага повече грижа при постановката им. Ние ще трябва да си съставим списък на нашите, така да река, «класически» пиеси, които в миналото са имали успех и които и днес няма защо да слизат от сцената. От тия пиеси, да речем, две всеки сезон могат да влизат в репертоара на театъра. Освен тях други две нови могат да се пробват, разбира се, като се прави всеки път добър избор и при условие, че такива две пиеси ще има. Така театърът няма да се откъсне от средата си, ще подпомогне наистина създаването на българската драма, а, от друга страна, ще даде възможност и на българския актьор да стъпи здраво на краката си. Факт е, че нашите актьори желаят да играят в български пиеси и че там те се развръщат и проявяват с по-голяма сила. От друга страна, за гардероба на българските пиеси трябва да се харчи повечко. В това отношение досега ние само сме карикатурили нашите хора. Ако дадеш действие в едно село — на сцената ще се яви една сбирщина от костюми, съществуващи някъде или несъществуващи. Ето в това отношение трябва да се коригира досегашната практика в Народния театър.»

10. VII. 1932

. . .«Аслъ за писателя дългото канене, обмисляне е пакостно. Най често така той отлага само работата си, а понякога и съвсем я изоставя. Започни! В процеса на писането всичко ще дойде. Каквито мъчнотии има в работата ти, тогава ще излязат; ще се бориш с тях и ще ги надвиеш. Иначе, колкото и подробно да ти се струва, че обмисляш нещата, все пак

те са само схеми и фрагменти. Цялото се овладява тепърва в процеса на писането.

Аз наистина обмислям дълго работите си, но най-често ги написвам след това независимо от тая предварителна работа. Обикновено за един разказ правя една, че втора, че трета черновка и все имам чувството, че не съм достигнал онова, което търся. Току в един момент всичко ми стане ясно и тогава сядам и написвам работата си, без да диря черновките. И тъкмо когато не правя никаква справка с тия черновки, тогава разказът е най-хубав. . .

Не винаги обаче имам време да мина спокойно по тоя път — когато имам срочна работа, например да дам разказ за вестник. Тогава започна (макар необмислена по-рано тема и с чувството, че разказът ще ми се удаде лесно), но не върви. Мине понеделник, вторник, сряда — избива ме огън. В четвъртък съм в тревога. Колкото тревогата по расте, толкова по-невъзможно става да пиша. В такива случаи прибягвам до колкото се може повече готов материал. Използувам например две или три теми, които съм бил фиксирал по-рано за отделни разкази. Вземам отделни части от тях и комбинирам, разбира се, ако между тях е възможно да се установи някаква връзка. Накрай разказът бива написан. Понякога той става дори хубав, но ми става жал, че заради него съм жертвувал други два-три разказа. . .

Ето работя сега повестта, която съм обещал на «Златорог». Написал съм един, втори, дори трети вариант, а накрай работата излезе съвсем друга. Тоест не съвсем друга, но по един нов начин.»

16. IV. 1933

. . .«У мене няма много сравнения; не знам, може би това е индивидуална особеност; но аз и съзнателно ги отбягвам. Имам чувството, че за моите работи и за моя начин на гледане и изобразяване те не подхождат. Когато съм се натъквал на такива сравнения, винаги съм имал чувството, че спирам вниманието на читателя специално върху тях, че

по тоя начин те излизат извън плоскостта, върху която слагам изобразяваното, и че създавам едно раздвоение. Напротив, кога пиша, всичкото ми внимание е в това, да направя езика си колкото се може по-прост, по-естествен, по-самопонятен, та читателят да мине през него, без да усети, за да спре върху изображението. Разбира се, това не изключва ни най-малко мъката да се привнесат в езика най-различни художествени качества, преди всичко ритъм, който ускорява или забавя; колорит за далечни или близки събития; тон, съзерцателност, лирическо движение и пр. Нашите критици обикновено не се спират върху тия неща, а в тях е може би всичко.»

10. VIII. 1934

«Много пъти съм мислил за отношението между човека и името му. Понякога ми се струва за някой човек, че не може да има друго име освен името, което носи. Името някак приляга, покрива човека, а понякога, обратно, човекът и името му остават завинаги разделени. Аз винаги търся дълго имената на моите герои и ги търся винаги с ясно и определено чувство дали едно име приляга или не. Не ти ли се е случвало да четеш понякога разказ от някой наш писател и да бъдеш през всичкото време дразнен от имената, които дава на героите? Имената стоят сами за себе, измислени, не могат да се свържат с лицата, които ги носят, и повече наумяват за вкуса и превзетостите на автора, отколкото да говорят за героите. Струва ми се, че понякога такова едно несполучливо, измислено име проваля цялата работа. Аз имам навика, кога чета вестник, да следя особено за имената в хрониката, произшествията, некролозите и разните видове обявления. Има чудесни имена — често уж не твърде обикновени и все пак сполучливи, «спокойни». Понякога изведнъж с едно име се свърже една определена физиономия, определен характер, дори някое име напира да ти внуши цяла история.»

21. IX. 1934

«. . .Вазов беше голям поет и значителен художник и колкото и обикновен и близък до живата реч да е езикът му, все пак през него е минала преценката, бих казал, вкусът, инстинктът на тоя поет и художник, поради което той никога не изпенажда с някаква безвкусица. Интересен е езикът на Вазов наистина! Като го четеш, струва ти се, като че той не е съставил някаква специална грижа на автора — най-обикновен и непосредно достъпен език. А като се вгледаш по-внимателно — откриваш едно голямо богатство в него. Много думи, които влизат в съкровищницата на нашия език, но не се употребяват в говора, са употребени у него; не че ги е търсил, не от любов към странното, особеното, а поради това, че Вазов носеше и си служеше с нашия език в един по-голям капацитет, отколкото обикновеният писател. После речта на Вазов си има особен емоционален колорит. Всеки ред у него е носен от висок морал, от национална гордост и от едно благородство, които правят всичко у него значително и приемливо. Тия чувства определят навсякъде неговото отношение към нещата. Много пъти съм се питал на какво се дължи особеното обаяние на неговия разказ и тогава, когато се отнася до съвсем незначителни неща и случки. И съм си отговарял: в това тъкмо о т н о ш е н и е. Много често например Вазов разправя от свое име — един незадоволителен и слаб начин, днес вече отречен. И често разправя за най-обикновени неща, така че разказът му се приближава твърде много до обикновената беседа, до непринудения разговор. И при все това има нещо в разказа му, което те кара да го четеш, да го приемаш и да го преживееш. Аз мисля, тайната тук е в отношението на автора към сюжета или героя; това отношение винаги издига читателя. Разбира се, Вазов умееше да създава и живот. «Под игото» остава и до днес ненадминат роман в нашата литература. Цял свят, цяла епоха, колко живи хора, колко действителни положения, какви напрежения! И

сега, като си спомня времето, когато за пръв път го четох, сякаш се връщат тръпките, които тогава изпитвах.

Наистина как четяхме ние тия неща едно време! Като че това не бяха преживявания на книга, а като че бяха случки в живота ни. Така органически вродено е всичко в съзнанието ни. Сега младите навярно не четат Вазов така. За тях «Под игото» е наистина история. Навярно между сѐгашния читател и Вазов има нещо, което пречи да се преживяват неговите творения като случки от собствения личен живот.»

17. I. 1937

. . .«Гениален писател[1]. Колко малко са по света писателите, които могат да се сравнят с него. Сега по юбилея му ще потече цяло море от литература. Ето това се казва безсмъртие! Аз мисля, че в Европа не го познават и ценят тъй, както ние в славянските земи. Оня ден четох в един сръбски вестник сведения как е проникнал Пушкин у славяните. Излизаше, че в България най-късно, през 70-те години на миналия век, сме се запознали с него. Аз го четох за пръв път последната година като селски учител, преди да постъпя в школата за запасни подпоручици. Попаднаха ми шест тома приложение на «Нива» и цели шест месеца с него живях. И що му трябваше на Мих. Ковачев да оставя тоя паметник на литературна глупост — превода на «Евгений Онегин»? . . . Възможно ли е да се преведе това съчинение?»

13. III. 1937

. . .«Изглежда, че ние сме в най-мизерни условия за културна работа. Гледам румъните — станаха голям народ, вестниците им като европейските. Същото нещо е и в Югославия и Гърция. Дори турците са вече по-добре от нас. Ние вървим всъщност назад. Грижите ни за духовния живот от ден на ден отслабват и смешното е, че нашите министри, най често случайни хора, без отношение към нашия

[1] А. С. Пушкин (б. р.).

културен живот, приказват непрекъснато за «възраждане», а на практика вършат работи, които нямат нищо общо с това възраждане. Те гледат на литературата и на изкуството като на излишно нещо, защото очакват от работата на писателя и художника бързи, непосредствени ефекти. И понеже тия ефекти за възраждането на българския народ не настъпват веднага, смятат, че грижите за литературата и изкуството могат постоянно да се отлагат. Днес кажат, без това може, утре кажат същото, съкращават в бюджета всички суми, чрез които в една или друга форма биха могли да се подпомогнат духовните ни работници, и тия работници продължават да висят във въздуха. Заприличали са на просяци. Нашите политически мъже не могат да разберат, че обновлението и възраждането и изобщо националното е преди всичко в творенията на писатели и художници, създадени от българска душа и предназначени да будят, да хранят и да издигат тая душа. Може ли да има друг по-интимен и по-сигурен път за обнова и за възраждане? Но нашите държавници и обществеиици са търсили не пробуденото и утвърдено национално съзнание, а пасивната, инстинктна, неосъзната българска душа и с нея са работили, тъй като с нея по-лесно може да се злоупотребява.»

4. IV. 1937

...«Какви са тия къщи[1], наредени като етнографски музей, и какви са тия шопски двори около дворове на жеравненски къщи. И после хората облечени все в нови дрехи, като че ще отиват на църква. Сякаш на режисьора не му идва на ум, че трябва да представи хората — и с облекло, и във всяко отношение — наспоред момента, работата, срещата и пр. Аз съм се отчаял от нашите артисти, от тяхното отношение към нашия селянин. Щом ги облечеш в потури, те мислят, че трябва да се серсемосват, да се

[1] Има пред вид постановката на «Пред изгрев» от Ст. Савов (б. р.).

правят на смахнати, да загубят човешкото си достойнство — другояче не могат да си представят селянина. Разбира се, при тия условия може ли да става дума за сериозна игра, за стил на един живот, който трябва да изнесат на сцената. Аз винаги съм чувствувал моите пиеси на сцената изместени от оная плоскост, в която съм ги мислил и работил. Това несериозно третиране на нашите селяни и на техния бит, това безстилие в постановка и игра ме е страшно ядосвало. По тоя начин театърът започва да става пакостен — той внушава такова отношение към селото и у публиката. Нашите артисти не можаха да разберат, че в нашите пиеси по отношение на нашите хора, на нашия живот те има да разрешават една тежка и отговорна задача — да разкрият душата на българина, да създадат неговия тип, да изяснят стила на неговия живот. Тям им липсва още сериозността за тая задача, иначе не може да се обясни това повърхностно и леко държане на сцената, когато играят българска пиеса.»

— — —

«Аз не мога. . . да си представя съвършено художествено произведение, което не отзвучава в душата на човека като музика. Дори мисля, че всяко такова произведение се ражда из музика. Чувството, което туря душата в движение, се преживява найнапред с неговите музикални елементи — основна линия, повече или по-малко сложна, ритъм, темпо. После идват образи, подробности, работа над композиция, но през всичкото време се държи връзка с чувството, с неговата основна линия, с ритъма, темпото му.

В композицията понякога имаме връщане към един и същ момент и движение, което се повтаря по един и същ начин. Тя прилича често на някакъв орнамент със свой ритъм, със своя музика. Спомням си, в Букурещ ходих в едно кафене, където свиреше много добър струнен оркестър. Обичах да слушам тоя оркестър и много работи от «Старопланински легенди» съм композирал там под влияние на тая

музика. Мислех ги и ги работех като илюстрации на различни музикални пиеси. Инджето например — помня как един ден свиреха нещо, което ми внуши да се качи той на коня и да замине. . . Искам да кажа до какви подробности в композицията отиваше внушението на музиката.»

— — —

«Аз помня тия преживявания[1] и често се връщам към тях. Много ми се иска да напиша една книга за тях. Какво изпитвах например, когато минавах сам през гора, когато съм се качил по планина или съм бил сам в полето, когато съм се прибирал в лятна вечер в къщи. Най-обикновени неща са ми правили най-чудни и тайнствени впечатления — малкият поток, който се движи между камъните, мъхът, надвесените треви, спотаените цветчета, вечер хладината на тревата, сенките, шумовете — то беше страшна, фантастична митология. Понякога съм се заглеждал в синора — как завива, издигнат над пътя между нивите, мълчалив, а сякаш със съзнание, че дели две души, две сърца. Може тия души и тия сърца да са враждебни, но той иска да покрие тая вражда с цветя и да я смекчи, да я направи по-примирителна. Или в тих слънчев ден съм сядал край узряла, вече изсъхнала нива и съм се заслушвал в гласа на класовете — странен мистичен глас, с който нивата, земята сякаш говори.

За мен всяко дърво е нещо живо, със свой характер, свои радости и трагедии. По пътя между Добрич и Варна имаше на едно място самотни два кавака един до друг, сякаш бяха братя, сякаш стояха там и разговаряха за онова, което става по пътя. Около селото, в което учителствувах, полето е равно и хоризонтът — далечен. На края, на линията на хоризонта, имаше едно голямо дърво, което в това равно поле изглеждаше още по-голямо. Винаги съм гледал на него като на живо същество, което бди над равнината, и нещо ме е теглило към него.»

---

[1] Става дума за чувството към природата в детството (б. р.).

19. V. 1937

. . .«Ние. . . просто не можем да попаднем в инстинкта и усета на народа за езика. Аз много съм се чудил на умението на народа да дава имена на местности, селища и пр. Той не следва никаква логика — нито етимологична, нито фонетична. Филологът ще нарича селищата все по един и същ начин: Иваново, Драганово и пр. — едни и същи окончания — логика! А народът ще каже Иваново, но наред с това Бойчиновци и пр. Някой път не мога да се нарадвам на хубави имена, например Славена или Василена (не Васила). Каква красота — да се чудиш! Види се, народът работи с едно чувство за красота, много по-дълбоко, по-примитивно и по-стихийно — свободно, неподчинено на никакви строги правила. Дори и когато следва едно правило, един ред — пак прави отклонения и тъкмо чрез тях постига особени ефекти. Такъв е народът и в езика си: няма тая граматическа и идейна (логическа) стегнатост и скованост. Езикът у него е израз на душевно движение и е винаги свеж. Думата е винаги сочна, конкретна, винаги сякаш боядисана и топла. Едно време тая особеност на живата народна реч ме много занимаваше и исках да приближа езика си до нея. Думата какво не означава: употребяваме я и заради чувството, което буди, и заради нагледното ѝ съдържание, и заради мисловното ѝ съдържание. И после тя е способна на хиляди превъплъщения и нюансирания — в зависимост от думите, с които я свързваш. Кои нюанси искаш да подчертаеш, кои да потиснеш — от това ще зависи в каква връзка ще я употребиш. Разбира се, за това се иска усет. Думата е страшно нещо; в нея са затворени изразните средства на всички изкуства: бои, линии, форми, движения, звукове — всичко, стига да можеш да боравиш с тия нейни богатства. А това не е лека работа. Аз едно време си бях поставил за цел така да овладея езика и да си служа с него. То беше по времето, когато пишех «Старопланински легенди». И ако питаш мен, бих казал, че в това отношение най-голям

резултат съм постигнал в «Кошута» от същите легенди.»

23. V. 1937

«. . .Като гледам какво правят румъните и сърбите, респективно тяхната интелигенция, за националното си изграждане, става ми мъчно. Много назад ударихме ние, много издребняхме. Безпътицата и безсилието ни растат — става просто страшно. Преди войните беше друго, а още по-друго беше преди Освобождението. Интелигенцията ни беше наистина народна, с национална идеология, и макар да добиваше гръцко образование, добиваше го не за да се сдаде на една чужда култура, да забрави народа си, а за да израсне срещу враговете на народа, та по-добре да го пази. Днес — руско, френско, немско, италианско, английско и не знам какво още влияние е разбило интелигенцията ни и тя не може вече да се разбира помежду си. Всички заемат, всички подражават чуждото и осмиват родното и всички фактически висят във въздуха. Интелигенцията ни не живее нашата действителност и не я разбира, откъсната е от народа и неговите инстинкти, затова не може да се справи разумно с никое затруднение в живота ни. Наопаки дори, тъкмо поради това нейно разноезичие тия затруднения стават от ден на ден повече и по-големи.»

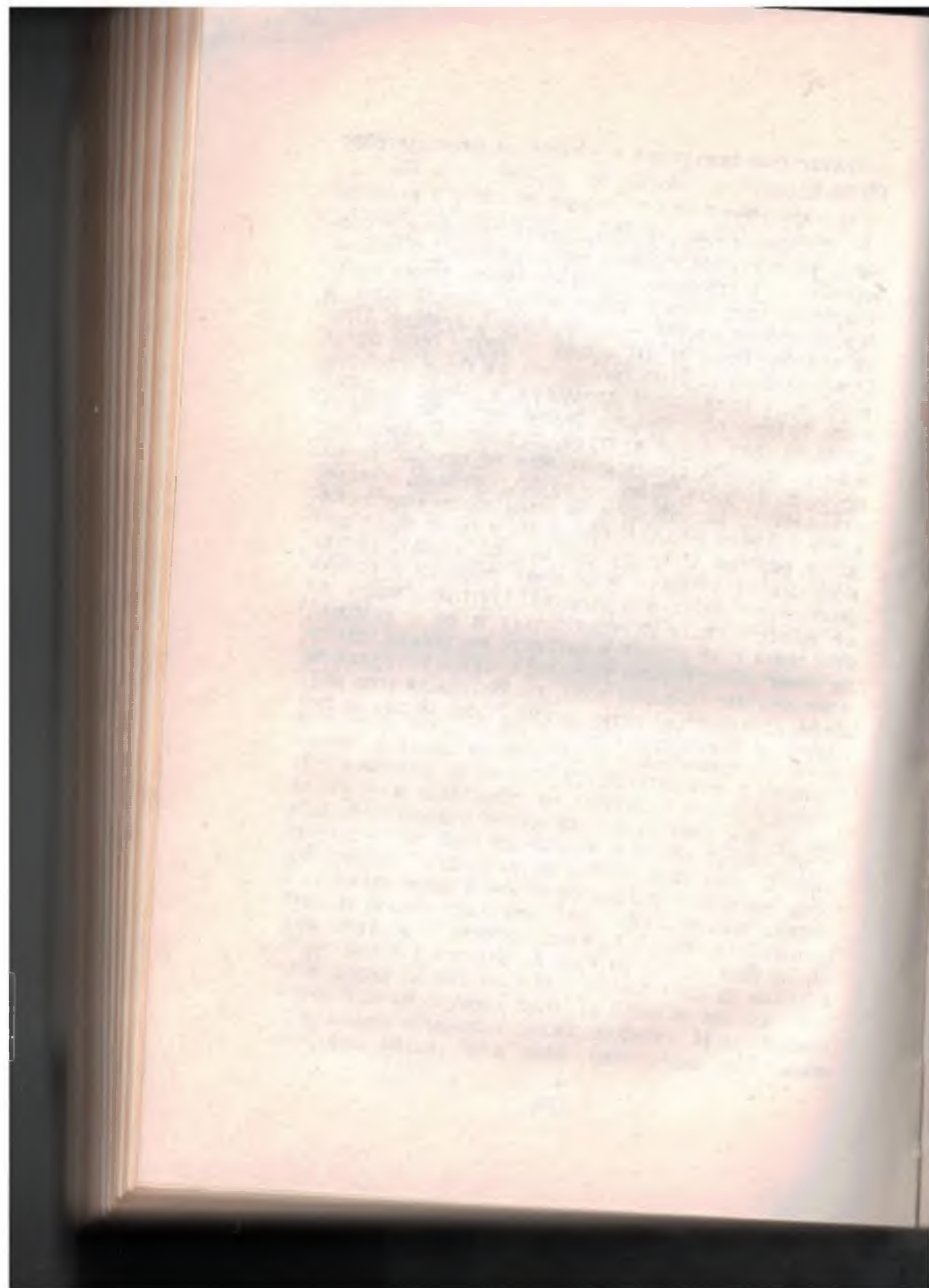

Бележки

В този последен (VI) том са събрани незавършени произведения, статии, бележки, писма и ранни разкази на писателя. Между тях най-значителното литературно произведение е незавършеният роман

ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА ГОРОЛОМОВ

Това произведение е последното творение на писателя, над което той е работил до края на живота си. След неочакваната смърт на Йордан Йовков през 1937 година последните три глави на романа останаха незавършени.

Името на главния герой Гороломов ни напомня за един друг Гороломов от разказа на Иван Вазов «Епоха — кърмачка на велики хора». Между двамата герои обаче няма вътрешно духовно сходство. В «Приключенията на Гороломов» писателят осмива наивния народнически идеализъм, който при новите условия на живот, след Световната война, изглежда смешен. Проф. М. Арнаудов и полският литературовед Едвард Можейко откриват в образа на Гороломов черти от духовния образ на «печалния рицар» и правят известни паралели с него. Според други литератори това «откритие» е интересно, но паралелите са пресилени, тъй като Гороломов е преди всичко своеобразен национален образ.

Приятелите на писателя Ловчо Стоянов, Т. Димитров и д-р Ст. Мартев отбелязват в своите спомени, че в романа се описват действителни лица от Добрич и околните села (вж. Димо Минев, «Йордан Йовков, спомени и документи», 1969, с. 352 — 360). Главният герой на произведението според тях е «измислен образ» и те не го отвеждат към конкретен прото-

тип, така както правят това с редица други образи в романа.

В края на 1930 година Йордан Йовков е дал за печат на проф. М. Арнаудов първата глава на романа, която излиза в януарската книжка на сп. «Българска мисъл». В списанието са отпечатани всичко десет глави от «Приключенията на Гороломов» (през 1931 година — в кн. I, II, III, IV — и през 1937 година — в кн. II, III, IV, V, VI, VII). По-късно близките на писателя намериха плана на романа, от който се вижда, че той е замислен в 14 глави:

I

Към село — А, то било вол! — Дъх на дюли и на босилек.

II

Кръчмар за себе си. — Кой е най-силният. — В Солун Атмегдан и в Битоля под тополите. — Иван се чуди.

III

Съд. — Колко стопани може да промени една нива. — Къса-Иван вас не разбира.

IV

Една песен прилича на друга. — Микадо. — Къщните разходи на един сиромах. — Любимият автор на Фроса.

V

Добри и зли духове в една кръчма. — Кмет-артист. — Едно зло не дохожда само.

VI

Урок по география. — Серенада на село. — Влюбените са ревниви.

VII

Сред главанците. — Свекърва. — Дан Колов на село Конак.

VIII

По неволя доктор. — Иде филоксерата. — Кандидат за народен представител.

IX

В събота следобед. — Колесницата на свети Илия. — Под чемшира.

X

Млади и стари — Речи, речи, речи! — Петлите може и да не пеят.

XI

Надписът на една чешма. — Очите ни били очите на България. — Огън е вред — да се избяга навреме.

XII

Един избор е едно сражение. — Кръстове с тебешир. — Прашката на Давида.

XIII

Отново с китарата подръка. — Наместо дърво — едно писъмце. — Венчавка на бърза ръка.

XIV

Една китара се продава. — И от брадата няма нужда.

В друга, по кратка редакция на този план съдържанието на главите е маркирано така:

I

Към село. — А, то било вол! — Дъх на дюли и на босилек.

II

Кръчмар за себе си. — Кой е най-силният. — Благодатен дъжд.

III

Съд. — Колко стопани може да промени една нива.

IV

Една есен прилича на друга. — Микадо. — Вечеринка на училището.

V

Добри и зли духове в една кръчма. — Кмет артист. — Едно зло не дохожда само.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

X

Двете поколения. (Това е зачеркнато и е заменено с: Младите се смеят от. . .) — Народът чака и се надява. (Това е зачеркнато и е заменено с: Речи, речи, речи!) — Петлите може и да не пеят. (Това е зачертано.)

XI

Надписът на една чешма. — Кое ще спаси България. — Добре е да се избяга навреме.

XII

Решителният ден. (Това е зачертано и заменено с: Народът се вълнува.) — Кръстове с тебешир. — Прашката на Давида.

XIII

С китарата подръка. (Това е зачертано.) — Любовта е сляпа. — Примката.

XIV

Венчавка на бърза ръка. — Във Варна. — Една китара се продава. — Съпрузи. (Това е зачертано.)

За първи път в отделна книга романът излиза след смъртта на Йордан Йовков под редакцията на Николай Лилиев. През 1938 година в кн. 5 на сп. «Изкуство и критика» беше отпечатана една нова глава от «Приключенията на Горолomов». Тя представлява слети в едно посочените в плана XI и XII глава. Почеркът е дребен, много неясен, повечето от думите са съкратени. С много труд и много грижи Деспина Йовкова е успяла да разчете цялата глава. Към публикацията редакцията на списанието дава някои обяснителни бележки: «Съмнителните думи в ръкописа са напечатани разредено, съвсем неясните са изоставени и заменени със съединителна чертичка (-) — по една за всяка дума. Прибавените от редакцията (много рядко) думи са затворени в средни скоби. Преди да замине за Хисара, Йовков е разработил някои моменти на отделни листчета, които са намерени в книжата му. От тия листчета заехме някои места, които са неясни в основния ръкопис (в 14-те листчета). Тия места са поставени между звездички.»

В досегашните издания на романа тази глава не е включвана. За първи път тя се печата в изданието на БП: Йордан Йовков, «Събрани съчинения», 1956, том IV.

(В това издание ние я препечатваме по текста, публикуван в сп. «Изкуство и критика», 1938, г. I, кн. 5, с. 225—234.)

Книгата—започвана и оставяна — е писана около осем години. В края на 1936 година (1. XI) Йордан Йовков, като разказва на проф. Сп. Казанджиев за своите бъдещи планове, отбелязва: «Дошла ми е отново охота за работа над Гороломов. Ще го привърша, та да видим какво ще правим след това.»

Осем месеца по-късно (25. VI. 1937) проф. Сп. Казанджиев

пита писателя какво става с «разказите за Гороломов» и получава от него следния отговор: «Сега Гороломов ще прави избори! Ама ще ги прави като едно време — помниш, — когато селото отиваше на избори тъй, като че ще прави сватба или война — или с гайди и тъпани, или със сопи. Наистина имаше нещо битово в тези избори, в тях се привнасяха настроения и вражди, които често биваха много дълбоки и почти винаги произлизаха от разпри и отношения, които нямаха нищо общо с преките цели на избора. Самите политици монтираха изборите на такава основа, като спекулираха с отношенията и враждите на хората или селата. В нашата литература селянинът като избирател почти не е даван. Алеко — да, но у него «Бай Ганьо прави избори» по-скоро за да разкрие психиката на полуинтелигенцията, която го възпитаваше политически. Как участвуваше обаче народът в тия избори, с каква психика, елементарния и битов характер на тая психика и пр., това той не ни даде. А то е според мен много интересно.»

Говорейки за художествената идея, която е вложил в образа на Гороломов, Йордан Йовков казва: «Моят Гороломов е всъщност една трагична личност: той е постоянно в недоразумение с хората и живота.»

«Идеята ми с тоя Гороломов е, струва ми се, хубава, но да видим какво ще излезе от него.» (Вж. Сп. Казанджиев, «Йордан Йовков,» 1960, с. 96—97.)

СТАТИИ И БЕЛЕЖКИ

Авторът на «Старопланински легенди» и «Вечери в Антимовския хан» не е обичал да дава в печата интервюта, нито пък да прави изказвания по различни поводи. Нещо повече: той не е обичал и да пише статии. В този смисъл на поместените в том VI публицистични и критически текстове трябва да се гледа като на малки изключения в тези негови принципи. Със своите читатели Йордан Йовков е разговарял единствено чрез художествените си произведения. Във връзка с това са интересни отговорите, които дава на въпросите на един книжовник:

«—Кажете нещо за себе си.

— Прочетете моите книги: там съм казал всичко, което може да интересува хората.

— Кои книги по-точно?

— Всичките — от първата до последната: в тях е изобразен целият ми духовен живот, всичките ми надежди, в тях е цялата ми философия за хората и света» (вж. Симеон Султанов, «Йордан Йовков и неговият свят», 1970, с. 8—9).

С тези мисли писателят иска да покаже, че в произведенията си се самораздава и остава да живее в тях един «втори живот», по-безсмъртен и вечен, истинският.

И все пак в тома сме поместили някои от тези малко на брой статии, изказвания и бележки, които имат предимно литературен характер: хвърлят светлина върху творческата история на отделни произведения, разкриват някои негови гледища и позиции, свързани с националната повествователна традиция, показват отношението му към реализма и символизма, бележат негови възгледи върху националната психология и т. н.

Наша книга, наш език. Сп. «Читалище», год. VIII, 1929, кн. 3—4, с. 75—76.

За «Албена». Сп. «Българска реч», год. V, 1930, кн. 2, с. 39.

[За «Боряна».] Истинско заглавие: «Йовков за Елин Пелиновите «Гераци» и за «Боряна». В. «Зора», бр. 3974 от 30. IX. 1932, с. 6.

Тази статия е отговор на бележката на Елин Пелин (в. «Литературен глас», бр. 161 от 24. IX. 1932), в която Йордан Йовков е обвинен, че е взел сюжета на «Боряна» от «Гераците».

[Българската литература трябва да бъде пропита с национален дух.] Новогодишно пожелание, публикувано във в. «Наши дни», бр. 110 от 30. XII. 1934.

[За Максим Горки.] В. «Брод», год. I, 1936, бр. 1, с. 5.

Освен това изказване, посветено на Максим Горки, във в. «Литературен свят» (год. VI, 1936, бр. 10, с. 2—3) Йордан Йовков отговаря и на следните въпроси:

— Откога сте зачели Максим Горки?

— Прочетох «Макар Чудра», «Старуха Изергил», «Чел-

каш» и др. Обаче не помня в сборник ли бяха, четох и «Варенка Олесова», «Тома Гордеев«, «Майка» и др. По това време се запознах и с драмите му «На дне» и «Мещане». Но най-силно впечатление са ми направили първите му разкази.

— Какво ви направи впечатление у Горки?

— Преди всичко, новите хора станаха с едно чувство за свобода, за справедливост, хора силни, с любов към братята си, към живота изобщо.

— Съчувствувахте ли на босяците като на идеални хора?

— Разбира се. Отначало тези типове ми се струваха неправдоподобни, измислени, невъзможни. Но после, когато в Добруджа се заселиха няколко украинци, наречени «хахли», които аз можах отблизо да наблюдавам, то можах да срещна почти същите типове, които рисуваше Горки. Ту смели, полунебрежни към себе си и предизвикателни към хората, ту човешки внимателни, ту буйно весели, ту обхванати от някаква скръб, която и те не можеха да кажат откъде иде. И най-чудното е, че те говореха със същия сентенциозно-философски език, дълбок и мъдър, с който говорят героите на Горки. И ако аз не бях ги чул сам, бих помислил, че по тоя начин могат да говорят само образовани хора.

— Върху вашата литературна дейност Горги дали има влияние?

— Не. Ако има такова, то ще да е безсъзнателно. Ако има някаква прилика между някои мои герои и ония, на Горки, това е съвпадение, а не съзнателно влияние.

Ив. Радославов. Българска литература (1880—1930). Сп. «Наша родина», год. III, 1956, кн. 2, с. 25.

Под статията има дата: I. VII. 1936. Написана е по молба на журналиста Асен Балкански и е публикувана около две десетилетия по-късно. По този повод Балкански съобщава:

«Един следобед той ме завари да чета книгата «Българска литература» от Ив. Радославов и направи бележка, че авторът залитал и се увличал по символизма. Аз настоях да напише нещо във връзка с тази книга, като му напомних, че младото поколение трябва да знае за отношението на един изтъкнат писател към нашата литература. Ние имахме няколко последователни разговора на тази тема. Един ден дойде вестта, че е починал Максим Горки. По този случай Йовков

намекна, че трябва да напише нещо за Горки, макар че досега е отбягвал да върши такъв род писателство. «Не мога да остана равнодушен към идеите на Горки за социална справедливост, към литература като неговата, която изхожда от верни наблюдения върху живота» — каза той.

Една сутрин през месец юли 1936 г. Йовков неочаквано дойде при мене и ми каза, че наскоро написал нещо за Максим Горки, което предал за печат, и това го подтикнало да изпълни и моето желание. Той бръкна в джоба си, извади един ръкопис, написан с мастило, и ми го подаде.

На следния ден Йовков отново дойде при мен с найсточива молба да не помествам сега тази негова статия по съображения, които той по-късно щял да ми обясни. Оттогава до есента на 1937 г. ние не си казахме нито дума относно тази негова статия.»

[Бележки.] Печатани са след смъртта на писателя в сп «Изкуство и критика», год 1, 1938, кн. 8, с. 393—95.

ПИСМА

Засега изследователите познават около шестдесет писма на Йордан Йовков, писани между 1912 — 1937 година. Наистина повечето от тях нямат достойнствата на «литературни писма». В нашата книжнина много малко са авторите, чиито писма притежават художествени качества и представляват интерес за широк кръг читатели, т. е. написани са «художествено», едва ли не със съзнанието, че някой ден ще трябва да се публикуват. В замяна на това пък писмата на Йордан Йовков са «делови», «обикновени», простичко написани и притежават предимно литературно-историческа стойност: те хвърлят светлина върху един или друг момент от биографията на автора или са неподправени документи за «вълчия лик» на една безпросветна и безнадеждна политическа епоха. Най-много писма той е написал, когато е бил във Варна (1919—1920), в София (1927—1937) и особено Букурещ (1920—1927). По различни поводи се е обръщал до свои приятели и познати, за да сподели с тях тежката си участ или да ги помоли за малки услуги. Някои от тези писма са публикувани в книги и списания и са известни на нашия читател

(Григор Василев, «Йордан Йовков», 1940; «Непубликувани писма на Йордан Йовков», сп. «Литературна мисъл», 1957, кн. 5; «Писма на Йордан Йовков до Николай Лилиев», сп. «Литературна мисъл», 1960, кн. 6; «Грехът на агнето», в. «Литературен фронт», бр. 2 от 11 януари 1973), а други предстои тепърва да бъдат обнародвани. Отделни писма или откъси от писма са публикувани и в трудовете на Димо Минев «Йордан Йовков» 1947 (второ издание 1969); Данаил Константинов, «Жеравна — в миналото и до днешно време», 1948; Симеон Султанов, «Йовков и неговият свят», 1968 (второ издание 1970), Георги Константинов, «Николай Лилиев всред своите приятели», 1971, в някои статии, изследвания и спомени.

В този том сме подбрали 21 от по-интересните писма на Йордан Йовков, свързани с неговата биография или имащи литературно значение.

В писмата често се споменават имената Боян, Спиро, Николай, г-жа Дора, Владо. Навсякъде става дума за професорите Боян Пенев и Спиридон Казанджиев, за писателите Николай Лилиев, Дора Габе и Владимир Василев.

До Григор Василев

I

Без дата.

От съдържанието се разбира, че е писано през 1916. Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 38.

«Днес случайно прочетох във «Военни известия»...

Библиографските данни не отговарят. В отбелязания брой на вестника няма статия с подобно заглавие.

II

22. X. 1918.

Писмото е публикувано в книгата на Григор Василев

«Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 39—42. Оригиналът не е запазен.

III

3. XI. 1918.

Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 42—46. Оригиналът не е запазен.

IV

5. XII. 1918.

Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 46—48. Оригиналът не е запазен.

V

3. V. 1919.

Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 48—50. Оригиналът не е запазен.

VI

29. IX. 1919.

Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма» 1940 с. 50—52. Оригиналът не е запазен.

VII

11. XI. 1919.

Публикувано в книгата на Григор Василев «Йордан Йовков — спомени и писма», 1940, с. 52—53. Оригиналът не е запазен.

До Дора Габе

24. IX. 1923.

Публикувано във в. «Литературен фронт», бр. 2 от 11. I. 1973. Оригиналът се съхранява у Дора Габе.

До Данаил Константинов

20. IX. 1925.

Публикувано от Данаил Константинов в книгата «Жеравна — в миналото и до днешно време», 1948, с. 399—401. Оригиналът не е запазен.

До Николай Лилиев

I

12. X. 1920.

Публикувано в сп. «Литературна мисъл», год. IV, 1960, кн. 6, с. 25. Печата се по оригинала, който се съхранява в архива на Георги Константинов.

II

4. XII. 1920.

Публикувано със съкращение в книгата на Г. Константинов «Николай Лилиев всред своите приятели», 1971, с. 226—227. Оригиналът се съхранява в архива на Георги Константинов.

III

21. X. 1926.

Публикувано в книгата на Симеон Султанов «Йовков и неговият свят», 1968, с. 268—269. Оригиналът се съхранява в архива на Георги Константинов.

IV

30. XI. 1926.

Публикувано в сп. «Литературна мисъл», год. IV, 1960,

кн. 6. с. 26—27. Оригиналът се съхранява в архива на Георги Константинов.

V

10. XII. 1926.

Публикувано в книгата на Симеон Султанов «Йовков и неговият свят», 1968, с. 269—271. Оригиналът се съхранява в архива на Георги Константинов.

До Владимир Василев

I

4. V. 1923.

Публикувано в спомена на Вл. Василев (вж. Д. Минев, «Йордан Йовков», 1947, с. 199—201). Оригиналът се съхранява в ЦДИА., ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

II

25. III. 1926.

Публикува се за първи път. Оригиналът се съхранява в ЦДИА, ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

«Имам голяма нужда от тия книги»..,

Става за дума за книгата на д-р Симеон Табаков «История на град Сливен», т. I (1911), т. II (1924), т. III (1929). Първите два тома са издание на комитета «История на гр. Сливен», а третият на сливенската дружба в София «Д-р Селимински». Й. Йовков е ползувал първите два тома.

Точното заглавие на книгата на проф. д-р В. Н. Златарски е «История на българската държава през средните векове», т. I, част първа (1918), част втора (1927), т. II (1934), т. III (1940). Й. Йовков е ползувал първия том.

III

1. I. 1927.

Публикувано в спомена на Вл. Василев «Йовкови тревоги около «Старопланински легенди», сп. «Златорог», год.

XVIII, 1937, кн. 9, с. 343—351. Оригиналът се съхранява в ЦДИА, ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

«Спомни си «Изворът на Св. Клара»...» Книгата на Анатол Франс «Изворът Света Клара» е преведена на български от Димчо Дебелянов и е издадена от Ал. Паскалев, годината на изданието не е отбелязана.

IV

15. I. 1927.

Публикувано в спомена на Вл. Василев «Йовкови тревоги около «Старопланински легенди», сп. «Златорог», год. XVIII, 1937, кн. 9, с. 343—351. Оригиналът се съхранява в ЦДИА, ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

V

26. I. 1927.

Публикува се за първи път. Оригиналът се съхранява в ЦДИА, ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

«Интересни отзиви чета за някои книги...»

По всяка вероятност Й. Йовков има пред вид книгите на Владимир Полянов «Момичето и тримата» (1926), на Панчо Михайлов «Изповед» (1926) и на Стилиян Чилингиров «Хляб наш насущний» (1926).

VI

5. II. 1927.

Публикувано в спомена на Вл. Василев «Йовкови тревоги около «Старопланински легенди», сп. «Златорог», год XVIII, 1937, кн. 9, с. 343—351. Оригиналът се съхранява в ЦДИА, ф. № 373, оп. № 1, а. е. 90.

До неизвестно лице

— III. 1931.

Публикувано за първи път в книгата на Симеон Султанов

«Йовков и неговият свят», 1968, като приложение между с. 208—209. Оригиналът (черновка) се съхранява у С. Султанов.

ПРИЛОЖЕНИЯ

РАННИ РАЗКАЗИ

В този том сме включили и десет от ранните разкази на писателя, писани между 1910—1912 година, които, макар да не притежават особени художествени качества, все пак са интересни за ония читатели, които искат да хвърлят поглед върху първите опити и началните търсения на един голям талант в българската литература. За да подчертаем обаче, че авторът не ги е включил приживе в своите книги, ние ги отделихме на края като приложение.

През 1928 година, когато пише «Старопланински легенди», Йордан Йовков се връща към някои от своите ранни разкази («Една песен») с намерение да ги поправи, но след като ги прочита отново, той се отказва от тази своя идея. Единственият разказ, който поправя (всъщност пренаписва отново), е «Овчарова жалба» и го включва в «Старопланински легенди», воден единствено от желанието да не «разваля» замислената композиция на книгата.

Разказите, които поместваме, са предимно на селска тема и имат, както вече изтъкнахме, литературно-историческо значение.

Облог. Публикуван в сп. «Просвета», год. V. 1910, кн. 7, с. 145—147.

Баща. Публикуван в сп. «Наш живот», год. V, 1911, кн. 1, с. 23—28.

Сините минзухари. Публикуван в сп. «Наш живот», год. V, 1911, кн. 2, с. 92—97.

Един есенен ден. Публикуван в сп. «Демократически преглед», год. IX, 1911, кн. 2, с. 203—206.

Звездна вечер. Публикуван в сп. «Наблюдател», год. II, 1911, кн. 3, с. 149—153.

Нова пролет. Публикуван в сп. «Наблюдател», год. II, 1911, кн. 4—5, с. 203—207.

Без място. Публикуван в сп. «Педагогически преглед», год. VI, 1912, кн. 2, с. 114—118.

Елка. Публикуван в сп. «Наш живот», год. VI, 1912, кн. 5, с. 258—269.

След пролетта. Публикуван в сп. «Педагогически преглед», год. VI, 1912, кн. 6, с. 370—377.

Русалска нощ. Публикуван в сп. «Наш живот», год. VI, 1912, кн. 7—8, с. 266—272.

МИСЛИ

Като приложение поместваме и някои мисли на Йордан Йовков върху литературата, психология на литературното творчество, езика и писателския труд, записани от проф. Спиридон Казанджиев в книгата «Срещи и разговори с Йордан Йовков», 1960.

Азбучник
на географски имена

(Кратка географска справка)

Във военните си разкази Йордан Йовков описва редица сражения, водени от военните части, в които е служил през време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война.

Като участник в тези войни той описва или споменава участъците на военните действия и онези селища, в които са се водили сражения.

В разказите на Йордан Йовков няма измислени имена на планини и върхове, местности и полета, реки и езера, населени места и укрепления. Всяко споменато име има реално покритие с името на действително съществуващо селище или географски обект.

В тази кратка справка са обяснени някои от по-малко известните или вече променени географски имена. Имената са дадени с техния съвременен изговор.

А б р и т у с — римски град, развалините на който бяха открити през 1953 г. при Разград, в местността Хисарлъка.

А д а р а — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин.

А й в а з б а б а — форт, на турски табя, най-силното и мощно укрепление на одринската крепост, намира се в най-североизточната ѝ част, разположена на висок хълм.

А й д ъ н б е й — преименувано на С в е т л и к — село в Толбухински окръг, община Генерал Тошево. Намира се на североизток от града. През 1963 г. било слято със село Къпиново.

А к а л а н — село в Източна Тракия, намира се на северозапад от Чаталджа, разположено на шосето Лозенград—Истанбул, на югозапад от с. Калфакьой (вж.).

Алианифе — първоначално преименувано на Германци, а след това на Добрево — село в Толбухински окръг, община Овчарово, намира се на северозапад от Генерал Тошево.

Алиботуш — преименувана на Славянка — гранична планина между България и Гърция. Намира се на юг от Пирин. Най-висок връх — Гоцев връх.

Алфатар — селище от градски тип в Силистренски окръг. Намира се на югоизток от Силистра.

Аптаат — Абрит — село в Толбухински окръг, община Коритен. Намира се на север от Толбухин. В миналото се е смятало, че развалините на Абритус (вж.) са се намирали при него, поради което е било преименувано на Абрит.

Араплий — сега се нарича Чернозем — село в Ямболски окръг, община Маломирово. Намира се на югоизток от Елхово, разположено на левия бряг на Араплийска река, ляв приток на Тунджа.

Арджеш — река в Румъния, ляв приток на Дунав, в който се влива на запад от Олтеница и на север от Тутракан.

Ариауттабия — турците я наричат Арнауттабя — форт, едно от силните укрепления в средната част на одринската крепост.

Ашака — съкратено име на село Ашаъйснисевендекли (вж.).

Ашакаенисевендекли — турците го наричат Ашаъйенисевендекли — село в Източна Тракия, намира се между Чаталджа и езерото Голямо чекмедже (на турски Бююкчекмеджегьолю).

Бабадаг — град в северна Добруджа.

Байрямдере — село в средна Добруджа. Намира се на югозапад от село Кобадин.

Баладжа — Балъджа, сега се нарича Стожер — село в Толбухински окръг, намира се на юг от Толбухин.

Бандерма — турците го наричат Бандърма — град в Мала Азия, разположен на южния бряг на Мраморно море, на едноименен залив.

Баня — в миналото известна под името гулийна баня — село в Благоевградски окръг, известно с минералните си води, които се използват за лекуване и за производство на ран зеленчук.

Б а т о в а — Б а т о в а р е к а — река в Североизточна България. Води началото си от Франгенско плато, влива се в Черно море при летовище Албена.

Б а т о в о — село във Варненски окръг, община Стефаново. Намира се почти на север от Варна, разположено в долината на Батова река.

Б е л и ц а — село в Силистренски окръг, намира се на юг-югоизток от град Тутракан.

Б е ш а у л — село в Средна Добруджа, намира се на югозапад от село Кобадин, разположено е между селата Карабака и Софулар (вж.).

Б и с т р и ц а — Б и с т р е ц — село в Толбухински окръг, община Крушари, намира се на северозапад от Генерал Тошево, на пътя Толбухин — Силистра.

Б о д а л и й — в първите години след Освобождението се е наричало ту Богдаалий, ту Богдалий, ту Богдайлий. Днес носи името Б е л о к л а с — село в Толбухински окръг, общ. Красен, намирало се на югозапад от общинския център. През 1960 г.било слято със с. Красен като негова махала.

Б о р о д и н о — село в Съветския съюз, намира се на юг-югозапад от Москва, добило световна известност с грандиозното сражение през 1812 г., в което руската армия, командувана от Кутузов, разгромила френската армия, предвождана от Наполеон.

Б о х е м с к и т е г о р и — немците ги наричат Бьомервалд, а чехите Ш у м а в а — гранична планина между ФРГ и ЧССР.

Б р ъ ш л я н — Б р ъ ш л е н — село в Русенски окръг, община Бабово, намира се на югозапад от Тутракан, разположено на шосето за Русе.

Б у л а и р — турците го наричат Болайър — град в Източна Тракия, в провлака на Галиполския полуостров, на североизток от град Галиполи (на турски Гелиболу).

Б у н а р х и с а р — турците го наричат Пънархисар — град в Източна Тракия, намира се на югоизток от Лозенград, на шосето за Истанбул.

Б у т к о в с к о е з е р о — Б у т к о в с к о б л а т о — намира се в Егейска (Южна) Македония, образувано от

Струма, разположено между планините Беласица и Круша.

Бутово — село във Великотърновски окръг, община Върбовка, на железопътната линия Левски — Павликени.

Ватерло — Ватерлоо — град в Белгия, намира се на юг-югоизток от Брюксел, добил световна известност с поражението, което претърпели френските войски, командувани от Наполеон I, през 1815 г., нанесено им от съюзните англо-холандско-пруски войски начело с Уелингтън и Блюхер.

Вилно — Вилна — днес се нарича Вилнюс, столица на Литовска ССР.

Газибаба — красива местност, намира се на югозапад от Толбухин.

Галиция — историческа и географска област в Полската НР и Украинската ССР, намира се на североизток от Карпатите, добила известност с боевете през Първата световна война между руските и австро-германските войски.

Гевгели — македонците го наричат Гевгелия — град във Вардарска Македония.

Герловско — Герлово — хълмиста триъгълна котловина, разположена в северозападните части на Източна Стара планина, през нея протича Голяма Камчия, която тук се нарича Тича. В Герлово влизат около 50 села, най-голямо от които е историческото село Върбица.

Гниляни — Гниляне, македонците го наричат Гнилане, намира се на югозапад от Враня.

Градец — село в Сливенски окръг, намира се на югоизток от Котел, разположено в горното течение на Луда Камчия.

Градско — село във Вардарска Македония, намира се на югоизток от Велес, добило известност благодарение на Гара Градско през Първата световна война. На юг от него се намират развалините на големия римски град Стоби.

Гърмовец — връх в Котленска планина, издига се на югозапад от село Жеравна.

Деведжикьой — преименувано на Добрин, село в

Толбухински окръг, общ. Полковник Дякобо, намира се на североизток от с. Крушари, по посока на българо-румънската граница.

Демирхисар — град в Егейска (Южна) Македония, намира се на шосето Кулата — Солун. Ние българите го наричаме **Валовища**, а гърците — Сидирокастрон.

Дерковско езеро — езеро в източна Тракия, намира се почти на север от Чаталджа, разположено на черноморското крайбрежие. Турците го наричат Теркосгьолю.

Добрич — турците го наричали Хаджиоглу Базарджик и Хаджиоглу Пазарджик на името на неговия основател Хаджиоглу. През 1882 г. бил преименуван на Добрич, а от 1949 г. носи името Толбухин.

Добромерица — хълм, намира се на изток от село Жеравна.

Дойнини могили — известни още и с името Дойници — две могили, които се намират на изток от село Жеравна.

Дойран — в миналото град във Вардарска Македония, намирал се е на югозападния бряг на Дойранско езеро, разрушен през Първата световна война. Сега на неговото място има село с името **Стари Дойран** за разлика от село Нови Дойран, което се намира на север от него.

Долното поле — става дума за **Западна (Беломорска) Тракия**, в която през османското робство са зимували многобройните овчи стада.

Домкьой — село в северозападната част на Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин, близо до село Теке (вж.).

Дряново — село във Вардарска Македония, намира се на север-северозапад от град Кавадарци.

Дуранкулак — за известно време носеше името Блатница — село в най-североизточната част на Толбухински окръг, на шосето Шабла—Мангалия.

Дурасий — преименувано на **Дрян** — село в Толбухински окръг, община Красен, намира се на северозапад от Генерал Тошево, изселено през 1963 г.

Дъбравата — гора по горното течение на Луда Камчия, която се простира на югоизток от Котел — около и

на изток от вливането на Котлешница (Котелска река) в Луда Камчия.

Елбасан — известно и с името Албасан — село в Източна Тракия. Намира се на запад-югозапад от Чаталджа.

Еникьой — село в Егейска (Южна) Македония, намира се на запад-югозапад от Сяр, гърците го наричат Проватас.

Еркене — Ергене — най-голямата река в Източна Тракия, ляв приток на Марица.

Есерлий — Исерлий. преименувано на Блатец — село в Сливенски окръг, намира се на югоизток от Сливне.

Ескиполос — Полос, сега се нарича Йоунташ — село в Източна Тракия, намира се на северозапад от Лозенград.

Жеруна — с това име е било известно село Жеравна.

Завоя на Черна — исторически завой, който река Черна образува във Вардарска Македония, в югоизточната част на Битолско поле, около Селечка планина, добил известност с боевете през Първата световна война.

Загорци — село в Толбухински окръг, община Крушари, намира се на северозапад от Генерал Тошево.

Игликина поляна — Агликина поляна — продълговата поляна, едно от най-старите хайдушки свърталища и четническо сборище. Намира се на запад от проход Вратник. Днес на една скала е издълбан възпоменателен надпис, в който между другото се казва:

На свободата място свято,
свърталище от памтивека
на търсещи простор хайдути!

Измир — известен в миналото с името Смирна, а гърците и сега го наричат с това име — град в Турция, разположен на егейския бряг на Мала Азия.

Иланлък — преименувано на Змеево — село в Толбухински окръг, община Дропла, намира се на изток-североизток от Толбухин.

Инджаз — укрепление, вероятно над село Инджез (Инджезкьой). Гърците го наричат Ератни — село в Егейска

(Южна) Македония, разположено на десния бряг на Места, при навлизането ѝ в Саръшабанско поле.

Инджекъз — връх в планина Чардаг, издига се над десния бряг на Места, на запад от село Инджез.

Ичера — село в Сливенски окръг, община Градец, намира се на юг от Котел, разположено на левия бряг на Луда Камчия.

Кавактабия — турците я наричат Кавактабя, форт — най-южното укрепление в одринската крепост.

Кавала — град в Егейска (Южна) Македония. На северозапад от него се намират развалините на град Филипи.

Казълагач — Къзълагач, сега се нарича Елхово.

Кайпа — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин, разположено в долината на Провадийска река — турците я наричат Правадидере.

Калея Виктория — главен булевард в центъра на Букурещ.

Калиново — може би става дума за Капиново (Мелеклер) сега Къпиново, село в Толбухински окръг, общ. Генерал Тошево, намира се на северозапад от града.

Калфакьой — село в Източна Тракия, намира се на север от Чаталджа, разположено между езерото Деркос и развалините на Атанасиевата стена, на юг от село Софас.

Камчията — става дума за Малка Камчия.

Караагач — турците го наричат Караач — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Люлебургас.

Карабака — Карабак — село в Средна Добруджа, намира се на север- северозапад от село Софулар и на югозапад от село Кобадин.

Каракьой — село в югоизточната част на Средна Добруджа на пътя Толбухин — Констанца.

Каралез — сега се нарича Царевец — село в Толбухински окръг, община Паскалево, намира се на североизток от Толбухин.

Каралий — днес е известно под името Красен, село в Толбухински окръг, намира се на север-северозапад от град Генерал Тошево.

Карапусуф — Каранасуф — село в Толбухински окръг, намирало се на югозапад от село Нейково.

В първите години след Освобождението било третирано като чифлик. Днес не съществува.

К а р а о м е р — село в южната част на Средна Добруджа, намира се на югозапад от село Мустафаачи, на пътя Кардам — Каракьой.

К а р а п е л и т — село в Толбухински окръг, намира се на северозапад от Толбухин на шосето за Тервел.

К а р а с у — така се нарича река Места от турците.

К а р а с у — река в най-тясната част на Средна Добруджа, десен приток на Дунав, в който се влива при Черна вода. В нейната долина била изградена укрепената система Траянов вал.

К а р г с у — река в Източна Тракия, тече на изток от Чаталджа, влива се в езерото Голямо чекмедже.

К а р а ю с у ф — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин, по посока за село Ортакчи.

К а р п у з т е п е — връх в планина Руян, издига се над левия бряг на Места, при навлизането ѝ в Саръшабанско поле.

К а с а п л и й — преименувано на З о г р а ф — село в Толбухински окръг, общ. Пчеларово, намира се на северозапад от град Генерал Тошево.

К е р а м е т л и й — гърците го наричат Керамоти — пристан в най-югоизточната част на залив Калалути, сега също Керамоти, на север от остров Тасос.

К и ч у к а х м е д — Кючукахмет, преименувано първоначално на Надежда, а днес носи името О г н я н о в о — село в Толбухински окръг, община Телериг, намира се на североизток от Тервел.

К о д ж а м а х л е — вероятно става дума за една от махалите на с. Мусабей.

К о л и б и т е — К о л и б и — село в средната част на Източна Тракия, намира се на североизток от Люлебургас.

К о н с т а н ц а — в древността се наричал Томи (вж.), турците го наричат Кюстенджа, име, което е добило гражданственост и у нас — град в Средна Добруджа, разположен на черноморския бряг.

К о ч м а р — село в Толбухински окръг, община Тервел, на шосето за Варна.

К р у ш а — планина в Егейска (Южна) Македония, съединява се с Беласица посредством седловината Доватепе.

К у б а д и н — румъните го наричат Кобадин — село в Средна Добруджа, намира се на юг от град Меджидия, на шосето за Толбухин.

К у л и к о в с к о   п о л е — русите го наричат Куликово поле — село в Съветския съюз, намира се на югоизток от Тула, в неговите околности — в ъгъла между Дон и неговия десен приток Непрява — през 1380 г. руските войски под предводителството на Дмитрий Донски разгромили монголо-татарските войски на Мамай.

К у р т а л а н — преименувано на В ъ л ч а   п о л я н а — село в Ямболски окръг, община Раздел, намира се на югоизток от Елхово, разположено на двата бряга па Араплийска река, ляв приток на Тунджа.

К у р у д ж а к ь о й — К у р у д ж е к ь о й — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин.

К ъ р т о ж е б е н — К ъ р т о ж а б е н е — село в Плевенски окръг, намира се на югозапад от Плевен.

К ю п е л е р и — след Освобождението било известно и с имената Кюпелер, Кьопелер и Кюпелилер. Сега се нарича М е т о д и е в о, село в Толбухински окръг, община Димитър Ганево. Намира се на североизток от Толбухин.

Л ю л е б у р г а с — турците го наричат Люлебургаз — град в Източна Тракия, на шосето Одрин—Истанбул, разположен на двата бряга на Бургаздере, десен приток на Ергене.

Л ю л я к о в о — село в Толбухински окръг, община Генерал Тошево, намира се на югоизток от града, на шосето за Каварна.

Л я с к о в е ц — първоначално се наричало Фъндъклий и Фъндаклий, а сега Л е с к о в о — село в Толбухински окръг, община Житница. Намира се на северозапад от Толбухин,

М а м а я — най-известният румънски черноморски курорт, намира се на север-северозапад от Констанца, раположен на тясна ивица земя, между езерото Сютгьол и Черно море.

М а т л ъ м о в о — след Освобождението се наричало Мат-

лъмкьой, което е било побългарено от населението на Матлъмово. Впоследствие било преименувано на Л о м н и ц а — село в Толбухински окръг, община Овчарово. Намира се почти на север от Толбухин.

М е д ж и д и е — М е д ж и д и я — град в най-тясната част на Средна Добруджа, на железопътната линия Черна вода — Констанца.

М е к и ш — в миналото самостоятелно село, впоследствие слято със село Тенча в едно селище под името Княз Симеоново, което било преименувано след 9. IX. 1944 г. на село О б е д и н е н и е, Великотърновски окръг, намира се на североизток от Павликени.

М е ш е м а х л е — Мешемахале, днес се нарича Д ъ б р а в а — село в Толбухински окръг. Намира се между Балчик и Генерал Тошево.

М у р а т л и й — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Текирдаг.

М у с а б е й — Горно Мусабей, румъните го наричали Й. К. Братиану, преименувано на Горен извор — село в Толбухински окръг, община Красен, намира се на северозапад от Генерал Тошево. През 1960 г. заедно със селата Добромирци и Долен извор образуваха едно село с името И з в о р о в о.

М у с т а ф а а ч и — известно и с името Мустафакьой — село в югоизточната част на Северна Добруджа, намира се на северозапад от град Мангалия. Румънците го наричат Комана.

Н а с т р а д ъ н — първоначално преименувано на Малиново, а след това на Б о ж у р о в о — село в Толбухински окръг, община Паскалево, намира се на северозапад от Толбухин.

Н е й к о в о — село в Сливенски окръг, намира се па югозапад от Котел, разположено на двата бряга на Нейковска река.

Н и д ж е — известна в миналото с името Ниджа — планина в Македония, разположена на границата между СФР Югославия и Гърция, с най-висок връх Каймакчалан, известен с боевете през Първата световна война между българските и съглашенските войски. На север от него се намира историческото Добро поле, а на юг — село Чеган

Н о в а т а г р а н и ц а — става дума за границата от 1913 г., която започвала от Дунав, близо до с. Тюрксмил (сега Нова Черна) и в югоизточна посока завършвала на Черно море, близо до село Екрене, сега Кранево.

Н ю ф а у н д л е н д — Н ю ф ъ н д л ъ н д — канадски остров в западната част на Атлантически океан, близо до полуостров Лабрадор, с главен град Сейнт Джонз.

О л т и н а — езеро в най-югозападната част на Средна Добруджа, намира се почти на изток от Кълъраш, близо до десния бряг на Дунав.

О р т а к ч и — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин.

О р т а к ь о й — село в Източна Тракия, намира се също на североизток от Одрин.

П а ш а к ь о й — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин.

П о р т А р т у р — китайците го наричат Люйшун, добил известност през Руско-японската война от 1904—1905 година. Днес е слят с град Дални (на китайски Талиен) в един град с името Л ю й ш у н-Т а л и е н, съкратено Люй-Та.

П о р т С а и д — град в ОАР, наречен на името на неговия основател, Саид паша, днес се нарича Б у р С а и д, разположен в северния край на Суецкия канал.

П р е с е л е н ц и — село в Толбухински окръг, намира се на югоизток от Генерал Тошево.

П р е с е л ц и — вж. П р е с е л е н ц и.

П р о г л е д — курортно село в Смолянски окръг, община Чепеларе, намира се на североизток от летовище Васил Коларов (Пампорово), на запад в съседство с проход Рожен.

П ч е л а р о в о — след Освобождението било известно под името Елибей, което през 1889 г. било преименувано на Пчеларово — село в Толбухински окръг, намира се на северозапад от Генерал Тошево.

Р а з б о й н а — най-висок връх на Котленска планина, издига се на югозапад от Котел и на северозапад от село Жеравна.

Р о д о с т о — виж Текирдаг.

Р у м ъ н и я — Руманя, Романя, Романия — в миналото об-

ласт в Средна България, която според някои през османското робство турците видоизменили на Румелия. Днес в Старозагорски окръг, община Братя Кунчеви, има село с име Руманя.

Рупелско дефиле — Рупелски пролом, образуван от Струма, намира се между Беласица и Сенгелска (Рупелска) планина. През него минава железопътната линия и шосето от София през Кулата и Солун за Атина.

Салаш — село в Тимошко, намира се на север-североизток от Зайчар, на шосето за Неготин.

Самотраки — остров в Бяло море, намира се на югозапад от Дедеагач, с главен град Самотраки, който преди се е наричал Хора.

Сарагьол — Сараъгьол, сега носи името Любен Каравелово — село във Варненски окръг, община Водици, намира се на юг-югозапад от Толбухин, близо до шосето за Варна.

Сараджа — Саръджа, Голяма Саръджа, преименувано на Росица — село в Толбухински окръг, намира се на северозапад от Генерал Тошево, близо до българо-румънската граница.

Сараджа — Саръджа, за разлика от Горна Саръджа се наричало Долна Саръджа. Днес се нарича Валог — село в Толбухински окръг, община Толбухин. Намирал се е на югозапад от града. През 1960 г. било слято със с. Опанец като негова махала.

Сарсънлар — в началото преименувано на Генерал Зафирово, а след това уточнено на Зафирово — село в Силистренски окръг, намира се на югоизток от Тутракан.

Саръгьол — сега се нарича Търновци — село в Силистренски окръг, община Тутракан, намира се на югозапад от града.

Саръшабан — гърците го наричат Хрисуполис — град в Егейска (Южна) Македония, намира се на североизток от Кавала, разположен в делтата на Места.

Сатул Ноу — село в северна Добруджа, намира се на югоизток от Мачин и село Туркоая.

Седемте царства — вероятно става дума за България, Турция, Сирия, Ливан, Палестина, Египет и Судан.

Селиолу — в миналото турците го наричали Сюлоулу, а сега е уточнено на Сюлеоулу, намира се между Одрин и Лозенград, разположено на река Сюлеоулудере, известно с боевете през Балканската война.

Сенебир — преименувано на Сини вир — село в Шуменски окръг, намира се на северозапад от Нови пазар.

Серет — румънците я наричат Сирет, река в Румъния, ляв приток на Дунав, който се влива непосредствено при Галац.

Силиврия — турците го наричат Силиври — град в Източна Тракия, намира се на югозапад от Чаталджа, вдясно от шосето Одрин—Истанбул, разположен амфитеатрално по северния бряг на Мраморно море. Почти на север от града, чак до Черно море, се намират развалините на Анастасиевата стена, наречена от историците «стена на страха», «паметник на глупостта».

Сините камъни — планински лабиринт от назъбени скалисти върхове и чуки с най-различна форма, посока и височина, някогашни свърталища на хайдути и четници — днес превърнати в лесопарк Сините камъни — обхваща югоизточната част на Сливенска планина, намира се на север от Сливен, между Асеновска река, билото на връх Българка и река Сотиря.

Скагерак — Скагеррак — най-западният от серията морски протоци, които съединяват Северно с Балтийско море, намира се между полуостров Ютландия (на който е разположено Дания) и Скандинавския полуостров. Известен с голямото морско сражение между английската и немската флота през Първата световна война през май 1916 г.

Слава българска — Слава — село в средната част на Северна Добруджа, разположена на река Слава, на югозапад от Бабадаг. На северозапад от него, също на река Слава, се намира село Слава черкезка.

Смол — гърците го наричат Микрон Дасос — село в Егейска (Южна) Македония, намира се на югозапад от Дойран, близо до Вардар. В битката при Смол е бил ранен Йордан Йовков.

Солферино — селище в Северна Италия, намира се на северозапад от Мантуа и на югозапад от езерото Лаго ди

Гарда. При Солферино през 1859 г. по време на Австро-италофренската война станало голямо и важно сражение между френско-италианските и австрийските войски.

Софас — село в Източна Тракия, намира се на сев р от Чаталджа, разположено между езерото Деркос и развалините на Анастасиевата стена.

Софулар — село в Средна Добруджа, на шосето Толбухин — Меджидия, на юг от село Кобадин.

Спасово — Сюлейманлък, — което през 1906 г. било преименувано на Спасово — село в Толбухински окръг. Намира се на изток от Генерал Тошево.

Стара Добруджа — става дума за Южна Добруджа.

Старата граница — отговаря па днешната българо-румънска граница, която започва от Дунав, непосредствено до Силистра, и в обща югоизточна посока завършва на Черно море на юг от село Иланлък, което сега се нарича Вама Веке.

Странджа — село в Източна Тракия, намира се на шосето Лозенград — Истанбул, в миналото турците го наричали Истранджа, а днес носи името Бинкълъч.

Султан Селим — джамия в Одрин, една от най-големите в Турция, според преданието построена от български майстор — превърната в музей.

Сърнено — Сърнино — село в Толбухински окръг, община Спасово, намира се на изток от Генерал Тошево.

Сяр — западните македонци го наричат Серес, а гърците — Сере.

Тарфа — в миналото турците го наричали Правади, а сега Йоренджик — село в Източна Тракия, намира се на север от Чаталджа, разположено между езерото Деркос и развалините на Анастасиевата стена — на изток от село Софас.

Татармутлий — село в Толбухински окръг, община Красен. Намирало се е на северозапад от Генерал Тошево. След Освобождението през него било прокарана българо-румънската граница, поради което било разделено на две части. Населението на българската част се изселило през 1877—1878 г. в с. Дрян. Вероятно за това село става дума, че е прекарана през него границата,

така че «да оставиш гробищата в една държава, а в друга — близките на умрелите?»

Ташламюселим — турците го наричат Ташлъмюселим — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин, разположено на река Етнадере.

Теке — преименувано на **Оброчище** — село в Толбухински окръг, намира се на запад от Балчик, на шосето за Варна.

Теке — село в Източна Тракия, намира се на североизток от Одрин, много близо до българо-турската граница.

Текирдаг — в миналото известен под името Родосто, турците го наричат Текирда — град в Източна Тракия, разположен на северния бряг на Мраморно море.

Текиргьол — град в източната част на Средна Добруджа, курорт, разположен на северозападния бряг на едноименно езеро.

Тихвинско езеро — вероятно става дума за **Тахино езеро**, което се простираше по най-долното течение на Струма в Егейска (Южна) Македония, пресушено между двете световни войни.

Томи — Кюстенджа, **Констанца**, основан в началото на VI в. пр. н. е. от милетски гърци. В него бил заточен римският поет Овидий.

Тополово — село в Егейска (Южна) Македония, намира се на запад-северозапад от Сяр, гърците го наричат Нея Тиролон.

Трансилвания — **Седмиградско** — историческа и географска област в средните части на СР Румъния, обхваща земите между Източни и Южни Карпати и планината Бихоролуй — включва в себе си Трансилванското плато. През нея протича река Муреш.

Тузлата — калолечебен курорт, намира се на изток от Балчик. Разположен почти на морския бряг. От морето се отделя посредством един пясък и продълговат рид. Въпреки че е преименуван на Балчишка Тузла, курортът продължава по традиция да се нарича Тузлата.

Тузлука — Тузлук и Тозлук, днес се нарича Сланник — елипсовидна хълмиста и гориста географска област в Северна България, наведена на северозапад, обхваща земите, включени между долините на Джулюнишка и

Голяма река, Смурташкия рид, планина Лиса, Котленска и Елено-Твърдишка планина. През нея протича Стара река, ляв приток на Лефеджа.

Т у р к о й я — Т у р к о а я — езеро в северозападната част на Северна Добруджа, близо до река Стари Дунав, намира се на югоизток от град Мачин.

Т у р к о й я — Т у р к о а я — село в Северна Добруджа, разположено на източния бряг на езеро Туркоая.

Т ъ м р ъ ш — историческа и географска планинска област в Западните Родопи, обхваща земите по средното и горното течение на Въча — сега почти забравена, била известна още и с името Вакъфските села. След съединението на Източна Румелия с Княжество България съгласно спогодбата от 1886 г. заедно с областта Кърджали била отстъпена на Османската империя. Нейн център бил селището Тъмръш, което се изселило през време на Балканската война.

У р у м б е г л и й — преименувано на Л е с о в о — село в Ямболски окръг, намира се на юг от Елхово, но посока и в близост с българо-турската граница.

Х а д ж и о г л у П а з а р д ж и к — Х а д ж и о г л у Б а з а р д ж и к — през 1882 г. бил преименуван на Добрич, а през 1949 г. — на Т о л б у х и н. Хаджиоглу (Хаджиоглу бакал) според преданието се смята за основател на града, тъй като около неговата бакалница се образувало пазарно селище, което от околното население било наречено Хаджиоглу Пазарджик — Хаджиоглу Базарджик.

Х а м з а б е й л и — село в Източна Тракия, намира се на север-североизток от Одрин.

Х а н л ъ е н и д ж е — Х а н л ъ й е н и д ж е — село в Източна Тракия, намира се също на север-североизток от Одрин.

Х а р м а н к у ю с у — днес се нарича К а р д а м — село в Толбухински окръг, намира се на североизток от град Генерал Тошево на ж п линията и шосето за Северна Добруджа.

Х а с ъ м б е й л и й — Хасанбейли, днес носи името И з г р е в — село в Ямболски окръг, община Елхово, на-

мира се на запад от града, разположено между Тунджа и десния ѝ приток Калница.

Хасарлък — **Хасърлък** — преименувано на **Огражден** — село в Толбухински окръг, община Кардам, намира се на североизток от Генерал Тошево, близо до българо-румънската граница.

Циганска кория — гора и местност в Котленска планина, намира се непосредствено на североизток от село Жеравна.

Чамурлий — след Освобождението било известно и с имената Богдайлъ-Чамурлий, Чамурлий и Богдалий Чамурлий. Сега се нарича **Житен** — село в Толбухински окръг, община Красен, намира се на северозапад от Генерал Тошево.

Чеган — село в западната част на Егейска (Южна) Македония, разположено по южните разклонения на планина Нидже, на юг от връх Каймакчалан, по посока на Островското езеро.

Черковната кория — местност и гора, която се намира на северозапад непосредствено от село Жеравна.

Черна — река във Вардарска Македония, десен приток на Вардар, известна с боевете, които се водиха през време на Първата световна война при завоя, който образува около Селечка планина — известен в историята под името Завоят на черна.

Чифлик Мусабей — в първите години след Освобождението било наричано ту Чифликмахле, ту Мусубей-Чифликмахле, ту Долго Мусубей — село в Толбухински окръг, община Красен. Намира се на северозапад от Генерал Тошево. До 1960 г. било самостоятелно село под име Долен извор. От 1960 г. заедно със с. Горен извор и с. Добромирци образувало село **Изворово**.

Чифуткуюсу — сега се нарича **Йовково**, — преименувано на името на Йордан Йовков — село в Толбухински окръг, намира се на североизток от Генерал Тошево, на шосето Толбухин—Меджидия, много близо до българо-румънската граница.

Чонгора — Чонгара, в миналото турците го наричали Чонгра, а днес **Джевизкьой** — село в Източна Тракия, намира се на юг-югозапад от град Виза, на из-

точния бряг на река Ахметбейдере, десен приток на Ергене.

Ч у р е н е — става дума за Ч у р е н, което по време на Освобождението се наричало Чюрен — село в Пловдивски окръг, община Перущица. Намира се на юг от град Перущица.

Ш а х л и й — преименувано на К н я ж е в о — село в Ямболски окръг, намира се на запад от Тунджа на шосето Тополовград — Елхово.

А л е к с а н д ъ р К ю р к ч и е в

Азбучен показалец
на произведенията на Йордан Йовков, включени в т. I—VI

Римската цифра означава тома, а арабската — страницата, на която се намира произведението,

Съдържание

ЙОРДАН ЙОВКОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Том шести

Трето издание

РЕДАКТОР ТАТЯНА ПЕКУНОВА; ХУДОЖНИК ВЛАДИСЛАВ ПАСКАЛЕВ; ХУД. РЕДАКТОР КИРИЛ ГОГОВ; ТЕХН. РЕДАКТОР ВЕСЕЛИНА БАЛАБИНА; КОРЕКТОРИ АЛЕКСАНДРА ХРУСАНОВА; ДОБРИНА ИМОВА

Формат 32/84/108; тираж 60 113 екз.; печатни коли 25,50; издателски коли. 21,42; уик 20,35; л. г. V/55; изд. № 5959; поръчка №. 114/1983 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 1.IV.1983 година; излиза от печат на 30.VI. 1983 год. цена 2,97 лв.

Код 25 $\frac{9536172411}{5506-85-83}$

ДП «Димитър Благоев» — София